

GOVERNMENT OF INDIA

DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY

**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY**

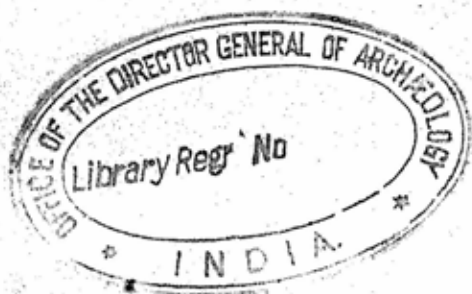
ACC No 9296

CALL No. BSa3/ABa/Lev

D.G.A. 79.

~~35950~~
80
MAHĀYĀNA-SŪTRĀLAMKĀRA

(164)

MAÇON, PROTAT FRÈRES, IMPRIMEURS.

ASAṅGA.

MAHĀYĀNA-SŪTRĀLAMKĀRA

EXPOSÉ DE LA DOCTRINE DU GRAND VÉHICULE

SELON LE SYSTÈME VOGĀCĀRA

— 5980 —
ÉDITÉ ET TRADUIT

D'après un manuscrit rapporté du Népal

PAR

SYLVAIN LÉVI

PROFESSEUR AU COLLÈGE DE FRANCE
DIRECTEUR D'ÉTUDES À L'ÉCOLE DES HAUTES ÉTUDES

TOME I. — TEXTE

9296

— 5980 —

352 f. 7

BSa3
Asa/Lev

PARIS

LIBRAIRIE HONORÉ CHAMPION, ÉDITEUR

5, QUAI MALAQUAIS

1907

Tous droits réservés

Cet ouvrage forme le fascicule 459 de la Bibliothèque de l'École des Hautes Études.

CENTRAL AGRICULTURAL MUSEUM

LIBRARY

Acc. No. 9296

Date..... 5-8-57

Call No. PSa3

Asa/Ler

BIBLIOTHÈQUE
DE L'ÉCOLE
DES HAUTES ÉTUDES

PUBLIÉE SOUS LES AUSPICES
DU MINISTÈRE DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE

SCIENCES HISTORIQUES ET PHILOLOGIQUES

CENT CINQUANTE-NEUVIÈME FASCICULE

MAHĀYĀNA-SŪTRALAMKĀRA
ÉDITÉ ET TRADUIT PAR SYLVAIN LÉVI

PARIS
LIBRAIRIE HONORÉ CHAMPION, ÉDITEUR
5, QUAI MALAQUAIS

1907

Tous droits réservés.

AVANT-PROPOS.

C'est par l'effet d'une confusion de titre que j'ai mis la main sur ce texte. Un peu avant de partir pour l'Inde, j'avais eu l'occasion d'étudier et de signaler à l'attention des indianistes un recueil important de contes bouddhiques, le *Sūtrālamkāra*, d'Açvaghōṣa, conservé dans une traduction chinoise. Dès mon arrivée au Népal, en janvier 1898, je me mis en quête de l'original sanscrit. Hodgson, dans sa *Liste des Ouvrages Bouddhiques en sanscrit connus de fait ou de nom au Népal* (*Sketch of Buddhism*, publié en 1828; réimprimé dans les *Essays on the Languages, Literature, and Religion of Nepal and Tibet*, London, 1874; p. 37), mentionne (n° 29) le Mahāyāna *Sūtrālamkāra*; l'espoir de le retrouver n'était donc pas complètement interdit. Bientôt, en effet, le Pandit Kulamāna, de Patan, qui s'était intéressé à mes recherches, m'annonçait qu'un de ses amis possédait un manuscrit de l'ouvrage; il refusait toutefois de s'en dessaisir. Je finis par en obtenir la communication; il ne s'agissait pas du *Sūtrālamkāra* d'Açvaghōṣa, mais bien du Mahāyāna *Sūtrālamkāra* d'Asaṅga. Au lieu d'un recueil de contes édifians, c'était un exposé scolastique des doctrines mahāyānistes sur le Bodhisattva, au point de vue de l'école des Yogācāras. Il n'entre pas dans mon propos de marquer ici l'intérêt de ce texte, ni de signaler les problèmes qu'il pose ou qu'il résout. Je compte traiter en détail ces questions dans l'Introduction à la traduction que je publierai prochainement; c'est dans le même fascicule que je donnerai aussi l'index des termes techniques dont l'ouvrage foisonne, et les éclaircissemens que je pourrai en fournir. Ici, je ne me suis préoccupé que d'établir le texte.

La besogne, à dire vrai, n'était pas si facile. Je ne disposais que de la copie exécutée, sous ma surveillance, par le Pandit Kulamāna, reproduction fidèle d'un original assez bon dans l'ensemble, mais parsemé de menues fautes dues principalement à la

confusion de lettres analogues dans la devanāgarī du Népal. Cette copie, sur papier népalais (gris au recto, jaune au verso), occupe 123 feuillets, à neuf lignes par page. L'ouvrage est complet; la seule lacune étendue se place à la suite du vers 2 de la IIe section: deux feuillets avaient à cet endroit disparu de l'archétype; pour dissimuler la lacune, le copiste ancien a recouru à un procédé assez usuel; il a copié ailleurs deux autres feuilles qu'il a insérées à la place des feuillets manquants. Je n'ai pas pu arriver à déterminer la provenance exacte de cette interpolation; mais elle vient sans aucun doute de quelque *castra* étroitement apparenté au Mahāyāna Sūtrālamkāra par le sujet et par le lexique. J'ai donné en Appendice à la suite du texte le contenu de ces deux feuilles; un chercheur plus heureux réussira probablement à les identifier. Les autres lacunes sont de peu d'étendue: XI, 5, une ligne; XI, 51, deux lignes; XI, 70, deux ou trois lignes; XII, 7, un hémistiche.

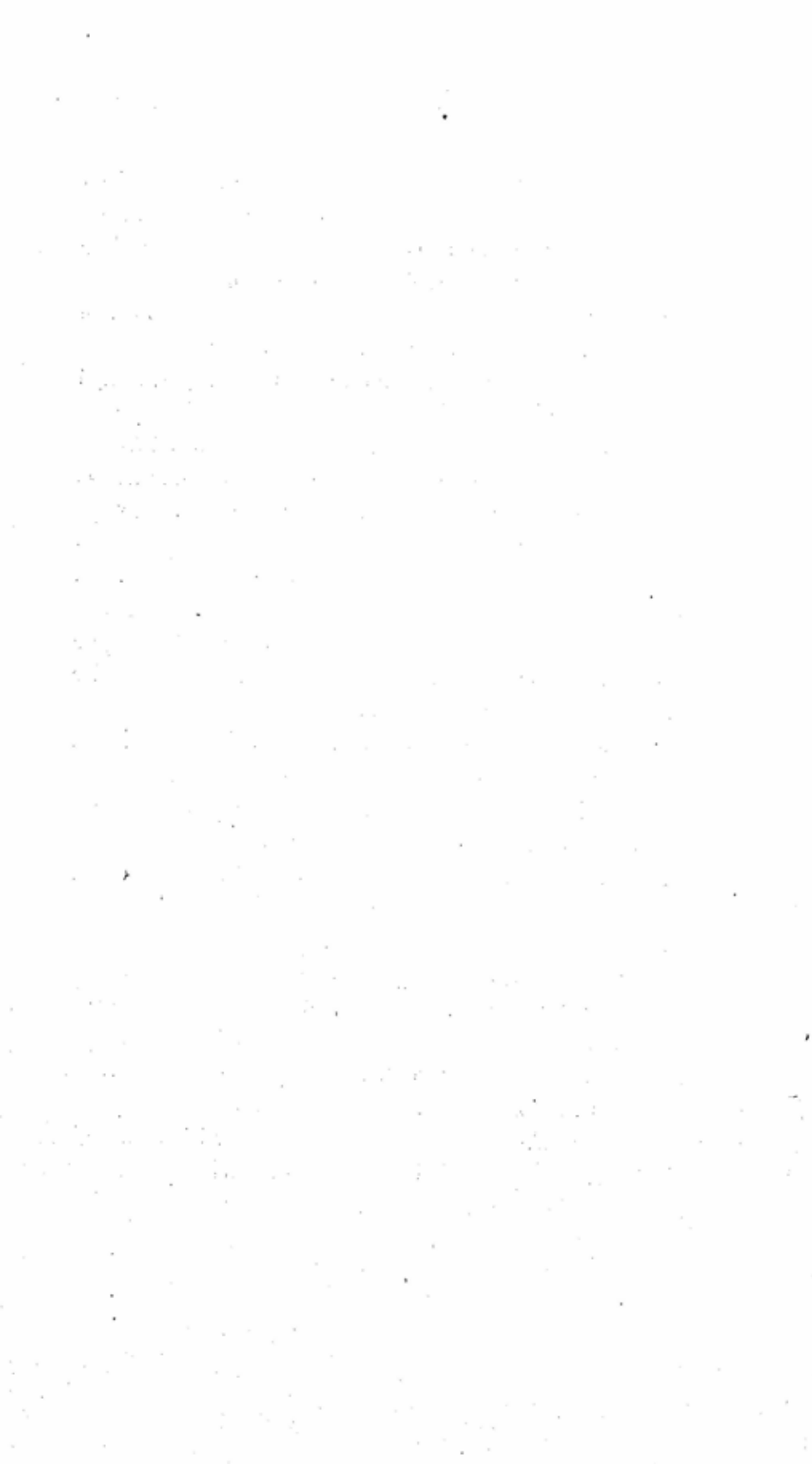
La traduction chinoise, due à l'Hindou Prabhakara mitra (entre 630 et 633 J.-C.), comble heureusement toutes ces lacunes; sans elle, j'aurais dû renoncer même à éditer ce texte. C'est par une collation constante de la version chinoise que j'ai réussi — si j'y ai réussi — à dégager de mon unique manuscrit un texte acceptable et intelligible. Je n'ai pas cru devoir, sous couleur d'une « acribie » intransigeante, étaler au bas des pages toutes les lectures vicieuses du manuscrit; je ne les ai rapportées que dans les rares cas où ma correction affectait l'ensemble d'un mot. Je laisse à ceux qui voudront bien se réserver à la copie de Kulamāna le soin de juger ce qu'a pu coûter d'efforts la constitution d'un texte présentable.

C'est de propos délibéré que je me suis refusé à faire disparaître les irrégularités d'orthographe et de sandhi de mon manuscrit. La tradition des scribes népalais a ses usages constants, par exemple la réduction du groupe **tva* à **tva* (*bodhisatva*, *tatva*, etc.), l'interchange des sifflantes palatale et dentale (*kuṣīda*, *kuṣīda*, etc.); pour les textes qu'ils sont seuls à nous avoir conservés, il me paraît préférable de se conformer à leurs usages plutôt que de leur

imposer les rigueurs d'un purisme théorique. Le sanscrit a bien assez d'uniformité pour qu'on n'aille pas effacer de parti pris les rares particularités de temps ou de lieu qui ont pu y marquer leur empreinte. Quant au sandhi, l'application mécanique des règles risque le plus souvent d'anéantir des nuances de ponctuation et de pensée exprimées justement par des infractions à ces règles.

Si j'ai préféré donner le texte en caractères devanāgarī, malgré les avantages pratiques de la transcription au point de vue occidental, c'est que nos éditions d'ouvrages bouddhiques ont chance d'atteindre une catégorie de lecteurs que nous ne prévoyons pas assez peut-être et qui mérite pourtant d'être prise en considération. Au Népal même, et par delà le Népal, dans le monde si peu accessible encore des Lamas, nous pouvons apporter ainsi à de bonnes âmes un aliment de piété qui se convertira peut-être en amorce de science; l'exemple donné par les éditeurs européens peut provoquer là-bas une imitation féconde, sauver de la destruction ou rappeler au jour des textes menacés, et activer ainsi le progrès des connaissances. L'indianisme n'est point un vain exercice de dilettantisme : derrière nos problèmes de linguistique, de philologie, d'histoire politique, religieuse ou sociale, il faut entrevoir les centaines de millions d'êtres vivants que ces problèmes conditionnent à leur insu, et dont le sort est lié aux solutions qui doivent triompher.

Je manquerais à un réel devoir de gratitude si je n'exprimais pas ici mes remerciements à tous ceux qui ont collaboré à l'impression de ce livre, aux typographes de l'Imprimerie nationale, au Directeur des travaux, M. Héon, et surtout à M. Guérinot, de qui les corrections minutieuses m'ont valu des épreuves presque parfaites. Mon ami et collègue M. Finot a pris la peine de relire aussi toutes les épreuves. S'il reste encore des fautes, et je sais pertinemment qu'il en reste (un erratum sera donné à la fin de la traduction), la responsabilité n'en saurait incomber qu'à moi, et à la faiblesse de la nature humaine.

महायानसूत्रालंकारः

॥ ओं ॥

नमः सर्वबुद्धोद्बोधिसत्त्वैर्भ्यः

अर्थज्ञो ऽर्थविभावनां प्रकुरुते वाचा पदैश्चामलै-
र्दुःखस्योत्तरणाय दुःखितजने कारुण्यतस्तन्मयः ।
धर्मस्योत्तमयानदेशितविधेः सत्त्वेषु तन्नामिषु
झिष्टामर्थगतिं निरुत्तरगतां पञ्चात्मिकां दर्शयन् ॥ १ ॥ ⁽¹⁾

अर्थज्ञो ऽर्थविभावनां प्रकुरुते --⁽²⁾ कोपदेशमारभ्य को ऽलंकरोति ।
अर्थज्ञः । कमलंकारमलंकरोति । अर्थविभावनां कुरुते । केन वाचा पदैश्चामलैः ।
अमलया वाचेति प---⁽³⁾ अमलैः पदैरिति युक्तैः सहितैरिति विस्तरः । न हि
विना वाचा पदव्यञ्जनैरर्थो विभावयितुं शक्यत इति । कस्मै दुःखस्योत्तरणाय
दुःखितजने कारुण्यतस्तन्मयः । दुःखितजने यत्कारुण्यं तस्मात्कारुण्यतः । तन्मय
इति कारुण्यमयः । कस्यालंकारं करोति । धर्मस्योत्तमयानदेशितविधेः ।
उत्तमयानस्य देशितो विधिर्यस्मिन्धर्मे तस्य धर्मस्य । कस्मिन्नलंकरोति । सत्त्वेषु
तन्नामिषु । निमित्तसप्तम्येषा⁽⁴⁾ गामिसत्त्वनिमित्तमित्यर्थः । कतिविधमलंकारं
करोति । पञ्चविधं । झिष्टामर्थगतिं निरुत्तरगतां पञ्चात्मिकां दर्शयन् ।

⁽¹⁾ Mètre çārdūlavikrīḍita.

⁽²⁾ Lacune de deux syllabes indiquée dans le manuscrit. (Le chinois ne donne pas ce membre de phrase.) Le réviseur semble avoir tracé इति qu'il a ensuite effacé.

⁽³⁾ Lacune de trois syllabes. Le réviseur a rétabli पोहय्या qui doit se rapprocher de la lecture authentique,

car le chinois traduit : « Capable d'atteindre à la cité (*pura*) du Nirvāṇa » [*neng tchen nie-p'an tch'eng*].

⁽⁴⁾ Lacune de deux syllabes. Le réviseur a rétabli "मना". Le chinois traduit : « Pour produire la pensée du Grand Véhicule », qui semble justifier la lecture ou la conjecture du réviseur.

शिष्टामिति युक्तां निरुत्तरगतामित्यनुत्तरज्ञानगतां । तामिदानीं पञ्चात्मिका-
मर्थगतिं द्वितीयेन श्लोकेन दर्शयति ।

घटितमिव सुवर्णं वारिजं वा विवृद्धं
सुकृतमिव सुमोज्यं भुज्यमानं क्षुधातैः ।
विदित इव सुलेखो रत्नपेटेव मुक्ता
विवृत इह स धर्मः प्रीतिमग्न्यां दधाति ॥ २ ॥ ⁽¹⁾

अनेन श्लोकेन पञ्चभिर्दृष्टान्तैः स हि धर्मः पञ्चविधमर्थमधिकृत्य देशितः
साध्यं व्युत्पाद्यं चिन्त्यमचिन्त्यं परिनिष्पन्नं चाधिगमार्थं प्रत्यात्मवेदनीयं बोधि-
पक्षस्वभावं । सो ऽनेन सूत्रालंकारेण विवृतः प्रीतिमग्न्यां दधाति । यथाक्रमं
घटितसुवर्णादिवत् । यदा स धर्मः प्रकृत्यैव गुणयुक्तः कथं सो ऽलंक्रियत इत्यस्य
चोद्यस्य परिहारार्थं तृतीयः श्लोकः ।

यथा बिम्बं भूषाप्रकृतिगुणवद्दर्पणगतं
विशिष्टं प्रामोद्यं जनयति नृणां दर्शनवशात् ।
तथा धर्मः सूक्तप्रकृतिगुणयुक्तो ऽपि सततं
विभक्तार्थस्तुष्टिं जनयति विशिष्टामिह सतां ॥ ३ ॥ ⁽²⁾

अनेन किं दर्शयति । यथा बिम्बं भूषया प्रकृत्यैव गुणवत् आदर्शगतं दर्श-
नवशाद्विशिष्टं प्रामोद्यं जनयत्येवं स धर्मः सुभाषितैः प्रकृत्यैव गुणयुक्तो ऽपि
सततं विभक्तार्थस्तुष्टिं विशिष्टां जनयति । बुद्धिमतामतस्तुष्टिविशेषोत्पादनाद-
लंकृत इव भवतीति । अतः परं त्रिभिः श्लोकैस्तस्मिन्मर्मं त्रिविधमनुशंसं ⁽³⁾
दर्शयत्यादरोत्पादनार्थं ।

आघ्रायमाणकटुकं स्वादुरसं यथौषधं तद्वत् ।
धर्मद्वयव्यवस्था व्यञ्जनतो ऽर्थो न च ज्ञेयः ॥ ४ ॥ ⁽⁴⁾
राजैव दुराराधो धर्मो ऽयं विपुलगाढगम्भीरः ।
आराधितश्च तद्वद्वरगुणधनदायको भवति ॥ ५ ॥
रत्नं जात्यमनर्थं यथा ऽपरीक्षकजनं न तोषयति ।
धर्मस्तथायमवुधं विपर्ययात्तोषयति तद्वत् ॥ ६ ॥

त्रिविधो ऽनुशंसः । आवरणप्रहाणहेतुत्वमौषधोपमत्वेन । द्वयव्यवस्था इति

⁽¹⁾ Mètre mālinī.

⁽²⁾ Mètre cikharinī.

⁽³⁾ Le substantif *anuṣaṃsa* ne se
trouve pas dans P. W². Le chinois le

traduit par *kong-tō*, « mérite ». — Cf.
Gikṣā-samuccaya, Index II, s. v. *anu-
ṣaṃsa* et *ānuṣaṃsa*.

⁽⁴⁾ Mètre āryā jusqu'au vers 7.

व्यञ्जनार्थव्यवस्थः । विभुत्वहेतुत्वमभिज्ञादिवैशेषिकगुणैश्चर्यदानाद्राजोपम-
त्वेन । आर्यधनोपभोगहेतुत्वं च अनर्थजात्यरत्नोपमत्वेन । परीक्षकजन आर्य-
जनो वेदितव्यः । नैवेदं महायानं बुद्धवचनं कुतस्तस्यायमनुशंसो भविष्यती-
त्यत्र ⁽¹⁾ विप्रतिपन्नास्तस्य बुद्धवचनत्वप्रसाधनार्थं कारणविभाज्यमारभ्य श्लोकः ।

आदावव्याकरणात्समप्रवृत्तेरगोचरात्सिद्धेः ।

भावाभावे ऽभावात्प्रतिपक्षत्वाद्भूतान्यत्वात् ॥ ७ ॥

आदावव्याकरणात् यद्येतत्सिद्धमन्तरायि ⁽²⁾ पश्चात्किनाप्युत्पादितं । कस्मा-
दादौ भगवता न व्याकृतमनागतमभवत् । समप्रवृत्तेः समकालं च आवकयानेन
महायानस्य प्रवृत्तिरूपलभ्यते न पश्चादिति कथमस्याबुद्धवचनत्वं विज्ञायते ।
अगोचरान्नायमेवमुदारो गभीरश्च धर्मस्तार्किकाणां गोचरः । तीर्थिकशा-
स्त्रेषु तत्प्रकारानुपलब्धादिति । नायमन्यैर्भाषितो युज्यते । उच्यमाने ऽपि
तदनधिमुक्तेः । सिद्धेरथान्येनाभिसंबुध्य भाषितः । सिद्धमस्य बुद्धवचनत्वं । स
एव बुद्धो यो ऽभिसंबुध्य एवं भाषते । भावाभावे ऽभावाद्यदि महायानं
किञ्चिदस्ति तस्य भाव सिद्धमिदं बुद्धवचनमतो ऽस्यस्य महायानस्याभावात् ।
अथ नास्ति तस्याभावे आवकयानस्याप्यभावात् । आवकयानं बुद्धवचनं न
महायानमिति न युज्यते विना बुद्धयानेन बुद्धानामनुत्पादात् । प्रतिपक्ष-
त्वात् । भाव्यमानं च महायानं सर्वनिर्विकल्पज्ञानाश्रयत्वेन क्लेशानां प्रति-
पक्षो भवति तस्माद् बुद्धवचनं । न चान्यत्वात् । न चास्य यथारुतमर्थस्तस्मान्न ⁽³⁾
यथारुतार्थानुसारेणैदमबुद्धवचनं वेदितव्यं । यदुक्तमादावव्याकरणादित्यना-
भोगादेतदनागतं ⁽⁴⁾ भगवता न व्याकृतमिति कस्यचित् स्यादत उपेक्षाया
अयोगे श्लोकः ।

प्रत्यक्षचक्षुषो बुद्धाः शासनस्य च रक्षकाः ।

अध्वन्यनावृतज्ञाना उपेक्षातो न युज्यते ॥ ८ ॥ ⁽⁵⁾

⁽¹⁾ Le ms. porte ° त्यवित ° avec la syllabe ° त ° annulée. Le chinois dit : « Il y a des gens qui objecteront ».

⁽²⁾ *Antarāyin*, si le texte est correct, est un mot nouveau. Mais le traducteur chinois a dû lire *antarāye*, car il traduit : « Quand la loi primitive était arrivée à sa fin, postérieurement au Buddha, il s'est pro-

duit ». Cette lecture semble préférable.

⁽³⁾ *Yathārutam* manque à P.W². Le chinois traduit : *souei-wen*, « selon la lettre ».

⁽⁴⁾ *Anābhoga* est traduit en chinois par *wou kong yong*, « manque d'intérêt pratique ».

⁽⁵⁾ Mètre *anustubh* jusqu'au vers 13.

अनेन किं दर्शयति । त्रिभिः कारणैरनागतस्य महतः शासनोपद्रव-
स्योपेक्षा न युज्यते । बुद्धानामयत्नतो ज्ञानप्रवृत्तेः प्रत्यक्षचक्षुष्कतया शासनर-
क्षायाश्च यत्नवत्वात् । अनागतज्ञानसामर्थ्याच्च सर्वकालाव्याहतज्ञानतयेति ।
यदुक्तं भावाभावे ऽभावादिति । एतदेव आवकयानं महायानमेतेनैव महा-
बोधिप्राप्तिरिति कस्यचित्स्यादतः आवकयानस्य महायानत्वायोगे श्लोकः ।

वैकल्यातो विरोधादनुपायत्वात्तथाप्यनुपदेशात् ।

न आवकयानमिदं भवति महायानधर्माख्यं ॥ ९ ॥

वैकल्यात्परार्थोपदेशस्य न हि आवकयाने कश्चित्परार्थे उपदिष्टः आवका-
णामात्मनो निर्विद्विरागविमुक्तिमात्रोपायोपदेशात् । न च स्वार्थ एव परेषू-
पदिश्यमानः परार्थो भवितुमर्हति । विरोधात् । स्वार्थे हि परो नियुज्यमानः
स्वार्थ एव प्रयुज्यते स आत्मन एव परिनिर्वाणार्थप्रयुक्तो ऽनुत्तरां सम्यक्सं-
धिमभिसंभोत्स्यत इति विरुद्धमेतत् । न च आवकयानेनैव चिरकालं बोधो
घटमानो बुद्धो भवितुमर्हति । अनुपायत्वात् । अनुपायो हि आवकयानं बुद्धत्वस्य
न चानुपायेन चिरमपि प्रयुज्यमानः प्रार्थितमर्थं प्राप्नोति । शृङ्गादिव दुग्धं न
भस्त्रया । अथान्यथाप्यत्रोपदिष्टं यथा बोधिसत्त्वेन प्रयोक्तव्यं । तथाप्यनुपदेशाच्च
आवकयानमव महायानं भवितुमर्हति । न हि स तादृश उपदेश एतस्मिन्नु-
पलभ्यते । विरुद्धमेव चान्योन्यं आवकयानं महायानं चेत्यन्योन्यविरोधे
श्लोकः ।

आशयस्योपदेशस्य प्रयोगस्य विरोधतः ।

उपस्तम्भस्य कालस्य यत्⁽¹⁾ हीनं हीनमेव तत् ॥ १० ॥

कथं विरुद्धं । पञ्चभिर्विरोधैः । आशयोपदेशप्रयोगउपस्तम्भकालविरोधैः ।
आवकयाने ह्यात्मपरिनिर्वाणायैवाशयस्तदर्थमेवोपदेशस्तदर्थमेव प्रयोगः परी-
तश्च पुण्यज्ञानसंभारसंगृहीत उपस्तम्भः कालेन चाल्येन तदर्थप्राप्तिर्यावत्ति-
भिरपि जन्मभिः । महायाने तु सर्वं विपर्ययेण । तस्मादन्योन्यविरोधादव्यानं
हीनं हीनमेव तत् । न तन्महायानं भवितुमर्हति । बुद्धवचनस्येदं लक्षणं यत्सूत्रे
ऽवतरति विनये संदृश्यते धर्मतां च न विलोमयति ⁽²⁾ । न चैवं महायानं

(1) Sic ms.

(2) Vilomayati, si le texte est cor-
rect, est un mot nouveau, dénomi-

natif tiré régulièrement de l'adj. vi-
loma. Le chinois traduit : wei, « s'éloi-
gner de... ».

सर्वधर्मनिःस्वभावत्वोपदेशात् । तस्मान्न बुद्धवचनमिति कस्यचित्स्यादतो
लक्षणाविरोधे श्लोकः ।

स्वके ऽवतारात्स्वस्यैव विनये दर्शनादपि ।

औदार्यादपि गाम्भीर्याद्विरुद्धैव धर्मता ॥ ११ ॥

अनेन श्लोकेन किं दर्शयति । अवतरत्येवेदं स्वस्मिन् महायानसूत्रे स्वस्य च
क्लेशस्य विनयः संदृश्यते । यो महायाने बोधिसत्वानां क्लेश उक्तः । विकल्प-
क्लेशा हि बोधिसत्वाः । औदार्यगाम्भीर्यलक्षणत्वाच्च । न धर्मतां विलोमय-
त्यथैव ⁽¹⁾ हि धर्मता महाबोधिप्राप्तये तस्मान्नास्ति लक्षणविरोधः । अगोचरा-
दित्युक्तमतस्तर्कगोचरत्वायोगे श्लोकः ।

निश्चितो ऽनियतो ऽव्यापी सांवृतः खेदवानपि ।

बालाश्रयो मतस्तर्कस्तस्यातो विषयो न तत् ॥ १२ ॥

अदृष्टसत्याश्रयो हि तर्कः कश्चिदागमनिश्चितो भवति । अनियतश्च भवति
कालान्तरेणान्यथाप्रत्यवगमात् ⁽²⁾ । अव्यापी च न सर्वज्ञैयविषयः । संवति-
सत्यविषयश्च न परमार्थविषयः । खेदवांश्च प्रतिभानपर्यादानात् ⁽³⁾ । महायान
तु न निश्चितं यावदखेदवत् । शतसाहस्रिकाद्यनेकसूत्रोपदेशात् । अतो न तर्कस्य
तद्विषयः । अनुपायत्वात् श्रावकयाने न बुद्धत्वं प्राप्तमित्युक्तमथ महायानं
कथमुपायो युक्त इत्युपायत्वयोगे श्लोकः ।

औदार्यादपि गाम्भीर्यात्परिपाको ऽविकल्पना ।

देशनातो द्वयस्यास्मिन् स चोपायो निरुत्तरे ॥ १३ ॥

अनेन श्लोकेन किं दर्शयति । प्रभावौदार्यदेशनया सत्वानां परिपाकः
प्रभावाधिमुक्तितो घटनात् । गाम्भीर्यदेशनया अविकल्पना अत एतस्य द्वय-
स्यास्मिन् महायाने देशना स चोपायो निरुत्तरे ज्ञाने ताभ्यां यथाक्रमं

⁽¹⁾ Ex conj. Ms. : विरोधत्व°. Le chinois donne ici encore le caractère wei, «s'éloigner», comme ci-dessus.

⁽²⁾ Pratyavagana, mot nouveau : «entente respective». Le chinois tra-

duit : «En tel ou tel temps on comprend autrement».

⁽³⁾ Paryādāna. Cf. Ākṣā-samue-
caya, Index II, s. v. Le chinois tra-
duit : mo-jen, «devenir silencieux».

सत्त्वानां परिपाचनादात्मनश्च बुद्धधर्मपरिपाकादिति । ये पुनरस्मात् चसन्ति तदर्थमस्थानत्रासादीनवे कारणत्वेन श्लोकः ।

तदस्थानत्रासो भवति जगतां दाहकरणो
महापुण्यस्कन्धप्रसवकरणाद्दीर्घसमयं ।
अगोचो ऽसन्निवो ऽकृतमतिरपूर्वाचितशुभ-
स्त्रसत्यस्मिन् धर्मे पतति महतो ऽर्थाद्भत इह ॥ १४ ॥⁽¹⁾

त्रासास्थाने त्रासस्तदस्थानत्रासः । दाहकरणो भवत्यपायेषु किं कारणं । महतो अपुण्यस्कन्धप्रसवस्य करणात् । कियन्तं कालमिति दीर्घसमयं । एवं पश्चादादीनवः । येन च कारणेन यावन्तं च कालं तत् संदर्शयति । किं पुनः कारणे तु सतीति चतुर्विधं त्रासकारणं दर्शयति । गोत्रं चास्य न भवति सन्निवो वा अत्युत्पन्नमतिर्वा भवति महायानधर्मतायां पूर्वं वानुपचितशुभो भवति । पतति महतो ऽर्थादिति । महाबोधिसंभारार्थात् । अप्राप्तपरिहाणितो उपरमादीनवं दर्शयति । त्रासकारणमुक्तमत्रासकारणं वक्तव्यमित्यत्रासकारणत्वे श्लोकः ।

तदन्यान्याभावात्परमगहनत्वादनुगमात्⁽²⁾
विचित्रस्याख्यानाद्भुवकथनयोगाद्ब्रह्ममुखात् ।
यथाख्यानं नार्थाद्भगवति च भावातिगहनात्
न धर्मे ऽस्मिंस्त्रासो भवति विदुषां योनिविचयात् ॥ १५ ॥

तदन्यान्याभावादिति ततो ऽन्यस्य महायानस्याभावात् । अथ आवाकयानमेव महायानं स्यादन्यस्य आवाकस्य प्रत्येकबुद्धस्य वाभावः स्यात् । सर्व एव हि बुद्धा भवेयुः । परमगहनत्वाच्च । सर्वज्ञज्ञानमार्गस्यानुगमाच्च तुल्यकालप्रवृत्त्या । विचित्रस्याख्यानात् । विचित्रश्चात्र संभारमार्ग आख्यायते न केवलं शून्यतैव । तस्मादभिप्रायिकेनानेन भवितव्यमिति । भुवकथनयोगाद्ब्रह्ममुखादभीष्टं चात्र शून्यता कथ्यते ब्रह्मभिश्च पर्यायैस्तेषु तेषु सूत्रान्तेषु तस्माद्भवितव्यमत्र महता प्रयोजनेन । अन्यथा हि सकृत्प्रतिषेधमात्रकृतमभविष्यदिति । यथाख्यानं नार्थात् न चास्य यथारुतमर्थो ऽस्मादपि त्रासो न युक्तः । भगवति च भावातिगहनादतिगहनश्च बुद्धानां भावो दुराज्ञेयस्तस्मान्नास्माभिस्तदज्ञाना-

⁽¹⁾ Mètre çikharinî jusqu'au vers 16. — ⁽²⁾ Le traducteur chinois a lu «दनुपमात् et rendu par *wou-p'i*, «sans comparaison».

क्षसितव्यमिति । एवं योनिशः प्रविचयाद्विदुषां चासौ न भवति । दूरानुप्रविष्टज्ञानगोचरत्वे श्लोकः ।

श्रुतं निश्चित्यादौ प्रभवति मनस्कार इह यो
मनस्काराज्ज्ञानं प्रभवति च तत्त्वार्थविषयं ।
ततो धर्मप्राप्तिः प्रभवति च तस्मिन्मतिरतो
यदा प्रत्यात्मं सा कथमसति तस्मिन्व्यवसितिः ॥ १६ ॥

श्रुतं निश्चित्यादौ मनस्कारः प्रभवति यो योनिश इत्यर्थः । योनिशो मनस्कारात्तत्त्वार्थविषयं ज्ञानं प्रभवति लोकोत्तरा सम्यग्दृष्टिस्तत्त्वफलस्य धर्मस्य प्राप्त्यस्तत्त्वस्मिन् प्राप्ते मतिर्विमुक्तिज्ञानं प्रादुर्भवति । एवं यदा प्रत्यात्मं सा मतिर्भवति । कथमसति तस्मिन्नेषा व्यवसितिर्निश्चयो भवति नैवेदं बुद्धवचनमिति । अत्रासपदस्थानत्वे श्लोकः ।

अहं न बोद्धा न गभीरबोद्धा बुद्धो गभीरं किमतर्कगम्यं ।
कस्माद्गभीरार्थविदां च मोक्ष इत्येतदुच्चासपदं न युक्तं ॥ १७ ॥⁽¹⁾

यदि तावदहमस्य न बोद्धेत्युच्चासपदं तत्र युक्तं । अथ बुद्धो ऽपि गभीरस्य पदार्थस्य न बोद्धा स किं गभीरं देशयिष्यतीत्युच्चासपदं तदयुक्तं । अथ गभीरं कस्मादतर्कगम्यमित्युच्चासपदं तत्र युक्तं । अथ कस्माद्गभीरार्थविदामेव मोक्षो न तार्किकाणामित्युच्चासपदं तत्र युक्तं । अनधिमुक्तिर एव तत्सिद्धौ श्लोकः ।

हीनाधिमुक्तेः सुनिहीनधातोर्हीनैः सहायैः परिवारितस्य ।
औदार्यगाभीर्यसुदेशिते ऽस्मिन्धर्मे ऽधिमुक्तिर्यदि नास्ति सिद्धं ॥ १८ ॥

यस्य हीना चाधिकमुक्तिस्तस्य हीन एव धातुः समुदागत आलस्यविज्ञानभावना । हीनैरेव सहायैः समानाधिमुक्तिधातुकैर्यः परिवारितस्तस्यास्मिन्नौदार्यगाभीर्यसुदेशिते महायानधर्मे यद्यधिमुक्तिर्नास्ति अत एव सिद्धमुत्कृष्टमिदं महायानमिति । अश्रुतसूत्रान्तप्रतिषेधयोगे श्लोकः ।

श्रुतानुसारेण हि बुद्धिमत्तां लब्ध्वा श्रुते यः प्रकरोत्यवज्ञां ।
श्रुते विचित्रे सति चाप्रमेये शिष्टे कुतो निश्चयमेति मूढः ॥ १९ ॥

कामं तावदधिमुक्तिर्न स्यादश्रुतानां तु सूत्रान्तानामविशेषेण प्रतिषेधो न

⁽¹⁾ Mètre npajāti jusqu'au vers २१.

युक्तः । श्रुतानुसारेणैव हि बुद्धिमत्त्वं लब्ध्वा यः श्रुत एवावज्ञां करोति मूढः
स सत्त्वेवावशिष्टे श्रुते विचित्रे चाप्रमेये च कुतः कारणाभिप्रेत्यमेति न तद् बुद्ध-
वचनमिति । न हि तस्य श्रुतादन्यद्वलमस्ति तस्मादश्रुत्वा प्रतिक्षेपो न युक्तः ।
यदपि च श्रुतं तद्योनिशो मनसि कर्तव्यं नायोनिश इत्ययोनिशोमनसिकारा-
दीनवे श्लोकः ।

यथाकृते ऽर्थे परिकल्प्यमाने स्वप्रत्ययो हानिमुपैति बुद्धेः ।

स्वाख्याततां च क्षिपति क्षतिं च प्राप्नोति धर्मे प्रतिधावतीव ॥ २० ॥

स्वप्रत्यय इति स्वयंदृष्टिपरामर्शको न विज्ञानामन्तिकादर्थपर्येषी । हानि-
मुपैति बुद्धेरिति यथाभूतज्ञानादप्राप्तिपरिहानितः । धर्मस्य च स्वाख्याततां
प्रतिक्षिपति तन्निदानं चापुण्यप्रभावात् क्षतिं प्राप्नोति । धर्मे च प्रतिधातमा-
वरणं च धर्मव्यसनसंवर्तनीयं कर्मैत्ययमचादीनवः । अयथावतस्वार्थमविजानतो
ऽपि प्रतिधातो न युक्त इति प्रतिधातायोगे श्लोकः ।

मनःप्रदोषः प्रकृतिप्रदुष्टो⁽¹⁾ ह्ययुक्तरूपः ।

प्रागेव संदेहगतस्य धर्मे तस्मादुपेक्षैव वरं ह्यदोषा ॥ २१ ॥

प्रकृतिप्रदुष्ट इति प्रकृतिसावद्यः । तस्मादुपेक्षैव वरं । कस्मात् । सा ह्यदोषा ।
प्रतिधातस्तु सदोषः ।

महायानसूचालंकारे महायानसिद्ध्यधिकारः प्रथमः

II

शरणगमनविशेषसंग्रहश्लोकः ।

रत्नानि यो हि शरणप्रगतो ऽव याने

ज्ञेयः स एव परमः शरणगतानां ।

सर्वत्रगाभ्युपगमाधिगमाभिभूति-

भेदैश्चतुर्विधमयार्थविशेषणेन ॥ १ ॥⁽²⁾

स एव परमः शरणं गतानामिति । केन कारणेन । चतुर्विधस्वभावार्थ-
विशेषणेन । चतुर्विधो ऽर्थः सर्वत्रगाभ्युपगमाधिगमाभिभूतिभेदतो वेदितव्यः ।

⁽¹⁾ Omission de six syllabes : - - - - - . — ⁽²⁾ Mètre vasantatilakā.

सर्वत्रगार्थः । अभ्युपगमार्थः । अधिगमार्थः । अभिभवार्थः । ते पुनरुत्तरत्र निर्देक्ष्यन्ते । तथाप्यत्र शरणप्रगतानां ब्रह्मदुष्करकार्यत्वात् केचिन्नोत्सहन्ते । श्लोकः ।

यस्मादादौ दुष्कर एष व्यवसायो
दुःसाधो ऽसौ नैकसहस्रैरपि कल्पैः ।
सिद्धो यस्मात्सत्त्वहिताधानमहार्थ-
स्तस्मादये यान इहायशरणार्थः ॥ २ ॥ ⁽¹⁾

एतेन तस्य शरणगमनव्यवसायस्य प्रणिधानप्रतिपत्तिविशेषाभ्यां यशोहेतुत्वं दर्शयति । फलप्राप्तिविशेषेण महार्थत्वं । पूर्वाधिकृते सर्वत्रगार्थे श्लोकः ।

सर्वान् सत्त्वांस्तारयितुं यः प्रतिपन्नो
याने ज्ञाने सर्वगते कौशल्ययुक्तः ।
यो निर्वाणे संसरणे ऽप्येकरसो ऽसौ ⁽²⁾
ज्ञेयो धीमानेष हि सर्वत्रग एवं ॥ ३ ॥

एतेन चतुर्विधं सर्वत्रगार्थं ⁽³⁾

असांकेतिकं धर्मताप्रातिलक्षिकं चेति प्रभेदलक्षणा प्रवृत्तिरौदारिकसूक्ष्म-
प्रभेदेन । शरणप्रतिपत्तिविशेषेण श्लोकः ।

शरणगतिमिमां गतो महार्था गुणगणवृद्धिमुपैति सो ऽप्रमेयां ।
स्फुरति जगदिदं कृपाशयेन प्रथयति चाप्रतिमं महार्थधर्मं ॥ १२ ॥ ⁽⁴⁾

अत्र शरणगमनस्थानं महार्थतां स्वपरार्थप्रतिपत्तिभ्यां दर्शयति । स्वार्थप्रति-

⁽¹⁾ Mètre mattamayūra jusqu'au vers 3.

⁽²⁾ Ex conj. Le ms. donne संसृ-
शान्त्येकरसो ऽसौ.

⁽³⁾ Ici commence dans le manu-
scrit original une lacune de deux feuil-
lets, dissimulée et comblée au moyen
d'un passage emprunté à quelque çās-

tra, mais dont je n'ai pu déterminer
exactement la provenance. On trou-
vera ce passage à l'Appendice. La
version chinoise montre que la la-
cune correspond à huit vers de notre
texte, avec le commentaire affé-
rent.

⁽⁴⁾ Mètre puspitāgrā.

पत्तिः पुनर्वर्द्धप्रकारा ऽप्रमेयगुणवृद्ध्या । अप्रमेयत्वं तर्कसंख्याकालाप्रमेयतया वेदितव्यं । न हि सा गुणवृद्धिस्तर्केण प्रमेया न संख्यया न कालेनात्यन्तिकत्वात् । परार्थप्रतिपत्तिराशयतश्च करुणास्फुरणेन प्रयोगतश्च महायानधर्मप्रथनेन । महायानं हि महार्यदृशां धर्मः ।

महायानसूचालंकारे शरणगमनाधिकारो द्वितीयः

III

गोचप्रभेदसंग्रहश्लोकः

सत्वाग्रत्वं स्वभावश्च लिङ्गं गोचप्रभेदता ।

आदीनवो ऽनुशंसश्च द्विधौपम्यं चतुर्विधा ॥ १ ॥⁽¹⁾

अनेन गोचस्यास्तित्वमग्रत्वं स्वभावो लिङ्गं प्रभेद आदीनवो ऽनुशंसो द्विधौपम्यं चेत्येष प्रभेदः संगृहीतः । एते च प्रभेदाः प्रत्येकं चतुर्विधाः । अनेन गोचास्तित्वविभागे श्लोकः ।

धातूनामधिमुक्तेश्च प्रतिपत्तेश्च भेदतः ।

फलभेदोपलब्धेश्च गोचास्तित्वं निरूप्यते ॥ २ ॥

नानाधातुकत्वात्सत्वानामपरिमाणो धातुप्रभेदो यथोक्तमचराशिसूत्रे⁽²⁾ । तस्मादेवंजातीयको ऽपि धातुभेदः प्रत्येतव्य इति । अस्ति यानत्रये गोचभेदः । अधिमुक्तिभेदो ऽपि सत्वानामुपलभ्यते प्रथमत एव कश्चित् क्वचिदेव याने ऽधिमुक्तिर्भवति सो ऽन्तरेण गोचभेदं न स्यात् । उत्पादितायामपि च प्रत्ययवशेनाधिमुक्तौ प्रतिपत्तिभेद उपलभ्यते कश्चिन्निर्वोढा भवति कश्चिन्नेति सो ऽन्तरेण गोचप्रभेदं न स्यात् । फलभेदश्चोपलभ्यते हीनमध्यविशिष्टा बोधयः

⁽¹⁾ Mètre anuṣṭubh jusqu'au v. 10.

⁽²⁾ Le ms. porte अक्षराशिसूत्रे. Le chinois dit : «Le sūtra (siu-to-lo) des dhātus nombreux» (= Bahu-dhātuka-sūtra). La collection chi-

noise et la tibétaine ne renferment pas de sūtra spécial portant ce titre; cependant le Bahudhātuka-sūtra est expressément cité dans l'Abhidharma-kośa sur I, 27.

सो ऽन्तरेण गोचभेदं न स्यात् बीजानुरूपत्वात् फलस्य । अग्रत्वविभागे
श्लोकः ।

उदयत्वे ऽथ सर्वत्वे महार्थत्वे ऽक्षयाय च ।
शुभस्य तन्निमित्तत्वात् गोचाग्रत्वं विधीयते ॥ ३ ॥

अत्र गोचस्य चतुर्विधेन निमित्तत्वेनाग्रत्वं दर्शयति । तच्च गोचं कुशल-
मूलानामुदयत्वे निमित्तं सर्वत्वे महार्थत्वे अक्षयाय च । न हि आवकाणां तथो-
दयाणि कुशलमूलानि न च सर्वाणि सन्ति बलवैशारद्याद्यभावात् । न च
महार्थान्यपरार्थत्वात् । न चाक्षयाख्यनुपधिषेर्निर्वाणवसानत्वात् । लक्षण-
विभागे श्लोकः ।

प्रकृत्या परिपुष्टं च आश्रयस्याश्रितं च तत् ।
सदसच्चैव विज्ञेयं गुणोत्तारणतार्थतः ॥ ४ ॥

एतेन चतुर्विधं गोचं दर्शयति । प्रकृतिस्थं समुदानीतमाश्रयस्वभावमाश्रि-
तस्वभावं च तदेव यथाक्रमं । तत्पुनर्हेतुभावेन सत् फलभावेनासत् । गुणोत्तार-
णार्थेन गोचं वेदितव्यं गुणा उत्तरन्त्यस्मादुद्भवन्तीति कृत्वा । लिङ्गविभागे
श्लोकः ।

कारुण्यमधिमुक्तिश्च चान्तिश्चादिप्रयोगतः ।
समाचारः शुभस्यापि गोचे लिङ्गं निरूप्यते ॥ ५ ॥

चतुर्विधं लिङ्गं बोधिसत्वगोचे । आदिप्रयोगत एव कारुण्यं सत्त्वेषु । अधि-
मुक्तिर्महायानधर्मे । चान्तिर्दुष्करचर्यायां सहिष्णुतार्थेन । समाचारश्च पार-
मितामयस्य कुशलस्येति । प्रभेदविभागे श्लोकः ।

नियतानियतं गोचमहार्थं ह्यर्थमेव च ।
प्रत्ययैर्गोचभेदो ऽयं समासेन चतुर्विधः ॥ ६ ॥

समासेन चतुर्विधं गोचं नियतानियतं तदेव यथाक्रमं प्रत्ययैरहार्थं ह्यर्थं
चेति । आदीनवविभागे श्लोकः ।

क्लेशाभ्यासः कुमित्रत्वं विघातः परतन्त्रता ।
गोचस्यादीनवो ज्ञेयः समासेन चतुर्विधः ॥ ७ ॥

बोधिसत्वगोचे समासेन चतुर्विधं आदीनवः येन गोचस्थो ऽगुणेषु प्रवर्तते ।

क्षेत्राङ्गं । अकल्याणमित्रता । उपकरणविधातः । पारतन्त्र्यं च । अनु-
शंसविभागे श्लोकः ।

चिरादपायगमनमाशुमोक्षश्च तत्र च ।

तनुदुःखोपसंवित्तिः सोद्वेगा सत्वपाचना ॥ ८ ॥

चतुर्विधो बोधिसत्त्वस्य गोत्रे ऽनुशंसः । चिरेणापायान् गच्छति । क्षिप्रं च
तेभ्यो मुच्यते । मृदुकं च दुःखं तेषूपपन्नः प्रतिसंवेदयते । संविप्रचेतास्तदुप-
पन्नाश्च सत्वान्करुणायमानः परिपाचयति । महासुवर्णगोत्रौपम्ये श्लोकः ।

सुवर्णगोत्रवत् ज्ञेयममेयशुभताश्रयः ।

ज्ञाननिर्मलतायोगप्रभावाणां च निश्रयः ॥ ९ ॥

महासुवर्णगोत्रं हि चतुर्विधस्य सुवर्णस्याश्रयो भवति । प्रभूतस्य प्रभास्वरस्य
निर्मलस्य कर्मण्यस्य च । तत्साधर्म्येण बोधिसत्त्वगोत्रमप्रमेयकुशलमूलाश्रयः ।
ज्ञानाश्रयः । क्षेत्रनैर्मल्यप्राप्त्याश्रयः । अभिज्ञादिप्रभावाश्रयश्च । तस्मान्महा-
सुवर्णगोत्रोपमं वेदितव्यं । महारत्नगोत्रौपम्ये श्लोकः ।

सुरत्नगोत्रवत् ज्ञेयं महाबोधिनिमित्ततः ।

महाज्ञानसमाधार्यमहासत्त्वार्थनिश्रयात् ॥ १० ॥

महारत्नगोत्रं हि चतुर्विधरत्नाश्रयो भवति । जात्यस्य वर्णसंपन्नस्य संस्थान-
संपन्नस्य प्रमाणसंपन्नस्य च । तदुपमं बोधिसत्त्वगोत्रं वेदितव्यं महाबोधिनिमि-
त्तत्वात् महाज्ञाननिमित्तत्वादार्यसमाधिनिमित्तत्वात् चित्तस्य हि संस्थितिः
समाधिः महासत्त्वपरिपाकनिमित्तत्वाच्च ब्रह्मसत्त्वपरिपाचनात् । अगोत्रस्य-
विभागे श्लोकः ।

ऐकान्तिको दुश्चरिते ऽस्ति कश्चित्

कश्चित् समुद्घातितशुक्लधर्मा ।

अमोक्षभागीयशुभो ऽस्ति कश्चिन्

निहीनशुक्लो ऽस्त्यपि हेतुहीनः ॥ ११ ॥ ⁽¹⁾

अपरिनिर्वाणधर्मक एतस्मिन्नगोत्रस्थो ऽभिप्रेतः । स च समासतो द्विविधः ।
तत्कालापरिनिर्वाणधर्मा अत्यन्तं च । तत्कालापरिनिर्वाणधर्मा चतुर्विधः ।
दुश्चरितैकान्तिकः समुच्छिन्नकुशलमूलः । अमोक्षभागीयकुशलमूलः । हीन-

⁽¹⁾ Mètre upajāti.

कुशलमूलज्ञापरिपूर्णसंभारः । अत्यन्तापरिनिर्वाणधर्मा तु हेतुहीनो यस्य
परिनिर्वाणगोत्रमेव नास्ति । प्रकृतिपरिपुष्टगोत्रमाहात्म्ये श्लोकः ।

गाम्भीर्यादार्यवादे परहितकरणायोदिते दीर्घधर्मे
अज्ञालैवाधिमुक्तिर्भवति सुविपुला संप्रपत्तिचमा च ।
संपत्तिज्ञावसाने द्वयगतपरमा यन्नवत्येव तेषां
तच्छ्रेयं बोधिसत्वप्रकृतिगुणवतस्तत्प्रपुष्टाच्च गोचात् ॥ १२ ॥⁽¹⁾

यन्नाभीर्यादार्यवादिनि परहितक्रियार्थमुक्ते विस्तीर्णे महायानधर्मे गाम्भी-
र्यादार्यार्थमज्ञालैवाधिमुक्तिर्विपुला भवति । प्रतिपत्तौ चोत्साहः⁽²⁾ संपत्ति-
ज्ञावसाने महाबोधिर्द्वयगतायाः संपत्तेः परमा तत्प्रकृत्या गुणवतः परिपुष्टस्य
च बोधिसत्वगोत्रस्य माहात्म्यं वेदितव्यं । द्वयगता इति द्वये लौकिकाः आव-
काश्च । परमेति विशिष्टा । फलतो गोत्रविशेषणे श्लोकः ।

सुविपुलगुणबोधिवृच्चवृद्धौ
घनसुखदुःखशमोपलब्धये च ।
स्वपरहितसुखक्रियाफलत्वाद्
भवति स्वसमुदयगोत्रमेतत् ॥ १३ ॥⁽³⁾

स्वपरहितफलस्य बोधिवृत्तस्य प्रशस्तमूलत्वमनेन बोधिसत्वगोत्रं संदर्शितं ।

महायानसूत्रालंकारे गोत्राधिकारस्तृतीयः

IV

चित्तोत्पादलक्षणे श्लोकः ।

महोत्साहा महारश्मा महार्थाय महोदया ।
चेतना बोधिसत्वानां द्वयार्था चित्तसंभवः ॥ १ ॥⁽⁴⁾

महोत्साहा संनाहवीर्येण गम्भीरदुष्करदीर्घकालप्रतिपक्षोत्सहनात् । महा-
रश्मा यथासंनाहप्रयोगवीर्येण । महार्था आत्मपरहिताधिकारात् । महोदया

(1) Mètre sragdharā.

(2) Ex conj. Ms. : चाषट्. Le chi-
nois traduit : *jen*, «patience».

(3) Mètre puspitāgrā. Il manque

un iambe après *bhavati*, au quatrième
pāda.

(4) Mètre anuṣṭubh jusqu'au
vers 6.

महाबोधिसमुदागमत्वात् । सो ऽयं त्रिविधो गुणः परिदीपितः पुरुषकारगुणो
द्वाभ्यां पदाभ्यामर्थक्रियागुणः फलपरिग्रहगुणश्च द्वाभ्यां । द्वयार्था महाबोधि-
सत्त्वार्थक्रियालम्बनत्वात् । इति त्रिगुणा द्वयालम्बना च चेतना चित्तोत्पाद
इत्युच्यते । चित्तोत्पादप्रभेदे श्लोकः ।

चित्तोत्पादो ऽधिभोचो ऽसौ शुद्धाध्याशयिको ऽपरः ।
वैपाक्यो ⁽¹⁾ भूमिषु मतस्तथावरणवर्जितः ॥ २ ॥

चतुर्विधो बोधिसत्त्वानां चित्तोत्पादः । आधिभोचिको ⁽¹⁾ ऽधिमुक्तिचर्या-
भूमौ । शुद्धाध्याशयिकः सप्तसु भूमिषु । वैपाकिको ⁽¹⁾ ऽष्टम्यादिषु । अनावर-
णिको बुद्धभूमौ । चित्तोत्पादविनिश्चये चत्वारः श्लोकाः ।

कण्ठामूल इष्टो ऽसौ सदासत्त्वहिताशयः ।
धर्माधिभोचस्तज्ज्ञानपर्येध्यालम्बनस्तथा ॥ ३ ॥
उत्तरोत्तरच्छन्दयानो ऽसौ प्रतिष्ठा शीलसंवृतिः ।
उत्थापना विपक्षस्य परिपन्थो ⁽¹⁾ ऽधिवासना ॥ ४ ॥
शुभवृद्धनुशंसो ऽसौ पुण्यज्ञानमयः स हि ।
सदापारमितायोगनिर्याणश्च स कथ्यते ॥ ५ ॥
भूमिपर्यवसानो ऽसौ प्रतिस्त्वं तत्प्रयोगतः ।
विज्ञेयो बोधिसत्त्वानां चित्तोत्पादविनिश्चयः ॥ ६ ॥

तथायं विनिश्चयः । किंमूल एष चतुर्विधो बोधिसत्त्वानां चित्तोत्पादः
किमाशयः किमधिभोचः किमालम्बनः किंयानः किंप्रतिष्ठः किमादीनवः
किमनुशंसः किंनिर्याणः किंपर्यवसान इति । आह । कण्ठामूलः । सदासत्त्वहि-
ताशयः । महायानधर्माधिभोचः । तज्ज्ञानपर्येध्याकारेण तज्ज्ञानालम्बनात् ।
उत्तरोत्तरच्छन्दयानः । बोधिसत्त्वशीलसंवरप्रतिष्ठः । परिपन्थ आदीनवः ।
कः पुनस्तत्परिपन्थो विपक्षस्यान्ययानचित्तस्योत्थापना ऽधिवासना वा । पुण्य-
ज्ञानमयकुशलधर्मवृद्धनुशंसः । सदापारमिताभ्यासनिर्याणः । भूमिपर्यवसा-
नश्च प्रतिस्त्वं भूमिप्रयोगात् । यस्यां भूमौ यः प्रयुक्तस्तस्य तद्भूमिपर्यवसानः ।
समादानसांकेतिकचित्तोत्पादे श्लोकः ।

मित्रबलात् हेतुबलान्मूलबलाच्छ्रुतबलाच्छुभाभ्यासात् ।
अदृढदृढोदय उक्तचित्तोत्पादः पराख्यानत् ॥ ७ ॥ ⁽²⁾

⁽¹⁾ *Vaipākya, ādhiṃokṣika, vaipākika, paripantha*, mots nouveaux. —

⁽²⁾ Mètre āryā jusqu'au vers 20.

यो हि पराख्यानान्वितोत्पादः परविज्ञापनात्स उच्यते समादानसांकेतिकः । स पुनर्मित्रवलाद्वा भवति कल्याणमित्रानुरोधात् । हेतुवलाद्वा गोत्रसामर्थ्यात् । कुशलमूलाद्वातीतपुष्टितः⁽¹⁾ । श्रुतवलाद्वा तत्र तत्र धर्मपर्याये भाष्यमाणे बहूनां बोधिचित्तोत्पादात् । शुभाभ्यासाद्वा दृष्ट इव धर्मे सततश्रवणोद्बुद्धि-धारणादिभिः । स पुनर्मित्रवलाद्दृढोदयो वेदितव्यः । हेत्वादिवलाद् दृढोदयः । पारमार्थिकचित्तोत्पादे सप्त श्लोकाः ।

सूपासितसंबुद्धे सुसंभृतज्ञानपुण्यसंभारे ।
धर्मेषु निर्विकल्पज्ञानप्रसवात्परमतास्य ॥ ८ ॥
धर्मेषु च सत्त्वेषु च तत्कृत्येषूत्तमे च बुद्धत्वे ।
समचित्तोपालम्भात्प्रामोद्यविशिष्टता तस्य ॥ ९ ॥
जन्मोदार्यं तस्मिन्नुत्साहः शुद्धिराशयस्यापि ।
कौशल्यं परिशिष्टे निर्याणं चैव विज्ञेयं ॥ १० ॥
धर्माधिमुक्तिबीजात्पारमिताश्रेष्ठमातृतो जातः ।
ध्यानमये सुखगर्भे करुणा संवर्धिका धात्री ॥ ११ ॥
औदार्यं विज्ञेयं प्रणिधानमहादशभिर्निर्हारात् ।
उत्साहो बोद्धव्यो दुष्करदीर्घाधिकाखेदात् ॥ १२ ॥
आसन्नबोधिबोधात्तदुपायज्ञानलाभतथापि ।
आशयशुद्धिर्ज्ञेया कौशल्यं त्वन्यभूमिगतं ॥ १३ ॥
निर्याणं विज्ञेयं यथाव्यवस्थानमनसिकारेण ।
तत्कल्पनताज्ञानादविकल्पनया च तस्यैव ॥ १४ ॥

प्रथमेन श्लोकेनोपदेशप्रतिपत्त्यधिगमविशेषैः पारमार्थिकत्वं चित्तोत्पादस्य दर्शयति । स च पारमार्थिकचित्तोत्पादः प्रमुदितायां भूमाविति । प्रामोद्यविशिष्टतायास्तत्र कारणं दर्शयति । तत्र धर्मेषु समचित्तता धर्मनैरात्म्यप्रतिबोधात् । सत्त्वेषु समचित्तता आत्मपरसमतोपगमात् । सत्त्वकृत्येषु समचित्तता आत्मन इव तेषां दुःखक्षयाकाङ्क्षात् । बुद्धत्वे समचित्तता तद्धर्मधातोरात्मन्यभेद-प्रतिबोधात् । तस्मिन्नेव च पारमार्थिकचित्तोत्पादे षडर्थं वेदितव्याः । जन्म औदार्यमुत्साह आशयशुद्धिः परिशिष्टकौशल्यं निर्याणं च । तत्र जन्म बीज-मातृगर्भधात्रीविशेषाद्देदितव्यं । औदार्यं दशमहाप्रणिधानाभिर्निर्हारात् । उत्साहो दीर्घकालिकदुष्कराखेदात् । आशयशुद्धिरासन्नबोधिज्ञानात्तदुपा-

⁽¹⁾ Ex conj. Ms. : ° इत्यतस्तो (?) पु°.
Le chinois traduit : «Par suite de ce

que les actes du passé accompli ont
leurs racines de bien en plénitude».

यज्ञानलाभाच्च । परिशिष्टकौशल्यमन्यासु भूमिषु कौशल्यं । निर्याणं यथाव्यव-
स्थानभूमिमनसिकारेण । कथं मनसिकारेण तस्य भूमिव्यवस्थानस्य कल्पना-
ज्ञानात्कल्पनामात्रमेतदिति । तस्यैव च कल्पनाज्ञानस्याविकल्पनात् । औप-
म्यमाहात्म्ये षट् श्लोकाः ।

पृथिवीसम उत्पादः कल्याणसुवर्णसंनिभश्चान्यः ।
शुक्लनवचन्द्रसदृशो वह्निप्रख्यो ऽपरोच्छायः ॥ १५ ॥
भूयो महानिधानवदन्यो रत्नाकरो यथैवान्यः ।
सागरसदृशो ज्ञेयो वज्रप्रख्यो ऽचलेन्द्रनिभः ॥ १६ ॥
भैषज्यराजसदृशो महासुहृत्संनिभो ऽपरो ज्ञेयः ।
चिन्तामणिप्रकाशो दिनकरसदृशो ऽपरो ज्ञेयः ॥ १७ ॥
गन्धर्वमधुरघोषवदन्यो राजोपमो ऽपरो ज्ञेयः ।
कोष्ठागारप्रख्यो महापथसमस्तथैवान्यः ॥ १८ ॥
यानसमो विज्ञेयो गन्धर्वसमश्च वेतसगप्रभवः ।
आनन्दशब्दसदृशो महानदीश्रोतसदृशश्च ॥ १९ ॥
मेघसदृशश्च कथितश्चित्तोत्पादो जिनात्मजानां हि ।
तस्मात्तथा गुणाढ्यं चित्तं मुदितैः समुत्पाद्यं ॥ २० ॥

प्रथमचित्तोत्पादो बोधिसत्वानां पृथिवीसमः सर्वबुद्धधर्मतत्संभारप्रसवस्य
प्रतिष्ठाभूतत्वात् । आशयसहगतश्चित्तोत्पादः कल्याणसुवर्णसदृशो हितसुखा-
ध्याशयस्य विकारामजनात् । प्रयोगसहगतः शुक्लपचनवचन्द्रोपमः कुशलधर्म-
वृद्धिगमनात् । अध्याशयसहगतो वह्निसदृश इन्धनाकरविशेषेणैवाग्निस्तस्यो-
त्तरोत्तरविशेषाधिगमनात् । विशेषाधिगमाशयो ह्यध्याशयः । दानपारमिता-
सहगतो महानिधानोपम आभिषसंभोगेनाप्रमेयसत्वसंतर्पणादच्यत्वाच्च ।
शीलपारमितासहगतो रत्नाकरोपमः सर्वगुणरत्नानां ततः प्रसवात् । चान्ति-
पारमितासहगतः सागरोपमः सर्वानिष्टोपरिपातैरचोभ्यत्वात् । वीर्यपारमि-
तासहगतो वज्रोपमो दृढत्वाद्भेद्यतया । ध्यानपारमितासहगतः पर्वतराजोपमो
निष्कम्पत्वादविक्षेपतः । प्रज्ञापारमितासहगतो भैषज्यराजोपमः सर्वक्लेशज्ञेया-
वरणव्याधिप्रशमनात् । अप्रमाणसहगतो महासुहृत्संनिभः सर्वावस्थं सत्वानु-
पेक्षकत्वात् । अभिज्ञासहगतश्चिन्तामणिसदृशो यथाधिमोचं तत्फलसमृद्धेः ।
संग्रहवस्तुसहगतो दिनकरसदृशो विनेयसंस्पर्शपरिपाचनात् । प्रतिसंवित्सहगतो
गन्धर्वमधुरघोषोपमो विनेयावर्जकधर्मदेशकत्वात् । प्रतिशरणसहगतो महा-
राजोपमो ऽविप्रणाशहेतुत्वात् । पुण्यज्ञानसंभारसहगतः कोष्ठागारोपमो वज्र-
पुण्यज्ञानसंभारकोषस्थानत्वात् । बोधिपचसहगतो महाराजपथोपमः सर्वार्थ-

पुत्रलयातानुयातत्वात्⁽¹⁾ । शमथविपश्चनासहगतो यानोपमः सुखवहनात् । धारणाप्रतिभानसहगतो गन्धर्वोपमः उदकधारणाद्योज्जेदसाधर्म्येण श्रुता-
श्रुतधर्मार्थधारणाद्योज्जेदतः । धर्मोद्धानसहगत आनन्दशब्दसदृशो मोक्षका-
मानां विनेयानां प्रियश्रावणात् । एकायनमार्गसहगतो नदीश्रोतःसमः
स्वरसवाहिलात् । अनुत्पत्तिकधर्मचान्तिनामे एकायनत्वं तद्भूमिगतानां
बोधिसत्त्वानामभिन्नकार्यक्रियात्वात् । उपायकौशल्यसहगतो मेघोपमः सर्व-
सत्त्वार्थक्रियातदधीनत्वात् तुषितभवनवासादिसंदर्शनतः । यथा मेघात्सर्व-
भाजनलोकसंपत्तयः । एष च द्वाविंशत्युपमश्चित्तोत्पादं आर्याचयमतिसूत्रे⁽²⁾
ऽजगतानुसारेणानुगन्तव्यः । चित्तानुत्पादपरिभाषायां श्लोकः ।

परार्थचित्तचित्तदुपायलाभतो महाभिसंध्यर्थसुतत्वं दर्शनात् ।

महार्हचित्तोदयवर्जिता जनाः शमं गमिष्यन्ति विहाय तत्सुखं ॥ २१ ॥⁽³⁾

तेन चित्तोत्पादेन वर्जिताः सत्त्वाश्चतुर्विधं सुखं न लभन्ते यद्वोधिषत्त्वानां
परार्थचिन्तनात्सुखं । यच्च परार्थोपायलाभात् । यच्च महाभिसंध्यर्थसंदर्शनात्
गम्भीरमहायानस्वतोभिप्रायिकार्थविवोधतः । यच्च परमतत्वस्य धर्मेनैरा-
त्म्यस्य संदर्शनात्सुखं । चित्तोत्पादप्रशंसायां दुर्गतिपरिखेदनिर्भयतामुपादाय
श्लोकः ।

सहोदयाच्चित्तवरस्य धीमतः सुसंवृतं चित्तमनन्तदुष्कृतात् ।

सुखेन दुःखेन च मोदते सदा शुभी⁽⁴⁾ कृपालुश्च विवर्धनद्वयं ॥ २२ ॥

तस्य चित्तवरस्य सहोदयाद्वोधिषत्त्वस्य सुसंवृतं चित्तं भवत्यनन्तसत्त्वाधि-

⁽¹⁾ Ex conj. Ms. : सर्वार्थयुतगलया-
तानुयातत्वात्. Le chinois traduit :
« Parce que les grands nobles vont
devant, et le reste marche à la
suite ».

⁽²⁾ L'Akṣayamati-sūtra est fré-
quemment cité dans le Āṅgī-samuc-
caya. Je n'ai pas retrouvé le passage
correspondant dans l'Akṣayamati-
nirdeṣa-sūtra traduit par Tchou Fa-
hou entre 265 et 316 (Nanj. 74;
éd. jap. de Tōkyō III, 5), ni dans la
traduction de Tche-yen, qui se place
entre 420 et 479 (Nanj. 77; éd.

jap. III, 2) et qui forme les cha-
pitres 27-30 du Mahā-saṃnipāta.
J'ai retrouvé l'énumération de dix
cittotpādas seulement, avec des
termes de comparaisons analogues,
dans l'Akṣayamati-paripreṣā, qui
forme le 45e chapitre du Ratnakūṭa
(Nanj. 23, 45; éd. jap. II, 6 [p. 70e]),
traduit par Bodhiruci entre 693 et
713.

⁽³⁾ Mètre vaṃṣasthā jusqu'au vers
23.

⁽⁴⁾ *Ṣubhin*, mot nouveau : « qui a
du *ṣubha-karmāṇa* ».

ष्ठानाद् दुष्कृतादतो ऽस्य दुर्गतितो भयं न भवति । स च द्वयं वर्धयन् शुभं च कर्म कृपां च नित्यं च शुभी भवति कृपालुश्च तेन सदा मोदते । सुखेनापि शुभित्वात् । दुःखेनापि परार्थक्रियानिमित्तेन कृपालुत्वात् । अतो ऽस्य बह्व-
कर्तव्यतापरिखेदादपि भयं न भवति । अकरणसंवरलाभे श्लोकः ।

यदानपेक्षः स्वशरीरजीविते परार्थमभ्येति परं परिश्रमं ।

परोपघातेन तथाविधः कथं स दुष्कृते कर्मणि संप्रवत्स्यति ॥ २३ ॥

अस्य पिण्डार्थो यस्य पर एव प्रियतरो नात्मा परार्थं स्वशरीरजीविते निरपेक्षत्वात् । स कथमात्मार्यं परोपघातेन दुष्कृते कर्मणि प्रवत्स्यतीति । चित्ताव्यावृत्तौ श्लोकौ ।

मायोपमान्वीक्ष्य स सर्वधर्मानुबानयात्रामिव चोपपत्तीः ।

क्लेशाच्च दुःखाच्च विभेति नासौ संपत्तिकाले ऽथ विपत्तिकाले ॥ २४ ॥ ⁽¹⁾

स्वका गुणाः सत्वहिताच्च मोदः संचिन्त्यजन्म द्विविकुर्वितं च ।

विभूषणं भोजनमग्रभूमिः क्रीडारतिर्नित्यकृपात्मकानां ॥ २५ ॥ ⁽²⁾

मायोपमसर्वधर्मेक्षणात्स बोधिसत्वः संपत्तिकाले क्लेशेभ्यो न विभेति । उबानयात्रोपमोपपत्तीक्षणात् विपत्तिकाले दुःखान्न विभेति । तस्य कुतो भयाद्बोधिचित्तं व्यावर्तिष्यते । अपि च स्वगुणा मण्डनं बोधिसत्वानां । पर-
हितात्मीतिर्भोजनं । संचिन्त्योपपत्तिरुबानभूमिः । द्विविकुर्वितं क्रीडा-
रतिर्बोधिसत्वानामेवास्ति । नायोधिसत्वानां । तेषां कथं चित्तं व्यावर्तिष्यते ।
दुःखचासप्रतिषेधे श्लोकः ।

परार्थमुद्योगवतः कृपात्मनो ह्यवीचिरप्येति यतो ऽस्य रम्यतां ।

कुतः पुनस्त्रस्यति तादृशो भवन् पराश्रयैर्दुःखसमुद्भवैर्भवे ॥ २६ ॥ ⁽³⁾

अपि च यस्य परार्थमुद्योगवतः करुणात्मकत्वादवीचिरपि रम्यः स कथं परार्थनिमित्तैर्दुःखोत्पादैर्भवे पुनस्त्रासमापत्स्यते । यतो ऽस्य दुःखाच्चासः
स्याच्चित्तस्य आवृत्तिर्भवति । सत्त्वोपेक्षाप्रतिषेधे श्लोकः ।

महाकृपाचार्यसदोषितात्मनः परस्य दुःखैरुपतप्तचेतसः ।

परस्य कृत्ये समुपस्थिते पुनः परैः समादापनतो ऽतिलज्जना ⁽⁴⁾ ॥ २७ ॥

⁽¹⁾ Mètre upendravajrā. — ⁽²⁾ Mètre upajāti. — ⁽³⁾ Mètre vaṃṇasthā jus-
qu'au vers 27. — ⁽⁴⁾ (Ati-)lajjanā, mot nouveau, synonyme de lajjā.

यस्य महाकरुणाचार्येण नित्योषित आत्मा परदुःखैश्च दुःखितं चेतस्-
स्योत्पन्ने परार्थं करणीये यदि परैः कल्याणमित्रैः समादापना कर्तव्या भवति
अतिलज्जना । कौशीयपरिभाषायां श्लोकः ।

शिरसि विनिहितोच्चसत्वभारः शिथिलगतिर्न हि शोभते ऽयसत्वः ।
स्वपरविविधबन्धनातिबद्धः शतगुणमुत्सहमर्हति प्रकर्तुं ॥ २८ ॥ ⁽¹⁾

शिरसि महान्तं सत्वभारं विनिधाय बोधिसत्वः शिथिलं पराक्रममाणो
न शोभते शतगुणं हि स वीर्यं कर्तुमर्हति श्रावकवीर्यात् तथा हि स्वपर-
बन्धनैर्विविधैरत्यर्थं बद्धः श्लेशकर्मजन्मस्वभावैः ।

महायानसूत्रालंकारे चित्तोत्पादाधिकारश्चतुर्थः

V

प्रतिपत्तिलक्षणे श्लोकः ।

महाश्रयारम्भफलोदयात्मिका जिनात्मजानां प्रतिपत्तिरिष्यते ।
सदा महादानमहाधिवासना महार्थसंपादनकृत्यकारिका ॥ १ ॥ ⁽²⁾

तत्र महाश्रया चित्तोत्पादाश्रयत्वात् । महारम्भा स्वपरार्थारम्भात् । महा-
फलोदया महाबोधिफलत्वात् । अत एव यथाक्रमं महादाना सर्वसत्त्वोपा-
दानात् । महाधिवासना सर्वदुःखाधिवासनात् । महार्थसंपादनकृत्यकारिका
विपुलसत्त्वार्थसंपादनात् । स्वपरार्थनिर्विशेषत्वे श्लोकः ।

परत्र लब्ध्वात्मसमानचित्ततां स्वतो ऽधि वा श्रेष्ठतरेष्टतां परे ।
तथात्मनो ऽन्यार्थविशिष्टसंज्ञिनः स्वकार्यता का कतमा परार्थता ॥ २ ॥

परचात्मसमानचित्ततां लब्ध्वा ऽधिमुक्तितो वा सांकेतिकचित्तोत्पादलाभे
ज्ञानतो वा पारमार्थिकचित्तोत्पादलाभे । आत्मतो वा पुनः परत्र विशिष्ट-
तरामिष्टतां लब्ध्वा तेनैव च कारणेनात्मनः परार्थे विशिष्टसंज्ञिनो बोधि-

(1) Mètre puspitāgrā. — (2) Mètre vançasthā jusqu'au vers 10.

सत्वस्व कः स्वार्थः परार्थो वा । निर्विशेषं हि तस्योभयमित्यर्थः । परार्थविशेषणे
श्लोकः ।

परत्र लोको न तथातिनिर्दयः प्रवर्तते तापनकर्मणा रिपौ ।
यथा परार्थं भृशदुःखतापने कृपात्मकः स्वात्मनि संप्रवर्तते ॥ ३ ॥

यथा स्वात्मनः परार्थो विशिष्यते तत्साधयति परार्थमात्मनो इत्यर्थं संता-
पनात् । परार्थप्रतिपत्तिविभागे द्वौ श्लोकौ ।

निकृष्टमध्योत्तमधर्मतास्थिते सुदेशनावर्जनता अवतारणा ।
विनीतिरथैः परिपाचना शुभे तथाववादस्थितिवृद्धिमुक्तयः ॥ ४ ॥
गुणैर्विशिष्टैः समुदागमस्तथा कुलोदयो व्याकरणाभिषिक्तता ।
तथागतज्ञानमनुत्तरं पदं परार्थं एष त्र्यधिको दशात्मकः ॥ ५ ॥

त्रिविधे सत्त्वनिकाये हीनमध्यविशिष्टगोचस्वे त्रयोदशविधो बोधिसत्वस्व
परार्थः । सुदेशना अनुशासनादेशनाप्रतिहार्याभ्यां⁽¹⁾ । आवर्जना ऋद्धिप्राति-
हार्येण । अवतारणा शासनाभ्युपगमनात् । विनीतिरथैः अवतीर्णानां
संशयच्छेदनं । परिपाचना कुशले । अववादस्थितिस्थितिः । प्रज्ञा विमुक्तिः अभि-
ज्ञादिभिर्विशेषकैर्गुणैः । समुदागमः । तथागतकुले जन्म । अष्टम्यां भूमौ व्याकरणं-
दशम्यामभिषेकश्च । सह तथागतज्ञानेनेत्येष त्रिषु गोचस्वेषु यथायोगं
त्रयोदशविधः परार्थो बोधिसत्वस्व । परार्थप्रतिपत्तिसंपत्तौ श्लोकः ।

जनानुरूपाविपरीतदेशना निरुन्नता चाप्यममा विचक्षणा ।
चमा च दान्ता च सुदूरगा ज्ञया जिनात्मजानां प्रतिपत्तिरुत्तमा ॥ ६ ॥

यथा ऽसौ परार्थप्रतिपत्तिः संपन्ना भवति तथा संदर्शयति । कथं चासौ
संपन्ना भवति । यदि गोचस्वजनानुरूपा ऽविपरीता च देशना भवति । अनु-
न्नता चावर्जना । अममा चावतारणा । न ऋद्ध्या मन्यते न चावतारितान्त-
त्वान्ममायति । विचक्षणा चार्थे विनीतिप्रतिपत्तिर्भवति । चमा च शुभे परि-
पाचनाप्रतिपत्तिः । दान्ता चाववादादिप्रतिपत्तिः । न ह्यदान्तो ऽववादादिषु
परेषां समर्थः । सुदूरगा च कुलोदयादिप्रतिपत्तिः । न ह्यदूरगतया प्रति-
पत्त्या कुलोदयादयः परेषां कर्तुं शक्याः । सर्वा चैषा परार्थप्रतिपत्तिर्बोधि-

⁽¹⁾ *Anuśāsanī*, mot nouveau. Le chinois traduit littéralement par *souci kiao*, «enseignement à la suite».

सत्त्वानामक्षया भवत्यभ्युपगतसत्त्वाक्षयत्वादतो ऽपि संपन्ना वेदितव्या । प्रति-
पत्तिविशेषणे द्वौ श्लोकौ ।

महाभये कामिजनः प्रवर्तते चले विपर्याससुखे भवप्रियः ।
प्रतिस्वभाधिप्रशमे शमप्रियः सदा तु सर्वाधिगमे कृपात्मकः ॥ ७ ॥
जनो विमूढः स्वसुखार्थमुद्यतः सदा तदप्राप्य परैति दुःखतां ।
सदा तु धीरो हि परार्थमुद्यतो द्वयार्थमाप्नाय परैति निर्वृतिं ॥ ८ ॥

तत्र कामानां महाभयत्वं बह्वकायिकचैतसिकदुःखदुर्गतिगमनहेतुत्वात् ।
चलं विपर्याससुखं रूपारूप्यभवप्रियाणामनित्यत्वात्परमार्थदुःखत्वाच्च संस्कार-
दुःखतया । आधयः क्लेशा वेदितव्या दुःखाधानात् । विमूढो जनः सदा
स्वसुखार्थं प्रतिपन्नः सुखं नाप्नोति दुःखमेवाप्नोति । बोधिसत्त्वस्तु परार्थं
प्रतिपन्नः स्वपरार्थं संपाद्य निर्वृत्तिसुखं प्राप्नोत्ययमस्वापरः^(१) प्रतिपत्तिवि-
शेषः । गोचरपरिणामने श्लोकः ।

यथा यथा ह्यवविचित्रगोचरे प्रवर्तते चारगतो जिनात्मजः ।
तथा तथा युक्तसमानतापदैर्हिताय सत्त्वेष्वभिसंस्करोति तत् ॥ ९ ॥

येन येन प्रकारेण चक्षुरादीन्द्रियगोचरे विचित्रे बोधिसत्त्वः प्रवर्तते । ईर्या-
पथव्यापारचारे वर्तमानस्तेन तेन प्रकारेण संबन्धसादृश्यवचनैर्हितार्थं सत्त्वेषु
तत्सर्वमभिसंस्करोति । यथा गोचरपरिशुद्धिसूत्रे^(२) विस्तरेण निर्दिष्टं । सत्त्व-
ेष्वचान्तिप्रतिषेधे श्लोकः ।

सदा ऽस्वतन्त्रीकृतदोषचेतने जने न संदोषमुपैति^(३) बुद्धिमान् ।
अकामकारेण हि विप्रपत्तयो जने भवन्तीति कृपाविवृद्धितः ॥ १० ॥

सदा क्लेशैरस्वतन्त्रीकृतचेतने जने न संदोषमुपैति बोधिसत्त्वः । किं कारणं ।

(१) Ms. : ° स्यात्वरुः. Le chinois
donne *cheng*, «supérieur».

(२) Le Gocarapariçuddhi-sūtra est
cité dans le Çikṣā-samuccaya, p. 350,
21. Le chinois rend ce titre par *Hing*
ts'ing tsing king. Le Tripiṭaka chi-

nois ne contient pas de sūtra isolé
sous ce titre.

(३) *Samdoṣa*, si la lecture est
exacte, est un mot nouveau. Le chi-
nois traduit : «Il ne produit pas de
pensée souillée».

अकामकारेणैषां विप्रतिपत्तयो भवन्तीति विदित्वा करुणावृद्धिगमनात् ।
प्रतिपत्तिमाहात्म्ये श्लोकः ।

भवगतिसकलाभिभूयगन्त्री परमशमानुगता प्रपत्तिरेव ।

विविधगुणगणैर्विवर्धमाना जगदुपगुह्य सदा कृपाशयेन ॥ ११ ॥ ⁽¹⁾

चतुर्विधं माहात्म्यं संदर्शयति । अभिभवमाहात्म्यं सकलं भवत्रयं गतिं च
पञ्चविधामभिभूयगमनात् । यथोक्तं प्रज्ञापारमितायां ⁽²⁾ । रूपं चेतुभूत भावो
ऽभविष्यन्नाभावो नदं महायानं सदेवमानुषासुरलोकमभिभूय निर्यास्यतीति
विस्तरः । निर्वृतिमाहात्म्यमप्रतिष्ठनिर्वाणानुगतत्वात् । गुणवृद्धिमाहात्म्यं
सत्त्वापरित्यागमाहात्म्यं चेति ।

महायानसूचालंकारे प्रतिपत्त्यधिकारः पञ्चमः

VI

परमार्थलक्षणविभागे श्लोकः ।

न सन्न चासन्न तथा न चान्यथा न जायते येति न चावहीयते ।
न वर्धते नापि विशुध्यते पुनर्विशुध्यते तत्परमार्थलक्षणं ॥ १ ॥ ⁽³⁾

अद्वयार्थो हि परमार्थः । तमद्वयार्थं पञ्चभिराकारैः संदर्शयति । न सत्प-
रिकल्पितपरतन्त्रलक्षणाभ्यां न चासत्परिनिष्पन्नलक्षणेन । न तथा परिकल्पि-
तपरतन्त्राभ्यां परिनिष्पन्नस्यैकत्वाभावात् । न चान्यथा ताभ्यामेवान्यत्वाभा-
वात् । न जायते न च व्येत्यनभिसंस्कृतत्वाद्धर्मधातोः । न ह्रियते न च वर्धते
संक्षेपव्यवदानपक्षयोर्निरोधोत्पादे तदवस्थत्वात् । न विशुध्यति प्रकृत्यसंक्षि-
ष्टत्वात् न च न विशुध्यति आगन्तुकोपक्षेशविगमात् । इत्येतत्पञ्चविधमद्वय-
लक्षणं परमार्थलक्षणं वेदितव्यं । आत्मदृष्टिविपर्ययासप्रतिषेधे श्लोकः ।

न चात्मदृष्टिः स्वयमात्मलक्षणा न चापि दुःसंस्थितता विलक्षणा ।

द्वयान्न चान्यद् भ्रम एष तदितस्ततश्च मोक्षो भ्रममात्रसंचयः ॥ २ ॥

⁽¹⁾ Mètre puspitāgrā.

⁽²⁾ Je n'ai pas réussi à retrouver
ce passage dans l'Aṣṭasāhasrikā-pra-
jñāpāramitā, qui contient pourtant

un si grand nombre de formules
analogues.

⁽³⁾ Mètre vaṃṣasthā jusqu'au
vers 5.

न तावदात्मदृष्टिरेवात्मलक्षणा । नापि दुःसंस्थितता । तथा हि सा विल-
क्षणा आत्मलक्षणात्परिकल्पितात् । सा पुनः पञ्चोपादानस्कन्धाः श्लेशदौष्ट्य-
प्रभावितत्वात् । नाप्यतो द्वादादयदात्मलक्षणमुपपद्यते । तस्मान्नास्मात्मा ।
भ्रम एष तूत्पन्नो येयमात्मदृष्टिस्तस्मादेव चात्माभावान्मोक्षोऽपि भ्रममात्र-
संक्षयो वेदितव्यो न तु कश्चिन्मुक्तः । विपर्ययासपरिभाषायां द्वौ श्लोकौ ।

कथं जनो विभ्रममात्रमाश्रितः परैति दुःखप्रकृतिं न साततां ⁽¹⁾ ।
अवेदको वेदक एव दुःखितो न दुःखितो धर्ममयो न तन्मयः ॥ ३ ॥
प्रतीत्यभावप्रभवे कथं जनः समचवृत्तिः अयतेऽन्यकारितं ।
तमःप्रकारः कतमोऽयमीदृशो यतोऽविपश्यन्सदसन्निरीक्षते ॥ ४ ॥

कथं नामायं लोको भ्रान्तिमात्रमात्मदर्शनं निश्चित्य सततानुबद्धं दुःखस्व-
भावं संस्काराणां न पश्यति । अवेदको ज्ञानेन तस्या दुःखप्रकृतेः । वेदको
ऽनुभवेन दुःखस्यादुःखितो दुःखस्याप्रहीणत्वात् । न दुःखितो दुःखयुक्त-
स्यात्मनोऽसत्त्वात् । धर्ममयो धर्ममात्रत्वात् पुन्रलनैरात्येन । न च धर्ममयो
धर्मनैरात्येन । यदा च लोको भावानां प्रतीत्यसमुत्पादं प्रत्यक्षं पश्यति तं तं
प्रत्ययं प्रतीत्य ते ते भावा भवन्तीति । तत्कथमेतां दृष्टिं अयतेऽन्यकारितं
दर्शनादिकं न प्रतीत्यसमुत्पन्नमिति । कतमोऽयमीदृशस्तमःप्रकारो लोकस्व
यद्विद्यमानं प्रतीत्यसमुत्पादमविपश्यन्न विद्यमानमात्मानं निरीक्षते । शक्यं हि
नाम तमसा विद्यमानमद्रष्टुं स्थान त्वविद्यमानं द्रष्टुमिति । असत्यात्मनि शम-
जन्मयोगे श्लोकः ।

न चान्तरं किंचन विद्यतेऽनयोः सदर्थवृत्त्या शमजन्मनोरिह ।
तथापि जन्मक्षयतो विधीयते शमस्य लाभः शुभकर्मकारिणां ॥ ५ ॥

न चास्ति संसारनिर्वाणयोः किंचिन्नानाकरणं परमार्थवृत्त्या नैरात्यस्य
समतया । तथापि जन्मक्षयान्मोक्षप्राप्तिर्भवत्येव शुभकर्मकारिणां ये मोक्षमार्गं
भावयन्ति । विपर्ययासपरिभाषां कृत्वा तत्प्रतिपक्षपारमार्थिकज्ञानप्रवेशे
चत्वारः श्लोकः ।

संभृत्य संभारमनन्तपारं ज्ञानस्य पुण्यस्य च बोधिसत्वः ।
धर्मेषु चिन्तासुविनिश्चितत्वाज्जल्पान्वयामर्थगतिं परैति ॥ ६ ॥ ⁽²⁾

⁽¹⁾ *Sātata*, mot nouveau, glosé par *satatānubaddha*.—⁽²⁾ *Mètre* indravajrā
jusqu'au vers 9.

अर्थात्स विज्ञाय च जल्पमात्रात्संतिष्ठते तन्निर्भचित्तमात्रे ।
 प्रत्यक्षतामेति च धर्मधातुस्तस्माद्वियुक्तो द्वयलक्षणेन ॥ ७ ॥
 नास्तीति चित्तात्परमेव बुद्ध्या चित्तस्य नास्तित्वमुपैति तस्मात् ।
 द्वयस्य नास्तित्वमुपेत्य धीमान् संतिष्ठते ऽतन्नतिधर्मधातौ ॥ ८ ॥
 अकल्पनाज्ञानबलेन धीमतः समानुयातेन समन्ततः सदा ।
 तदाश्रयो गृह्यरदोषसंचयो महागदेनेव विषं निरस्यते ॥ ९ ॥

एकेन संभृतसंभारत्वं धर्मचिन्तासुविनिश्चितत्वं समाधिनिश्चित्यभावनात्
 मनोजल्पस्य तेषां धर्माणामर्थप्रख्यानावगमात्तत्प्रवेशं दर्शयति । असंख्येय-
 प्रभेदकालं पारमस्य परिपूर्णमित्यनन्तपारं । द्वितीयेन मनोजल्पमात्रानर्था-
 त्विदित्वा तदाभासे चित्तमात्रे ऽवस्थानमित्यं बोधिसत्त्वस्य निर्वेधभागीया-
 वस्था । ततः परेण धर्मधातौः प्रत्यक्षतो गमने द्वयलक्षणेन वियुक्तो ग्राह्यया-
 हकलक्षणेन इयं दर्शनमार्गावस्था । तृतीयेन यथासौ धर्मधातुः प्रत्यक्षतामेति
 तद् दर्शयति । कथं चासौ धर्मधातुः प्रत्यक्षतामेति । चित्तादन्यदालम्बनं ग्राह्यं
 नास्तीत्यवगम्य बुद्ध्या तस्यापि चित्तमात्रस्य नास्तित्वावगमनं ग्राह्यभावे ग्राह-
 काभावात् । इयं चास्य नास्तित्वं विदित्वा धर्मधातौ अवस्थानमतन्नतिर्ग्रा-
 ह्ययाहकलक्षणाभ्यां रहित एवं धर्मधातुः प्रत्यक्षतामेति । चतुर्थेन भावनामा-
 र्गावस्थायामाश्रयपरिवर्तनात् पारमार्थिकज्ञानप्रवेशं दर्शयति । सदा सर्वत्र
 समतानुगतेनाविकल्पज्ञानबलेन यत्र तत्समतानुगतं परतन्त्रे स्वभावे तदाश्र-
 यस्य दूरानुप्रविष्टस्य दोषसंचयस्य दौष्ट्यलक्षणास्य महागदेनेव विषस्य
 निरसनात् । परमार्थज्ञानमाहात्म्ये श्लोकः ।

मुनिविहितसुधर्मसुव्यवस्थो मतिमुपधाय समूलधर्मधातौ ।

स्मृतिमतिमवगम्य कल्पमात्रां व्रजति गुणार्णवपारमाशु धीरः ॥ १० ॥⁽¹⁾

बुद्धविहिते सुधर्मे सुव्यवस्थापिते स परमार्थज्ञानप्रविष्टो बोधिसत्त्वः
 संपिण्डितधर्मालम्बनस्य मूलचित्तस्य धर्मधातौ मतिमुपनिविधाय या स्मृति-
 रूपलभते तां सर्वां स्मृतिप्रवृत्तिं कल्पनामाचामवगच्छत्येवं गुणार्णवस्य पारं
 बुद्धत्वमाशु व्रजतीत्येतत्परमार्थज्ञानस्य माहात्म्यं ।

महायानसूचालंकारे तत्त्वाधिकारः षष्ठः

⁽¹⁾ Mètre puspitāgrā.

VII

प्रभावलक्षणविभागे श्लोकः ।

उत्पत्तिवाक्चित्तशुभाशुभाधितत्स्थाननिःसारपदापरोक्षं ।
ज्ञानं हि सर्वत्रगसप्रभेदेष्वव्याहृतं धीरगतः प्रभावः ॥ १ ॥ ⁽¹⁾

परिषामुपपत्तौ ज्ञानं च्युतोपपादाभिज्ञा ⁽²⁾ । वाचि ज्ञानं दिव्यश्रोत्राभि-
ज्ञायां वाचं तत्र गत्वोपपन्ना भाषन्ते । चित्ते ज्ञानं चेतःपर्यायाभिज्ञा । पूर्वशु-
भाशुभाधाने ज्ञानं पूर्वनिवासाभिज्ञा । यत्र विनेयास्तिष्ठन्ति तत्स्थानगमनज्ञानं
ऋद्धिविषयाभिज्ञा ⁽³⁾ । निःसरणे ज्ञानमास्रवचयाभिज्ञा यथा सत्त्वा उपप-
त्तितो निःसरन्तीति । एषु षट्स्वरूपेषु सर्वत्र लोकधातौ सप्रभेदेषु पदापरो-
क्षमव्याहृतं ज्ञानं स प्रभावी बोधिसत्त्वानां षडभिज्ञासंगृहीतः । प्रभावलक्षण-
विभागे स्वभावार्थ उक्तः । हेत्वर्थमारभ्य श्लोकः ।

ध्यानं चतुर्थं सुविशुद्धमेतत् निष्कल्पनाज्ञानपरिग्रहेण ।
यथाव्यवस्थानमनस्क्रियातः प्रभावसिद्धिं परमां परैति ॥ २ ॥ ⁽⁴⁾

येन निग्रयेण येन ज्ञानेन येन मनसिकारेण तस्य प्रभावस्य समुदागमस्त-
त्संदर्शयति । फलार्थमारभ्य श्लोकः ।

येनार्यदिव्याप्रतिमैर्विहारैर्ब्राह्मैश्च नित्यं विहरत्युदारेः ।
बुद्धांश्च सत्त्वांश्च स दिशु गत्वा संमानयत्यानयते विशुद्धिं ॥ ३ ॥

चिविधं फलमस्य प्रभावस्य संदर्शयति । आत्मन आर्यादिसुखविहारमतुल्यं
चोत्कृष्टं च लोकधात्वन्तरेषु गत्वा बुद्धानां पूजनं सत्त्वानां विशोधनं च ।
कर्मार्थं षड्विधमारभ्य चत्वारः श्लोकाः । दर्शनकर्म संदर्शनकर्म चारभ्य श्लोकः ।

मायोपमान्पश्यति लोकधातून्सर्वान्सत्त्वान्सविवर्तनाज्ञान् ।
संदर्शयत्येव च तान्यथेष्टं वशी विचिचैरपि स प्रकारैः ॥ ४ ॥

⁽¹⁾ Mètre indravajrā.

⁽²⁾ Expression nouvelle, équa-
lante à *cyutyupapatti* de Mahāvīyutp.,
7, 9.

⁽³⁾ Le manuscrit donne *ṛddhivish-
thayā* °.

⁽⁴⁾ Mètre *npajāti* jusqu'au vers
9.

स्वयं च सर्वलोकधातूनां ससत्त्वानां सविवर्तसंवर्तानां मायोपमत्वदर्शनात् ।
परेषां यथेष्टं तत्संदर्शनात् । अन्यैश्च विचित्रैः कम्पनज्वलनादिप्रकारैः । दश-
वशितालाभात् । यथा दशभूमिके⁽¹⁾ ऽष्टम्यां भूमौ निर्दिष्टाः । रश्मिकर्मारभ्य
श्लोकः ।

रश्मिप्रमोक्षैर्भृशदुःखितांश्च आपायिकान्स्वर्गगतान्करोति ।

मारान्वयान् बुद्ध्यविमानशोभान्⁽²⁾ संकम्पयन्स्त्रासयते समारान् ॥ ५ ॥

द्विविधं रश्मिकर्म संदर्शयति । अपायोपपन्नानां च प्रसादं जनयित्वा
स्वर्गोपपादनं । मारभवानां च समारकाणां कम्पनोद्देजनं । विक्रीडनकर्म
चारभ्य श्लोकः ।

समाधिविक्रीडितमप्रमेयं संदर्शयत्यग्रगण्यस्य मध्ये ।

स कर्मजन्मोत्तमनिर्मितैश्च सत्त्वार्थमातिष्ठति सर्वकालं ॥ ६ ॥

अप्रमेयसमाधिविक्रीडितसंदर्शनात् बुद्धपर्वन्मण्डलमध्ये त्रिविधेन निर्माणेन
सदा सत्त्वार्थकरणाच्च । त्रिविधं निर्माणं शिल्पकर्मस्थाननिर्माणं । विनेयवशेन
यथेष्टोपपत्तिनिर्माणं । उत्तमनिर्माणं च तुष्टितभवनवासादिकं । चेत्त्रपरि-
शुद्धिकर्म आरभ्य श्लोकः ।

ज्ञानवशित्वात्समुपैति शुद्धिं चेत्तं यथाकामनिदर्शनाय ।

अबुद्धनामेषु च बुद्धनामसंश्रावणात्तान्निपते ऽन्यधातौ ॥ ७ ॥

द्विविधपापविशोधनया । भाजनपरिशोधनया ज्ञानवशित्वाद्यथेष्टं स्फुटि-
कवैदुर्यादिमयबुद्धचेतसंदर्शनतः । सत्त्वपरिशोधनया च बुद्धनामविरहितेषु

⁽¹⁾ Le Daṣabdhūmika-sūtra, dont nous possédons plusieurs traductions chinoises, énonce en effet les dix vaciṭās dans la huitième terre, la bhūmi Acalā. Voir p. ex. trad. Çikṣānanda (Nj. 88; éd. de Tōkyō I, 2; l'ouvrage y forme une section de l'Avatamsaka, chap. 38, p. 74*) et trad. Çiḍadharma (éd. de Tōkyō XXV, 8;

cette version manque à la collection cataloguée par Nanjio; elle a été exécutée à Ouroumtsi, sur un texte rapporté par Ou-k'ong; cf. Journ. asiat. [L'itinéraire d'Ou-k'ong], 1895, II, p. 365); la liste des dix vaciṭās associées à la huitième bhūmi s'y trouve p. 54-55.

⁽²⁾ Ex conj. Ms.: मारान्वयानुक्त*.

लोकधातुषूपपन्नानां सत्वानां बुद्धनामसंश्रावणया प्रसादं ग्राहयित्वा तद्वि-
रहितेषु लोकधातुषूपपादनात् । योगार्थमारभ्य श्लोकः ।

शक्तो भवत्येव⁽¹⁾ च सत्वपाके संजातपक्षः शकुनिर्यथैव ।

बुद्धात्प्रशंसां लभते ऽतिमात्रमादेयवाक्यो भवति प्रज्ञानां ॥ ८ ॥

त्रिविधं योगं प्रदर्शयति । सत्वपरिपाचनशक्तियोगं प्रशंसायोगमादेय-
वाक्यतायोगं च । वृत्त्यर्थमारभ्य श्लोकः ।

षड्ध्याप्यभिज्ञा त्रिविधा च विद्या अष्टौ विमोक्षा ऽभिभुवस्तथा ऽष्टौ ।

दशापि कृत्स्नायतनान्यमेयाः समाधयो धीरगतः प्रभावः ॥ ९ ॥

षड्भिः प्रभेदैर्बोधिसत्वस्य प्रभावो वर्तते । अभिज्ञाविद्याविमोक्षाभिभवा-
यतनकृत्स्नायतनाप्रमाणसमाधिप्रभेदैः । एवं षडर्थेन विभागलक्षणेन प्रभावं
दर्शयित्वा तन्माहात्म्योद्भावनार्थं श्लोकः ।

स हि परमवशित्वलब्धबुद्धिर्जगद्वशं स्ववशे विधाय नित्यं ।

परहितकरणैकताभिरामश्चरति भवेषु हि सिंहवत्सुधीरः ॥ १० ॥⁽²⁾

त्रिविधं माहात्म्यं दर्शयति । वशितामाहात्म्यं स्वयं परमज्ञानवशित्वप्राप्त्या
लेशास्ववशस्य जगतः स्ववशे स्थापनात् । अभिरतिमाहात्म्यं सदा परहितक्रि-
यैकारामत्वात् । भवनिर्भयतामाहात्म्यं च ।

प्रभावाधिकारः महायानसूत्रालंकारे सप्तमः

VIII

बोधिसत्वपरिपाके संग्रहश्लोकः ।

रुचिः प्रसादः प्रशमो ऽनुकम्पना क्षमाथ मेधा प्रबलत्वमेव च ।

अहार्यताङ्गैः समुपेतता भृशं जिनात्मजे तत्परिपाकलक्षणं ॥ १ ॥⁽³⁾

⁽¹⁾ Ex conj. Ms. : शक्तोभवच्चसत्व-
पाके. Le double *va* de *bhavaty eva*
a sans doute amené ici, soit dans
l'archétype, soit plutôt dans la

copie, une faute d'haplographie.

⁽²⁾ Mètre puspitāgrā.

⁽³⁾ Mètre vaṃṣasthā jusqu'au vers

रुचिर्महायानदेशनाधर्मे प्रसादस्तद्देशिके प्रशमः क्लेशानामनुकम्पा सत्त्वेषु
क्षमा बुष्करचर्यायां मेधा ग्रहणधारणप्रतिवेधेषु⁽¹⁾ प्रबलत्वमधिगमे अहा-
र्यता मारपरप्रवादिभिः प्राहाणिकाङ्क्षैः⁽²⁾ समन्वागतत्वं । भृशमिति रुच्यादी-
नामधिमात्रत्वं दर्शयति । एष समासेन बोधिसत्वानां नवप्रकार आत्मपरि-
पाको वेदितव्यः । रुचिपरिपाकमारभ्य श्लोकः ।

सुमित्रतादित्रयमुग्रवीर्यता परार्धनिष्ठोत्तमधर्मसंग्रहः ।

कृपालुसद्धर्ममहापरिग्रहे मतं हि सम्यक्परिपाकलक्षणं ॥ २ ॥

सुमित्रतादित्रयं सत्पुरुषसंसेवा सद्धर्मग्रवणं योनिशोमनसिकारश्च । उग्र-
वीर्यता अधिमात्रो वीर्यारम्भः । परार्धनिष्ठा सर्वाचिन्त्यस्थाननिर्विचिकित्सता ।
उत्तमधर्मसंग्रहो महायानधर्मरक्षा तत्प्रतिपन्नानामुपद्रवेष्वो रक्षणात् ।
बोधिसत्वस्य महायानधर्मपरिग्रहमधिकृत्येदं रुचिपरिपाकलक्षणं वेदितव्यं ।
येन कारणेन परिपच्यते सुमित्रतादित्रयेण । यच्च तस्याः परिपाक उग्रवीर्य-
परार्धनिष्ठायुक्तः स्वभावः । यत्कर्म चोत्तमधर्मसंग्रहकरणात्तदेतेन परिदी-
पितं । प्रसादपरिपाकमारभ्य श्लोकः ।

गुणक्षतायाशुसमाधिलाभिता फलानुभूतिर्मनसोऽध्यभेदता ।

जिनात्मजे शास्त्ररि संप्रपत्तये⁽³⁾ मतं हि सम्यक्परिपाकलक्षणं ॥ ३ ॥

तत्परिपाकोऽपि कारणतः स्वभावतः कर्मतश्च परिदीपितः । गुणक्षता
इत्यपि स भगवांस्तथागत इति विस्तरेण कारणं । अवेत्यप्रभावलाभादभेद-
चित्तता स्वभावः । आशुसमाधिलाभस्तत्फलस्य चाभिज्ञादिकस्य प्रत्यनुभवनं
कर्म । प्रशमपरिपाकमारभ्य श्लोकः ।

सुसंवृतिः क्लिष्टवितर्कवर्जना⁽⁴⁾ निरन्तरायोऽथ शुभाभिरामता ।

जिनात्मजे क्लेशविनोदनाय तन्मतं हि सम्यक्परिपाकलक्षणं ॥ ४ ॥

क्लेशविनोदना बोधिसत्वस्य प्रशमः । तत्परिपाकोऽपि कारणतः स्वभा-
वतः कर्मतश्च परिदीपितः । इन्द्रियाणां स्मृतिसंप्रजन्याभ्यां सुसंवृतिः कारणं ।

⁽¹⁾ *Prativedha*, cf. *Çikṣā-samuc-
caya*, 214, n. 5.

⁽²⁾ *Brāhmanika* (*aṅga*), mot nou-
veau. Cf. *infra*, v. 10.

⁽³⁾ *Samprapatti*, mot nouveau :

«chercher refuge». Le chinois ne le
traduit pas; mais cf. les divers sens
du verbe *samprapad*.

⁽⁴⁾ *Varjanā*, mot nouveau, équi-
valent de *varjanam*.

क्लिष्टवितर्कवर्जना स्वभावः । प्रतिपक्षभावनायां निरन्तरायत्वं कुशलाभिरामता च कर्म । कृपापरिपाकलक्षणमधिकृत्य श्लोकः ।

कृपा प्रकृत्या परदुःखदर्शनेन निहीनचित्तस्य च संप्रवर्जनं^(१) ।
विशेषगत्वं जगदग्रजन्मता परानुकम्पापरिपाकलक्षणं ॥ ५ ॥

स्वप्रकृत्या च गोचेण परदुःखदर्शनेन निहीनयानपरिवर्जनतया च परिपच्यत इति कारणं । विशेषगामित्वं परिपाकवृद्धिगमनात् स्वभावः । सर्वलोकश्रेष्ठात्मभावता कर्माविनिवर्तनीयभूमौ । चान्तिपरिपाकलक्षणमारभ्य श्लोकः ।

धृतिः प्रकृत्या प्रतिसंख्यभावना सुदुःखशीताद्यधिवासना सदा ।
विशेषगामित्वशुभाभिरामता मतं चमायाः परिपाकलक्षणं ॥ ६ ॥

धृतिः सहनं चान्तिरिति पर्यायास्तत्परिपाके गोचं प्रतिसंख्यानं भावना च कारणं । तीव्राणां शीतादिदुःखानामधिवासना स्वभावः । क्षमस्य विशेषगामित्वं कुशलाभिरामता च कर्म । मेधापरिपाकमारभ्य श्लोकः ।

विपाकशुद्धिः श्रवणाद्यमोषता प्रविष्टता सूक्तदुरुक्तयोस्तथा ।
स्मृतेर्महानुद्बुद्धये च योग्यता सुमेधतायाः परिपाकलक्षणं ॥ ७ ॥

तत्र मेधानुकूला विपाकविशुद्धिः कारणं । श्रुतचिन्तितभावितचिरकृतचिरभाषितानामसंमोषता सुभाषितदुर्भाषितार्थसुप्रविष्टता च स्मृतेर्मेधापरिपाकस्वभावः । लोकोत्तरप्रज्ञोत्पादनयोग्यता कर्म । बलवत्प्रतिलक्षपरिपाकमारभ्य श्लोकः ।

शुभद्वयेन द्वयधातुपुष्टता फलोदये चाश्रययोग्यता परा ।
मनोरथाभिर्जगदग्रभूतता बलोपलक्षे परिपाकलक्षणं ॥ ८ ॥

तत्र पुण्यज्ञानद्वयेन तस्य पुण्यज्ञानद्वयस्य बीजपुष्टता तत्परिपाके कारणं । अधिगमं प्रत्याश्रययोग्यता तत्परिपाकस्वभावः । मनोरथसंपत्तिर्जगदग्रभूतता च कर्म । अहार्यतापरिपाकमारभ्य श्लोकः ।

सुधर्मतायुक्तिविचारणाश्रयो विशेषलाभः परपक्षदूषणं ।
पुनः सदा मारनिरन्तरायता अहार्यतायाः परिपाकलक्षणं ॥ ९ ॥

(१) *Sampravarjanam*, mot nouveau : « éviter ».

तत्परिपाकस्य सङ्गमे युक्तिविचारणाकृत आशयः कारणं । मारनिरन्त-
रायता स्वभावो यदा मारो न पुनः शक्नोत्यन्तरायं कर्तुं । विशेषाधिगमः
परपक्षदूषणं च कर्म । प्राहाणिकाङ्गसमन्वागमपरिपाकमधिकृत्य श्लोकः ।

शुभाचयो ऽथाश्रययत्नयोग्यता विवेकतोदयशुभाभिरामता ।
जिनात्मजे ह्यङ्गसमन्वये पुनर्मतं हि सम्यक्परिपाकलक्षणं ॥ १० ॥

तत्परिपाकस्य कारणं कुशलमूलोपचयः । आश्रयस्य वीर्यारम्भचमत्वं
स्वभावः । विवेकोत्कृष्टता कुशलाभिरामता च कर्म । नवविधात्मपरिपाक-
माहात्म्यमारभ्य श्लोकः ।

इति नवविधवस्तुपाचितात्मा परपरिपाचनयोग्यतामुपेतः ।
शुभमयसततप्रवर्धितात्मा भवति सदा जगतो ऽयबन्धुभूतः ॥ ११ ॥⁽¹⁾

द्विविधं तन्माहात्म्यं । परपरिपाके प्रतिशरणत्वं । सततं धर्मकायवृद्धिश्च ।
तत एव जगतो ऽयबन्धुभूतः । सत्परिपाकविभागे एकादश श्लोकाः ।

ब्रह्मे ऽपि भोज्ये परिपाक इष्यते यथैव तत्स्त्रावणभोगयोग्यता ।
तथाश्रये ऽस्मिन्द्वयपक्षशान्ता तथोपभोगत्वसुशान्तपक्षता ॥ १२ ॥⁽²⁾

अनेन परिपाकस्वभावं दर्शयति । यथा ब्रह्मस्य स्त्रावणयोग्यता परिपाकः ।
भोजनस्य च भोगयोग्यता । एवं सत्त्वानामाश्रये ब्रह्मभोजनस्थानीये स्त्रावण-
स्थानीयं विपक्षश्मनः । भोगस्थानीयस्य प्रतिपक्षोपभोगः । तद्योग्यता आश्रयस्य
परिपाक इति । विपक्षप्रतिपक्षावच पक्षद्वयं वेदितव्यं । द्वितीयः श्लोकः ।

विपाचनोक्ता परिपाचना तथा प्रपाचना चाप्यनुपाचनापरा ।
सुपाचनाप्यधिपाचना मता निपाचनोत्पाचनना च देहिषु ॥ १३ ॥

अनेन परिपाकप्रमेदं दर्शयति । क्लेशविगमेन पाचनना विपाचना । सर्वतो
यानत्रयेण पाचना परिपाचना । बाह्यपरिपाकविशिष्टत्वात् प्रकृष्टा
पाचना⁽³⁾ प्रपाचना । यथाविनेयधर्मदेशनात्तदनुकूपा पाचना अनुपाचना ।
सत्कृत्य पाचना सुपाचना । अधिगमेन पाचना अधिपाचना अपिपरीतार्थेन ।

(1) Mètre puspitāgrā.

(2) Mètre vampaṣṭhā jusqu'au v. २१.

(3) Ms. : सत्कृत्य पाचना; mais la
restitution est certaine.

नित्या पाचना निपाचना अपरिहाणीयार्थेन । क्रमेणोत्तरोत्तरपाचना
उत्पाचना । इत्ययमष्टप्रकारः परपरिपाकप्रभेदः । तृतीयचतुर्थौ श्लोकौ ।

हिताशयेनेह यथा जिनात्मजो व्यवस्थितः सर्वजगद्विपाचयन् ।
तथा न माता न पिता न बन्धवः सुतेषु बन्धुष्वपि सुव्यवस्थिताः ॥ १४ ॥
तथा जनो नात्मनि वत्सलो मतः कुतो ऽपि सुस्निग्धपराश्रये जने ।
यथा कृपात्मा परसत्त्ववत्सलो हिते सुखे चैव नियोजनात् मतः ॥ १५ ॥

आभ्यां किं दर्शयति । यादृशेनाशयेन बोधिसत्त्वः सत्त्वान्परिपाचयति
तमाशयं दर्शयति । मातापितृबान्धवाशयविशिष्टं लोकात्मवात्सल्यविशिष्टं
च हितसुखसंयोजनात् । आत्मवत्सलस्तु लोक आत्मानं हिते च सुखे च संनि-
योजयति । अवशिष्टैः श्लोकैरेव प्रयोगेण सत्त्वान्परिपाचयति तं पारमिता-
प्रतिपत्त्या संदर्शयति । यादृशेन दानेन यथा सत्त्वान्परिपाचयति तदारभ्य
श्लोकः ।

न बोधिसत्त्वस्य शरीरभोगयोः परेष्वदेयं पुनरस्ति सर्वथा ।
अनुग्रहेण द्विविधेन पाचयन् परं समेर्दानगुणैर्न तृप्यते ॥ १६ ॥

त्रिविधेन दानेन पाचयति । सर्वस्वशरीरभोगदानेन अविषमदानेन
अतृप्तिदानेन च । कथं परिपाचयति दृष्टधर्मसंपरायानुग्रहेण । अविघातेन-
च्छापरिपूर्णात् । अनागतेन च संगृह्य कुशलप्रतिष्ठापनात् । यादृशेन शीलेन
यथा सत्त्वान्परिपाचयति तदारभ्य श्लोकः ।

सदा प्रकृत्याध्यविहिंसकः ⁽¹⁾ स्वयंरतो ऽप्रमत्तो ऽव परं निवेशयन् ।
परंपरानुग्रहकृत् द्विधा परे विपाकनिष्ठगुणेन पाचकः ॥ १७ ॥

पञ्चविधेन शीलेन । ध्रुवशीलेन प्रकृतिशीलेन परिपूर्णशीलेनाध्यविहिंसक-
त्वात् । परिपूर्णो ह्यविहिंसको ऽध्यविहिंसकः । दशकुशलकर्मपथपरिपूरितः ।
यथोक्तं ⁽²⁾ द्वितीयायां भूमौ । अधिगमशीलेन स्वयंरततया निरन्तरास्खलि-
तशीलेन चाप्रमत्ततया । कथं च परिपाचयति । शीले संनिवेशनात् । द्विधानु-

⁽¹⁾ *Adhyavihiṃsaka*, mot nouveau.
Le chinois, d'accord avec l'explica-
tion du commentaire, traduit *adhi*
en tête du mot par *man*, « plein ».

⁽²⁾ Le chinois ajoute : « Dans le
sūtra des Dix Terres » (*Chi-ti king* =
Daśabhūmika-sūtra). Cf. sup., p. 26,
n. 1.

ग्रहक्रियया दृष्टधर्मे संपराये च । संपरायानुग्रहं परेषु विपाकनिष्यन्दगुणा-
भ्यां परंपरया करोति । तद्विपाकनिष्यन्दयोरन्योन्यानुकूल्येनाव्यवच्छेदात् ।
यादृक्षा चान्त्या यथा सत्वान्परिपाचयति तदारभ्य श्लोकः ।

परे उपकारिण्युपकारिवुद्धिमान् प्रमर्षयन्नुग्रहमपि व्यतिक्रमं ।

उपायचित्तरपकारमर्षणैः शुभे समादापयते उपकारिणः ॥ १८ ॥

अपकारिणि परे उपकारिवुद्ध्या प्रगाढापकारमर्षणचान्त्या परिपाचयति ।
उपकारिवुद्धित्वं पुनः चान्तिपारमितापरिपूर्णानुकूल्यवृत्तिता वेदितव्यं । कथं
परिपाचयति । दृष्टधर्मानुग्रहेण चापकारमर्षणात् । संपरायानुग्रहेण चोपाय-
ज्ञसौरपकारमर्षणैरावर्ज्यापकारिणां कुशले समादापनात् । यादृशेन वीर्येण
यथा सत्वान्परिपाचयति तदारभ्य श्लोकः ।

पुनः स यत्नं परमं समाश्रितो न खिद्यते कल्पसहस्रकोटिभिः ।

जिनात्मजः स गणं प्रपाचयन्परैकचित्तस्य शुभस्य कारणात् ॥ १९ ॥

अधिमाचदीर्घकालाखेदे वीर्येण दीर्घकालाखेदित्वमनन्तसत्त्वपरिपा-
चनात् । परैकचित्तस्य कुशलस्यार्थं कल्पसहस्रकोटिभिरखेदात् । अत एवाक्तं
भवति यथा परिपाचयति । कुशलचित्तसंनियोजनात् दृष्टधर्मसंपरायानु-
ग्रहेणेति यादृशेन ध्यानेन यथा सत्वान्परिपाचयति तदारभ्य श्लोकः ।

वशित्वमागम्य मनस्यनुत्तरं परं समावर्जयते ऽच शासने ।

निहत्य सर्वावमानकामतां शुभेन संवर्धयते च तं पुनः ॥ २० ॥

प्राप्तानुत्तरवशित्वेन ध्यानेन निरामिषेण च निहतसर्वावमानाभि-
लाषेण परिपाचयति । बुद्धशासने परस्वावर्जनादावर्जितस्य च कुशलधर्म-
संवर्धनात् परिपाचयति । यादृक्षा प्रज्ञया यथा सत्वान्परिपाचयति तदा-
रभ्य श्लोकः ।

स तत्त्वभावार्थनये सुनिश्चितः करोति सत्वान्सुविनीतसंशयान् ।

ततश्च ते तज्जिनशासनादराद् विवर्धयन्ते स्वपरं गुणैः शुभैः ॥ २१ ॥

स बोधिसत्त्वसत्त्वार्थनये चाभिप्रायार्थनये च सुविनिश्चितया प्रज्ञया परि-

पाचयति । कथं परिपाचयति सत्त्वानां संशयविनयनात् । ततश्च शासनबद्ध-
मानात्तेषामात्मपरगुणसंवर्धकत्वेन । नियमनश्लोकः ।

इति सुगतिगतौ शुभत्रये वा जगदखिलं कृपया स बोधिसत्वः ।
तनुपरमविमध्यमप्रकारैर्विनयति लोकसमानभावगत्या ॥ २२ ॥ ⁽¹⁾

अनेन यत्र च विनयति सुगतिगमने यानत्रये वा । यच्च विनयति जगद-
खिलं । येन च विनयति कृपया । यच्च विनयति बोधिसत्वः । यादृशैश्च
परिपाचनप्रकारैस्तनुपरमविमध्यमप्रकारैः । यावन्तं च कालं तत्परिदीपनात्
समासेन परिपाकमाहात्म्यं दर्शयति । तत्र तनुः प्रकारो ऽधिमुक्तिचर्याभूमौ
बोधिसत्वस्य परमो ऽष्टम्यादिषु विमध्यमः सप्तसु वेदितव्यः यावन्नोकस्य
भावस्तत्समानया गत्या अत्यन्तमित्यर्थः ।

महायानसूत्रालंकारे परिपाकाधिकारो ऽष्टमः

IX

सर्वाकारज्ञतायां द्वौ श्लोकौ । तृतीयस्तयोरेव निर्देशभूतः ।

अमेयेर्दुष्करशतैरमेयैः कुशलाचयैः ।
अप्रमेयेण कालेन अमेयावरणक्षयात् ॥ १ ॥ ⁽²⁾
सर्वाकारज्ञतावाप्तिः सर्वावरणनिर्मला ।
विवृता रत्नपेटेव बुद्धत्वं समुदाहृतं ॥ २ ॥
कृत्वा दुष्करमद्भुतं अमशतैः संचित्य सर्वं शुभं
कालेनोत्तमकल्पयानमहता सर्वावृतीनां क्षयात् ।
सूक्ष्मस्यावरणस्य भूमिषु गतस्थोत्पाटनाद् बुद्धता
रत्नानामिव सा प्रभावमहतां पेटा समुद्घातिता ॥ ३ ॥ ⁽³⁾

समुदागमतः स्वभावत आपम्यतश्च बुद्धत्वमुद्भाविता । यावन्निर्दुष्कर-
शतैर्यावद्भिः कुशलसंभारैर्यावता कालेन यावतः क्लेशक्षेयावरणस्य प्रहाणात्स-
मुदागच्छत्ययं समुदागमः । सर्वाकारज्ञतावाप्तिः सर्वावरणनिर्मला स्वभावः ।

⁽¹⁾ Mètre puspitāgrā. — ⁽²⁾ Mètre anushtubh jusqu'au vers 2. — ⁽³⁾ Mètre
cārdūlavikrīḍita.

विवृता रत्नपेटा तदीपम्यं । तस्यैव बुद्धत्वस्याद्वयलक्षणे सानुभावे द्वौ
श्लोकाः ।

सर्वधर्माश्च बुद्धत्वं धर्मो नैव च कश्चन ।

शुक्लधर्ममयं तच्च न च तैस्तन्निरूप्यते ॥ ४ ॥ ⁽¹⁾

धर्मरत्ननिमित्तत्वाल्लब्धरत्नाकरोपमं ।

शुभसंस्थनिमित्तत्वाल्लब्धमेघोपमं मतं ॥ ५ ॥

सर्वधर्माश्च बुद्धत्वं तथताया अभिन्नत्वात्तद्विशुद्धिप्रभावितत्वाच्च बुद्धत्वस्य
न च कश्चिद्धर्मो ऽस्ति परिकल्पितेन धर्मस्वभावेन शुक्लधर्ममयं च बुद्धत्वं
पारमितादीनां कुशलानां तद्भावेन परिवृत्तेः । न च तैस्तन्निर्दिश्यते पार-
मितादीनां पारमितादिभावेनापरिनिष्यत्तेरिदमद्वयलक्षणं । रत्नाकरमेघो-
पमत्वमनुभावः । देशना धर्मरत्नानां तत्प्रभवत्वात् कुशलसंस्थानां च विनये-
संतानचेत्तेषु ।

बुद्धत्वं सर्वधर्मः समुदितमथ वा सर्वधर्मव्यपेतं

प्रोज्झतेर्धर्मरत्नप्रततसुमहतो धर्मरत्नाकरामं ।

भूतानां शुक्लसंस्थप्रसवसुमहतो हेतुतो मेघभूतं

दानाद्धर्मांस्त्ववर्षप्रततसुविहितस्याचयस्य प्रजासु ॥ ६ ॥ ⁽²⁾

अनेन तृतीयेन श्लोकेन तमेवार्थं निर्दिशति । सुमहतः प्रततस्य धर्मरत्नस्य
प्रोज्झतेर्निमित्तत्वाद्रत्नाकरामं भूतानां महतः शुक्लसंस्थप्रसवहेतुत्वाच्चेधभूतं ।
महतः सुविहितस्याचयस्य धर्मांस्त्ववर्षस्य दानात् प्रजास्त्वित्ययमत्र पदविग्रहो
वेदितव्यः । तस्यैव बुद्धत्वस्य शरणत्वानुत्तर्ये पञ्च श्लोकाः ।

परिचाणं हि बुद्धत्वं सर्वक्लेशगणात्सदा ।

सर्वदुश्चरितेभ्यश्च जन्ममरणतो ऽपि च ॥ ७ ॥ ⁽³⁾

अनेन संबोधितः क्लेशकर्मजन्मसंक्लेशपरिचाणार्थेन शरणत्वं दर्शयति ।

उपद्रवेभ्यः सर्वेभ्यो अपायादनुपायतः ।

सत्कायाद्दीनयानाच्च तस्माच्छरणमुत्तमं ॥ ८ ॥

अनेन द्वितीयेनोपद्रवादिपरिचाणाद्विस्तरेण । तत्र सर्वोपद्रवपरिचाणत्वं

⁽¹⁾ Mètre anuṣṭubh jusqu'au vers 5. — ⁽²⁾ Mètre sragdharā. — ⁽³⁾ Mètre
anuṣṭubh jusqu'au vers 8.

यद् बुद्धानुभावेन अन्धाश्चक्षुषि प्रतिलभन्ते बधिराः श्रोत्रं विक्षिप्तचित्ताः स्वस्थ-
चित्तमीतयः शान्त्यन्तीत्येवमादि । अपायपरिचाणत्वं बुद्धप्रभया तद्वतानां
मोक्षणात् तदगमने च प्रतिष्ठापनात् । अनुपायपरिचाणत्वं तीर्थिकदृष्टिव्युत्था-
पनात्⁽¹⁾ । सत्कायपरिचाणत्वं यानद्वयेन परिनिर्वापणात्⁽²⁾ । हीनयानपरि-
चाणत्वमनियतगोचाराणां महायानैकायनीकरणात् ।

शरणमनुपमं तच्छ्रेष्ठबुद्धत्वमिष्टं जननमरणसर्वक्लेशपापेषु रक्षा ।
विविधभयगतानां सर्वरक्षापयानं प्रततविविधदुःखापायनोपायगानां ॥ ९ ॥⁽³⁾

अनेन तृतीयेन तस्यैव शरणत्वस्यानुपमश्रेष्ठस्य चानुत्तर्य तेनैवार्थेन दर्शयति ।

बौद्धैर्धर्मैर्यच्च सुसंपूर्णशरीरं यत्सद्धर्मो वेत्ति च सत्वान्प्रविनेतुं ।
यातं पारं यत्कृपया सर्वजगत्सु तद् बुद्धत्वं श्रेष्ठमिहत्वं⁽⁴⁾ शरणाणां ॥ १० ॥⁽⁵⁾

अनेन चतुर्थेन यैः कारणैस्तत्तथानुत्तरं शरणं भवति तत्संदर्शयति । बौद्धै-
र्धर्मैर्बलवैशारद्यादिभिः सुसंपूर्णस्वभावत्वात् । स्वार्थनिष्ठामधिकृत्य सद्धर्मसत्व-
विनयोपायज्ञानात् करुणापारगमनाच्च परार्थनिष्ठामधिकृत्य ।

आलोकात्सर्वसत्वानां बुद्धत्वं शरणं महत् ।
सर्वव्यसनसंपत्तिव्यावृत्त्यभ्युदये मतं ॥ ११ ॥⁽⁶⁾

अनेन पञ्चमेन श्लोकेन यावन्तं कालं यावतां सत्वानां यत्रार्थे शरणं भवति
तत्समासेन दर्शयति । यत्रार्थे इति सर्वव्यसनव्यावृत्तौ संपत्त्यभ्युदये च । आश्र-
यपरावृत्तौ षट् श्लोकाः ।

क्लेशज्ञेयवृत्तीनां सततमनुगतं बीजमुत्कृष्टकालं
यस्मिन्नस्त्रं प्रयातं भवति सुविपुलैः सर्वहानिप्रकारैः ।
बुद्धत्वं शुक्लधर्मप्रवरगुणयुता आश्रयस्थान्यथाप्ति-
स्तत्प्राप्तिर्निर्विकल्पाद्विषयसुमहतो ज्ञानमार्गात्सुशुद्धात् ॥ १२ ॥⁽⁷⁾

अनेन विपक्षबीजवियोगतः प्रतिपक्षसंपत्तियोगतश्चाश्रयपरिवृत्तिः परि-

⁽¹⁾ *Vyutthāpana*, mot nouveau :
«écarter».

⁽²⁾ *Parinirvāṇa*, mot nouveau :
«mener au Parinirvāṇa».

⁽³⁾ Mètre mālinā.

⁽⁴⁾ Ex conj. Ms. : «मिहत्वं. Peut-
être encore à corriger en *ihaiṣyaṃ*.

⁽⁵⁾ Mètre mattamayūra.

⁽⁶⁾ Mètre anuṣṭubh.

⁽⁷⁾ Mètre sragdharā.

दीपिता । यथा च तत्प्राप्तिर्द्विविधमार्गलाभात् । सुविशुद्धलोकोत्तरज्ञानमार्ग-
लाभात् । तत्पृष्ठलब्धानन्तञ्चेयविषयज्ञानमार्गलाभाच्च । उत्कृष्टकालमित्यना-
दिकालं । सुविपुलैः सर्वहानिप्रकारैरिति भूमिप्रकारैः ।

स्थितश्च तस्मिन्स तथागतो जगन्महाचलेन्द्रश्च इवाभ्युदीचते ।

शमाभिरामं करुणायते जनमघाभिरामे ⁽¹⁾ अन्यजने तु का कथा ॥ १३ ॥ ⁽²⁾

अनेन द्वितीयेनान्याश्रयपरावृत्तिभ्यस्तद्विशेषं दर्शयति । तत्स्थो हि महा-
चलेन्द्रश्च इव दूरान्तरनिकृष्टं लोकं पश्यति । दृष्ट्वा च करुणायते आवकप्रत्येक-
बुद्धानपि प्रागेव तदन्यान् ।

✓ प्रवृत्तिरुद्वृत्तिरवृत्तिराश्रयो ⁽³⁾ निवृत्तिरावृत्तिरथो द्वयाद्वया ।

समा विशिष्टा अपि सर्वगात्मिका तथागतानां परिवृत्तिरिष्यते ॥ १४ ॥

अनेन तृतीयेन तद्दृशप्रभेदं दर्शयति । सा हि तथागतानां परिवृत्तिः
परार्थवृत्तिरिति प्रवृत्तिः । सर्वधर्मविशिष्टत्वादुत्कृष्टा वृत्तिरित्युद्वृत्तिः ।
संक्लेशहेताववृत्तिः । आश्रय इति यो ऽसौ परिवृत्त्याश्रयस्तं दर्शयति । संक्ले-
शान्निवृत्तितो निवृत्तिः । आत्यन्तिकत्वादायता वृत्तिरित्यावृत्तिः । अभिसंबो-
धिपरिनिर्वाणदर्शनवृत्त्या द्वया वृत्तिः । संसारनिर्वाणाप्रतिष्ठितत्वात्संस्कृता-
संस्कृतत्वेनाद्वया वृत्तिः । विमुक्तिसामान्येन आवकप्रत्येकबुद्धसमा वृत्तिः ।
बलवैशारद्यादिभिः बुद्धधर्मैरसमत्वाद्विशिष्टा वृत्तिः । सर्वयानोपदेशगतत्वा-
त्सर्वगता वृत्तिः ।

यथाम्बरं सर्वगतं सदा मतं तथैव तत्सर्वगतं सदा मतं ।

यथाम्बरं रूपगणेषु सर्वगं तथैव तत्सत्वगणेषु सर्वगं ॥ १५ ॥

अनेन चतुर्थेन तत्स्वभावस्य बुद्धत्वस्य सर्वगतत्वं दर्शयति । आकाशसाध-
र्म्येणोद्दिशनिर्देशतः पूर्वापरार्धाभ्यां । सत्वगणेषु सर्वगतत्वं बुद्धत्वस्यात्मत्वेन
सर्वसत्वोपगमने परिनिष्पत्तितो वेदितव्यं ।

यथोदभाजने भिन्ने चन्द्रबिम्बं न दृश्यते ।

तथा दुष्टेषु सत्त्वेषु बुद्धबिम्बं न दृश्यते ॥ १६ ॥ ⁽⁴⁾

⁽¹⁾ Ex conj. Ms. : जनन्सत्त्वभिरामे .

⁽²⁾ Ms. : आश्रय .

⁽³⁾ Mètre vançasthā jusqu'au
vers 15.

⁽⁴⁾ Mètre anushtubh jusqu'au vers

अनेन पञ्चमेन सर्वगतत्वे ऽप्यभाजनभूतेषु सत्त्वेषु अबुद्धविम्बदर्शनं दृष्टान्तेन साधयति ।

यथाप्रिर्ज्वलते ऽन्यत्र पुनरन्यत्र शाम्यति ।
बुद्धेष्वपि तथा ज्ञेयं संदर्शनमदर्शनं ॥ १७ ॥

अनेन षष्ठेन बुद्धविनेयेषु सत्सु बुद्धोत्पादात्तद्दर्शनं । विनीतेषु परिनिर्वाणात्तद्दर्शनं अप्रिज्वलनशमनसाधर्म्येण साधयति । अनाभोगाप्रतिप्रसन्नबुद्धकार्यत्वे^(१) चत्वारः श्लोकाः ।

अघटितेभ्यस्तूर्येभ्यो यथा स्वाच्छब्दसंभवः ।
तथा जिने विनाभोगं देशनायाः समुद्भवः ॥ १८ ॥
यथा मणेरिविना यत्नं स्वप्रभावनिर्दर्शनं ।
बुद्धेष्वपि विनाभोगं तथा कृत्यनिर्दर्शनं ॥ १९ ॥

आभ्यां श्लोकाभ्यामनाभोगेन बुद्धकार्यं साधयत्यघटिततूर्यशब्दमणिप्रभावसाधर्म्येण ।

यथाकाशे अविच्छिन्ना दृश्यन्ते लोकतः क्रियाः ।
तथैवानास्रवे धातौ अविच्छिन्नाः जिनक्रियाः ॥ २० ॥
यथाकाशे क्रियाणां हि हानिरभ्युदयः सदा ।
तथैवानास्रवे धातौ बुद्धकार्योदयव्ययः ॥ २१ ॥

आभ्यामप्यप्रतिप्रसन्नबुद्धकार्यत्वं बुद्धकृत्यस्याविच्छेदात् । आकाश इव लोकक्रियाणामविच्छेदे ऽपि चान्यान्यक्रियोदयव्ययस्तथैव । अनास्रवधातुगामीर्ये षोडश श्लोकाः ।

पौर्वापर्यविशिष्टापि सर्वावरणनिर्मला ।
न शुद्धा नापि चाशुद्धा तथता बुद्धता मता ॥ २२ ॥

पौर्वापर्येण विशिष्टत्वान्न शुद्धा । पश्चात्सर्वावरणनिर्मलत्वान्नाशुद्धा मलविगमात् ।

शून्यतायां विशुद्धायां नैरात्म्यान्मार्गलाभतः ।
बुद्धाः शुद्धात्मलाभित्वात् गता आत्ममहात्मतां ॥ २३ ॥

^(१) (A-)pratiprasrabdha, mot nouveau. Le chinois traduit (dans le commentaire sur le vers २१) par *pouche*, « ne pas abandonner ».

तच्च चानासवे धातौ बुद्धानां परमात्मा निर्दिश्यते । किं कारणं । अयनै-
रात्म्यात्मकत्वात् । अयं नैरात्म्यं विशुद्धा तथता सा च बुद्धानामात्मा
स्वभावार्थेन तस्यां विशुद्धायामयं नैरात्म्यमात्मानं बुद्धा लभन्ते शुद्धं । अतः
शुद्धात्मलाभित्वात् बुद्धा आत्ममाहात्म्यं प्राप्ता इत्यनेनाभिसंधिना⁽¹⁾ बुद्धा-
नामनासवे धातौ परमात्मा व्यवस्थाप्यते ।

न भावो नापि चाभावो बुद्धत्वं तेन कथ्यते ।

तस्माद्बुद्धतथाग्रसे अव्याकृतनयो मतः ॥ २४ ॥

तेनैव कारणेन बुद्धत्वं न भाव उच्यते । पुन्रलधर्माभावलक्षणत्वात्तदात्मक-
त्वाच्च बुद्धत्वस्य । नाभाव उच्यते तथतालक्षणभावात् । अतो बुद्धस्य भावा-
भावप्रसे भवति तथागतः परं मरणान्न भवतीत्येवमादिरव्याकृतनयो मतः ।

दाहशान्तिर्यथा लोहे दर्शने तिमिरस्य च ।

चित्तज्ञाने तथा बौद्धे भावाभावो न शस्यते ॥ २५ ॥

यथा च लोहे दाहशान्तिर्दर्शने च तिमिरमेतस्य शान्तिर्न भावो दाहतिमि-
रयोरभावलक्षणत्वात् । नाभावः शान्तिलक्षणेन भावात् । एवं बुद्धानां चित्त-
ज्ञाने च दाहतिमिरस्थानीययो रागाविद्ययोः शान्तिर्न भावः शस्यते
तदभावप्रभावितत्वाच्चेतःप्रज्ञाविमुक्त्या नाभावस्तेन तेन विमुक्तिलक्षणेन
भावात् ।

बुद्धानाममले धातौ नैकता बद्धता न च ।

आकाशवददेहत्वात्पूर्वदेहानुसारतः ॥ २६ ॥

बुद्धानामनासवधातौ नैकत्वं पूर्वदेहानुसारेण । न बद्धत्वं देहाभावादा-
काशवत् ।

बलादिवुद्धधर्मेषु बोधी रत्नाकरोपमा ।

जगत्कुशलसंस्थेषु महामेघोपमा मता ॥ २७ ॥

पुण्यज्ञानसुपूर्णत्वात्पूर्णचन्द्रोपमा मता ।

ज्ञानालोककरत्वाच्च महादित्योपमा मता ॥ २८ ॥

⁽¹⁾ Ex conj. Le ms. porte इत्यन-
राभिसन्ना. La restitution, très vrai-
semblable au point de vue graphique,

me semble de plus conforme au chi-
nois *tsé p'ei yi yi*, « par suite de
l'esprit (mati) de ce sens (artha) ».

एतौ रत्नाकरमेघोपमत्वे पूर्णचन्द्रमहादित्योपमत्वे च श्लोकौ गतार्थौ ।

अमेया रश्मयो यद्व्यामिश्रा भानुमण्डले ।
सदैककार्या वर्तन्ते लोकमालोकयन्ति च ॥ २९ ॥
तथैवानास्रवे धातौ बुद्धानामप्रमेयता ।
मिश्रैककार्या कृत्येषु ज्ञानालोककरा मता ॥ ३० ॥

एकेन व्यामिश्ररश्म्यैककार्यस्थोपमतया साधरणकर्मतां दर्शयति । रश्मी-
नामेककार्यत्वं पाचनशोषणसमानकार्यत्वाद्वेदितव्यं । द्वितीयेनानास्रवे धातौ
मिश्रैककार्यत्वं निर्माणादिकृत्येषु ।

यथैकरश्मिनिःसरात्सर्वरश्मिविनिःसृतिः ।
भानोस्तथैव बुद्धानां ज्ञेया ज्ञानविनिःसृतिः ॥ ३१ ॥

एककाले सर्वरश्मिविनिःसृत्या स च बुद्धानामेककाले ज्ञानप्रवृत्तिं
दर्शयति ।

यथैवादित्यरश्मीनां वृत्तौ नास्ति ममायितं ।
तथैव बुद्धज्ञानानां वृत्तौ नास्ति ममायितं ॥ ३२ ॥
यथा सूर्यैकमुक्ताभै रश्मिभिर्भास्यते जगत् ।
सकृत् ज्ञेयं तथा सर्वं बुद्धज्ञानैः प्रभास्यते ॥ ३३ ॥

ममत्वाभावे जगज्ज्ञेयप्रभासेन च । यथाक्रमं श्लोकौ गतार्थौ ।

यथैवादित्यरश्मीनां मेघाद्यावरणं मतं ।
तथैव बुद्धज्ञानानामावृतिः सत्वदुष्टता ॥ ३४ ॥

यथा रश्मीनां मेघाद्यावरणमप्रभासेन । तथा बुद्धज्ञानानामावरणं सत्वा-
नामाभाजनत्वेन दुष्टता पक्षकषायात्युत्सदतया ।

यथा पांशुवशाद्वस्त्रे रङ्गचिन्ता विचित्रता ।
तथा ज्वेधवशाद्भुक्तौ ज्ञानचिन्ता विचित्रता ॥ ३५ ॥

यथा पांशुविशेषेण वस्त्रे रङ्गविचित्रता क्वचिद्विचित्रता । तथैव पूर्वप्रणि-

धानचर्यावलाधानविशेषात् बुद्धानां विमुक्तौ ज्ञानविचित्रता भवति । आ-
वकप्रत्येकबुद्धानां विमुक्तावविचित्रता ।

गाभीर्यममले धातौ लक्षणस्थानकर्मसु ।

बुद्धानामेतदुदितं रङ्गैर्वाकाश्चित्रणा⁽¹⁾ ॥ ३६ ॥

एतदनास्रवधातौ बुद्धानां चिविधं गाभीर्यमेवमुक्तं । लक्षणगाभीर्यं चतुर्भिः
श्लोकैः । स्थानगाभीर्यं पञ्चमेनैकत्वपृथक्त्वाभ्यामस्थितत्वात् । कर्मगाभीर्यं
दशभिः । तत्पुनर्लक्षणगाभीर्यं विशुद्धिलक्षणं परमात्मलक्षणमव्याकृतलक्षणं
विमुक्तिलक्षणं चारभ्योक्तं । कर्मगाभीर्यं बोधिपक्षादिरत्नाश्रयत्वकर्म सत्वपरि-
पाचनकर्म निष्ठागमनकर्म धर्मदेशनाकर्म निर्माणादिकृत्यकर्म ज्ञानप्रवृ-
त्तिकर्म अविकल्पनकर्म चित्राकारज्ञानकर्म ज्ञानाप्रवृत्तिकर्म विमुक्तिसामा-
न्यज्ञानविशेषकर्म चारभ्योक्तं । सेयमनास्रवे धातौ निष्प्रपञ्चत्वादाकाशोपरे
गाभीर्यप्रभेददेशना यथा रङ्गैर्वाकाश्चित्रणी⁽¹⁾ वेदितव्या ।

सर्वेषामविशिष्टापि तथता शुद्धिमागता ।

तथागतत्वं तस्माच्च तद्गर्भाः सर्वदेहिनः ॥ ३७ ॥

सर्वेषां निर्विशिष्टा तथता तद्विशुद्धिस्वभावस्य तथागतः । अतः सर्वे सत्वा-
स्तथागतगर्भा इत्युच्यते । विभुत्वविभागे श्लोका एकादश ।

आवकाणां विभुत्वेन लौकिकस्याभिभूयते ।

प्रत्येकबुद्धेभ्यो मनः आवकस्याभिभूयते ॥ ३८ ॥

बोधिसत्वविभुत्वस्य तत्कलां नानुगच्छति ।

तथागतविभुत्वस्य तत्कलां नानुगच्छति ॥ ३९ ॥

आभ्यां तावद् द्वाभ्यां प्रभावोत्कर्षविशेषेण बुद्धानां विभुत्वं दर्शयति ।

अप्रमेयमचिन्त्यं च विभुत्वं बौद्धमिष्यते ।

यस्य यत्र यथा यावत्काले यस्मिन्प्रवर्तते ॥ ४० ॥

अनेन तृतीयेन प्रकारप्रभेदगाभीर्यविशेषाभ्यां कथमप्रमेयं कथं वाचिन्त्य-
मित्याह । यस्य पुनरल्लक्षणार्थं तत्प्रवर्तते यत्र लोकधातौ यथा तादृशैः प्रकारै-

⁽¹⁾ Citraṇā (citraṇi dans le commentaire), mot nouveau. Le chinois traduit : houa, « tracé, dessin ».

यावदल्पं वा ब्रज वा यस्मिन्काले । अवशिष्टैः श्लोकैः मनोवृत्तिभेदेन विभुत्व-
भेदं दर्शयति ।

पञ्चेन्द्रियपरावृत्तौ विभुत्वं लभ्यते परं ।
सर्वार्थवृत्तौ सर्वेषां गुणद्वादशशतोदये ^(१) ॥ ४१ ॥

पञ्चेन्द्रियपरावृत्तौ द्विविधं विभुत्वं परमं लभ्यते । सर्वेषां पञ्चानामिन्द्रि-
याणां सर्वपञ्चार्थवृत्तौ । तत्र प्रत्येकं द्वादशगुणशतोत्पत्तौ ।

मनसो ऽपि परावृत्तौ विभुत्वं लभ्यते परं ।
विभुत्वानुचरे ज्ञाने निर्विकल्पे सुनिर्मले ॥ ४२ ॥

मनसः परावृत्तौ विभुत्वानुचरे निर्विकल्पे सुविशुद्धे ज्ञाने परमं विभुत्वं
लभ्यते । येन सहितं सर्वं विभुत्वज्ञानं प्रवर्तते ।

सार्थोद्ब्रह्मपरावृत्तौ ^(२) विभुत्वं लभ्यते परं ।
चेचशुद्धौ यथाकामं भोगसंदर्शनाय हि ॥ ४३ ॥

अर्थपरावृत्तौ उद्ब्रह्मपरावृत्तौ च चेचविशुद्धिविभुत्वं परमं लभ्यते येन
यथाकामं भोगसंदर्शनं करोति ।

विकल्पस्य परावृत्तौ विभुत्वं लभ्यते परं ।
अव्याघाते सदाकालं सर्वेषां ज्ञानकर्मणां ॥ ४४ ॥

विकल्पपरावृत्तौ सर्वेषां ज्ञानानां कर्मणां च सर्वकालमव्याघाते परमं
विभुत्वं लभ्यते ।

प्रतिष्ठायाः परावृत्तौ विभुत्वं लभ्यते परं ।
अप्रतिष्ठितनिर्वाणं बुद्धानामचले ^(३) पदे ॥ ४५ ॥

प्रतिष्ठापरावृत्तावप्रतिष्ठितनिर्वाणं परमं विभुत्वं लभ्यते बुद्धानामनास्रवे
धाती ।

मैथुनस्य परावृत्तौ विभुत्वं लभ्यते परं ।
बुद्धसौख्यविहारे ऽथ दाराऽसंक्षोभदर्शने ॥ ४६ ॥

(१) Le pāda est hypermètre.

(२) *Udgraha*, mot nouveau, tra-
duit par *cheou*, «recevoir» et dans
le commentaire par *chi*, «vijñāna».

(३) Le ms. lit ainsi, mais le tra-
ducteur chinois a lu *acale*, puisque
sa version porte *pou tong*, «non
agité».

मैथुनस्य परावृत्तौ द्वयोर्बुद्धसुखविहारे च दाराऽसंक्षेपदर्शने च ।

आकाशसंज्ञाव्यावृत्तौ विभुत्वं लभ्यते परं ।
चिन्तितार्थसमृद्धौ च गतिरूपविभावने ॥ ४७ ॥

आकाशसंज्ञाव्यावृत्तौ द्वयोरेव चिन्तितार्थसमृद्धौ च येन गगनगर्भो भवति ।
गतिरूपविभावने च यथेष्टगमनादाकाशवशीकरणाच्च ⁽¹⁾ ।

इत्यमेयपरावृत्तावमेयविभुता मता ।
अचिन्त्यकृत्यानुष्ठानाद्बुद्धानाममलाश्रये ॥ ४८ ॥

इत्यनेन सुखेनाप्रमेया परावृत्तिः । तच्च चाप्रमेयं विभुत्वमचिन्त्यकर्मानु-
ष्ठानं बुद्धानामनास्रवे धातौ वेदितव्यं । तस्यैव बुद्धस्य सत्त्वपरिपाकनिमित्तत्वे
सप्त श्लोकाः ।

शुभे वृद्धौ लोको ब्रजति सुविशुद्धौ परमतां
शुभे चानारब्ध्वा ब्रजति शुभवृद्धौ परमतां ।
ब्रजत्येवं लोको दिशि दिशि जिनानां सुकथितै-
रपक्कः पक्को वा च पुनरशेषं ध्रुवमिह ॥ ४९ ॥ ⁽²⁾

अनेन चादृशस्य परिपाकस्य निमित्तं भवति तद्दर्शयति । उपचितकुशल-
मूलानां च विमुक्तौ परमतायामनुपचितकुशलमूलानां च कुशलमूलोपचये ।
अपक्कः शुभवृद्धौ परमतां ब्रजनपाकं ब्रजति पक्कः सुविशुद्धौ परमतां ब्रजति ।
एवं च नित्यकालं ब्रजति न च निःशेषं लोकस्थानन्तत्वात् ।

तथा कृत्वा चर्यां परमगुणयोगाद्भुतवतीं
महाबोधिं नित्यां ध्रुवमश्रणानां च शरणं ।
लभन्ते यद्दीरा^{०००} ⁽³⁾ गसदा सर्वसमयं
तदाश्चर्यं लोके सुविधिचरणान्नाद्भुतमपि ॥ ५० ॥

अनेन द्वितीयेन परिपक्कानां बोधिसत्त्वानां परिपाकस्वाश्चर्यं नाश्चर्यं ।

⁽¹⁾ Ms. : आकाशीकरणाच्च. Mais le
chinois traduit : «Parce qu'il arrive
à ahnuler (*kiai*) l'espace».

⁽²⁾ Mètre çikharigi jusqu'au vers
55.

⁽³⁾ Lacune de trois syllabes brèves.

लक्षणं सदा सर्वसमयमिति नित्यं निरन्तरं च तदनुभूय मार्गचरणं सुवि-
धिचरणं ।

क्वचिद्भर्माश्रकं^(१) बङ्गमुखशतैर्दर्शयति यः
क्वचिज्जन्मान्तर्धिं क्वचिदपि विचित्रां जनचरीं^(२) ।
क्वचित्कृत्स्नां बोधिं क्वचिदपि च निर्वाणमसकृत्
न च स्थानात्तस्माद्विचलति स सर्वं च कुरुते ॥ ५१ ॥

अनेन तृतीयेन युगपद्बङ्गमुखपरिपाचनोपायप्रयोगे निमित्तत्वं दर्शयति ।
यथा यत्रस्थः सत्त्वान् विनर्याति । विचित्रा जनचरी जातकमेदेन । न च
स्थानाच्चलतीत्यनास्रवाच्चातोः ।

न बुद्धानामेवं भवति मम पक्वो ऽयमिति चा-
प्रपाच्यो ऽयं देही अपि च अधुना पाच्यत इति ।
विना संस्कारं तु प्रपचमुपयात्येव जनता
शुभैर्धर्मैर्नित्यं दिशि दिशि समन्तात्तयमुखं ॥ ५२ ॥

अनेन चतुर्थेन तत्परिपाकप्रयोगनिमित्तत्वमनभिसंस्कारेण दर्शयति ।
त्रयमुखमिति यानत्रयेण ।

यथायत्नं भानुः प्रततविषदैरंशुविसरैः
प्रपाके सत्त्वानां दिशि समन्तात्प्रकुरुते ।
तथा धर्माकोऽपि प्रशमविधिधर्मांशुविसरैः
प्रपाके सत्त्वानां दिशि दिशि समन्तात्प्रकुरुते ॥ ५३ ॥

अनेन पञ्चमेनानभिसंस्कारपरिपाचनदृष्टान्तं दर्शयति ।

यथैकस्माद्दीपाद्भवति सुमहान्दीपनिचयो
ऽग्रमेयो ऽसंख्येयो न च स पुनरेति व्ययमतः ।
तथैकस्माद् बुद्धान्भवति सुमहान् परिपाकनिचयो
ऽग्रमेयो ऽसंख्येयो न च पुनरेति व्ययमतः ॥ ५४ ॥

(१) *Sic ms.* Le chinois dit : « Tantôt la loi, tantôt la suppression de la loi ». Le mot signifie en tout cas : « se rapportant au dharma » et se construit avec *janma* et *antardhim*.

(२) *Janacarī*, mot nouveau. Le chinois ne le traduit pas, mais le commentaire montre que nous avons ici une sorte d'équivalent d'un composé *janma-caryā*.

अनेन षष्ठेन परंपरया परिपाचनं ।

यथा तोयैस्तृप्तिं ब्रजति न महासागर इव
न वृद्धिं वा याति प्रततविषदाम्बुप्रविशनेः ।
तथा बीजो धातुः सततसमितैः शुद्धिविशने-
न तृप्तिं वृद्धिं वा ब्रजति परमाश्चर्यमिह तत् ॥ ५५ ॥

अनेन सप्तमेन परिपक्वानां विमुक्तिप्रवेशे समुद्रोदाहरणेन धर्मधातोरतृप्तिं
चावकाशदानादवृद्धिं ध्यानाधिकत्वात् । धर्मधातुविशुद्धौ चत्वारः श्लोकाः ।

सर्वधर्मद्वयावारतथताशुद्धिलक्षणः ।
वस्तुज्ञानतदालम्बवशिताक्षयलक्षणः ॥ ५६ ॥ ⁽¹⁾

एष स्वभावार्थमारभ्यैकः श्लोकः । क्षेत्रज्ञेयावरणद्वयात्सर्वधर्मतथताविश-
ुद्धिलक्षणश्च । वस्तुतदालम्बनज्ञानयोरक्षयवशितालक्षणश्च ।

सर्वतस्तथताज्ञानभावना समुदागमः ।
सर्वसत्त्वद्वयाधानसर्वथाऽक्षयता फलं ॥ ५७ ॥

एष हेत्वर्थं फलार्थं चारभ्य द्वितीयः श्लोकः । सर्वतस्तथताज्ञानभावना
धर्मधातुविशुद्धिहेतुः । सर्वत इति सर्वधर्मपर्यायमुखैः । सर्वसत्त्वानां सर्वथा
हितसुखद्वयाधानाक्षयता फलं ।

कायवाक्चित्तनिर्माणप्रयोगोपायकर्मकः ।
समाधिधारणीद्वारद्वयामेयसमन्वितः ॥ ५८ ॥

एष कर्मार्थं योगार्थं चारभ्य तृतीयः श्लोकः । त्रिविधं कायादिनिर्माणं
कर्म समाधिधारणीमुखाभ्यां द्वयेन चाप्रमेयेण पुण्यज्ञानसंभारेण समन्वा-
गमो योगः ।

स्वभावधर्मसंभोगनिर्माणैर्भिन्नवृत्तिकः ।
धर्मधातुर्विशुद्धो ऽयं बुद्धानां समुदाहृतः ॥ ५९ ॥

(1) Mètre anuṣṭubh jusqu'au vers 81.

एष वृत्त्यर्थमारभ्य चतुर्थः श्लोकः । स्वाभाविकसांभोगिकनैर्माणिककाय-
वृत्त्या⁽¹⁾ भिन्नवृत्तिकः । बुद्धकायविभागे सप्त श्लोकाः ।

स्वाभाविको ऽथ सांभोग्यः⁽¹⁾ कायो नैर्माणिको ऽपरः ।

कायमेदा हि बुद्धानां प्रथमस्तु द्वयाश्रयः ॥ ६० ॥

त्रिविधः कायो बुद्धानां । स्वाभाविको धर्मकाय आश्रयपरावृत्तिलक्षणः ।
सांभोगिको येन पर्यन्मण्डलेषु धर्मसंभोगं करोति । नैर्माणिको येन निर्माणेन
सत्त्वार्थं करोति ।

सर्वधातुषु सांभोग्यो भिन्नो गणपरिग्रहः ।

चेन्नैश्च नामभिः कायेर्धर्मसंभोगचेष्टितैः ॥ ६१ ॥

तत्र सांभोगिकः सर्वलोकधातुषु पर्यन्मण्डलबुद्धचेचनामशरीरधर्मसंभोग-
क्रियाभिर्भिन्नः ।

समः सूक्ष्मश्च तच्छिष्टः कायः स्वाभाविको मतः ।

संभोगविभुताहेतुर्यथेष्टं भोगदर्शने ॥ ६२ ॥

स्वाभाविकः सर्वबुद्धानां समो निर्विशिष्टतया । सूक्ष्मो दुर्ज्ञानतया । तेन
सांभोगिकेन कायेन संबद्धः संभोगविभुत्वे च हेतुर्यथेष्टं भोगदर्शनाय ।

अमेयं बुद्धनिर्माणं कायो नैर्माणिको मतः ।

द्वयोर्द्वयार्थसंपत्तिः सर्वाकारा प्रतिष्ठिता ॥ ६३ ॥

नैर्माणिकस्तु कायो बुद्धानामप्रमेयप्रमेदं बुद्धनिर्माणं सांभोगिकः स्वाद्य-
संपत्तिलक्षणः । नैर्माणिकः परार्थसंपत्तिलक्षणः । एवं द्वयार्थसंपत्तिर्यथाक्रमं
द्वयोः प्रतिष्ठिता सांभोगिके च काये नैर्माणिके च ।

शिल्पजन्ममहाबोधिसदानिर्वाणदर्शनेः ।

बुद्धनिर्माणकायो ऽयं महामायो विमोचने ॥ ६४ ॥

स पुनर्निर्माणकायः सदा विनेयार्थं शिल्पस्य वीणावादनादिभिः । जन्म-

(1) Sāmbhogya, sāmbhogika, mots nouveaux.

नद्याभिसंबोधेय निर्वाणस्य च दर्शनैर्विमोचने महोपायत्वात्परार्थसंपत्ति-
लक्षणो वेदितव्यः ।

त्रिभिः कार्यैस्तु विज्ञेयो बुद्धानां कायसंग्रहः ।

साश्रयः स्वपरार्थो यस्त्रिभिः कार्यैर्निर्दर्शितः ॥ ६५ ॥

त्रिभिश्च कार्यैर्बुद्धानां सर्वकायसंग्रहो वेदितव्यः । एभिस्त्रिभिः कार्यैः
साश्रयः स्वपरार्थो निर्दर्शितः । द्वयोः स्वपरार्थप्रभावितत्वात् द्वयोश्च तदाश्रि-
तत्वाद्यथा पूर्वमुक्तं ।

आश्रयेणाश्रयेनापि कर्मणा ते समा मताः ।

प्रकृत्या ऽसंसनेनापि प्रबन्धेनैषु नित्यता ॥ ६६ ॥

त च त्रयः कायाः सर्वबुद्धानां यथाक्रमं त्रिभिर्निर्विशेषा आश्रयेण धर्मधा-
तोरभिन्नत्वात् आश्रयेन पृथक् बुद्धाश्रयस्याभावात् । कर्मणा च साधारणकर्म-
कत्वात् । तेषु च त्रिषु कार्येषु यथाक्रमं त्रिविधा नित्यता वेदितव्या येन नित्य-
कायास्तथागता उच्यन्ते । प्रकृत्या नित्यता स्वाभाविकस्य स्वभावेन नित्यत्वात् ।
असंसनेन सांभोगिकस्य धर्मसंभोगाविच्छेदात् । प्रबन्धेन नैर्माणिकस्यान्तर्यये
पुनः पुनर्निर्माणदर्शनात् । बुद्धज्ञानविभागे दश श्लोकाः ।

आदर्शज्ञानमचलं त्रयज्ञानं तदाश्रितं ।

समताप्रत्यवेक्षायां कृत्यानुष्ठान एव च ॥ ६७ ॥

चतुर्विधं बुद्धानां ज्ञानमादर्शज्ञानं समताज्ञानं प्रत्यवेक्षाज्ञानं कृत्यानुष्ठान-
ज्ञानं च । आदर्शज्ञानमचलं त्रीणि ज्ञानानि तदाश्रितानि चलानि ।

आदर्शज्ञानमममापरिच्छिन्नं सदानुगं ।

सर्वज्ञेयेष्वसंमूढं न च तेष्वामुखं सदा ॥ ६८ ॥

आदर्शज्ञानममममापरिच्छिन्नं देशतः सदानुगं कालतः । सर्वज्ञेयेष्वसंमूढं
सदावरणविगमात् न च तेष्वामुखमनाकारत्वात् ।

सर्वज्ञाननिमित्तत्वान्महाज्ञानाकरोपमं ।

संभोगबुद्धताज्ञानप्रतिबिम्बोदयाच्च तत् ॥ ६९ ॥

तेषां च समतादिज्ञानानां सर्वप्रकाराणां हेतुत्वात्सर्वज्ञानानामाकरोपमं ।
संभोगबुद्धत्वतज्ज्ञानप्रतिबिम्बोदयाच्च तदादर्शज्ञानमित्युच्यते ।

सत्त्वेषु समताज्ञानं भावनाशुद्धितो ऽमलं ।
अप्रतिष्ठसमाविष्टं समताज्ञानमिष्यते ॥ ७० ॥

यद्वोधिसत्त्वेनाभिसमयकालेषु समताज्ञानं प्रतिलब्धं तद्भावनाशुद्धितो
बोधिप्राप्तस्वाप्रतिष्ठितनिर्वाणे निविष्टं समताज्ञानमिष्यते ।

महामैत्रीकृपाभ्यां च सर्वकालानुगं मतं ।
यथाधिमोक्षं सत्त्वानां बुद्धविम्बनिदर्शकं ॥ ७१ ॥

महामैत्रीकृपाभ्यां सर्वकालानुगं यथाधिमोक्षं च सत्त्वानां बुद्धविम्बनि-
दर्शकं । यतः केचित्सत्त्वास्तथागतं नीलवर्णं पश्यन्ति केचित्पीतवर्णमित्येवमादि ।

प्रत्यवेक्षणकं ज्ञाने ज्ञेयेष्वव्याहृतं सदा ।
धारणीनां समाधीनां निधानोपममेव च ॥ ७२ ॥
परिषम्बण्डले सर्वविभूतीनां निदर्शकं ।
सर्वसंशयविच्छेदि महाधर्मप्रवर्धकं ॥ ७३ ॥

प्रत्यवेक्षणकं ज्ञानं यथाज्ञोक्तं ।

कृत्यानुष्ठानताज्ञानं निर्माणैः सर्वधातुषु ।
चित्राप्रमेयाचिन्त्यैश्च सर्वसत्त्वार्थकारकं ॥ ७४ ॥

कृत्यानुष्ठानज्ञानं सर्वलोकधातुषु निर्माणैर्नानाप्रकारैरप्रमेयैरचिन्त्यैश्च सर्व-
सत्त्वार्थकरं ।

कृत्यनिष्पत्तिभिर्भेदैः संख्याचेचैश्च सर्वदा ।
अचिन्त्यं बुद्धनिर्माणं विज्ञेयं तच्च सर्वथा ॥ ७५ ॥

तच्च बुद्धनिर्माणं सदा सर्वथा चाचिन्त्यं वेदितव्यं । कृत्यक्रियाभेदतः
संख्यातचेचतश्च ।

धारणात्ममचित्ताच्च सम्यग्धर्मप्रकाशनात् ।
कृत्यानुष्ठानतश्चैव चतुर्ज्ञानसमुद्भवः ॥ ७६ ॥

तत्र धारणात् श्रुतानां धर्माणां । समचित्तता सर्वसत्त्वेष्वामपरसमतया ।
शेषं गतार्थं । बुद्धानेकत्वापृथक्त्वे श्लोकः ।

गोचमेदादवैयर्थ्यात्साकल्यादप्यनादितः ।

अभेदान्नैकबुद्धत्वं बह्वत्वं चामलाग्रये ॥ ७७ ॥

एक एव बुद्ध इत्येतन्नेष्यते । किं कारणं । गोचमेदात् । अनन्ता हि बुद्धगोचाः
सत्त्वाः । तत्रैक एवामिसंबुद्धो नान्ये ऽभिसंभोत्स्यन्त इति । कुत एतत् । पुण्यज्ञान-
संभारवैयर्थ्यं च स्यादन्येषां बोधिसत्त्वानामनभिसंबोधान्न च युक्तं वैयर्थ्यं ।
तस्मादवैयर्थ्यादपि नैक एव बुद्धः सत्त्वार्थक्रियासाकल्यं च न स्यात् । बुद्धस्य
बुद्धत्वे कस्यचिदप्रतिष्ठापनादेतच्च न युक्तं । न च कश्चिदादिबुद्धो ऽस्ति विना
संभारेण बुद्धत्वायोगाद्विना चान्येन बुद्धेन संस्थानायोगादित्यनादित्वादप्येको
बुद्धो न युक्तः । बह्वत्त्वमपि नेष्यते बुद्धानां धर्मकायस्याभेदादनासत्त्वे धातौ ।
बुद्धत्वोपायप्रवेशे चत्वारः श्लोकाः ।

या ऽविद्यमानता सैव परमा विद्यमानता ।

सर्वथा ऽनुपलम्भश्च उपलम्भः परो मतः ॥ ७८ ॥

या परिकल्पितेन स्वभावेनाविद्यमानता सैव परमा विद्यमानता परिनि-
प्पन्नेन स्वभावेन । यञ्च सर्वथा ऽनुपलम्भः परिकल्पितस्य स्वभावस्य स एव परम
उपलम्भः परिनिप्पन्नस्वभावस्य ।

भावना परमा चेष्टा भावनामविपश्यतां ।

प्रतिलम्भः परस्मैष्टः प्रतिलम्भं न पश्यतां ॥ ७९ ॥

सैव परमा भावना यो भावनाया अनुपलम्भः । स एव परमः प्रतिलम्भो
यः प्रतिलम्भानुपलम्भः ।

पश्यतां गुरुत्वं दीर्घं निमित्तं वीर्यमात्मनः ।

मानिनां बोधिसत्त्वानां दुरे बोधिर्निरूप्यते ॥ ८० ॥

ये च गुरुत्वं बुद्धत्वं पश्यन्ति अद्भुतधर्मयुक्तां । दीर्घं च कालं पश्यन्ति तत्समु-
दागमाय । निमित्तं च पश्यन्ति चित्तालम्बनं । आत्मनश्च वीर्यं वयमारब्ध-

वीर्या बुद्धत्वं प्राप्स्याम इति । तेषामेवंमानिना बोधिसत्वानामौपलम्बिक-
त्वात्⁽¹⁾ दूरे बोधिर्निर्णय्यते ।

पञ्चतां कल्पनामात्रं सर्वमेतदधीदितं ।

अकल्पबोधिसत्वानां प्राप्ता बोधिर्निर्णय्यते ॥ ८१ ॥

कल्पनामात्रं त्वेतत्सर्वमिति पञ्चतां तस्यापि कल्पनामात्रस्याविकल्पनाद-
कल्पबोधिसत्वानामनुत्पत्तिकधर्मचान्तिलाभावस्यायामर्थतः प्राप्तैव बोधि-
रित्युच्यते । बुद्धानामन्योन्यनैककार्यत्वे चत्वारः श्लोकाः ।

भिन्नाश्रया भिन्नजलाश्च नद्यः अल्पोदकाः कृत्यपृथक्कार्याः ।

जलाश्रितप्राणितनूपभोग्या भवन्ति पातालमसंप्रविष्टाः ॥ ८२ ॥⁽²⁾

समुद्रविष्टाश्च भवन्ति सर्वा एकाश्रया एकमहाजलाश्च ।

मिश्रैककार्याश्च महोपभोग्या जलाश्रितप्राणिगणस्य नित्यं ॥ ८३ ॥

भिन्नाश्रया भिन्नमताश्च धीराः स्वल्पावबोधाः पृथगात्मकृत्याः ।

परीत्तसत्त्वार्थसदोपभोग्या भवन्ति बुद्धत्वमसंप्रविष्टाः ॥ ८४ ॥

बुद्धत्वविष्टाश्च भवन्ति सर्वे एकाश्रया एकमहावबोधाः ।

मिश्रैककार्याश्च महोपभोग्याः सदा महासत्त्वगणस्य ते हि ॥ ८५ ॥

तत्र भिन्नाश्रया नद्यः स्वभाजनभेदात् । कृत्यपृथक्कार्याः पृथक्त्वेन कृत्य-
करणात् । तनूपभोग्या इत्यल्पानामुपभोग्याः । शेषं गतार्थं । बुद्धत्वप्रोत्सहने
श्लोकः ।

इतिनिरुपमशुक्लधर्मयोगाद् हितसुखहेतुतया च बुद्धभूमेः ।

शुभपरमसुखाच्चयाकरत्वात् शुभमतिरर्हति बोधिचित्तमाप्तुं ॥ ८६ ॥⁽³⁾

निरुपमशुक्लधर्मयोगात् स्वार्थसंपत्तिः । हितसुखहेतुत्वाच्च बुद्धत्वस्य परा-
र्थसंपत्तिः । अनवबोत्कृष्टाच्चयसुखाकरत्वाच्च सुखविहारो विशेषतः । बुद्धि-
मानहीनबोधिचित्तमादातुं तत्प्रणिधानपरियहात् ।

महायानसूत्रालंकारे बोध्यधिकारो नवमः

⁽¹⁾ *Aupalambhikāva*, mot nou-
veau, dérivé de *aupalambhika*, q. cf.
Ālikṣā-samuccaya, Index II, s. v.

⁽²⁾ *Mètre upajāti jusqu'au vers*
85.

⁽³⁾ *Mètre puspitāgrā*.

X

उद्गानं ।

आदिः सिद्धिः शरणं गोत्रं चित्ते तथैव चोत्पादः ।

स्वपरार्थस्तत्त्वार्थः प्रभावपरिपाकबोधिश्च ॥ १ ॥⁽¹⁾

एष च बोध्यधिकार आदिमारभ्य यावत् बोधिपटलानुसारेणानुगन्तव्यः ।
अधिमुक्तिप्रभेदलक्षणविभागे श्लोकी ।

जाताजाता याहिका याद्व्यभूता मित्रादात्ता स्वात्मतो भ्रान्तिका च ।

अभ्रान्तान्या आमुखा नैव चान्या घोषाचारा चैषिका⁽²⁾ चेक्षिका च ॥ २ ॥⁽³⁾

जाता अतीतप्रत्युत्पन्ना । अजाता अनागता । याहिका आध्यात्मिकी
यथालम्बनमधिमुच्यते । याद्व्यभूता बाह्या यानालम्बनत्वेनाधिमुच्यते । मित्रा-
दात्ता औदारिकी । स्वात्मतः सूक्ष्मा । भ्रान्तिका हीना विपरीताधिभोक्षात् ।
अभ्रान्तिका प्रशान्ता । आमुखा अन्तिके समवहितप्रत्ययत्वात् । अनामुखा
दूरे विपर्ययात् । घोषाचारा श्रुतमयी । एषिका चिन्तामयी । ईक्षिका भाव-
नामयी प्रत्यवेक्षणात् ।

हार्था कीर्णा व्यवकीर्णा विपक्षैर्हीनोदारा आवृता ऽनावृता च ।

युक्ता ऽयुक्ता संभृता ऽसंभृता च गाढं विष्टा दूरगा चाधिमुक्तिः ॥ ३ ॥

हार्था मृद्वी । व्यवकीर्णा मध्या । अव्यवकीर्णा विपक्षैरधिमात्रा । हीना
ऽन्ययाने । उदारा महायाने । आवृता सावरणा विशेषगमनाय । अनावृता
निरावरणा । युक्ता सातत्यसत्कृत्यप्रयोगात् । अयुक्ता तद्विरहिता । संभृताधि-

⁽¹⁾ Mètre āryā. Ce vers, qui con-
siste simplement dans la table des
matières de la première section,
manque en chinois.

⁽²⁾ Eṣikā, féminin de l'adjectif

eṣaka, mot nouveau, glossé dans le
commentaire par cintāmayā. Le chi-
nois le traduit par k'iou yi, «chercher
le sens».

⁽³⁾ Mètre çālinī jusqu'au vers 3.

गमयोग्या । असंभृता विपर्ययात् । गाढं विष्टा भूमिप्रविष्टा । दूरगा परिशि-
ष्टासु भूमिषु । अधिमुक्तिपरिपन्थे⁽¹⁾ चयः श्लोकाः ।

अमनस्कारवाज्ज्वलं कौशील्यं योगविभ्रमः ।

कुमित्रं शुभदौर्बल्यमयोनिशोमनस्क्रिया ॥ ४ ॥⁽²⁾

जाताया अमनसिकारवाज्ज्वलं परिपन्थः । अजातायाः कौशील्यं ग्राह्यग्रा-
हकभूताया योगविभ्रमस्तथैवाभिनिवेशात् । मित्रादान्तायाः कुमित्रं विपरीत-
ग्राहणात् । स्वात्मतो ऽधिमुक्तेः कुशलमूलदौर्बल्यं । अभ्रान्ताया अयोनिशो
अमनसिकारः परिपन्थस्तद्विरोधित्वात् ।

प्रमादो ऽल्पश्रुतत्वं च श्रुतचिन्ताल्पतुष्टता ।

शममात्राभिमानश्च तथा ऽपरिजयो मतः ॥ ५ ॥

आमुखायाः प्रमादस्तस्या अप्रमादकृतत्वात् । घोषाचाराया अल्पश्रुतत्वं
नीतार्थसूचान्ताश्रवणात् । एषिकायाः श्रुतमात्रसंतुष्टत्वमल्पचिन्तासंतुष्टत्वं च ।
ईशिकायाश्चिन्तामात्रसंतुष्टत्वं शममात्राभिमानश्च । हार्याव्यवकीर्णयोरप-
रिजयः परिपन्थः ।

अनुद्वेगस्तथोद्वेग आवृतिश्चाप्ययुक्तता ।

असंभृतिश्च विज्ञेया ऽधिमुक्तिपरिपन्थता ॥ ६ ॥

हीनाया अनुद्वेगः संसारात् । उदाराया उद्वेगः । अनावृतायाश्चावृतिः ।
युक्ताया अयुक्तता । संभृताया असंभृतिः परिपन्थः । अधिमुक्तावनुशंसं पञ्च
श्लोकाः ।

पुण्यं महदकौकृत्यं सौमनस्यं सुखं महत् ।

अविप्रणाशः स्तेर्यं च विशेषगमनं तथा ॥ ७ ॥

धर्माभिसमयश्चाथ स्वपरार्थाग्निरुत्तमा ।

चिप्राभिज्ञत्वमेते हि अनुशंसाधिमुक्तिः ॥ ८ ॥

जातायां प्रत्युत्पन्नायां पुण्यं महत् । अतीतायामकौकृत्यमविप्रतिसारात् ।
ग्राहिकायां ग्राह्यभूतायां च महत्सौमनस्यं समाधियोगात् । कल्याणमित्र-

⁽¹⁾ *Paripantha*, mot nouveau, sy-
nonyme de *paripanthin*.

⁽²⁾ *Mètre* anuṣṭubh jusqu'an
vers 9.

जनितायामविप्रणाशः । स्वयमधिमुक्तौ स्वीर्यं । भ्रान्तिकायामामुखायां श्रुत-
मयादिकायां च यावत् मध्यायां विशेषगमनं । अधिमात्रायां धर्माभिसमयः ।
हीनायां स्वार्थप्राप्तिः । उदारायां परार्थप्राप्तिः परमा । अनावृतयुक्तसंभृता-
दिषु शुक्लपद्मासु क्षिप्रामिञ्चत्वमनुशंसः ।

कामिनां सा श्वसदृशी कूर्मप्रख्या समाधिनां⁽¹⁾ ।

भृत्योपमा स्वार्थिनां सा राजप्रख्या परार्थिनां ॥ ९ ॥

यथा श्वा दुःखार्तः सततमवितृप्तः क्षुधितको यथा कूर्मश्चासौ जलविवरके
संकुचितकः । यथा भृत्यो नित्यमुपचकितमूर्तिर्विचरति । यथा राजा राज्ञां
विषये वशवर्ती विहरति ।

तथा कामिस्थातृस्वपरजनकृत्यार्थमुदिते⁽²⁾

विशेषो विज्ञेयः सततमधिमुक्त्या विविधया ।

महायाने तस्य विधिवदिह मत्वा परमतां

भृशं तस्मिन् धीरः सततमिह तामेव वृणुयात् ॥ १० ॥⁽³⁾

अपि खलु कामिनामधिमुक्तिः श्वसदृशी लौकिकसमाधिगतानां कूर्मप्रख्या
स्वार्थवतां भृत्योपमा । राजप्रख्या परार्थवतां । एतमेवार्थं परेणोपपाद्य महा-
यानाधिमुक्तौ समादापयति । अधिमुक्तिरूपप्रतिषेधे श्लोकाः ।

मनुषभूताः संबोधिं प्राप्नुवन्ति प्रतिक्षणं ।

अप्रमेया यतः सत्वा लयं नातोऽधिवासयेत् ॥ ११ ॥⁽⁴⁾

चिभिः कारणैर्लयो न युक्तः । यतो मनुषभूता बोधिं प्राप्नुवन्ति । नित्यं
प्राप्नुवन्ति । अप्रमेयाश्च प्राप्नुवन्ति । अधिमुक्तिरूपविशेषणे द्वौ श्लोकौ ।

यथा पुण्यं प्रसवते परेषां भोजनं ददत् ।

न तु स्वयं स भुञ्जानस्तथा पुण्यमहोदयः ॥ १२ ॥

⁽¹⁾ *Samādhin*, mot nouveau. Le chinois traduit : «Les hommes qui pratiquent les samādhis hétérodoxes». C'est exactement la glose fournie par le commentaire du vers suivant : *laukikasamādhigata*.

⁽²⁾ La lecture *sthātṛ* n'est pas douteuse; le mot pourrait paraître su-

spect comme équivalent de *samādhin*, mais dans le commentaire sur XI, 42, *sthāna* (équivalent abrégé de *nāmnī sthāna*, XI, 6 et 33) et *samādhī* sont employés comme synonymes.

⁽³⁾ Mètre *çikharīṇī*.

⁽⁴⁾ Mètre *anuṣṭubh* jusqu'au vers 13.

सूचोक्तो लभ्यते धर्मात्परार्थाश्रयदेशितात् ।

न तु स्वार्थाश्रयाद्धर्मादेशितादुपलभ्यते ॥ १३ ॥

यथा भोजनं ददतः⁽¹⁾ पुण्यमुत्पद्यते परार्थाधिकारात् । न तु स्वयं भुञ्जानस्य स्वार्थाधिकारात् । एवं परार्थाश्रयदेशितात् महायानधर्मात्तेषु तेषु सूचेषूक्तः पुण्योदयो महालभ्यते । न तु स्वार्थाश्रयदेशितात् श्रावकयानधर्मात् । अधि-
मुक्तिफलपरिग्रहे श्लोकः ।

इति विपुलगती महोद्यमैर्जनिय⁽²⁾ सदा मतिमान्महाधिमुक्तिं ।

विपुलसततपुण्यतद्विवृद्धिं व्रजति गुणैरसमैर्महात्मतां च ॥ १४ ॥⁽³⁾

यच्च यादृक्षाधिमुक्त्या यो यत्फलं परिगृह्णाति । विस्तीर्णं महायानधर्मे
ऽपरिणीययोदाराधिमुक्त्या मतिमान्⁽⁴⁾ चिविधं फलं परिगृह्णाति । विपुल-
पुण्यवृद्धिं तस्या एवाधिमुक्तेर्वृद्धिं तद्वेतुकां चातुल्यगुणमहात्मतां बुद्धत्वं ।

महायानसूचालंकारे अधिमुक्त्यधिकारो दशमः

XI

धर्मपर्येत्यधिकारे आलम्बनपर्येष्टौ चत्वारः श्लोकाः ।

पिटकत्रयं द्वयं वा संग्रहतः कारणैर्नवभिरिष्टं ।

वासनबोधनशमनप्रतिवेद्यैस्तद्विभोचयति ॥ १ ॥⁽⁵⁾

पिटकत्रयं सूत्रविनयाभिधर्माः । तदेव त्रयं हीनयानाययानभेदेन द्वयं
भवति । श्रावकपिटकं बोधिसत्त्वपिटकं च । तत्पुनस्तत्रयं द्वयं वा केनार्थेन
पिटकमित्याह । संग्रहतः सर्वज्ञेयार्थसंग्रहाद्वेदितव्यं । केन कारणेन त्रयं ।
नवभिः कारणैर्विचिकित्साप्रतिपक्षेण सूत्रं यो यत्रार्थे संशयितस्तस्य तन्निश्च-
यार्थं देशनात् । अन्तद्वयानुयोगप्रतिपक्षेण विनयः सावद्यपरिभोगप्रतिषेधतः
कामसुखल्लिकानुयोगान्तस्थानवद्यपरिभोगानुज्ञानत आत्मलभमथानुयोगा-
न्तस्य । स्वयंदृष्टिपरामर्शप्रतिपक्षेणाभिधर्मो ऽविपरीतधर्मलक्षणाभिद्योतनात् ।

(1) Ms. : दत्तः .

(2) Janiya, garanti par le mètre,
est un absolutif incorrect de janayati.

(3) Mètre puspitāgrā.

(4) Je me suis abstenu ici, comme
ailleurs, de rétablir le sandhi gram-
matical.

(5) Mètre āryā jusqu'au vers 4.

पुनः शिवाचयदेशना सूत्रेण अधिशीलाधिचित्तसंपादनता विनयेन शीलवतो ऽविप्रतिसारादविप्रतिसारेण ⁽¹⁾ समाधिलाभात् । अधिप्रज्ञासंपादनाभिधर्मेणाविपरीतार्थप्रविचयात् । पुनर्धर्मार्थदेशना सूत्रेण । धर्मार्थनिष्पत्तिर्विनयेन क्लेशविनयसंयुक्तस्य तयोः प्रतिवेधात् । धर्मार्थसांकथ्यविनिश्चयकौशल्यमभिधर्मेणेति । एभिर्नवभिः कारणैः पिटकचयमिष्टं । तच्च संसाराद्विमोचनार्थं । कथं पुनस्तद्विमोचयति । वासनबोधनश्मनप्रतिवेधैस्तद्विमोचयति । श्रुतेन चित्तवासनतः । चिन्तया बोधनतः । भावनया श्मथेन श्मनतः । विपश्यनया प्रतिवेधतः ।

सूत्राभिधर्मविनयाद्यतुर्विधार्था मताः समासेन ।

तेषां ज्ञानाद्वीमान्सर्वाकारज्ञतामेति ॥ २ ॥

ते च सूत्रविनयाभिधर्माः प्रत्येकं चतुर्विधार्थाः समासतस्तेषां ज्ञानाद्वीधिसत्त्वः सर्वज्ञतां प्राप्नोति । आवकस्त्वेकस्या अपि गाथाया अर्थमाज्ञायास्तवच्चयं प्राप्नोति ।

आश्रयतो लक्षणतो धर्मादर्थाच्च सूचनात्सूत्रं ।

अभिमुखतो ऽथाभीक्ष्णादभिभवगतितो ऽभिधर्मश्च ॥ ३ ॥

कथं प्रत्येकं चतुर्विधार्थः । आश्रयलक्षणधर्मार्थसूचनात्सूत्रं । तत्राश्रयो यच्च देशे देशितं येन यस्यै च । लक्षणं संवृतिसत्यलक्षणं परमार्थसत्यलक्षणं च । धर्माः स्कन्धायतनधात्वाहारप्रतीत्यसमुत्पादादयः । अर्थो ऽनुसंधिः । अभिमुखत्वादभीक्ष्णत्वादभिभवनादभिगमनाच्चाभिधर्मो वेदितव्यः । निर्वाणामिमुखो धर्मो ऽभिधर्मः सत्यबोधिपक्षविमोक्षमुखादिदेशनात् । अभीक्ष्णं धर्मो ऽभिधर्म एकैकस्य धर्मस्य रूप्यरूपिसनिदर्शनादिप्रभेदेन वज्रलनिर्देशात् । अभिभवतीत्यभिधर्मः परप्रवादाभिभवनाद्विवादाधिकरणादिभिः । अभिगम्यते सूचार्थ एतेनेत्यभिधर्मः ।

आपत्तेरुत्थानाद्भुत्थानान्निःसृतेश्च विनयत्वं ।

पुद्गलतः प्रज्ञप्तेः प्रविभागविनिश्चयाच्चैव ॥ ४ ॥

आपत्तितः समुत्थानतो व्युत्थानतो निःसरणतश्च वेदितव्यः । तत्रापत्तिः

(1) Ms. : ऽविप्रतिसारादिनेमण. Le chinois garantit la restitution que j'ai introduite dans le texte.

पञ्चापत्तिनिकायाः । समुत्थानमापत्तीनामज्ञानात्प्रमादात् क्लेशप्राचुर्यादना-
दराच्च । व्युत्थानमाश्रयतो न दण्डकर्मतः । निःसरणं सप्तविधं । प्रतिदेशना ।
अभ्युपगमः शिचादत्तकादीनां दण्डकर्मणः । समवद्योतः⁽¹⁾ प्रज्ञप्ते शिचापदे
पुनः पर्यायेण । अज्ञानात्प्रसङ्गिः समयेण संघेन शिचापदस्य प्रतिप्रसङ्गभावात् ।
आश्रयपरिवृत्तिर्भिर्बुभिर्बुभ्योः स्त्रीपुरुषव्यञ्जनपरिवर्तनादसाधारणा वेदा-⁽²⁾
पत्तिः । भूतप्रत्यवेचा धर्मोद्धानाकरैः प्रत्यवेचाविशेषः । धर्मताप्रतिलम्बस्य सत्य-
दर्शनेन बुद्धानुबुद्धापन्नाभावे⁽³⁾ धर्मप्रतिलम्भात् । पुनश्चतुर्विधेनार्थेन विनयो
वेदितव्यः । पुद्गलतो यमागस्य शिचा प्रज्ञप्यते । प्रज्ञप्तिर्यदा ऽरोचिते
पुद्गलापराधे शास्त्रा संनिपात्य संघशिचां प्रज्ञापयति । प्रविभागतो यः
प्रज्ञप्ते शिचापदे तदुद्देशस्य विभागः । विनिश्चयतश्च तत्रापत्तिः कथं भवत्यना-
पत्तिर्वेति निर्धारणात् । आलम्बनलाभपर्येष्टौ चयः श्लोकाः ।

आलम्बनं मतो धर्मः अध्यात्मं बाह्यकं ।

. ॥ ५ ॥⁽⁴⁾

. बाह्यमाध्यात्मिकं बाह्यं च । तत्र ग्राहकभूतं कायादिकमाध्या-
त्मिकं ग्राह्यभूतं बाह्यं तयोरेव तथताद्वयं । तत्र द्वयोराध्यात्मिकबाह्ययोराल-
म्बनयोर्द्वयार्थेन लाभो यथाक्रमं । यदि ग्राह्यार्थाद्ग्राहकार्थमभिन्नं पश्यति
ग्राहकार्थाच्च ग्राह्यार्थं द्वयस्य पुनः समस्तस्याध्यात्मिकबाह्यालम्बनस्य तथताया
लाभस्तयोरेव द्वयोरनुपलम्भाद्वेदितव्यः ।

मनोजल्पैर्यथोक्तार्थप्रसन्नस्य प्रधारणात् ।⁽⁵⁾

अर्थस्थानस्य जल्पाच्च नाम्नि स्थानाच्च चेतसः ॥ ६ ॥

⁽¹⁾ *Samavadyota*, mot nouveau.
Le chinois traduit *kai hui*, «expli-
quer en surplus». Cf. *avadyotayati*,
«rappeler au souvenir, éclaircir».

⁽²⁾ *Sic ms.* Le chinois a simple-
ment *pou kong tsoei*, «pas de péché
en commun».

⁽³⁾ *Anukṣudra*, mot nouveau :
«kṣudra secondaire». Le chinois
omet ce mot.

⁽⁴⁾ *Mètre anuṣṭubh jusqu'au vers*
12. — La fin du vers 5 et le com-
mencement du commentaire man-
quent. Une ligne entière a été omise
dans le manuscrit.

⁽⁵⁾ *Pradhāraṇam*, mot nouveau,
glosé dans le commentaire par *pru-
vicaya*, «le tri». Le chinois traduit
littéralement par *tek'e*, «mainte-
nir».

धर्मात्मन्लामः स्यात्त्रिभिर्ज्ञानैः श्रुतादिभिः

विविधालम्बनलामश्च ⁽¹⁾ पूर्वोक्तस्तत्समाश्रितः ॥ ७

धर्मात्मन्लामः पुनस्त्रिभिर्ज्ञानैर्भवति श्रुतचिन्ताभावनामयैः । तत्र समाहितेन चेतसा मनोजल्यैर्यथोक्तार्थप्रसन्नस्य तत्प्रधारणात् । श्रुतमयेन ज्ञानेन तल्लामः मनोजल्यैरिति संकल्पैः । प्रसन्नस्येत्यधिमुक्तस्य निश्चितस्य । प्रधारणादिति प्रविचयात् । जल्पार्थख्यानस्य प्रधारणाच्चिन्तामयेन तल्लामः । यदि मनोजल्पादेवायमर्थः ख्यातीति पश्यति नान्यन्मनोजल्पादथोक्तं द्वयात्मन्लामे । चित्तस्य नाम्नि स्थानात् भावनामयेन ज्ञानेन तल्लामो वेदितव्यो द्वयानुपलम्भादथोक्तं द्वयात्मन्लामे । अत एव च स पूर्वोक्तस्त्रिविधालम्बनलामो धर्मात्मन्लामसंनिश्चितो वेदितव्यः । मनसिकारपर्येष्टौ पञ्च श्लोकाः ।

त्रिधातुकः कृत्यकरः ससंवाधाश्रयोऽपरः ।

अधिमुक्तिनिवेशी च तीव्रच्छन्दकरोऽपरः ॥ ८ ॥

हीनपूर्णाश्रयो द्वेधा सजल्योऽल्पजल्य एव च ।

ज्ञानेन संप्रयुक्तश्च योगोपनिषदात्मकः ⁽²⁾ ॥ ९ ॥

संभिन्नालम्बनश्चासौ विभिन्नालम्बनः स च ।

पञ्चधा सप्तधा चैव परिज्ञा पञ्चधाऽस्य च ॥ १० ॥

चत्वारः सप्त त्रिंशच्च आकारा भावनागताः ।

मार्गद्वयस्वभावोऽसौ द्व्यनुशंसः प्रतीच्छकः ॥ ११ ॥

प्रयोगी वशवर्ती च परीक्षो विपुलात्मकः ।

योगिनां हि मनस्कार एष सर्वात्मको मतः ॥ १२ ॥

अष्टादशविधो मनस्कारः । धातुनियतः कृत्यकर आश्रयविभक्तोऽधिमुक्तिनिवेशकश्छन्दजनकः समाधिसंनिश्चितो ज्ञानसंप्रयुक्तः संभिन्नालम्बनो विभिन्नालम्बनः परिज्ञानियतो भावनाकारप्रविष्टः शमथविपश्चनामार्गस्वभावोऽनुशंसमनस्कारः प्रतीच्छकः प्रायोगिकमनस्कारो वशवर्तिमनस्कारः परीक्षमनस्कारो विपुलमनस्कारश्च । तत्र धातुनियतो यः श्रावकादिगोचरनियतः । कृत्यकरो यः संभृतसंभारश्च । आश्रयविभक्तो यः ससंवाधगृहस्थाश्रयो संवाधप्रव्रजिताश्रयश्च । अधिमुक्तिनिवेशको यो बुद्धानुसृतिसहगतः । छन्द-

⁽¹⁾ Le pāda est hypermètre. Il est facile de rétablir la mesure exacte en substituant लामः à लामश्च; mais la correction, surtout dans un

pareil texte, ne me paraît pas nécessaire.

⁽²⁾ Ex conj. Le manuscrit porte °दन्मना.

जनको यस्तत्संप्रत्ययसहगतः । समाधिसंनिश्चितो यः समन्तकमौलसमाधिसहगतः सवितर्कसविचारमात्रावितर्काविचारसहगतश्च । ज्ञानसंप्रयुक्तो यो योगोपनिषद्योगसहगतः स पुनर्यथाक्रमं श्रुतचिन्तामयो भावनामयश्च । संभिन्नालम्बनः पञ्चविधः सूत्रोद्धानगाथानिपातयावदुद्गृहीतयावद्देशितालम्बनः ⁽¹⁾ । विभिन्नालम्बनः सप्तविधो नामालम्बनः पदालम्बनो व्यञ्जनालम्बनः पुद्गलनैरात्म्यालम्बनो धर्मनैरात्म्यालम्बनो रूपिधर्मालम्बनो ऽरूपिधर्मालम्बनश्च । तत्र रूपिधर्मालम्बनो यः कार्यालम्बनः । अरूपिधर्मालम्बनो यो वेदनाचित्तधर्मालम्बनः । परिज्ञानियतो यः परिज्ञेये वस्तुनि परिज्ञेये ऽर्थे परिज्ञायां परिज्ञाफले तत्प्रवेदनायां ⁽²⁾ च । तत्र परिज्ञेयं वस्तु दुःखं परिज्ञेयो ऽर्थस्तत्स्वैवानित्यदुःखशून्यानात्मता । परिज्ञा मार्गः । परिज्ञाफलं विमुक्तिः । तत्प्रवेदनाविमुक्तिज्ञानदर्शनं । भावनाकारप्रविष्टश्चतुराकारभावनः सप्तविंशदाकारभावनश्च । तत्र चतुराकारभावनः पुद्गलनैरात्म्याकारभावनो धर्मनैरात्म्याकारभावनो दर्शनाकारभावनो ज्ञानाकारभावनश्च । तत्र सप्तविंशदाकारभावनः । अशुभाकारभावनो दुःखाकारभावनो ऽनित्याकारभावनो ऽनात्माकारभावनः स्मृत्युपस्थानेषु । प्रतिलम्बाकारभावनो निसेवनाकारभावनो विनिर्धावनाकारभावनः प्रतिपक्षाकारभावनः सम्यक्प्रहाणेषु । संतुष्टिप्रातिपक्षिकमनस्कारभावनो यदा च्छन्दं जनयति । विक्षेपसंशयप्रातिपक्षिकमनस्कारभावनो यदा व्यायच्छते वीर्यमारभते यथाक्रमं । औद्वत्यप्रातिपक्षिकसमाध्याकारभावनो यदा चित्तं प्रदधाति । लयप्रातिपक्षिकसमाध्याकारभावनो यदा चित्तं प्रगृह्णाति । एते यथाक्रमं चतुर्षु ऋद्धिपादेषु वेदितव्याः । स्थितचित्तस्य लोकोत्तरसंपत्तिसंप्रत्ययाकारभावनो यथा संप्रत्ययाकारभावन एवं व्यवसायाकारभावनो धर्मासंप्रमोषाकारभावनश्चित्तस्थित्याकारभावनः प्रविचयाकारभावन इन्द्रियेषु । एत एव पञ्च निर्लिखितविपक्षमनस्कारा बलेषु । संबोधिसंप्रख्यानाकारभावनस्तत्रैव विचयोत्साहसौमनस्यकर्मस्थताचित्तस्थितिसमताकारभावनाः सप्तसंबोध्यङ्गेषु । प्राप्तिनिश्चयाकारभावनः परिकर्मभूमिसंरचनाकारभावनः परसंप्राप्त्याकारभावन आर्यकान्तशीलप्रविष्टाकारभावनः संलिखितवृत्तिसमुदाचारकारभावनः पूर्वपरिभावितप्रतिलब्धमार्गाभ्यासाकारभावनो धर्मस्थितिनिमित्तासंप्रमोषाकारभावनो ऽनिमित्तस्थित्याश्रयपरिवृत्त्याकारभावनश्च मार्गाङ्गेषु । शमथविपश्चनाभावनामार्गस्वभावयोर्न कश्चिन्निर्देशः । अनुशंसमनस्कारो द्विविधो दौष्टुल्या-

⁽¹⁾ Le chinois substitue à *Nipāta* le terme *A-po-t'o-na*, «*Avadāna*».

pravedanam. Le chinois traduit par *kio*, «*éveil, faire connaître*». Cf.

⁽²⁾ *Pravedanā*, mot nouveau, =

inf., XVIII, 37.

पकर्षणो दृष्टिनिमित्तापकर्षणश्च । प्रतीच्छको यो धर्मस्रोतसि बुद्धबोधिसत्त्वा-
नामन्तिकादववादग्राहकः । प्रायोगिकमनस्कारः पञ्चविधः समाधिगोचरे ।
संख्योपलक्षणप्रायोगिको येन सूत्रादिषु नामपदव्यञ्जनसंख्यामुपलक्ष्यते ।
वृत्त्युपलक्षणप्रायोगिको येन द्विविधां वृत्तिमुपलक्ष्यते परिमाणवृत्तिं च
व्यञ्जनानामपरिमाणवृत्तिं च नामपदयोः । परिकल्पोपलक्षणप्रायोगिको येन
द्वयमुपादाय द्वयपरिकल्पमुपलक्ष्यते । नामपरिकल्पमुपादायार्थपरिकल्पम-
र्थपरिकल्पमुपादाय नामपरिकल्पमपरिकल्पमचरं । क्रमोपलक्षणप्रायोगिको
येन नामग्रहणपूर्विकामर्थग्रहणप्रवृत्तिमुपलक्ष्यते । प्रतिवेधप्रायोगिकश्च ।
स पुनरेकादशविधो वेदितव्य आगन्तुकत्वप्रतिवेधतः संप्रख्याननिमित्तप्रति-
वेधतो ऽर्थानुपलम्भप्रतिवेधत उपलम्भानुपलम्भप्रतिवेधतो धर्मधातुप्रतिवेधतः
पुद्गलनैरात्म्यप्रतिवेधतो धर्मनैरात्म्यप्रतिवेधतो हीनाशयप्रतिवेधत उदार-
माहात्म्याशयप्रतिवेधतो यथाधिगमधर्मव्यवस्थानप्रतिवेधतो व्यवस्थापितधर्म-
प्रतिवेधतश्च । वशवर्तिमनस्कारस्त्रिविधः क्लेशावरणसुविशुद्धः क्लेशक्षेया-
वरणसुविशुद्धो गुणाभिनिर्हारसुविशुद्धश्च । धर्मतत्त्वपर्येष्टौ द्वौ स्रोतौ ।

तत्त्वं यत्सततं द्वयेन रहितं भ्रान्तेश्च संनिश्रयः
शक्यं नैव च सर्वथाभिलपितुं यच्चाप्रपञ्चात्मकं ।
ज्ञेयं हेयमथो विशोध्यममलं यच्च प्रकृत्या मतं
यस्याकाशसुवर्णवारिसदृशी क्लेशाद्विशुद्धिर्भता ॥ १३ ॥⁽¹⁾

सततं द्वयेन रहितं तत्त्वं परिकल्पितः स्वभावो यादव्याहकलक्षणेनात्यन्त-
मसत्त्वात् । भ्रान्तेः संनिश्रयः परतन्त्रत्वेन तत्परिकल्पनात् । अनभिलाष्यमप्र-
पञ्चात्मकं च परिनिष्पन्नः स्वभावः । तच्च प्रथमं तत्त्वं परिज्ञेयं द्वितीयं प्रहेयं
तृतीयं विशोध्यं चागन्तुकमलाद्विशुद्धं च प्रकृत्या यस्य प्रकृत्या विशुद्धस्याकाश-
सुवर्णवारिसदृशी क्लेशाद्विशुद्धिः । न ह्याकाशादीनि प्रकृत्या अशुद्धानि । न
चागन्तुकमलापगमादेशां विशुद्धिर्नैष्यत इति ।

न खलु जगति तस्माद्विद्यते किञ्चिदन्य-
ज्जगदपि तद्दर्शयं तच्च समूढबुद्धिः ।
कथमयमभिरूढो लोकमोहप्रकारो
यदसदभिनिविष्टः सत्समन्ताद्विहाय ॥ १४ ॥⁽²⁾

⁽¹⁾ Mètre çārdulavikrīḍita. — ⁽²⁾ Mètre mālinī.

न खलु तस्मादेवंलक्षणाद्धर्मधातोः किञ्चिदन्यल्लोके विद्यते धर्मताया धर्म-
स्वामिन्नत्वात् । शेषं गतार्थं । तत्वे मायोपमपर्येष्टौ पञ्चदश श्लोकाः ।

यथा माया तथाभूतपरिकल्पो निरुच्यते ।

यथा मायाकृतं तद्वत् द्वयभ्रान्तिर्निरुच्यते ॥ १५ ॥ ⁽¹⁾

यथा माया यन्त्रपरिगृहीतं भ्रान्तिनिमित्तं काष्ठलोष्टादिकं तथाभूतपरि-
कल्पः परतन्त्रः स्वभावो वेदितव्यः । यथा मायाकृतं तस्यां मायायां हृत्स्थश्च-
सुवर्णाद्याकृतिस्तद्भावेन प्रतिभासिता तथा तस्मिन्नभूतपरिकल्पे द्वयभ्रान्ति-
र्याह्यग्राहकत्वेन प्रतिभासिता परिकल्पितस्वभावाकारा वेदितव्या ।

यथा तस्मिन्न तद्भावः परमार्थस्तथेष्ट्यते ।

यथा तस्योपलब्धिस्तथा संवृतिसत्यता ॥ १६ ॥

यथा तस्मिन्न तद्भावो मायाकृते हस्तित्वाद्यभावस्तथा तस्मिन्परतन्त्रे पर-
मार्थ इष्ट्यते परिकल्पितस्य द्वयलक्षणस्वभावः । यथा तस्य मायाकृतस्य
हस्त्यादिभावेनोपलब्धस्तथाभूतपरिकल्पस्य संवृतिसत्यतोपलब्धिः ।

तदभावे यथा व्यक्तिस्तन्निमित्तस्य लभ्यते ।

तथाश्रयपरावृत्तावसत्कल्पस्य लभ्यते ॥ १७ ॥

यथा मायाकृतस्याभावे तस्य निमित्तस्य काष्ठादिकस्य व्यक्तिर्भूतार्थोपल-
भ्यते तथाश्रयपरावृत्तौ द्वयभ्रान्त्यभावादभूतपरिकल्पस्य भूतो ऽर्थ उपलभ्यते ।

तन्निमित्ते यथा लोको ह्यभ्रान्तः कामतश्चरेत् ।

परावृत्तावपर्यस्तः कामचारी तथा पतिः ॥ १८ ॥

यथा तन्निमित्ते काष्ठादावभ्रान्तो लोकः कामतश्चरति स्वतन्त्रस्तथा ऽश्रय-
परावृत्तावपर्यस्त आर्यः कामचारी भवति स्वतन्त्रः ।

तदाकृतिश्च तच्चास्ति तद्भावश्च न विद्यते ।

तस्मादस्तित्वनास्तित्वं मायादिषु विधीयते ॥ १९ ॥

(1) Mètre anuṣṭubh jusqu'au vers २९.

एष श्लोको गतार्थः ।

न भावस्तत्र चाभावो नाभावो भाव एव च ।
भावाभावाविशेषश्च मायादिषु विधीयते ॥ २० ॥

न भावस्तत्र चाभावो यस्तदाकृतिभावो नास्ती न भावः । नाभावो भाव
एव च यो हस्तित्वाद्यभावो नास्ती न भावः । तयोश्च भावाभावयोरविशेषो
मायादिषु विधीयते । य एव हि तत्र तदाकृतिभावः । स एव हस्तित्वाद्यभावः ।
य एव हस्तित्वाद्यभावः स एव तदाकृतिभावः ।

तथा द्वयामताचास्ति तद्भावश्च न विद्यते ।
तस्मादस्तित्वनास्तित्वं रूपादिषु विधीयते ॥ २१ ॥

तथा ऽत्राभूतपरिकल्पे द्वयामासतास्ति द्वयभावश्च नास्ति । तस्मादस्तित्वना-
स्तित्वं रूपादिषु विधीयते ऽभूतपरिकल्पस्वभावेषु ।

न भावस्तत्र चाभावो नाभावो भाव एव च ।
भावाभावाविशेषश्च रूपादिषु विधीयते ॥ २२ ॥

न भावस्तत्र चाभावः । या द्वयामासता । नाभावो भाव एव च । या
द्वयतानास्तिता । भावाभावाविशेषश्च रूपादिषु विधीयते । य एव हि द्वया-
मासताया भावः स एव द्वयस्याभाव इति ।

समारोपापवादाभप्रतिषेधार्थमिष्यते ।
हीनयानेन यानस्य प्रतिषेधार्थमेव च ॥ २३ ॥

किमर्थं पुनरयं भावाभावयोरैकान्तिकत्वमविशेषश्चेष्यते । यथाक्रमं । समा-
रोपापवादाभप्रतिषेधार्थमिष्यते । हीनयानगमनप्रतिषेधार्थं च । अभावस्य
ह्यभावत्वं विदित्वा समारोपं न करोति । भावस्य भावत्वं विदित्वापवादं न
करोति । तयोश्चाविशेषं विदित्वा न भावादुद्विजते तस्मान्न हीनयानेन
निर्द्याति ।

भान्तेर्निमित्तं भान्तिश्च रूपविज्ञप्तिरिष्यते ।
अरूपिणी च विज्ञप्तिरभावात्स्यान्न चेतरे ॥ २४ ॥

रूपभान्तेर्या निमित्तविज्ञप्तिः सा रूपविज्ञप्तिरिष्यते रूपाख्या । सा तु

रूपभ्रान्तिरूपिणी विज्ञप्तिः । अभावाद्रूपविज्ञप्तेरितरापि न स्यादरूपिणी विज्ञप्तिः । कारणाभावात् ।

मायाहस्त्याकृतियाहभ्रान्तेर्द्वयमुदाहृतं ।

द्वयं तत्र यथा नास्ति द्वयं चैवोपलभ्यते ॥ २५ ॥

बिम्बसंकलिकायाहभ्रान्तेर्द्वयमुदाहृतं^(१) ।

द्वयं तत्र यथा नास्ति द्वयं चैवोपलभ्यते ॥ २६ ॥

मायाहस्त्याकृतियाहभ्रान्तितो द्वयमुदाहृतं । याह्यं याहकं च तत्र यथा नास्ति द्वयं चैवोपलभ्यते । प्रतिबिम्बं संकलिकां च मनसिकुर्वतः तद्वाहभ्रान्तेर्द्वयमुदाहृतं पूर्ववत् ।

तथा भावात्तथा ऽभावाद् भावाभावविशेषतः ।

सदसन्तो ऽयं मायाभा ये धर्मा भ्रान्तिलक्षणाः ॥ २७ ॥

ये धर्मा भ्रान्तिलक्षणा विपक्षस्वभावास्ते सदसन्तो मायोपमाश्च । किं कारणं । सन्तस्तथाभावादभूतपरिकल्पत्वेन । असन्तस्तथा ऽभावात् याह्ययाहकत्वेन । तयोश्च भावाभावयोरविशिष्टत्वात् सन्तो ऽप्यसन्तो ऽपि मायापि चैवलक्षणास्तस्मान्मायोपमाः ।

तथा ऽभावात्तथा ऽभावात्तथा ऽभावादलक्षणाः ।

मायोपमाश्च^(२) निर्दिष्टा ये धर्माः प्रातिपक्षिकाः ॥ २८ ॥

ये ऽपि प्रातिपक्षिका धर्मा बुद्धेनोपदिष्टाः स्मृत्युपस्थानादयस्ते ऽप्यलक्षणा मायाश्च निर्दिष्टाः । किं कारणं तथा ऽभावाद्यथा बालैर्गृह्यन्ते । तथा ऽभावाद्यथा देशिताः । तथा ऽभावाद्यथा संदर्शिता बुद्धेन गर्भावक्रमणजन्माभिनिष्क्रमणाभिसंबोधादयः । एवमलक्षणा अविवक्षिताश्च ख्यान्ति तस्मान्मायोपमाः ।

मायाराजैव चान्येन मायाराज्ञा पराजितः ।

य सर्वधर्मान् पश्यन्ति निर्मारास्ते जिनात्मजाः ॥ २९ ॥

^(१) Sur le mot *samkalikā*, cf. *Çikṣā-samuccaya*, 211, n. 3; *Mahāvastu*, I, 387. Le chinois traduit *kou-siang*, « image d'un os » [= *bimba*], et *ts'iu kou*, « recueillir les ossements ».

Ainsi *samkalikā* tout seul équivaut à l'expression développée *asthi-samkalikā* qui se trouve dans les deux passages cités ci-dessus.

^(२) Ms. : य.

ये प्रातिपक्षिका धर्मास्ते मायाराजस्थानीयाः संक्षेपप्रहाणे व्यवदानाधि-
पत्यात् । ये ऽपि सांक्षेपिका⁽¹⁾ धर्मास्ते ऽपि राजस्थानीयाः संक्षेपनिर्वृत्तावा-
धिपत्यात् । अतस्ते प्रातिपक्षिकैः संक्षेपपराजयो मायाराजैव राज्ञः परा-
जयो द्रष्टव्यः । तज्ज्ञानाच्च बोधिसत्वा निर्मारा भवन्ति उभयपक्षे । औपम्यार्थे
श्लोकः ।

मायास्वप्नमरीचिविम्बसदृशाः प्रोद्भासश्रुत्कोपमा⁽²⁻³⁾

विज्ञेयोदकचन्द्रविम्बसदृशा निर्माणतुल्याः पुनः ।

षट् षट् द्वौ च पुनश्च षट् द्वयमता एकैकशश्च त्रयः

संस्काराः खलु तत्र तत्र कथिता बुद्धैर्विबुद्धोत्तमैः ॥ ३० ॥⁽⁴⁾

यत्तूक्तं भगवता मायोपमा धर्मा यावन्निर्माणोपमा इति । तत्र मायो-
पमा धर्माः षडाध्यात्मिकान्यायतनानि । असत्यात्मजीवादित्वे तथा प्रस्थानात् ।
स्वप्नोपमाः षट् बाह्यान्यायतनानि तदुपभोगस्यावस्तुकत्वात् । मरीचिकोपमा
द्वौ धर्मौ चित्तं चैतसिकाश्च भ्रान्तिकरत्वात् । प्रतिविम्बोपमाः पुनः षडेवाध्या-
त्मिकान्यायतनानि पूर्वकर्मप्रतिविम्बत्वात् । प्रतिभासोपमाः षडेव बाह्यान्या-
यतनान्याध्यात्मिकानामायतनानां क्वायाभूतत्वात् तदाधिपत्योत्पत्तिः । षट्
द्वयं मताः षट् द्वयमताः । प्रतिश्रुत्कोपमा देशनाधर्माः । उदकचन्द्रविम्बो-
पमाः समाधिसंनिश्रिता धर्माः समाधेरुदकस्थानीयत्वाद्भूतया । निर्माणो-
पमाः संचिन्त्यभवोपपत्तिपरिग्रहे ऽसंक्षिप्तसर्वक्रियाप्रयोगत्वात् । ज्ञेयपर्येष्टौ
श्लोकः ।

अभूतकल्पो न भूतो नाभूतो ऽकल्प एव च ।

न कल्पो नापि चाकल्पः सर्वं ज्ञेयं निरुच्यते ॥ ३१ ॥⁽⁵⁾

अभूतकल्पो यो न लोकोत्तरज्ञानानुकूलः कल्पः । न भूतो नाभूतो यस्त-
दनुकूलो यावन्निर्वेधभागीयः । अकल्पस्तथता लोकोत्तरं च ज्ञानं । न कल्पो

⁽¹⁾ *Sāṃkṣepika*, mot nouveau : «re-
latif au sāṃkṣepa».

⁽²⁾ *Prodbhāsa*, mot nouveau,
glosé dans le commentaire par *pra-
tibhāsa* ; sur ce dernier mot, cf. *Īkṣā-
samuccaya*, 204, 16, et 272, n. 3.
Le chinois traduit par *ying*, «ombre,
image».

⁽³⁾ *Grutka*, mot nouveau, glosé
par *pratiṣrutka*, mot nouveau (qui
se retrouve aussi dans l'*Aṣṭa-sāha-
srikā*, p. 205, l. 15). Le chinois
traduit par *hiang*, «écho».

⁽⁴⁾ Mètre *ṣardūlavikrīḍita*.

⁽⁵⁾ Mètre *anuṣṭubh* jusqu'au vers
33.

नापि चाकलो लोकोत्तरपृष्ठलब्धं लौकिकं ज्ञानं । एतावच्च सर्वं ज्ञेयं । संक्षे-
ष्यवदानपर्येष्टौ श्लोकद्वयं ।

स्वधातुतो द्वयाभासाः साविद्याक्षेश्वृत्तयः ।
विकल्पाः संप्रवर्तन्ते द्वयद्रव्यविवर्जिताः ॥ ३२ ॥

स्वधातु इति भावाङ्गादालयविज्ञानतः । द्वयाभासा इति ग्राह्यग्राहका-
भासाः । सहाविद्यया क्षेश्वृत्तिरेषां त इमे साविद्याक्षेश्वृत्तयः । द्वयद्रव्य-
विवर्जिता इति ग्राह्यद्रव्येण ग्राहकद्रव्येण च । एवं क्षेश्वः पर्येषितव्यः ।

आलम्बनविशेषाग्निः स्वधातुस्थानयोगतः ।
त एव ह्यद्वयाभासा वर्तन्ते चर्मकाण्डवत् ॥ ३३ ॥

आलम्बनविशेषाग्निरिति यो धर्मालम्बनलाभः पूर्वमुक्तः । स्वधातुस्थान-
योगत इति स्वधातुर्विकल्पानां तथता तत्र स्थानं नाम्नि स्थानाच्चेतसः । योगत
इत्यभ्यासात् । भावनामार्गेण त एव विकल्पा अद्वयाभासा वर्तन्ते परावृत्ता-
श्रयस्य । चर्मवत् काण्डवच्च । यथा हि खरत्वापगमात्तदेव चर्म मृदु भवति ।
अग्निसंतापनया तदेव काण्डं ऋजु भवति । एवं शमयविपश्चनाभावनाभ्यां
चेतःप्रज्ञाविमुक्तिलाभे परावृत्ताश्रयस्य त एव विकल्पा न पुनर्द्वयाभासाः
प्रवर्तन्ते । इत्येव व्यवदानं पर्येषितव्यं । विज्ञप्तिमाचतापर्येष्टौ द्वौ श्लोकौ ।

चित्तं द्वयप्रभासं रागाद्याभासमिष्यते तद्वत् ।
अज्ञाद्याभासं न तदन्यो धर्मः क्लिष्टकुशलो ऽस्ति ॥ ३४ ॥⁽¹⁾

चित्तमात्रमेव द्वयप्रतिभासमिष्यते ग्राह्यप्रतिभासं ग्राहकप्रतिभासं च ।
तथा रागादिक्लेशाभासं तदेवेष्यते । अज्ञादिकुशलधर्माभासं वा । न तु तदा-
भासादन्यः क्लिष्टो धर्मो ऽस्ति रागादिलक्षणः कुशलो वा अज्ञादिलक्षणः ।

यथा द्वयप्रतिभासादन्यो न द्वयलक्षणः ।
इति चित्तं चित्राभासं चित्राकारं प्रवर्तते ॥ ३५ ॥⁽²⁾

तथाभासो भावाभावो न तु धर्माणां मतः । तत्र चित्तमेव वस्तु⁽³⁾ तच्चित्राभासं

⁽¹⁾ Mètre āryā. Le chinois com-
mence ici une nouvelle division, la
seconde partie du chapitre.

⁽²⁾ Mètre anuṣṭubh jusqu'au vers
46.

⁽³⁾ Ex conj. Ms. : चित्तमेवस्त्वतश्चित्रा°.

प्रवर्तते । पर्यायेण रागाभासं वा द्वेषाभासं वा तदन्यधर्माभासं वा । चित्रा-
कारं च युगपत् अद्याद्याकारं । भासो भावाभावः क्लिष्टकुशलावस्थे चेतसि ।
न तु धर्माणां कुशलानां तत्प्रतिभासव्यतिरेकेण तल्लक्षणाभावात् । लक्षण-
पर्येष्टौ श्लोका अष्टौ । एकेनोद्देशः शेषैर्निर्देशः ।

लक्ष्यं च लक्षणं चैव लक्षणा च प्रभेदतः ।

अनुग्रहार्थं सत्त्वानां संबुद्धैः संप्रकाशिताः ॥ ३६ ॥

अनेनोद्देशः ।

सदृष्टिकं च यच्चित्तं तत्रावस्थाविकारिता ।

लक्ष्यमेतत्समासेन ह्यप्रमाणं प्रभेदतः ॥ ३७ ॥

तत्र चित्तं विज्ञानं रूपं च । दृष्टिश्चेतसिका धर्माः । तत्रावस्था चित्तविप्र-
युक्ता धर्माः । अविकारिता असंस्कृतमाकाशादिकं तद्विज्ञप्तेर्नित्यं तथाप्रवृत्तेः ।
इत्येतत् समासेन पञ्चविधं लक्ष्यं प्रभेदेनाप्रमाणं ।

यथाजल्पार्थसंज्ञाया निमित्तं तस्य वासना ।

तस्मादप्यथ विख्यानं परिकल्पितलक्षणं ॥ ३८ ॥

लक्षणं समासेन त्रिविधं परिकल्पितादिलक्षणं । तत्र परिकल्पितलक्षणं
त्रिविधं यथाजल्पार्थसंज्ञाया निमित्तं तस्य जल्पस्य वासना तस्माच्च वासना-
यो ऽर्थः ख्याति अव्यवहारकुशलानां विनापि यथाजल्पार्थसंज्ञया । तत्र
यथा ऽभिलाषमर्थसंज्ञा चैतसिकी यथाजल्पार्थसंज्ञा । तस्या यदालम्बनं तन्नि-
मित्तमेव यच्च परिकल्प्यते यतश्च कारणाद्वासनतस्तदुभयं परिकल्पितलक्षण-
मत्राभिप्रेतं ।

यथानामार्थमर्थस्य नाम्नः प्रख्यानता च या ।

असंकल्पनिमित्तं हि परिकल्पितलक्षणं ॥ ३९ ॥

अपरपर्यायो यथा नाम चार्थश्च यथानामार्थमर्थस्य नाम्नश्च प्रख्यानता
यथानामार्थप्रख्यानता । यदि यथानामार्थः ख्याति यथार्थं वा नाम इत्येतद-
भूतपरिकल्पालम्बनं परिकल्पितलक्षणं एतावद्धि परिकल्प्यते यदुत नाम वा
अर्थो वेति ।

त्रिविधत्रिविधाभासो ग्राह्यग्राहकलक्षणः ।

अभूतपरिकल्पो हि परतन्त्रस्य लक्षणं ॥ ४० ॥

त्रिविधस्त्रिविधस्याभासो ऽस्येति त्रिविधत्रिविधाभासः । तत्र त्रिविधाभासः पदाभासो ऽर्थाभासो देहाभासश्च । पुनस्त्रिविधाभासो मनउद्ब्रह्मविकल्पाभासः । मनो यत् क्लिष्टं सर्वदा । उद्ब्रह्मः पञ्च विज्ञानकायाः । विकल्पो मनोविज्ञानं । तत्र प्रथमत्रिविधाभासो ग्राह्यलक्षणः । द्वितीयो ग्राहकलक्षणः । इत्ययमभूत-परिकल्पः परतन्त्रस्य लक्षणं ।

अभावभावता या च भावाभावसमानता ।

अशान्तशान्ता ऽकल्पा च परिनिष्पन्नलक्षणं ॥ ४१ ॥

परिनिष्पन्नलक्षणं पुनस्तथता सा ह्यभावता च सर्वधर्माणां परिकल्पिता नाभावता च तदभावत्वेन भावात् । भावाभावसमानता च तयोर्भावाभाव-योरभिन्नत्वात् । अशान्ता चागन्तुकैरुपक्लेशैः शान्ता च प्रकृतिपरिशुद्धत्वात् । अविकल्पा च विकल्पागोचरत्वात् निष्प्रपञ्चतया । एतेन त्रिविधं लक्षणं तथ-तायाः परिदीपितं खलक्षणं क्लेशव्यवदानलक्षणमविकल्पलक्षणं च । उक्तं त्रिविधं लक्षणं ।

निष्पन्दधर्ममालम्ब्य योनिशो मनसिक्रिया ।

चित्तस्य धातौ स्थानं च सदसत्तार्थपञ्चना ॥ ४२ ॥

लक्षणा पुनः पञ्चविधा योगभूमिः । आधार आधानमादर्श आलोक आश्रयश्च । तत्राधारो निष्पन्दधर्मो यो बुद्धेनाधिगमो देशितः स तस्याधि-गमस्य निष्पन्दः । आधानं योनिशो मनस्कारः । आदर्शः चित्तस्य धातौ स्थानं समाधिर्यदेतत्पूर्वं नाम्नि स्थानमुक्तं । आलोकः सदसत्त्वेनार्थदर्शनं लोकोत्तरा प्रज्ञा तथा सच्च सतो यथाभूतं पञ्चत्वसच्चासत् । आश्रय आश्रयपरावृत्तिः ।

समतागमनं तस्मिन्नार्थगोचं हि निर्मलं ।

समं विशिष्टमन्यूनानधिकं लक्षणा मता ॥ ४३ ॥

समतागमनमनासवधातौ आर्यगोचे तदन्यैरार्यैः । तच्च निर्मलमार्थगोचं बुद्धानां । समं विमुक्तिसमतया आवकप्रत्येकबुद्धैः । विशिष्टं पञ्चभिर्विशेषैः । विशुद्धिविशेषेण सवासनक्लेशविशुद्धितः । परिशुद्धिविशेषेण चेत्परिशुद्धितः । कायविशेषेण धर्मकायतया । संभोगविशेषेण पर्षन्मण्डलेष्वविच्छिन्नधर्मसंभोग-प्रवर्तनतः । कर्मविशेषेण च तुषितभवनवासादिनिर्माणैः सत्त्वार्थक्रियानुष्ठा-नतः । न च तस्योनत्वं संक्लेशपचनिरोधे नाधिकत्वं व्यवदानपक्षोत्पाद् इत्येषा

पञ्चविधा योगभूमिर्लक्षणा । तया हि तल्लक्ष्यं लक्षणं च लक्ष्यते । विमुक्ति-
पर्येष्टौ षट् श्लोकाः ।

पदार्थदेहनिर्मासपरावृत्तिरनास्रवः ।

धातुर्बीजपरावृत्तेः स च सर्वत्रगाश्रयः ॥ ४४ ॥

बीजपरावृत्तेरित्यालयविज्ञानपरावृत्तितः । पदार्थदेहनिर्मासानां विज्ञा-
नानां परावृत्तिरनास्रवो धातुर्विमुक्तिः । स च सर्वत्रगाश्रयः आवकप्रत्येक-
बुद्धगतः ।

चतुर्धा वशितावृत्तेर्मनसश्चोद्ग्रहस्य च ।

विकल्पस्याविकल्पे हि चेत्ते ज्ञाने ऽथ कर्मणि ॥ ४५ ॥

मनसश्चोद्ग्रहस्य च विकल्पस्य चावृत्तेः परावृत्तेरित्यर्थः । चतुर्धा वशिता
भवति यथाक्रममविकल्पे चेत्ते ज्ञानकर्मणोश्च ।

अचलादित्रिभूमौ च वशिता सा चतुर्विधा । ,

द्विधैकस्यां तदन्यस्यामेकैका वशिता मता ॥ ४६ ॥

सा चेत्यमचलादिभूमित्रये चतुर्धा वशिता वेदितव्या । एकस्यामचलायां
भूमौ द्विविधा । अविकल्पे न चानभिसंस्कारनिर्विकल्पत्वात् । चेत्ते च बुद्ध-
चेत्परिशोधनात् । तदन्यस्यां भूमावेकैका वशिता साधुमत्यां ज्ञानवशिता
प्रतिसंविद्विशेषलाभात् । धर्ममेधायां कर्मण्यभिज्ञाकर्मणामव्याघातात् ।

विदित्वा नैरात्थ्यं द्विविधमिह धीमान् भवगतं

समं तच्च ज्ञात्वा प्रविशति स तत्त्वं ग्रहणतः ।

ततस्तच्च स्थानान्ननस इह न ख्याति तदपि

तदख्यानं मुक्तिः परम उपलब्धस्य विगमः ॥ ४७ ॥⁽¹⁾

अपरो विमुक्तिपर्यायः । द्विविधं नैरात्थ्यं विदित्वा भवत्रयगतं बोधिसत्त्वः
समं तच्च ज्ञात्वा द्विविधनैरात्थ्यं परिकल्पितपुद्गलाभावात् परिकल्पितधर्मा-
भावात् न तु सर्वथैवाभावतः । तत्त्वं प्रविशति विज्ञप्तिमात्रतां ग्रहणतो ग्रहण-
मात्रमेतदिति । ततस्तच्च तत्त्वविज्ञप्तिमात्रस्थानान्ननसस्तदपि तत्त्वं न ख्याति

(1) Mètre çikharinī.

विज्ञप्तिमात्रं । तदख्यानं मुक्तिः परम उपलब्धस्य यो विगमः पुद्गलधर्मयोरनु-
पलम्भात् ।

आधारे संभारादाधाने सति हि नाममात्रं पश्यन् ।

पश्यति हि नाममात्रं तत्पश्यंस्तच्च नैव पश्यति भूयः ॥ ४८ ॥⁽¹⁾

अपरपर्यायः । आधार इति श्रुतौ संभारादिति संभृतसंभारस्य पूर्वसंभार-
लाभात् । आधाने सतीति योनिशोभनस्कारे नाममात्रं पश्यन्नित्यभिलाषमा-
त्रमर्थरहितं । पश्यति हि नाममात्रमिति विज्ञप्तिमात्रं नाम अरूपिणश्चत्वारः
स्कन्धा इति कृत्वा तत्पश्यंस्तदपि भूयो नैव पश्यत्यर्थाभावे तद्विज्ञप्त्यदर्शनादि-
त्ययमनुपलम्भो विमुक्तिः ।

चित्तमेतत्सदौष्ठ्यमात्मदर्शनपाशितं ।

प्रवर्तते निवृत्तिस्तु तदध्यात्मस्थितेर्मता ॥ ४९ ॥⁽²⁾

अपरप्रकारश्चित्तमेतत्सदौष्ठ्यं प्रवर्तते जन्मसु । आत्मदर्शनपाशितमिति
दौष्ठ्यकारणं दर्शयति । द्विविधेनात्मदर्शनेन पाशितमतः सदौष्ठ्यमिति ।
निवृत्तिस्तु तदध्यात्मस्थितेरिति तस्य चित्तस्य चित्त एवावस्थानादात्मनानु-
पलम्भतः । निःस्वभावतापर्येष्टौ श्लोकद्वयं ।

स्वयं स्वेनात्मना भावात्स्वभावे चानवस्थितेः ।

याहवत्तदभावाच्च निःस्वभावत्वमिष्यते ॥ ५० ॥

स्वयमभावान्निःस्वभावत्वं धर्माणां प्रत्ययाधीनत्वात् । स्वेनात्मना भावा-
न्निःस्वभावत्वं निरुद्धानां पुनस्त्वेनात्मनानुत्पत्तेः । स्वभाव एनर्वास्थितत्वान्निः-
स्वभावत्वं क्षणिकत्वादित्येतद्विधं निःस्वभावत्वं संस्कृतलक्षणचयानुगं वेदि-
तव्यं । याहवत्तदभावाच्च निःस्वभावत्वं तदभावादिति स्वाभावात् । यथा
बालानां स्वभावग्राही नित्यसुखशय्यात्तो वा अन्येन वा परिकल्पितलक्षणेन
तथासौ स्वभावो नास्ति तस्मादपि निःस्वभावत्वं धर्माणामिष्यते ।⁽³⁾

⁽¹⁾ Mètre gītyāryā.

⁽²⁾ Mètre anuṣṭubh jusqu'au vers
50 (ou 51 ?).

⁽³⁾ Le copiste a sauté deux lignes,

y compris le vers 51 qu'on peut
restituer hypothétiquement ainsi, à
l'aide du chinois :

निःस्वभावतया सिद्धा उन्नोत्तरनिग्रयाः ।

धनुत्पादो ऽनिरोधश्चादिशान्तिः परिनिर्बृतिः ॥

निःस्वभावतया ऽनुत्पादादयः । यो हि निःस्वभावः सो ऽनुत्पन्नो यो ऽनुत्पन्नः सो ऽनिरुद्धो यो ऽनिरुद्धः स आदिशान्तो य आदिशान्तः स प्रकृतिपरिनिर्वृत इत्येवमुत्तरोत्तरनिश्चयैरेभिर्निःस्वभावताभिर्निःस्वभावतया ऽनुत्पादादयः सिद्धा भवन्ति । अनुत्पत्तिधर्मचान्तिपर्येष्टार्थ्या ।

आदौ तत्वे ऽन्यत्वे स्वलक्षणे स्वयमथान्यथाभावे ।

संक्षेपे ऽथ विशेषे चान्तिरनुत्पत्तिधर्मोक्ता ॥ ५२ ॥ ⁽¹⁾

अष्टास्वनुत्पत्तिधर्मेषु चान्तिरनुत्पत्तिधर्मचान्तिः । आदौ संसारस्य न हि तस्याद्युत्पत्तिरस्ति । तत्वे ऽन्यत्वे च पूर्वपश्चिमानां न हि संसारे तेषामेव धर्माणामुत्पत्तिर्यै पूर्वमुत्पन्नास्तद्भावेनानुत्पत्तेः । न चान्येषामपूर्वप्रकारानुत्पत्तेः । स्वलक्षणे परिकल्पितस्य स्वभावस्य न हि तस्य कदाचिदुत्पत्तिः । स्वयमनुत्पत्तौ परतन्त्रस्य । अन्यथाभावे परिनिष्पन्नस्य न हि तदन्यथा भावस्योत्पत्तिरस्ति । संक्षेपे प्रहीणे न हि चयज्ञानलाभिनः संक्षेपस्योत्पत्तिं पुनः पश्यन्ति । विशेषे बुद्धधर्मकायानां न हि तेषां विशेषोत्पत्तिरस्ति । इत्येतेष्वनुत्पत्तिधर्मेषु चान्तिरनुत्पत्तिधर्मोक्ता । एकयानतापर्येष्टौ सप्त श्लोकाः ।

धर्मनैरात्म्यमुक्तीनां तुल्यत्वात् गोचरभेदतः ।

द्वाशयप्राप्तेश्च निर्माणात्पर्यन्तादेकयानता ॥ ५३ ॥ ⁽²⁾

धर्मतुल्यत्वादेकयानता आकाशादीनां धर्मधातोरभिन्नत्वात् यातव्यं यानमिति कृत्वा नैरात्म्यस्य तुल्यत्वादेकयानता आकाशादीनामात्माभावतासामान्याद्याता यानमिति कृत्वा विमुक्तितुल्यत्वादेकयानता याति यानमिति कृत्वा । गोचरभेदादेकयानता । अनियतआवकगोचराणां महायानेन निर्याणाद्यान्ति तेन यानमिति कृत्वा द्वाशयप्राप्तेरेकयानता बुद्धानां च सर्वसत्त्वेष्वात्माशयप्राप्तेः आकाशाणां च तन्नोचनियतानां पूर्वं बोधिसंभारचरितादनात्मनि बद्धाशयप्राप्तेरभिन्नसंतानाधिमोक्षलाभतो बुद्धानुभावेन तथागतानुग्रहविशेषप्रदेशलाभाय इत्येकत्वाशयलाभेनैकत्वात् बुद्धतच्छावकाणामेकयानता । निर्माणादेकयानता यद्योक्तमनेकशतकृत्यो ऽहं आकाशयानेन परिनिर्वृत इति विनेयानामर्थे तथा निर्माणसंदर्शनात् । पर्यन्तादथेकयानता यतः परेण यातव्यं नास्ति तद्यानमिति कृत्वा । बुद्धत्वमेकयानमेवं तच्च तच्च सूत्रे तेन

(1) Mètre āryā. — (2) Mètre anuṣṭubh jusqu'au vers 59.

तनाभिप्रायेणैकयानता वेदितव्या न तु यानत्रयं नास्ति । किमर्थं पुनस्तेन
तेनाभिप्रायेणैकयानता बुद्धैर्देशिता ।

आकर्षणार्थमेकेषामन्यसंधारणाय च ।

देशितानियतानां हि संबुद्धैरेकयानता ॥ ५४ ॥

आकर्षणार्थमेकेषामिति ये आवकगोत्रा अनियताः । अन्येषां च संधार-
णाय ये बोधिसत्वगोत्रा अनियताः ।

आवकोऽनियतो द्वेधा दृष्टादृष्टार्थयानतः ।

दृष्टार्थो वीतरागश्चावीतरागोऽप्यसौ मृदुः ॥ ५५ ॥

आवकः पुनरनियतो द्विविधो वेदितव्यः । दृष्टार्थयानश्च यो दृष्टसत्यो
महायानेन निर्याति अदृष्टार्थयानश्च यो न दृष्टसत्यो महायानेन निर्याति ।
दृष्टार्थः पुनर्वीतरागश्चावीतरागश्च कामेभ्यः । असौ च मृदुर्धन्वगतिको वेदि-
तव्यः । यो दृष्टार्थो द्विविध उक्तः ।

तौ च लब्धार्थमार्गस्य भवेषु परिणामनात् ।

अचिन्त्यपरिणामिक्या उपपत्त्या समन्वितौ ॥ ५६ ॥

तौ च दृष्टार्थौ लब्धस्यार्थमार्गस्य भवेषु परिणामनात् । अचिन्त्यपरिणा-
मिक्या उपपत्त्या समन्वागतौ वेदितव्यौ । अचिन्त्यो हि तस्यार्थमार्गस्य परि-
णाम उपपत्तौ तस्मादचिन्त्यपरिणामिकी ।

प्रणिधानवशादेक उपपत्तिं प्रपद्यते ।

एकोऽनागामितायोगान्निर्माणैः प्रतिपद्यते ॥ ५७ ॥

तथोच्चैकः प्रणिधानवशादुपपत्तिं गृह्णाति यथेष्टं यो न वीतरागः । एको
ऽनागामितायोगबलेन निर्माणैः ।

निर्वाणाभिरतत्वाच्च तौ धन्वगतिकौ मतौ ।

पुनः पुनः स्वचित्तस्य समुदाचारयोगतः ॥ ५८ ॥

तौ च निर्वाणाभिरतत्वादुभावपि धन्यगतिकौ मतौ चिरतरेणाभिसंबो-
धतः । स्वस्य श्रावकचित्तस्य निर्वित्तहगतस्वाभीक्षणं समुदाचारात् ।

सो ऽकृतार्थो ह्यबुद्धे च जातो ध्यानार्थमुद्यतः ।
निर्माणार्थी तदाश्रित्य परां बोधिमवाप्नुते ॥ ५९ ॥

यः पुनरसाववीतरागो दृष्टसत्यः सो ऽकृतार्थः शैबो भवन् बुद्धरहिते
काले जातो ध्यानार्थमुद्यतो भवति निर्माणार्थी । तच्च निर्माणमाश्रित्य क्रमेण
परां बोधिं प्राप्नोति । तमवस्थाचयस्थं संधायोक्तं भगवता श्रीमालासूत्रे ⁽¹⁾ ।
श्रावको भूत्वा प्रत्येकबुद्धो भवति पुनश्च बुद्ध इति । अग्निदृष्टान्ते च ⁽²⁾ यदा
च पूर्वं दृष्टसत्यावस्था यदा बुद्धरहिते काले स्वयं ध्यानमुत्पाद्य जन्मकायं
त्यक्त्वा निर्माणकायं गृह्णाति यदा च परां बोधिं प्राप्नोतीति । विद्यास्थान-
पर्येष्टौ श्लोकः ।

विद्यास्थाने पञ्चविधे योगमकृत्वा सर्वज्ञत्वं नैति कथंचित्परमार्थः ।
इत्यन्येषां निग्रहणानुग्रहणाय स्वाज्ञार्थं वा तत्र करोत्येव स योगः ॥ ६० ॥ ⁽³⁾

पञ्चविधं विद्यास्थानं । अध्यात्मविद्या हेतुविद्या शब्दविद्या चिकित्साविद्या
शिल्पकर्मस्थानविद्या च । तद्यदर्थं बोधिसत्त्वेन पर्येषितव्यं तद्दर्शयति । सर्व-
ज्ञत्वप्राप्त्यर्थमभेदेन सर्वं । भेदेन पुनर्हेतुविद्यां शब्दविद्यां च पर्येषते निग्रहार्थ-
मन्येषां तदनधिमुक्तानां । चिकित्साविद्यां शिल्पकर्मस्थानविद्यां चान्येषामनु-
ग्रहार्थं तदर्थिकानां । अध्यात्मविद्यां स्वयमाज्ञार्थं । धातुपट्टिपर्येष्टौ त्रयोदश

⁽¹⁾ Le *Çrīmālā-sūtra*, ou plus exac-
tement le *Çrīmālā-devī-siṃhanāda-*
sūtra, est un *sūtra* incorporé dans la
collection *Ratnakūṭa*. Il a été traduit
deux fois en chinois : par *Gupabhadra*
entre 435 et 443 (Nanj. 59; éd. de
Tōkyō II, 12, 53^b-59^a), et par *Bo-*
dhiruci entre 693 et 713 (Nanj. 23
(48); éd. de Tōkyō II, 6, 89^b-94^b).
Je n'ai pas retrouvé le passage cor-
respondant à la citation d'Asaṅga,
mais le *sūtra* exprime plusieurs fois
une idée analogue. — En revanche,
j'y ai retrouvé le passage cité dans le

Çikṣā-samuccaya, 42, 12 (= II, 6,
90^b, col. 14; II, 12, 54^b, col. 10).

⁽²⁾ Le ms. porte : अग्निदृष्टान्तेन यदा,
mais la correction est garantie par le
chinois. Le texte chinois, d'autre
part, a également besoin d'une cor-
rection. Il porte : *jou ta p'i tchong*
chouo, «comme il est dit dans la
Grande Comparaison». Le caractère
ta, «grand», est manifestement une
erreur pour *ho*, «feu», auquel il
ressemble du reste. J'ignore quel est
le texte désigné sous ce titre.

⁽³⁾ Mètre *mattamayūra*.

श्लोकाः । पारमितापरिपूरणार्थं ये पारमिताप्रतिसंयुक्ता एवं मनसिकारा धातुपुष्टये भवन्ति त एताभिर्गाथाभिर्देशिताः ।

हेतूपलब्धितुष्टिश्च निश्चयतदनुस्मृतिः ।

साधारणफलेच्छा च यथाबोधाधिमुच्यना ⁽¹⁾ ॥ ६१ ॥ ⁽²⁾

ते पुनर्हेतूपलब्धितुष्टिमनसिकारात् । यावदग्रत्वात्मावधारणमनसिकारः । तत्र हेतूपलब्धितुष्टिमनसिकार आदित एव तावत् । गोत्रस्थो बोधिसत्वः स्वात्मनि पारमितानां गोत्रं पश्यन् हेतूपलब्धितुष्ट्या पारमिताधातुपुष्टिं करोति । गोत्रस्थो ऽनुत्तरायां सम्यक्संबोधौ चित्तमुत्पादयतीत्यतो ऽनन्तरं निश्चयतदनुस्मृतिमनसिकारः । स हि बोधिसत्वः स्वात्मनि पारमितानां संनिश्चयभूतं बोधिचित्तं समनुपश्यन्नेवं मनसिकरोति नियतमेताः पारमिताः परिपूरिं गमिष्यन्ति । तथा ह्यस्माकं बोधिचित्तं संबिद्यते इति । उत्पादितबोधिचित्तस्य पारमिताभिः स्वपरार्थप्रयोगे साधारणफलेच्छामनसिकार आसां पारमितानां परसाधारणं वा फलं भवत्वन्वया वा मा भूदित्यभिसंस्करणात् । स्वपरार्थं प्रयुज्यमानो ऽसंक्लेशोपायं तत्त्वार्थं प्रतिविध्यतीत्यतो ऽनन्तरं यथाबोधाधिमुच्यनामनसिकारः । एवं सर्वचानुक्रमो वेदितव्यः । यथा बुद्धैर्भगवद्भिः पारमिता अभिसंबुद्धा अभिसंभोत्यन्ते ऽभिसंबुध्यन्ते च तथा ऽहमधिमुच्ये इत्यभिसंस्करणात् ।

चतुर्विधानुभावेन प्रीयणाखेदनिश्चयः ⁽³⁾ ।

विपक्षे प्रतिपक्षे च प्रतिपत्तिश्चतुर्विधा ॥ ६२ ॥

अनुभावप्रीयणामनसिकारश्चतुर्विधानुभावदर्शनप्रीयणा चतुर्विधानुभावो विपक्षप्रहाणं संभारपरिपाकः स्वपरानुग्रह आयत्त्यां विपाकफलनिःष्यन्दफलदानता च । सत्वस्वबुद्धधर्मपरिपाकमारम्भाखेदनिश्चयमनसिकारः सर्वसत्वविप्रतिपत्तिभिः सर्वदुःखापत्तिपातैश्चाखेदनिश्चयाभिसंस्करणात् परमबोधिप्राप्तये । विपक्षे प्रतिपक्षे च चतुर्विधप्रतिपत्तिमनसिकारः । दानादिविपक्षाणां च मात्सर्यादीनां प्रतिदेशना ⁽³⁾ प्रतिपक्षाणां च दानादीनामनुमोदना

⁽¹⁾ *Adhimucyanā*, mot nouveau. Le chinois traduit : *sin kiai*, «délivrance par la foi». Voir aussi XVI, 74.

⁽²⁾ Mètre *anushtubh* jusqu'au vers 73.

⁽³⁾ *Prīyaṇā*, *pratideṇā*, mots nouveaux, formés comme *adhimucyanā* ci-dessus. Le chinois traduit *prīyaṇā* par *tō hi*, «obtenir de la joie»; et *pratideṇā* par *tch'an-hoei*, «confession».

तदधिपतेयधर्मदेशनार्थं⁽¹⁾ च बुद्धाध्येषणा । तासां च बोधौ परिणामना ।

प्रसादः संप्रतीक्षा च दानच्छन्दः परच च ।

संनाहः प्रणिधानं च अभिनन्दमनस्क्रिया ॥ ६३ ॥

अधिमुक्तिवलाधानतामारभ्य पारमिताधिपतेयधर्मार्थे च प्रसादमनसिकारः । धर्मपर्येष्टिमारभ्य संप्रतीच्छनमनसिकारस्तस्यैव धर्मस्वाप्रतिवहनयोगेन परिग्रहणतया । दशनामारभ्य दानच्छन्दमनसिकारो धर्मस्वार्थस्य च प्रकाशनार्थं परेषां । प्रतिपत्तिमारभ्य संनाहमनसिकारो दानादिपरिपूरये संनहनात् । प्रणिधानमनसिकारस्तत्परिपूरिप्राप्तये समवधानार्थं । अभिनन्दमनसिकारो ऽहो वत दानादिप्रतिपत्त्या सम्यक् संपादयेयमित्यभिनन्दनात् । एत एव त्रयो मनसिकारश्च अववादानुशासनां योजयितव्याः । उपायोपसंहितकर्ममनसिकारः संकल्पैः सर्वप्रकारदानादिप्रयोगमनसिकरणात् ।

शक्तिलाभे सदैवसुखं दानादौ षड्विधे घनं ।

परिपाके ऽथ पूजायां सेवायामनुकम्पना ॥ ६४ ॥

औत्सुक्यमनसिकारश्चतुर्विधः । शक्तिलाभे च दानादौ षड्विधे दानदाने यावत् प्रज्ञादाने । एवं शीलादिषु षड्विधेषु । पारमिताभिरेव संग्रहवस्तुप्रयोगेण सत्वपरिपाके । पूजायां च दानेन लाभसत्कारपूजया । शेषाभिश्च प्रतिपत्तिपूजया । अविपरीतपारमितोपदेशापञ्चकल्याणमित्रसेवायामौत्सुक्यमनसिकारो वेदितव्यः । अनुकम्पामनसिकारश्चतुर्भिर्प्रमाणैर्दानाद्युपसंहारेण मैत्रायतः । मात्सर्यादिसमवधानेन सत्त्वेषु करुणायतः । दानादिसमन्वागतेषु मुदितायतः । तदसंक्लेशाधिमोक्षतश्च उपेक्षायतः ।

अकृते कुकृते लज्जा कौकृत्यं विषये रतिः ।

अमित्रसंज्ञा खेदे च रचनोज्जावनामतिः ॥ ६५ ॥

ह्रीधर्ममारभ्य लज्जामनस्कारो ऽकृतेषु वा दानादिष्वपरिपूर्णमिध्याकृतेषु वा लज्जा लज्जायमानश्च प्रवृत्तिनिवृत्त्यर्थमनानुषङ्गिकं कौकृत्यायते⁽²⁾ । धृतिमारभ्य रतिमनस्कारो दानाद्यालम्बने ऽविच्छेदतश्चित्तस्य धारणात् । अखेदम-

⁽¹⁾ *Adhipateya*; cf. *Çikṣā-samuccaya*, 28, 14. — ⁽²⁾ *Kaukrtyāyate*, du verbe nouveau *kaukrtyāy*°, dénominatif tiré de *kaukrtya*.

नस्कारो दानादिप्रयोगपरिखेदे शत्रुसंज्ञाकरणात् । रचनाच्छन्दमनस्कारः पारमिताप्रतिसंयुक्तशास्त्ररचनाभिसंस्करणात् । लोकज्ञतामारभ्य उद्भावनानमनस्कारस्तस्यैव शास्त्रस्य लोके यथाभाजनमुद्भावनभिसंस्करणात् ।

दानादयः प्रतिसरण⁽¹⁾ संबोधी नेश्वरादयः ।

दोषाणां च गुणानां च प्रतिसंवेदनाद् द्वयोः ॥ ६६ ॥

प्रतिसरणमनस्कारो बोधिप्राप्तये दानादीनां प्रतिसरणाज्ञेश्वरादीनां प्रतिसंविम्बनस्कारो मात्सर्यदानादिविपक्षप्रतिपक्षयोर्दोषगुणप्रतिसंवेदनात् ।

चयानुस्मरणप्रीतिर्माहार्थस्य च दर्शनं ।

योगे ऽभिलाषो ऽविकल्पो तद्वृत्त्यां प्रत्ययागमे ॥ ६७ ॥

चयानुस्मरणप्रीतिमनस्कारो दानाद्युपचये पुण्यज्ञानसंभारोपचयसंदर्शनात् । माहार्थसंदर्शनमनस्कारो दानादीनां बोधिपक्षे भावार्थेन महाबोधिप्राप्त्यर्थसंदर्शनात् । अभिलाषमनस्कारः स पुनश्चतुर्विधः । योगाभिलाषमनस्कारः श्रमथविपक्षनायोगभावनाभिलाषात् । अविकल्पाभिलाषमनस्कारः पारमितापरिपूरणार्थमुपायकौशल्याभिलाषात् । धृत्यभिलाषमनस्कारः पारमिताधिपतेयधर्माधारणाभिलाषात् । प्रत्ययाभिगमाभिलाषमनस्कारः सम्यक्प्रणिधानाभिसंस्करणात् ।

सप्तप्रकारासद्वाहव्युत्थाने शक्तिदर्शनं ।

आश्चर्यं चाप्यनाश्चर्यं संज्ञा चैव चतुर्विधा ॥ ६८ ॥

सप्तप्रकारासद्वाहव्युत्थानशक्तिदर्शनमनस्कारः । सप्तविधो ऽसद्वाहः । असति सद्वाहो दोषवति गुणवत्वग्राहो गुणवत्यगुणवत्वग्राहः । सर्वसंस्कारेषु च नित्यसुखासद्वाहौ । सर्वधर्मेषु चात्मासद्वाहः । निर्वाणे चाशान्तासद्वाहः । यस्य प्रतिपक्षेण शून्यतासमाधिवयं धर्मोद्धानचतुष्टयं च देशते । आश्चर्यं चतुर्विधसंज्ञामनस्कारः । पारमितासूदारसंज्ञा आयतत्वसंज्ञा प्रतिकारनिरपेक्षसंज्ञा विपाकनिरपेक्षसंज्ञा च । अनाश्चर्यं ऽपि चतुर्विधमनस्कारः । चतुर्विधमनाश्चर्यमौदर्यं आयतत्वे च सति पारमितानां बुद्धत्वफलाभिनिवर्तनात् । अस्मिन्नेव च द्वये सति स्वपरसमचित्तावस्थापनात् तद्विशिष्टेभ्यश्च शब्दिभ्यः⁽²⁾

(1) Pāda hypermètre.

(2) Sic ms. Peut-être faut-il rétablir : 'प्रतीतिभ्यः'. Cette lecture semble confirmée par le chinois qui

porte : « Il ne désire pas les offrandes de tout le monde; il ne désire pas de corps spécial ni de trésor spécial qui dépasse le monde. »

पूजादिलाभे सति प्रतिकारनिरपेक्षता⁽¹⁾

प्रत्ययकाराशंसनमनस्कारो दानादिगुणप्रवृत्त्या परेभ्यः । आशास्तिमनस्कारः
सत्त्वेषु विस्थानाशंसनात् पारमितानां बोधिसत्त्वभूमिनिष्ठाया बुद्धभूमि-
निष्ठायाः सत्त्वावरणाशंसनाच्च । निरन्तरमनस्कारो दानादिभिरवध्यकाल-
करणाभिसंस्कारणात् ।

बुद्धप्रणीतानुष्ठानादर्वागस्थानचेतनात् ।

तद्वानिवृद्ध्या सत्त्वेषु अनामोदः प्रमोदना ॥ ७० ॥

सम्यक्प्रयोगमनस्कारो ऽविपरीतानुष्ठानादर्वागस्थानमनसिकरणात् ।
अनामोदमनस्कारो दानादिभिर्हीयमानेषु । प्रमोदमनस्कारो दानादिभि-
र्वर्धमानेषु सत्त्वेषु ।

प्रतिवर्णिकायां भूतायां⁽²⁾ भावनायां च नारुचिः ।

नाधिवासमनस्कारो व्याकृतनियते स्पृहा ॥ ७१ ॥

अरुचिमनस्कारः पारमिताप्रतिवर्णिका भावनायां । रुचिमनस्कारो
भूतायां । अनाधिवासनामनस्कारो मात्सर्यादिविषयविनयनाभिसंस्कारणात् ।
स्पृहामनस्कारो द्विविधः पारमितापरिपूरिव्याकरणलाभस्पृहामनस्कारः
पारमितानियतभूम्यवस्थालाभस्पृहामनस्कारश्च ।

आयत्त्यां दर्शनाद्वृत्तिचेतना समतेक्षणा ।

अग्रधर्मेषु वृत्त्या च अग्रत्वात्मावधारणात् ॥ ७२ ॥

आयत्त्यां दर्शनाद्वृत्तिमनस्कारो यात्वा गतिं गत्वा बोधिसत्त्वेन सता
ऽवश्यकरणीयता ऽभिसंस्कारणात् । दानादीनां समतेक्षणामनस्कारस्तदन्यै-

⁽¹⁾ Lacune de deux ou trois lignes indiquée par le chinois, et qui comprend la fin du commentaire sur le vers 68, le vers 69 et le commence-

ment du commentaire sur ce vers. En calquant la version chinoise, on peut rétablir hypothétiquement le vers ainsi :

अनन्ता च महार्था च सहदानपरिवृत्तिः ।

नैष्ठिकी निरन्तरा च तथा पञ्चविधा स्मृता ॥ ६९ ॥

⁽²⁾ Pāda hypermètre.

बोधिसत्त्वैः सहात्मनः पारमितासातत्यकरणाधिभोचार्थं । अयत्वात्मावधारण-
मनस्कारः पारमितायधर्मप्रवृत्त्या स्वात्मनः प्रधानभावसंदर्शनात् ।

एते शुभमनस्कारा दशपारमितान्वयाः ।
सर्वदा बोधिसत्त्वानां धातुपुष्टौ भवन्ति हि ॥ ७३ ॥

इति निगमनश्लोको गतार्थः । धर्मपर्येष्टिभेदे⁽¹⁾ द्वौ श्लोकौ ।

पुष्टेरध्याशयतो महती पर्येष्टिरिष्यते धीरे ।
सविवासा ह्यविवासा तथैव वैभुत्विकी⁽²⁾ तेषां ॥ ७४ ॥⁽³⁾
असकाया लघुकाया प्रपूर्णकाया च बोधिसत्त्वानां ।
वज्रमानसूक्ष्माना निर्माणा चैषणाभिमता ॥ ७५ ॥

त्रयोदशविधा पर्येष्टिः । पुष्टितः श्रुताधिमुक्तिपुष्ट्या । अध्याशयतो धर्ममुख-
स्रोतसा । महती चित्तत्वलाभिनां । सविप्रवासा प्रथमा । अविप्रवासा द्विती-
या वैभुत्विकी तृतीया । अकाया श्रुतचिन्तामयी धर्मकायरहितत्वात् ।
सकाया भावनामयी अधिमुक्तिचर्याभूमौ । लघुकाया सप्तसु भूमिषु । परिपूर्ण-
काया शेषासु । वज्रमानाधिमुक्तिचर्याभूमौ । सूक्ष्माना सप्तसु । निर्माणा
शेषासु । धर्महेतुत्वपर्येष्टौ श्लोकः ।

रूपारूपे धर्मो लक्षणहेतुस्तथैव चारोग्यं ।
ऐश्वर्यं ऽभिज्ञाभिस्तद्वयत्वे च धीराणां ॥ ७६ ॥

रूपे लक्षणहेतुधर्मः । अरूपे आरोग्यहेतुः क्लेशव्याधिप्रशमनात् । ऐश्वर्य-
हेतुरभिज्ञाभिस्तद्वयत्वहेतुशानुपधिशेषनिर्वाणे ऽप्यनुपच्छेदात् । अत एवोक्तं
ब्रह्मपरिपृच्छासूत्रे⁽⁴⁾ । चतुर्भिर्धर्मैः समन्वागता बोधिसत्त्वा धर्मं पर्येषन्ते ।

⁽¹⁾ Ms. : शुभेदे.

⁽²⁾ *Vaibhūtvika*, mot nouveau, dérivé de *vibhūta*. Le chinois traduit par *cheng t'ong*, « pénétration surnaturelle ».

⁽³⁾ Mètre āryā jusqu'au vers 76.

⁽⁴⁾ Le sūtra désigné ici sous le nom de *Brahma-paripṛcchā*, et, dans la version chinoise, de : Fan t'ien wang wen ling (= *Brahma-deva-*

rāja-paripṛcchā-sūtra) est le *Viṣeṣa-cinta - brahma - paripṛcchā - sūtra*, dont trois versions sont conservées dans la collection chinoise : 1° par Tchou Fa-hou, en 286 (Nanj. 197; éd. de Tōkyō, V, 1); 2° par Kumārajīva, en 402 (Nanj. 190; éd. de Tōkyō, V, 1); 3° par Bodhiruci, en 517 (Nanj. 189; éd. de Tōkyō, V, 1). Le passage corres-

रत्नसंज्ञया दुर्लभार्थेन भैषज्यसंज्ञया क्लेशव्याधिप्रशमनार्थेन अर्थसंज्ञया अविप्रणाशार्थेन निर्वाणसंज्ञया सर्वदुःखप्रशमनार्थेन । रत्नभूतानि हि लक्षणानि शोभाकरत्वादतस्तद्वेतुत्वाच्चर्मरत्नसंज्ञा । आरोग्यहेतुत्वान्नैषज्यसंज्ञा अभिज्ञैश्वर्यहेतुत्वादर्थसंज्ञा । तदचयहेतुत्वान्निर्वाणसंज्ञाचयनिर्भयतार्थेन । विकल्पपर्येष्टी श्लोकः ।

अभावभावाध्यपवादकल्प एकत्वनानास्वविशेषकल्पाः ।

यथार्थनामाभिनिवेशकल्पाः जिनात्मजैः संपरिवर्जनीयाः ॥ ७७ ॥⁽¹⁾

दशविधविकल्पो बोधिसत्त्वेन परिवर्जनीयः । अभावविकल्पो यस्य प्रतिपक्षेणाह । प्रज्ञापारमितायामिह बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्व एव सन्निति⁽²⁾ । भावविकल्पो यस्य प्रतिपक्षेणाह । बोधिसत्त्वं न समनुपपञ्चतीत्येवमादि । अधारोपविकल्पो यस्य प्रतिपक्षेणाह । रूपं शारिपुत्र स्वभावेन शून्यमिति । अपवादविकल्पो यस्य प्रतिपक्षेणाह । न शून्यतयेति । एकत्वविकल्पो यस्य प्रतिपक्षेणाह । या रूपस्य शून्यता न तद्रूपमिति । नानात्वविकल्पो यस्य प्रतिपक्षेणाह । न चान्यत्र शून्यताया रूपं रूपमेव शून्यता शून्यतैव रूपमिति । स्वलक्षणविकल्पो यस्य प्रतिपक्षेणाह । नाममात्रमिदं यदिदं रूपमिति । विशेषविकल्पो यस्य प्रतिपक्षेणाह । रूपस्य हि नोत्पादो न निरोधो न संक्लेशो न व्यवदानमिति । यथानामार्थाभिनिवेशविकल्पो यस्य प्रतिपक्षेणाह । कृत्रिमं नामेत्येवमादि । यथार्थनामाभिनिवेशविकल्पश्च यस्य प्रतिपक्षेणाह । तानि बोधिसत्त्वः सर्वनामानि न समनुपपञ्चत्यसमनुपपञ्चनाभिनिविशते यथार्थतयेत्यभिप्रायः ।

इति शुभमतिरेत्य यत्नमुग्रं द्वयपर्येषितधर्मतास्वतलः ।

प्रतिशरणमतः सदा प्रजानां भवति गुणैः स समुद्रवत्प्रपूर्णः ॥ ७८ ॥⁽³⁾

अनेन निगमनश्लोकेन पर्येष्टिमाहात्म्यं त्रिविधं दर्शयति । उपायमाहात्म्यमुग्रवीर्यतया संवृतिपरमार्थसत्यधर्मतापर्येषणतश्च तत्त्वं सत्यमित्यर्थः । परार्थमाहात्म्यं प्रतिशरणीभावात् प्रजानां । स्वार्थमाहात्म्यं च गुणैः समुद्रवत्प्रपूर्णत्वात् ।

महायानसूचालंकारे धर्मपर्येष्ट्यधिकार एकादशः

pondant se retrouve dans les trois versions; au premier chapitre, section des Quatre Dharmas (V, 1, 3^a, col. 9-10; 26^a, col. 18-19; 52^a, col. 13-14).

(1) Mètre upajāti.

(2) Ms. : एदमन्निति.

(3) Mètre puspitāgrā, mais au deuxième pāda il faut scander ainsi : pāriṣitā.

XII

धर्मदेशनायां मात्सर्यप्रतिषेधे श्लोकः ।

प्राणान्भोगांश्च धीराः प्रमुदितमनसः कृच्छ्रलब्धानसारान्
सत्वेभ्यो दुःखितेभ्यः सततमवसृजन्त्युच्चदानप्रकारैः ।
प्रागेवोदारधर्मं हितकरमसकृत्सर्वथैव प्रजानां
कृच्छ्रे नैवोपलब्धं भृशमवसृजतां वृद्धिं चाव्ययं च ॥ १ ॥⁽¹⁾

कृच्छ्रलब्धान्यसारान् क्षयित्वा प्राणान् भोगांश्च बोधिसत्त्वा दुःखितेभ्यः
कारुण्यात् सततमुदारैर्विसर्गैस्तृजन्ति प्रागेव धर्मं यो नैव कृच्छ्रेण वा भृश-
मपि वावसृजतां वृद्धिं गच्छति न चयं । धर्मनैरर्थक्यसार्थक्ये श्लोकद्वयं ।

धर्मो नैव च देशितो भगवता प्रत्यात्मवेद्यो यत
आकृष्टा जनता च युक्तिविहितैर्धर्मैः स्वकीं धर्मतां ।
स्वशान्त्यास्त्रपुटे विशुद्धिविपुले साधारणे यथाचये
लालेनेव कृपात्मभिस्त्वजगरप्रख्यैः समापादिता ॥ २ ॥⁽²⁾

तत्र बुद्धा अजगरोपमास्तेषां स्वशान्तिरास्त्रपुटं धर्मकायः । विशुद्धिविपुलं
सवासनक्लेशक्षेयावरणविशुद्धितः । साधारणं सर्वबुद्धैः अचयमात्यन्तिकत्वात् ।

तस्मान्नैव निरर्थिका भवति सा या भावना योगिनां
तस्मान्नैव निरर्थिका भवति सा या देशना सौगती ।
दृष्टो ऽर्थः श्रुतमात्रकाद्यदि भवेत् स्थाव्रावनापार्थिका
अश्रुत्वा यदि भावनामनुविशेत् स्थादेशनापार्थिका ॥ ३ ॥

तस्मान्न निरर्थिका योगिनां भावना भवति प्रत्यात्मवेद्यस्य धर्मस्य तद्देशना-
भिगमात् । न निरर्थिका देशना भवति युक्तिविहितैर्धर्मैः स्वधर्मतायां जनता-
कर्षणात् । यथा पुनर्भावना सार्थिका भवेद्देशना वा तत् श्लोकार्थेन दर्शयति ।
शेषं गतार्थं । देशनाविभागे श्लोकः ।

आगमतो अधिगमतो विभुत्वतो देशनाग्रसत्त्वानां ।
मुखतो रूपात्सर्वाकाशादुच्चरणता ऽपि . . . ॥ ४ ॥⁽³⁾

⁽¹⁾ Mètre sragdharā.

⁽²⁾ Mètre āryā jusqu'au vers 6.

⁽³⁾ Mètre cārdūlavikrīḍita jus-
qu'au vers 3.

Il manque trois mores au second
hémistiche du vers 4.

तत्र विभुत्वतो या महाभूमिप्रविष्टानां । सर्वतो रूपाद्या वृक्षवादिचादि-
भ्यो ऽपि निश्चरति । शेषं गतार्थं । देशनासंपत्तौ श्लोकद्वयं ।

विषदा⁽¹⁾ संदेहजहा आदेया तत्त्वदर्शिका द्विविधा ।

संपन्नदेशनेयं विज्ञेयं बोधिसत्वानां ॥ ५ ॥

अयं चतुष्कार्यनिर्देशेन श्लोकः । यदुक्तं ब्रह्मपरिपृच्छायां⁽²⁾ । चतुर्भिर्धर्मैः
समन्वागता बोधिसत्वा महाधर्मदानं वितरन्ति सद्धर्मपरिग्रहणतया आत्मनः
प्रज्ञोत्तापनतया सत्पुरुषकर्मकरणतया संक्षेपव्यवदानसंदेशनतया च । एकेन
हि बाहुश्रुत्याद्विषदा देशना भवति । द्वितीयेन महाप्राज्ञत्वात् संशयजहा
परेषां संशयच्छेदात् । तृतीयेनानवद्यकर्मत्वादादेया । चतुर्थेन तत्त्वदर्शिका
द्विविधा संक्षेपलक्षणस्य च तत्त्वस्य व्यवदानलक्षणस्य च द्वाभ्यां द्वाभ्यां
सत्याभ्यां ।

मधुरा मदव्यपेता न च खिन्ना देशनायसत्वानां ।

स्फुटचित्रयुक्तगमिका निरामिषा सर्वगा चैव ॥ ६ ॥

अस्मिन्नितीये श्लोके मधुरा परेणाक्षिप्तस्यापुरुषवचनात् । मदव्यपेता
सुती सिद्धी वा मदानुगमनात् । अखिन्ना अकिलासिकत्वात्⁽³⁾ । स्फुटा
निराचार्यमुष्टित्वात् कृत्स्नदेशनतः । चित्रा अपुनरुक्तत्वात् । युक्ता प्रमाणा-
विरुद्धत्वात् । गमिका प्रतीतपदव्यञ्जनत्वात् । निरामिषा प्रसन्नाधिकारान-
धिकत्वात् । सर्वगा यानत्रयगतत्वात् । वाक्संपत्तौ श्लोकः ।

अदीना मधुरा सूक्ता प्रतीता विषदा तथा ।

..... ॥ ७ ॥⁽⁴⁾

⁽¹⁾ Sic ms., dans le vers et dans le commentaire. Le chinois traduit par *wou-wei*, «sans crainte», qui rend régulièrement le mot *vaicāradya* (dérivé de *viçārada*). *Viçada* n'est qu'une graphie altérée (et signalée comme telle dans le P.W.) du mot *viçada*.

⁽³⁾ Le passage se retrouve dans le *Viçesa - cinta - brahma - paripreçhā -*

sūtra, environ cinq colonnes après le passage cité sur le vers XI, 76.

⁽²⁾ (*A-kilāsika(-tva)*), mot nouveau. Le chinois traduit par *hai-tai*, «paresseux». Voir aussi XIII, 8, comm.

⁽⁴⁾ Mètre *anustubh*; le second hémistiche manque. On peut à l'aide du chinois et du commentaire le rétablir ainsi :

यथार्हा निरामिषा च परिमिताक्षया तथा ॥ ७ ॥

अदीना पौरी पर्यत्पूरणात् । मधुरा वल्गुः । सूता विसृष्टा सुनिरुक्ता-
चरत्वात् । प्रतीता विज्ञेया प्रतीताभिधानत्वात् । यथार्हा श्रवणीया वि-
नेयानुरूपत्वात् । अनामिषा अनिःश्रितलाभसत्कारा लोके । प्रतता⁽¹⁾
अप्रतिकूला । परिमिता आयामखेदात् । विषदा⁽²⁾ अपर्याप्ता । व्यञ्जनसंपत्तौ
श्लोकद्वयं ।

उद्देशान्निर्देशात्तथैव यानानुलोमनात् स्याच्छात् ।
प्रातीत्यायाथार्हान्नैर्याषादानुकूलत्वात्⁽³⁾ ॥ ८ ॥⁽⁴⁾

युक्तैः पदव्यञ्जनैरुद्देशात्प्रमाणाविरोधेन । सहितैर्निर्देशादुद्देशाविरोधेन ।
यानानुलोमनादानुलोमिकैर्यानवयाविरोधेन । स्याच्छादनुच्छविकैरकष्ट-
शब्दतया । प्रातीत्यादौपयिकैः प्रतीतार्थतया चार्थोपगमनात् । याथार्हात्प्रति-
रूपैर्विनियानुरूपतया । नैर्याषात्प्रदक्षिणैर्निर्वाणाधिकारतया । आनुकूल्या-
न्निपकस्याङ्गसंभारैः⁽⁵⁾ शैबस्यायाष्टाङ्गमार्गानुकूलत्वात् ।

व्यञ्जनसंपच्चैषा विज्ञेया सर्वथायसत्वानां ।

षष्ठ्यङ्गी साचिन्त्या घोषो ऽनन्तस्तु सुगतानां ॥ ९ ॥

षष्ठ्यङ्गी साचिन्त्या या गुह्यकाधिपतिनिर्देशे⁽⁶⁾ बुद्धस्य षष्ठ्याकारा वाग्
निर्दिष्टा । पुनरपरं शान्तमते तथागतस्य षष्ठ्याकारोपेता वाग् निश्चरति
स्निग्धा च मृदुका च मनोज्ञा च मनोरमा च शुद्धा चेति विस्तरः । तत्र

(1) Ms. : प्रतिता.

(2) Le mot *viṣadā* a été certaine-
ment substitué par erreur au mot
akṣayā que le chinois indique par
la traduction *wou-tsin*.

(3) *Prāṭitya, yāthārha* (*yāthā-
rhya?*), substantifs nouveaux, tirés
de *prāṭita* et *yathārha*.

(4) Mètre *āryā* jusqu'au vers 14.

(5) *Sic ms.* Le chinois ne fournit
pas de correction probable.

(6) L'ouvrage cité sous ce titre de
Guhyakādhipati-nirdeṣa est le *Tathā-*

gaṭācintyaguhyā-nirdeṣa, dont le
Tripiṭaka chinois possède deux tra-
ductions : l'une, incorporée dans le
Ratnakūṭa, chap. 8-14, est due à
Tchou Fa-hou et datée de 280
(Nanj. 23, 3; éd. de Tōkyō II, 1);
l'autre est due à un autre moine du
même nom, Fa-hou des Song, entre
1004 et 1058 (Nanj. 1043; éd. de
Tōkyō II, 7). Le passage cité se
retrouve dans l'une et dans l'autre
(II, 1, 44^b, col. 1 sq.; II, 7, 28^a,
col. 1 sq.).

स्निग्धा सत्वधातुकुशलमूलोपसम्भिकत्वात् । मृदुका दृष्ट एव धर्मे सुखसंस्पर्श-
त्वात् । मनोज्ञा स्वर्थत्वात् । मनोरमा सुव्यञ्जनत्वात् । शुद्धा निरुत्तरलोको-
त्तरपृष्ठलब्धत्वात् । विमला सर्वक्लेशानुशयवासनाविसंयुक्तत्वात् । प्रभास्वरा
प्रतीतपदव्यञ्जनत्वात् । वल्लुः सर्वतीर्थकुमतिदृष्टिविधातवल्लगुणयुक्तत्वात् ।
श्रवणीया प्रतिपत्तिनैर्याणिकत्वात् । अनन्ता सर्वपरप्रवादिभिरनाक्केयत्वात् ।
कला रञ्जिकत्वात् । विनीता रागादिप्रतिपन्नत्वात् । अकर्कशा शिचाप्रज्ञप्ति-
सुखोपायत्वात् । अपरुषा तद्व्यतिक्रमसंपन्निःसरणोपदेशकत्वात् । सुविनीता
यानत्रयनयोपदेशिकत्वात् । कर्णसुखा विक्षेपप्रतिपन्नत्वात् । कायप्रह्लादनकरी
समाध्यावाहकत्वात् । चित्तौद्विध्यकरी विपश्चनाप्रमोद्यावाहफलकत्वात् ।
हृदयसंतुष्टिकरी संशयच्छेदिकत्वात् । प्रीतिसुखसंजननी मिथ्यानिश्चयापक-
र्षिकत्वात् । निःपरिदाहा प्रतिपत्तावविप्रतिसारत्वात् । आज्ञेया संपन्नश्रुत-
मयज्ञानाश्रयत्वात् । विज्ञेया संपन्नचिन्तामयज्ञानाश्रयत्वात् । विष्णुष्टा
अनाचार्यमुष्टिधर्मविहितत्वात् । प्रेमणीया ऽनुप्राप्तस्वकार्थानां प्रेमकरत्वात् ।
अभिनन्दीया ऽननुप्राप्तस्वकार्थानां स्पृहणीयत्वात् । आज्ञापनीया अचिन्त्य-
धर्मसम्यग्दर्शिकत्वात् । विज्ञापनीया ऽचिन्त्यधर्मसम्यग्देशिकत्वात् । युक्ता
प्रमाणाविरुद्धत्वात् । सहिता यथार्हविनेयदेशिकत्वात् । पुनरुक्तदोषजहा
अवन्ध्यत्वात् । सिंहस्वरवेगा सर्वतीर्थसंचासकत्वात् । नागस्वरशब्दा उदार-
त्वात् । मेघस्वरघोषा गम्भीरत्वात् । नागेन्द्ररुता आदेयत्वात् । किन्नरसंगी-
तिघोषा मधुरत्वात् । कलविङ्कस्वररुतरविता ऽभीष्टभङ्गरत्वात् । ब्रह्मस्वररुत-
रविता दूरंगमत्वात् । जीवजीवकस्वररुतरविता सर्वसिद्धिपूर्वगममङ्गलत्वात् ।
देवेन्द्रमधुरनिर्घोषा अनतिक्रमणीयत्वात् । दुन्दुभिस्वरा सर्वमारप्रत्यर्थिकवि-
जयपूर्वगमत्वात् । अनुन्नता सुत्यसंक्लिष्टत्वात् । अनवनता निन्दाऽसंक्लिष्टत्वात् ।
सर्वशब्दानुप्रविष्टा सर्वव्याकरणसर्वाकारलक्षणानुप्रविष्टत्वात् । अपशब्दविगता
स्मृतिसंप्रमोषे तदनिश्चरणत्वात् । अविकला विनेयकृत्यसर्वकालप्रत्युपस्थित-
त्वात् । अलीना लाभसत्कारानिश्चितत्वात् । अदीना सावद्यापगतत्वात् ।
प्रमुदिता अखेदित्वात् । प्रसृता सर्वविद्यास्थानकौशल्यानुगतत्वात् । अखिला
सत्वानां तत्सकलार्थसंपादकत्वात् । सरिता⁽¹⁾ प्रबन्धानुपच्छिन्नत्वात् । ललिता
विचित्राकारप्रत्युपस्थानत्वात् । सर्वस्वरपूरणी एकस्वरनैकशब्दविज्ञप्तिप्रत्यु-
पस्थानत्वात् । सर्वसत्वेन्द्रियसंतोषणी एकानेकार्थविज्ञप्तिप्रत्युपस्थानत्वात् ।
अनिन्दिता यथाप्रतिज्ञत्वात् । अचञ्चला आगमितकालप्रयुक्तत्वात् । अचपला
अत्ररमाणविहितत्वात् । सर्वपर्यदनुरविता दूरान्तिकपर्यन्तुल्लश्रवणत्वात् ।

(1) *Sarita*, mot nouveau. La lec-
ture est garantie par la version chi-

noise : *cheng lou*, « en constant écou-
lement ».

सर्वाकारवरोपेता सर्वलौकिकार्थदृष्टान्तधर्मपरिणामिकत्वात् । देशनामाहात्म्ये चत्वारः श्लोकाः ।

वाचा पदैः सुयुक्तैरनुदेशविभागसंशयच्छेदैः ।
वज्रलीकारानुगता ह्युद्घटितविपक्षितज्ञेषु ॥ १० ॥

आख्याति वाचा । प्रज्ञापयति पदैः सुयुक्तैः । प्रस्थापयति विभाजयति विवृणोति यथाक्रममुद्देशविभागसंशयच्छेदैः । उत्तानीकरोति उत्तानीकरणं वज्रलीकारानुगता देशना निश्चयबलाधानार्थं । देशयत्युद्घटितज्ञेषु । संप्रकाशयति विपक्षितज्ञेषु ।

शुद्धा चिमण्डलेन हितेयं⁽¹⁾ देशना हि बुद्धानां ।
दोषैर्विवर्जिता पुनरष्टभिरपैव विज्ञेया ॥ ११ ॥

शुद्धा चिमण्डलेनेति । येन च देशयति वाचा पदैश्च । यथा चोद्देशादिप्रकारैः । येषु चोद्घटितविपक्षितज्ञेषु । एषैव च देशना पुनरष्टदोषविवर्जिता वेदितव्या यथाक्रमं ।

कौशीयमनवबोधो ह्यवकाशस्याकृतिह्यनीतत्वं ।
संदेहस्याच्छेदस्तद्विगमस्यादृढीकरणं ॥ १२ ॥

ते पुनरष्टौ दोषाः । कौशीयमनवसंबोधः अवकाशस्याकरणं अनीतार्थत्वं संदेहस्याच्छेदना तद्विगमस्यादृढीकरणं निश्चयस्येत्यर्थः ।

खेदो ऽथ मत्सरित्वं दोषा ह्येते मता कथायां हि ।
तदभावाद्बुद्धानां निरुत्तरा देशना भवति ॥ १३ ॥

खेदो येनाभीष्टं न देशयेत् । मत्सरित्वं चाकृत्स्नप्रकाशनात् । अर्थसंपत्तौ श्लोकद्वयं ।

कल्याणो धर्मो ऽयं हेतुत्वाद्भक्तितुष्टिबुद्धीनां ।
द्विविधार्थः सुग्राह्यश्चतुर्गुणब्रह्मचर्यवदः ॥ १४ ॥
परैरसाधारणयोगकेवलं चिधातुकलेशविहानिपूरकं ।
स्वभावशुद्धं मलशुद्धितश्च तच्चतुर्गुणब्रह्मविचर्यमिष्यते ॥ १५ ॥⁽²⁾

⁽¹⁾ Il manque ici deux mores. — ⁽²⁾ Mètre vaṃçasthā.

चतुर्गुणब्रह्मचर्यसंप्रकाशको धर्मः । आदिमध्यपर्यवसानकल्याणो यथाक्रमं
श्रुतचिन्ताभावनाभिर्मक्तिरुष्टिबुद्धिहेतुत्वात् । तत्र भक्तिरधिमुक्तिः संप्रत्ययः
तुष्टिः प्रामोद्यं युक्तिनिध्यानाच्छक्वप्राप्तितां विदित्वा । बुद्धिः समाहितचित्तस्य
यथाभूतज्ञानं । द्विविधार्थ इत्यतः स्वर्थः संवतिपरमार्थसत्ययोगात् । सुग्राह्य
इत्यतः सुव्यञ्जनः प्रतीतपदव्यञ्जनत्वात् । चतुर्गुणं ब्रह्मचर्यं । केवलं परैरसाधा-
रणत्वात् परिपूर्णं त्रिधातुक्लेशप्रहाणपरिपूरणात् । परिशुद्धं स्वभावविशुद्धितो
ऽनास्रवत्वात् । पर्यवदातं मलविशुद्धितः संतानविशुद्ध्या क्षीणास्रवाणां ।
अभिसंधिविभागे श्लोकद्वयं ।

अवतारणसंधिश्च संधिर्लक्षणातो ऽपरः ।

प्रतिपञ्चाभिसंधिश्च संधिः परिणतावपि ॥ १६ ॥⁽¹⁾

आवकेषु स्वभावेषु दोषाणां विनये तथा ।

अभिधानस्य गाम्भीर्ये संधिरेष चतुर्विधः ॥ १७ ॥

चतुर्विधो ऽभिसंधिर्देशनायां बुद्धस्य वेदितव्यः । अवतारणाभिसंधिर्लक्ष-
णाभिसंधिः प्रतिपञ्चाभिसंधिः परिणामनाभिसंधिश्च । तत्रावतारणाभिसंधिः
आवकेषु द्रष्टव्यः । शासनावतारणार्थमनुत्तासाय रूपावस्थित्वदेशनात् ।
लक्षणाभिसंधिस्त्रिषु परिकल्पितादिस्वभावेषु द्रष्टव्यो निःस्वभावानुत्पन्नादि-
सर्वधर्मदेशनात् । प्रतिपञ्चाभिसंधिर्दोषाणां विनये द्रष्टव्यो यथाष्टावरणप्रति-
पञ्चाग्रयानसंभाषासानुशंसे गाथाद्वयं वक्ष्यति । परिणामनाभिसंधिरभिधान-
गाम्भीर्ये द्रष्टव्यो यथाह ।

असारे सारमतयो विपर्यासे च सुस्थिताः ।

क्लेशेन च सुसंक्लिष्टा लभन्ते बोधिमुत्तमां ॥⁽²⁾ इति ।

अयमत्राभिसंधिः । असारे सारमतय इत्यविच्छेपे येषां सारबुद्धिः प्रधान-
बुद्धिर्विच्छेपो हि विसारश्चेतसः । विपर्यासे च सुस्थिता इति नित्यसुखशुच्या-
त्मयाहविपर्ययेणानित्यादिके विपर्यासे सुस्थिता अपरिहाणितः । क्लेशेन च
स संक्लिष्टा इति दीर्घदुष्करव्यायामश्रमेणात्यर्थं परिक्लिष्टाः । अभिप्रायविभागे
श्लोकः ।

समताऽर्थान्तरे ज्ञेयस्तथा कालान्तरे पुनः ।

पुनरलस्याशये चैव अभिप्रायश्चतुर्विधः ॥ १८ ॥

(1) Mètre anuṣṭubh jusqu'au vers 18. — (2) J'ignore d'où est tiré ce śloka, dont le premier pāda est identique à celui du Dhammapada, I, 11.

चतुर्विधो ऽभिप्रायः । सतताभिप्रायो यदाह । अहमेव स तस्मिन्समये विपश्यतीत्यस्यैव बुद्धो ऽभूवमित्यविशिष्टधर्मकायत्वात् । अर्थान्तराभिप्रायो यदाह । निःस्वभावाः सर्वधर्मा अनुत्पन्ना इत्येवमादि अयथावृत्तार्थत्वात् । कालान्तराभिप्रायो यदाह । ये सुखावत्यां प्रणिधानं करिष्यन्ति ते तत्रोपपत्त्यन्त इति कालान्तरेणेत्यभिप्रायः । पुत्रलाश्याभिप्रायो यत्तदेव कुशलमूलं कस्यचित्प्रशंसते कस्यचिद्विगर्हते ऽल्पमात्रसंतुष्टस्य वैपुल्यसंग्रहात् महायान-सूचान्तसानुशंसं गाथाद्वयमुपादायाह ।

बुद्धे धर्मे ऽवज्ञा कौशीबं तुष्टिरल्पमात्रेण ।

रागे माने चरितं कौकृत्यं चानियतमेदः ॥ १९ ॥⁽¹⁾

सत्त्वानामावरणं तत्प्रतिपक्षो ऽग्रयानसंभाषा ।

सर्वान्तरायदोषप्रहाणमेषां ततो भवति ॥ २० ॥

यो ग्रन्थतो ऽर्थतो वा गाथाद्वयधारणे प्रयुज्येत ।

स हि दशविधमनुशंसं लभते सत्त्वोत्तमो धीमान् ॥ २१ ॥

कृत्वा च धातुपुष्टिं प्रामोदं चोत्तमं मरणकाले ।

जन्म च यथाभिकामं जातिस्मरतां च सर्वत्र ॥ २२ ॥

बुद्धेऽस्य समवधानं तेभ्यः श्रवणं तथाग्रयानस्य ।

अधिमुक्तिं सह बुद्ध्या द्वयमुखतामाशु बोधिं च ॥ २३ ॥

बुद्धे धर्मे ऽवज्ञेति पञ्च गाथाः । तच्चानियतमेदो बोधिसत्त्वानामनियतानां महायानाज्ज्ञेदः । अग्रयानसंभाषा या महायानदेशना । बुद्धे ऽवज्ञावरणस्य प्रतिपक्षसंभाषा । अहमेव स तेन कालेन विपश्यतीत्यस्यैव बुद्धो ऽभूवमिति । धर्मे ऽवज्ञावरणस्य प्रतिपक्षसंभाषा । इयतो गंगानदीवालिकासमानबुद्धा-न्यर्युपास्य महायाने ऽवबोध उत्पद्यत इति । कौशीयावरणस्य प्रतिपक्षसंभाषा । ये सुखावत्यां प्रणिधानं करिष्यन्ति ते तत्रोपपत्त्यन्त इति । विमलचन्द्रप्रभस्य च तथागतस्य नामधेयग्रहणमात्रेण नियतो भवत्यनुत्तरायां सम्यक्संबोधा-विति । अल्पमात्रसंतुष्ट्यावरणस्य प्रतिपक्षसंभाषा । यत्र भगवान् क्वचिद्धानादि विवर्णयति⁽²⁾ अन्यत्र वर्णितवान् । रागचरितस्य चावरणस्य प्रतिपक्षसंभाषा । यत्र भगवान् बुद्धचेचविभूतिं वर्णयति । मानचरितस्यावरणस्य प्रतिपक्षसंभाषा । यत्र भगवान् कस्यचिद् बुद्धस्याधिकां संपत्तिं वर्णयति । कौकृत्यावरणस्य

⁽¹⁾ Mètre āryā jusqu'au vers 23.

⁽²⁾ Vivarṇayati, verbe nouveau.
Le chinois traduit par *hoei tse*, «mal

parler de, déprécier». Cf. Çikṣā-
samuccaya, Index II, s.v. *vivar-*
ṇita.

प्रतिपक्षसंभाषा । ये बुद्धबोधिसत्त्वेष्वकारं⁽¹⁾ करिष्यन्ति ते सर्वे स्वर्गोपगा भविष्यन्तीति । अनियतमेदस्यावरणस्य प्रतिपक्षसंभाषा । महाश्रावकाणां बुद्धत्वे व्याकरणदेशना एकयानदेशना च । कृत्स्नधातुपुष्टिः सर्वमहायानाधिष्ठानाय धातुपुष्टिस्तदावरणविगमात् सर्वत्र महायाने ऽधिमुक्तिलाभतः । द्वयमुखता समाधिमुखता धारणीमुखता च । दृष्टे धर्मे द्विविधो ऽनुशंसः सांपरायिके ऽष्टविधः क्रमेणोत्तरोत्तरविशेषलाभाद्विदितव्यः । देशनानुशंसे श्लोकः ।

इति सुगतिरखेदवान् कृपालुः प्रथितयशः सुविधिज्ञतामुपेतः ।

भवति सुकथिको हि बोधिसत्त्वस्तपति जने कथितैर्यथैव सूर्यः ॥ २४ ॥⁽²⁾

पञ्चभिः कारणैः सुकथिकत्वं । सूर्यवत्प्रतपनं चानुशंसः । लोकावर्जनतो बद्ध-
मतत्वात् । पञ्च कारणानि सुकथिकत्वस्य येनाविपरीतं दर्शयति अभीष्टं
निरामिषचित्त आदेयवाक्यविनेयानुरूपं च ।

महायानसूत्रालंकारे देशनाधिकारो द्वादशः

XIII

प्रतिपत्तिविभागे षट् श्लोकाः ।

द्वेधा नैरात्यमाज्ञाय धीमान् पुत्रलधर्मयोः ।

द्वयमिच्छात्वसम्यक्त्वं विवर्ज्यैतं त्रयेण हि ॥ १ ॥⁽³⁾

यथार्थमाज्ञाय धर्ममाज्ञाय धर्मानुधर्मप्रतिपन्नो⁽⁴⁾ भवति सामीचीप्रतिपन्नो
ऽनुधर्मचारी तत्संदर्शयति । तत्र द्विधा पुत्रलधर्मनैरात्यज्ञानं याह्यायाहका-
भावतः । द्वयमिच्छात्वसम्यक्त्वं विवर्ज्यैतं त्रयेण । अभावे च शून्यतासमाधिः परि-
कल्पितस्य स्वभावस्य । भावे चाप्रणिहितानिमित्तौ परतन्त्रनिष्पन्नयोः स्वभा-

⁽¹⁾ Sic ms. Le chinois traduit par *pou jao yi che*, «un acte sans intérêt». Cf. XIV, 38 : *kāra kākṣi*.

⁽²⁾ Mètre *pūṣpitaḡrā*.

⁽³⁾ Mètre *anuṣṭubh* jusqu'au v. 13.

⁽⁴⁾ *Anudharma*, mot nouveau. Le chinois traduit littéralement par *soei fa*, «loi à la suite». Cf. pâli *anudhammo*; et : *sāmicīti anudhammatā*, dans Childers (s. v. *sāmicī*).

वयोः । एतत्समाधिचयं लौकिकं न मिथ्यात्वं लोकोत्तरज्ञानावाहनात् । न
सम्यक्कमलोकोत्तरत्वात् ।

अर्थज्ञः सर्वधर्माणां वेत्ति कोलसमानतां ।
श्रुततुष्टिप्रहाणाय धर्मज्ञस्तेन कथ्यते ॥ २ ॥

एवमर्थज्ञः सर्वधर्माणां सूत्रादीनां कोलोपमतां जानाति । श्रुतमात्रसंतु-
ष्टिप्रहाणाय तेन धर्मज्ञो भवति ।

पार्थरजनेन⁽¹⁾ ज्ञानेन प्रतिविध्यं द्वयं तथा ।
तज्ज्ञानपरिनिष्पत्तावनुधर्मं प्रपद्यते ॥ ३ ॥

एतेन द्विविधेन पार्थरजनेनार्थधर्मज्ञानेन द्वयं नैरात्म्यभावं⁽²⁾ प्रतिविध्यं
यथाक्रमं तस्य ज्ञानस्य परिनिष्पत्त्यर्थं प्रतिपद्यते । एवमनुधर्मं प्रतिपद्यते ।

ततो ज्ञानं स लभते लोकोत्तरमनुत्तरं ।
आदिभूमौ समं सर्वबोधिसत्त्वैस्तदात्मभिः ॥ ४ ॥

ततो ज्ञानं स लभते लोकोत्तरमनुत्तरमिति । विशिष्टतरयानाभावात् ।
आदिभूमौ प्रमुदितायां भूमौ समं सर्वबोधिसत्त्वैस्तदात्मभिरिति तद्भूमिकैरेवं
सामीचीप्रतिपन्नो भवति तद्भूमिकबोधिसत्त्वसमतया ।

कृत्वा दर्शनज्ञेयानां क्लेशानां सर्वसंचयं ।
ज्ञेयावरणज्ञानाय भावनायां प्रयुज्यते ॥ ५ ॥

ल्लोको गतार्थः ।

व्यवस्थानाविकल्पेन ज्ञानेन सहचारिणा ।
अनुधर्मं चरत्येवं परिशिष्टासु भूमिषु ॥ ६ ॥

शेषेणानुधर्मचारित्वं दर्शयति । व्यवस्थानाविकल्पेनेति भूमिव्यवस्थानज्ञा-

⁽¹⁾ *Pārthagjana*, mot nouveau;
adjectif régulièrement dérivé de
prthagjana.

⁽²⁾ Ms. : नैरात्मोद्भवा. Le chinois
dit : « Les deux impersonnalités, de
l'homme et de la loi ».

नेनाविकल्पेन च । सहचारिणेत्यनुसंबद्धचारिणा अन्योन्यनैरन्तर्येण । एतेन
श्लोकद्वयेनानुधर्मचारित्वं दर्शितं । प्रतिपत्तावप्रमादक्रियायां चत्वारः श्लोकाः ।

सुलामो ऽथ स्वधिष्ठानः सुभूमिः सुसहायकः ।

सुयोगो गुणवान् देशो यत्र धीमान् प्रपद्यते ॥ ७ ॥

चतुर्भिश्चक्रैरप्रमादक्रियां दर्शयति प्रतिरूपदेशवासादिभिः । तत्रानेन
श्लोकेन प्रतिरूपदेशवासं दर्शयति । सुलामश्रीवरपिण्डपातादीनां जीवित-
परिष्काराणामकृच्छ्रेण लाभान् । स्वधिष्ठानो दुर्जनैर्दस्युप्रभृतिभिरनधिष्ठित-
त्वात् । सुभूमिरारोग्यभूमित्वात् । सुसहायकः सभागशीलदृष्टिसहायकत्वात् ।
सुयोगो दिवात्याकीर्णामिलापकत्वात् रात्रौ चाल्पशब्दादिकत्वात् ।

बहुश्रुतो दृष्टसत्यो वाग्मी समनुकम्पकः ।

अखिन्नो बोधिसत्वश्च ज्ञेयः सत्पुरुषो महान् ॥ ८ ॥

अनेन द्वितीयेन सत्पुरुषं दर्शयति । आगमाधिगमवाङ्मनिरामिषचि-
त्ताकिलासित्वगुणयोगात्⁽¹⁾ ।

खालम्बना सुसंभारा सुभावनैव⁽²⁾ देशिता ।

सुनिर्याणप्रयोगा च आत्मसम्यक्प्रधानता ॥ ९ ॥

अनेन तृतीयेन योनिशोभनस्कारसंगृहीतामात्मनः सम्यक्प्रणिधानतां
दर्शयति । सद्धर्मात्मनतया सुसंभृतसंभारतया शमथादिनिमित्तानां कालेन
कालं भावनातया अल्पमाचासंतुष्टितया सत्युत्तरकरणीये सातत्यसत्कृत्य-
प्रयोगतया च ।

रतेः क्षणोपपत्तिश्च आरोग्यस्यापि कारणं ।

समाधेर्विचयस्यापि पूर्वं हि कृतपुण्यता ॥ १० ॥

अनेन चतुर्थेन पूर्वकृतपुण्यतां पञ्चविधेन हेतुत्वेन दर्शयति । रतिहेतुत्वेन
यतः प्रतिरूपदेशवासे ऽभिरमते । क्षणोपपत्तिहेतुत्वेन यतः सत्पुरुषायाश्चयं

⁽¹⁾ (A-) *kilāsi(-iva)*, mot nouveau.
Le chinois traduit par *pou t'oei*, « sans
recul ». Cf. note sur XII, 6, comm.

⁽²⁾ Ms. : सुसंभारं भूपाया चैव. J'ai
corrigé d'après le chinois, à l'aide
du commentaire.

लभते। आरोग्यसमाधिप्रज्ञाहेतुत्वेन च यत आत्मनः सम्यक्प्रणिधानं संपद्यते।
क्लेशत एव क्लेशनिःसरणे श्लोकास्त्रयः।

धर्मधातुविनिर्मुक्तो यस्माद्धर्मो न विद्यते।
तस्माद्रागादयस्तेषां बुद्धिर्निःसरणं मताः ॥ ११ ॥

यदुक्तं भगवता। नाहमन्यत्र रागाद्रागस्य निःसरणं वदाम्येवं द्वेषाद्विहा-
दिति। तत्राभिसंधिं दर्शयति। यस्माद्धर्मधातुविनिर्मुक्तो धर्मो नास्ति
धर्मताव्यतिरेकेण धर्माभावात्। तस्माद्रागादिधर्मतापि रागाद्याख्यां लभते
स च निःसरणं रागादीनामित्येवं तत्राभिसंधिर्वेदितव्यः।

धर्मधातुविनिर्मुक्तो यस्माद्धर्मो न विद्यते।
तस्मात्संक्लेशनिर्देशे स संविद्धीमतां मतः ॥ १२ ॥

यदुक्तं। अविद्या च बोधिस्यैकमिति। तत्रापि संक्लेशनिर्देशे स एवाभिसंधिः।
अविद्या बोधिधर्मता स्यात्तदुपचारात्।

यतस्तानेव रागादीन्योनिशः प्रतिपद्यते।
ततो विमुच्यते तेभ्यस्तेनैषां निःसृतिस्ततः ॥ १३ ॥

तानेव रागादीन्योनिशः प्रतिपद्यमानस्तेभ्यो विमुच्यते तस्मात्परिज्ञातास्त
एव तेषां निःसरणं भवतीत्ययमत्राभिसंधिः। श्रावकप्रत्येकबुद्धमनसिकार-
परिवर्जने श्लोकद्वयं।

न खलु जिनसुतानां बाधकं दुःखमुग्रं
नरकभवनवासैः सत्वहेतोः कथंचित्।
शमभवगुणदोषप्रेरिता हीनयाने
विविधशुभविकल्पा बाधका धीमतां तु ॥ १४ ॥⁽¹⁾
न खलु नरकवासो धीमतां सर्वकालं
विमलविपुलबोधेरन्तरायं करोति।
स्वहितपरमशीतस्त्वन्ययाने विकल्पः
परमसुखविहारे ऽप्यन्तरायं करोति ॥ १५ ॥

(1) Mètre mālinī jusqu'au vers 15.

अनयोः श्लोकयोरेकस्य द्वितीयः साधकः । उभौ गतार्थौ । निःस्वभावता-
प्रकृतिपरिशुद्धिचासप्रतिषेधे चत्वारः श्लोकाः ।

धर्माभावोपलब्धश्च निःसंक्षेपविशुद्धिता ।

मायादिसदृशी ज्ञेया आकाशसदृशी तथा ॥ १६ ॥⁽¹⁾

यथैव चित्रे विधिवद्विचित्रिते नतोन्नतं नास्ति च दृश्यते ऽथ च ।

अभूतकल्पे ऽपि तथैव सर्वथा द्वयं सदा नास्ति च दृश्यते ऽथ च ॥ १७ ॥⁽²⁾

यथैव तोये लुतिते प्रसादिते न जायते सा पुनरुच्छतान्यतः ।

मलापकर्षसु स तत्र केवलः स्वचित्तशुद्धौ विधिरेष एव हि ॥ १८ ॥

मतं च चित्तं प्रकृतिप्रभास्वरं सदा तदागन्तुकदोषदूषितं ।

न धर्मताचित्तमृते ऽन्यचेतसः प्रभास्वरत्वं प्रकृतौ विधीयते ॥ १९ ॥

धर्माभावश्च धर्मोपलब्धिश्चेति चासंस्थानं निःसंक्षेपता च धर्मधातोः प्रकृत्या
विशुद्धता च पञ्चादिति चासंस्थानं बालानां । तद्यथाक्रमं मायादिसादृश्येना-
काशसादृश्येन च प्रसाधयन्ततस्त्रासं प्रतिषेधयति । तथा चित्रे नतोन्नत-
सादृश्येन लुतितप्रसादितोयसादृश्येन च यथाक्रमं । चतुर्थेन श्लोकेन तोयसा-
धर्म्यं चित्ते प्रतिपादयति । यथा तोयं प्रकृत्या प्रसन्नमागन्तुकेन तु कालुष्येण
लुतितं भवत्येवं चित्तं प्रकृत्या प्रभास्वरं मतमागन्तुकैस्तु दोषैर्दूषितमिति ।
न च धर्मताचित्तादृते ऽन्यस्य चेतसः परतन्त्रलक्षणस्य प्रकृतिप्रभास्वरत्वं
विधीयते । तस्माच्चित्ततथैवात्र चित्तं वेदितव्यं । रागजापत्तिप्रतिषेधे चत्वारः
श्लोकाः ।

बोधिसत्त्वस्य सत्त्वेषु प्रेम मज्जगतं महत् ।

यथैकपुत्रके तस्मात्सदा हितकरं मतं ॥ २० ॥⁽³⁾

सत्त्वेषु हितकारित्वान्नैत्यापत्तिं स रागजां ।

द्वेषो विरुध्यते त्वस्य सर्वसत्त्वेषु सत्यथा ॥ २१ ॥

यथा कपोतो स्वसुतातिवत्सला स्वभावकांस्तानुपगृह्य तिष्ठति ।

तथाविधायां प्रतिघो विरुध्यते सुतेषु तद्वत्सकृपे ऽपि देहिषु ॥ २२ ॥⁽⁴⁾

मैत्री यतः प्रतिघचित्तमतो विरुद्धं

शान्तिर्यतो व्यसनचित्तमतो विरुद्धं ।

⁽¹⁾ Mètre anuṣṭubh.

⁽³⁾ Mètre anuṣṭubh jusqu'au vers

⁽²⁾ Mètre vaṃçasthā jusqu'au 21.

vers 19.

⁽⁴⁾ Mètre vaṃçasthā.

अथो यतो निवृत्तिचित्तमतो विरुद्धं
ह्लादो यतः प्रतिभयं न ततो विरुद्धं ॥ २३ ॥⁽¹⁾

यत्सत्त्वेषु बोधिसत्त्वस्य प्रेम सो ऽव रागो ऽभिप्रेतस्तत्कृतामापत्तिं तेषां
प्रतिषेधयति । सत्वहितक्रियाहेतुत्वात् । कपोतीमुदाहरति तद्वज्ररागत्वात्
अपत्यस्नेहाधिमात्रतया सन्नपे बोधिसत्त्वे देहिषु सत्त्वेषु प्रतिघो विरुध्यते ।
बोधिसत्त्वानां सत्त्वेषु मैत्री भवति व्यसनशान्तिः अर्थदानं ह्लादश्च प्रीत्यु-
त्पादात् । यत इमे मैत्र्यादयस्तत एव प्रतिघचित्तं विरुद्धं । तत्पूर्वकाणि च
व्यसनचित्तादीनि । प्रतिपत्तिभेदे पञ्च श्लोकाः ।

यथातुरः सुभैषज्ये संसारे प्रतिपद्यते ।
आतुरे च यथा वैद्यः सत्त्वेषु प्रतिपद्यते ॥ २४ ॥⁽²⁾
अनिष्पन्ने यथा चेष्टे स्वात्मनि प्रतिपद्यते ।
वणिग्यथा पुनः पण्ये कामेषु प्रतिपद्यते ॥ २५ ॥
यथैव रजको वस्त्रे कर्मणे प्रतिपद्यते ।
पिता यथा सुते बाले सत्त्वाहेटे प्रपद्यते ॥ २६ ॥
अग्न्यर्थी वाधरारण्यां सातत्ये प्रतिपद्यते ।
वैश्यासिको वानिष्पन्ने अधिचित्ते प्रपद्यते ॥ २७ ॥
मायाकार इव ज्ञेये प्रज्ञया प्रतिपद्यते ।
प्रतिपत्तिर्यथा यस्मिन् बोधिसत्त्वस्य सा मता ॥ २८ ॥

यथा यस्मिन्प्रतिपद्यते तदभिद्योतयति । यथेति सुभैषज्यादिष्विवातुरादयः ।
यत्रेति संसारादिषु प्रतिसंख्याय संसारनिषेवणात् । कारुण्येन क्लेशातुरसत्त्वा-
परित्यागात् । स्वप्रणिहितत्वचित्तकरणात् । दानादिपारमिताभिश्च यथाक्रमं
भोगवृद्धिनयनात् । कायादिकर्मपरिशोधनात् । सत्त्वापकाराकोपात् । कुशल-
भावनानिरन्तराभियोगात् । समाध्यनास्वादनात् । ज्ञेयाविपर्ययासाच्च । प्रति-
पत्तिचिमण्डलपरिशुद्धौ श्लोकः ।

इति सततमुदारयुक्तवीर्यो द्वयपरिपाचनशोधने सुयुक्तः ।
परमविमलनिर्विकल्पबुद्ध्या व्रजति स सिद्धिमनुत्तमां क्रमेण ॥ २९ ॥⁽³⁾

(1) Mètre vasantatilakā. — (2) Mètre anuṣṭubh jusqu'au vers २८. —

(3) Mètre puspitāgrā.

इति निर्विकल्पेन धर्मेनैरात्म्यज्ञानेन प्रतिपत्तुः प्रतिपत्तव्यस्य प्रतिपत्तेश्चा-
विकल्पना चिमण्डलपरिशुद्धिवेदितव्या । द्वयपरिपाचनशोधनेषु युक्त इति
सत्त्वानामात्मनश्च ।

महायानसूचालंकारे प्रतिपत्त्यधिकारस्त्रयोदशः

XIV

अववादानुशासनीविभागे श्लोका एकपञ्चाशत् ।

कल्यासंख्येयनिर्यातो ह्यधिमुक्तिं विवर्धयन् ।
संपूर्णः कुशलैर्धर्मैः सागरो वारिभिर्यथा ॥ १ ॥⁽¹⁾

अधिमुक्तिं विवर्धयन्नित्यधिमात्रावस्थानयनात् । शेषं गतार्थः ।

तथा संभृतसंभारो ह्यादिशुद्धो जिनात्मजः ।
सुविज्ञः कल्पचित्तश्च भावनायां प्रयुज्यते ॥ २ ॥

आदिशुद्धो बोधिसत्वसंवरपरिशोधनान्महायाने दृष्टिच्छृङ्खुकरणाच्चावि-
परीतार्थग्रहणतः । सुविज्ञो बद्धश्रुतत्वात् । कल्पचित्तो विनिवरणत्वात् ।

धर्मस्रोतसि बुद्धेभ्यो ऽववादं लभते तदा ।
विपुलं शमयज्ञानवैपुल्यगमनाय हि ॥ ३ ॥

श्लोको गतार्थः ।

ततः सूत्रादिके धर्मे सो ऽद्वयार्थविभावके ।
सूत्रादिनास्त्रि बभूवीयाच्चित्तं प्रथमतो यतिः ॥ ४ ॥
ततः पदप्रभेदेषु विचरेदनुपूर्वशः ।
विचारयेत्तदर्थान्च प्रत्यात्म योनिशश्च सः ॥ ५ ॥
अवधूत्य च तानर्थान्धर्मे संकलयेत्पुनः ।
ततः कुर्यात्समाशास्त्रि⁽²⁾ तदर्थान्धिगमाय सः ॥ ६ ॥

⁽¹⁾ Mètre anuṣṭubh jusqu'au vers
36.

⁽²⁾ Samācāsti, mot nouveau. Le
chinois traduit par k'iou, «désir».

सूत्रगेयादिके धर्मे यत्सूत्रादिनाम दशभूमिकमित्येवमादि तत्र चित्तं प्रथमतो बध्नीयात् । एभिस्त्रिभिः श्लोकैः षट् चित्तान्युपदिष्टानि । मूलचित्त-मनुचरचित्तं विचारणाचित्तमवधारणाचित्तं संकलनचित्तमाशास्त्रिचित्तं च । तत्र मूलचित्तं यत्सूत्रादीनां धर्माणां नामालम्बनं । अववादं श्रुत्वा स्वयं वा कल्पयित्वा । तद्यथा ऽनित्यं दुःखं शून्यमनात्म्यं च योनिशो न चेत्यादि । अनुचरचित्तं येन सूत्रादीनां नामत आलम्बितानां पदप्रमेदमनुगच्छति । विचारणाचित्तं येनार्थं व्यञ्जनं च विचारयति । तत्रार्थं चतुर्भिर्वाकारैर्विचारयति गणनया तुलनया मीमांसया प्रत्यवेक्षणया च । तत्र गणना संग्रहणं तद्यथा रूपं दशायतनान्येकस्य च प्रदेशो वेदना षड् वेदनाकाया इत्येवमादि । तुलना संख्यावतो धर्मस्य श्रमलक्ष्यग्रहणमनाधारोपानपवादतः । मीमांसा प्रमाणपरीक्षा । प्रत्यवेक्षणा गणिततुलितमीमांसितस्वार्थस्यावलोकनं । व्यञ्जनं द्वाभ्यामाकाराभ्यां विचारयति । सार्थतया च समस्तानां व्यञ्जनानां निरर्थ-तया च व्यस्तानां । अवधारणाचित्तं येन यथानुचरितं विचारितं वा तन्निमित्तमवधारयति । संकलनचित्तं तद्यथा विचारितमर्थं मूलचित्ते संक्षिप्य परिपिण्डिताकारं वर्तते । आशास्त्रिचित्तं यदर्थं प्रयुक्तो भवति समा⁽¹⁾ तत्परि-पूर्यर्थं वा आमल्यफलार्थं वा भूमिप्रवेशार्थं वा विशेषगमनार्थं वा तच्छब्द-सहगतं वर्तते । चित्तमेव ह्यालम्बनप्रतिभासं वर्तते न चित्तादन्यदालम्बनम-स्तीति जानतो वा चित्तमात्रमजानतो वा चित्तमेवालम्बनं नान्यत् । इति षड्विधं चित्तमालम्बनं व्यवस्थायते ।

एषेत प्रत्यवेक्षेत मनोजलैः प्रबन्धतः ।

निर्जलैकरसैश्चापि मनस्कारैर्विचारयेत् ॥ ७ ॥

ज्ञेयः श्रमथमार्गो ऽस्य धर्मनाम च पिण्डितं ।

ज्ञेयो विपश्चनामार्गस्तदर्थानां विचारणा ॥ ८ ॥

युगनद्धश्च विज्ञेयो मार्गस्तपिण्डितं पुनः ।

लीनं चित्तस्य गृहीयादुद्धतं श्रमयेत्पुनः ॥ ९ ॥

श्रमप्राप्तमुपेक्षेत तस्मिन्नालम्बने पुनः ।

सातत्येनाथ सत्कृत्य सर्वस्मिन्व्योजयेत्पुनः ॥ १० ॥

एभिश्चतुर्भिः श्लोकैरेकादश मनस्कारा उपदिष्टाः । सवितर्कः सविचारः । अवितर्को विचारमात्रः । अवितर्को ऽविचारः । श्रमथमनस्कारः । विपश्चना-

(1) Sic ms. Le chinois ici est trop abrégé pour fournir la correction.

मनस्कारः । युगनद्धमनस्कारः । शमयनिमित्तमनस्कारः । उपेक्षानिमित्त-
मनस्कारः । सातत्यमनस्कारः । सत्कृत्यमनस्कारश्च ।

निबध्नालम्बने चित्तं तत्प्रवेधं न विचिपेत् ।
अवगम्याशु विचेपं तस्मिन् प्रतिहरेत्पुनः ॥ ११ ॥
प्रत्यात्मं संचिपेच्चित्तमुपर्युपरि बुद्धिमान् ।
ततश्च रमयेच्चित्तं समाधौ गुणदर्शनात् ॥ १२ ॥
अरतिं शमयेत्तस्मिन्विचेपदोषदर्शनात् ।
अभिध्यादौर्मनस्वादीन्व्युत्थितान् शमयेत्तथा ॥ १३ ॥
ततश्च साभिसंस्कारां चित्ते खरसवाहितां ।
लभेतानभिसंस्कारान् तदभ्यासात्पुनर्यतिः ॥ १४ ॥

एभिश्चतुर्भिः श्लोकेर्नवाकारया चित्तस्थित्या स्थित्युपाय उपदिष्टः । चित्तं
स्थापयति संस्थापयति अवस्थापयति उपस्थापयति दमयति शमयति व्युपश-
मयत्येकोतीकरोति चित्तं समादधातीति नवाकाराः ।

ततः स तनुकां लब्ध्वा प्रश्रब्धिं कायचेतसोः ।
विज्ञेयः स मनस्कारः पुनस्तान्स विवर्धयन् ॥ १५ ॥
वृद्धिदूरंगमत्वेन मौलीं स लभते स्थितिं ।
तां शोधयन्नभिज्ञार्थमेति कर्मण्यतां परां ॥ १६ ॥
ध्याने ऽभिज्ञाभिनिर्हाराश्लोकधातून्स गच्छति ।
पूजार्थमप्रमेयाणां बुद्धानां श्रवणाय च ॥ १७ ॥
अप्रमेयानुपास्यासौ बुद्धान्कल्पैरमेयगैः ।
कर्मण्यतां परामेति चेतसस्तदुपासनात् ॥ १८ ॥

एति कर्मण्यतां परां ध्याने इति संबन्धनीयं । कल्पैरमेयगैरित्यप्रमेयसंस्था-
गतैः । शेषमेषां श्लोकानां गतार्थं ।

ततो ऽनुशंसान् लभते पञ्च शुद्धेः स पूर्वगान् ।
विशुद्धिभाजनत्वं च ततो याति निरुत्तरं ॥ १९ ॥
छत्वादौ स्वल्पकायो हि द्रवते ऽस्य प्रतिक्षणं ।
आपूर्यते च प्रश्रब्ध्या कायचित्तं समन्ततः ॥ २० ॥
अपरिच्छिन्नमाभासं धर्माणां वेत्ति सर्वतः ।
अकल्पितानि संशुद्धी निमित्तानि प्रपश्यति ॥ २१ ॥
प्रपूरी च विशुद्धी च धर्मकायस्य सर्वथा ।
करोति सततं धीमानेवं हेतुपरियहं ॥ २२ ॥

ततः शुद्धेः पूर्वगमान्पञ्चानुशंसान् लभते । शुद्धेरिति शुद्धाश्रयभूमेः । तेषां च लाभादिशुद्धिभाजनत्वं प्राप्नोति । निरुत्तरं यानानन्तर्यात् । प्रपूरौ च विशुद्धौ च धर्मकायस्येति दशम्यां भूमौ परिपूरिवृद्धभूमौ विशुद्धिः । एतेषां पञ्चानामनुशंसानां त्रयः श्रमथपक्षा द्वौ विपश्चनापक्षौ वेदितव्यौ । अतो यावत्लौकिकः समुदागमः ।

ततश्चासौ तथाभूतो बोधिसत्वः समाहितः ।
मनोजल्पाद्विनिर्मुक्तान् सर्वार्थान्न प्रपश्यति ॥ २३ ॥
धर्मलोकस्य वृद्धार्थं वीर्यमारभते दृढं ।
धर्मलोकविवृद्ध्या च चित्तमात्रे ऽवतिष्ठते ॥ २४ ॥
सर्वार्थप्रतिभासत्वं ततश्चित्ते प्रपश्यति ।
प्रहीनो याह्यविचेपस्तदा तस्य भवत्वसौ ॥ २५ ॥
ततो ग्राहकविचेपः केवलो ऽस्यावशिष्यते ।
आनन्तर्यसमाधिं च स्पृशत्वाशु तदा पुनः ॥ २६ ॥

अत ऊर्ध्वं निर्वेधभागीयानि । तथाभूतो बोधिसत्वः समाहितचित्तो मनोजल्पाद्विनिर्मुक्तान् सर्वधर्मान्न पश्यति स्वलक्षणसामान्यलक्षणाख्याम्नोजल्पमात्रमेव ख्याति । सास्योष्मगतावस्था । अयं स आलोको यमधिकृत्योक्तं चारनयाम्^(१) । आलोक इति धर्मनिर्धानचान्तेरेतदधिवचनमिति । स तस्यैव धर्मलोकस्य विवृद्धार्थमास्थितक्रियया दृढं वीर्यमारभते । सास्य मूर्धावस्था । धर्मलोकविवृद्ध्या च चित्तमात्रे ऽवतिष्ठते । चित्तमेतदिति प्रतिवेधात् । ततश्चित्त एव सर्वार्थप्रतिभासत्वं पश्यति । न चित्तादन्यमर्थं । तदा चास्य याह्यविचेपः प्रहीनो भवति । ग्राहकविचेपः केवलो ऽवशिष्यते । सास्य चान्धवस्था । तदा च चिप्रमानन्तर्यसमाधिं स्पृशति । सास्य लौकिकायधर्मावस्था । केन कारणेन स आनन्तर्यं उच्यते ।

यतो ग्राहकविचेपो हीयते तदनन्तरं ।
ज्ञेयान्युष्मगतादीनि एतानि हि यथाक्रमं ॥ २७ ॥

इत्येतान्युष्मगतादीनि निर्वेधभागीयानि ।

द्वयग्राहविसंयुक्तं लोकोत्तरमनुत्तरं ।
निर्विकल्पं मलापितं ज्ञानं स लभते पुनः ॥ २८ ॥

(१) Titre d'un sūtra, puisque le chinois traduit *hoi ho king*, « le Sūtra

du Fleuve de Cendres ». Mais je n'ai pas retrouvé de sūtra de ce nom.

अतः परेण दर्शनमार्गावस्था । द्वयग्राहविसंयुक्तं ग्राह्यग्राहकग्राहवि-
संयोगात् । अनुत्तरं यानानन्तर्येण । निर्विकल्पं ग्राह्यग्राहकविकल्पविसंयो-
गात् । मलापेतं दर्शनज्ञेयक्लेशप्रहाणात् । एतेन विरजो विगतमलमित्युक्तं
भवति ।

सास्त्राश्रयपरावृत्तिः प्रथमा भूमिरिष्यते ।

अमेयैश्चास्य सा कल्पैः सुविशुद्धिं निगच्छति ॥ २९ ॥

श्लोको गतार्थः ।

धर्मधातोश्च समतां प्रतिविध्य पुनस्तदा ।

सर्वसत्त्वेषु लभते सदात्मसमचित्तां ॥ ३० ॥

निरात्मतायां दुःखार्थे कृत्ये निःप्रतिकर्मणि ।

सत्त्वेषु समचित्तो ऽसौ यथान्ये ऽपि जिनात्मजाः ॥ ३१ ॥

धर्मनैरात्म्येन च धर्मसमतां प्रतिविध्य सर्वसत्त्वेषु सदा आत्मसमचित्तां
प्रतिलभते । पञ्चविधया समतया । नैरात्म्यसमतया दुःखसमतया स्वपर-
संतानेषु नैरात्म्यदुःखतयोरविशेषात् । कृत्यसमतया स्वपरदुःखप्रहाणकाम-
तासामान्यात् । निष्प्रतिकारसमतया । आत्मन इव परतः प्रतिकारानभि-
नन्दनात् । तदन्यबोधिसत्त्वसमतया च यथा तैरभिसमिप्तं तथाभिसमयात् ।

त्रैधातुकात्मसंस्कारानभूतपरिकल्पतः ।

ज्ञानेन सुविशुद्धेन अद्वयार्थेन पश्यति ॥ ३२ ॥

स त्रैधातुकात्मसंस्कारानभूतपरिकल्पनामात्रापश्यति । सुविशुद्धेन ज्ञानेन
लोकोत्तरत्वात् । अद्वयार्थेनेत्यग्राह्यग्राहकार्थेन ।

तदभावस्य भावं च विमुक्तं दृष्टिहायिभिः ^(१) ।

लब्ध्वा दर्शनमार्गो हि तदा तेन निरुच्यते ॥ ३३ ॥

तस्य ग्राह्यग्राहकाभावस्य भावं धर्मधातून्दर्शनप्रहातव्यैः क्लेशैर्विमुक्तं
पश्यति ।

अभावशून्यतां ज्ञात्वा तथाभावस्य शून्यतां ।

प्रकृत्या शून्यतां ज्ञात्वा शून्यञ्च इति कथ्यते ॥ ३४ ॥

^(१) Hāyin, mot nouveau, glósé Le chinois traduit de même par *kien cho mie*, « que la vue anéantit ».

स च बोधिसत्वः शून्यज्ञ इत्युच्यते । त्रिविधशून्यताज्ञानात् । अभावशून्यता परिकल्पितः स्वभावः स्वेन लक्षणेनाभावात् । तथाभावस्य शून्यता परतन्त्रस्य स हि न तथाभावो यथा कल्प्यते स्वेन लक्षणेन भावः । प्रकृतिशून्यता परिनिष्पन्नः स्वभावः शून्यतास्वभावत्वात् ।

अनिमित्तपदं ज्ञेयं विकल्पानां च संक्षयः ।

अभूतपरिकल्पस्य तदप्रणिहितस्य हि ॥ ३५ ॥

अनिमित्तपदं ज्ञेयं विकल्पानां च संक्षयः । अभूतपरिकल्पसदप्रणिधानस्य पदमालम्बनमित्यर्थः ।

तेन दर्शनमार्गेण सह लाभः सदा मतः ।

सर्वेषां बोधिपक्षाणां विचित्राणां जिनात्मजे ॥ ३६ ॥

तेन दर्शनमार्गेण सह बोधिसत्वस्य सर्वेषां बोधिपक्षाणां धर्माणां लाभो वेदितव्यः स्मृत्युपस्थानादीनां ।

संस्कारमात्रं जगदेत्य बुद्ध्या निरात्मकं दुःखविच्छेदिमात्रं ।

विहाय यानर्थमयात्मदृष्टिः महात्मदृष्टिं श्रयते महार्था ॥ ३७ ॥⁽¹⁾

विनात्मदृष्ट्या य इहात्मदृष्टिर्विनापि दुःखेन सुदुःखितस्य ।

सर्वार्थकर्ता न च कारकाङ्गी यथात्मनः स्वात्महितानि कृत्वा ॥ ३८ ॥

यो मुक्तचित्तः परया विमुक्त्या बद्धस्य गाढायतबन्धनेन ।

दुःखस्य पर्यन्तमपश्यमानः प्रयुज्यते चैव करोति चैव ॥ ३९ ॥

स्वं दुःखमुदोदुमिहासमर्थो लोकः कुतः पिण्डितमन्यदुःखं ।

जन्मैकमालोकयते त्वचिन्तो विपर्ययात्तस्य तु बोधिसत्वः ॥ ४० ॥

यत्प्रेम या वत्सलता प्रयोगः सत्वेष्वखेदस्य जिनात्मजानां ।

आश्चर्यमेतत्परमं भवेषु न चैव सत्वात्मसमानभावात् ॥ ४१ ॥

एभिः पञ्चभिः श्लोकैर्दर्शनमार्गलाभिनो बोधिसत्वस्य माहात्म्योद्भावनं । अनर्थमयात्मदृष्टिर्था क्लिष्टा सत्कायदृष्टिः । महात्मदृष्टिरिति महार्था या सर्वसत्त्वेष्व्यात्मसमचित्तलाभात्मदृष्टिः । सा हि सर्वसत्त्वार्थक्रियाहेतुत्वात् महार्था । विनात्मदृष्ट्या अनर्थमयात्मदृष्टिर्महार्था या विनापि दुःखेन स्वसंतानजेन सुदुःखिता सर्वसत्त्वसंतानजेन । यो विमुक्तचित्तो दर्शनप्रहातव्येभ्यः परया विमुक्तयानुत्तरेण यानेन । बद्धस्य गाढायतबन्धनेन सर्वसत्त्वसान्तानिकेन

(1) Mètre upajāti jusqu'au vers 41.

दुःखस्य पर्यन्तं न पश्यति स्वधातोर्नन्तत्वादाकाशवत् प्रयुज्यते च दुःखस्या-
न्तक्रियायै सत्वानां करोति चैव तामप्रमेयाणां सत्वानां । विपर्ययात्तस्य तु
बोधिसत्वः स हि संपिण्डितसर्वसत्वदुःखं यावन्नोक्तगतमुद्बोद्धुं समर्थः । या
सत्त्वेषु बोधिसत्वस्य प्रियता या च हितसुखैषिता यच्च तदर्थं प्रयोगो यच्चि-
त्तप्रयुक्तस्याखेद एतत्सर्वमाश्चर्यं परमं लोकेषु । न चैवाश्चर्यं सत्वानामात्मसमा-
नत्वात् ।

ततो ऽसौ भावनामार्गं परिशिष्टासु भूमिषु ।
ज्ञानस्य द्विविधस्येह भावनायै प्रयुज्यते ॥ ४२ ॥⁽¹⁾
निर्विकल्पं च तज्ज्ञानं बुद्धधर्मविशोधकं ।
अन्यथाव्यवस्थानं सत्वानां परिपाचकं ॥ ४३ ॥
भावनायाश्च निर्याणं द्व्यसंख्येयसमाप्तिः ।
पश्चिमां भावनामेत्य बोधिसत्वो ऽभिषिक्तकः ॥ ४४ ॥
वज्रोपमं समाधानं विकल्पाभेद्यमेत्य च ।
निष्ठाश्रयपरावृत्तिं सर्वावरणनिर्मलां ॥ ४५ ॥
सर्वाकारज्ञतां चैव लभते ऽनुत्तरं पदं ।
यच्चस्थः सर्वसत्वानां हिताय प्रतिपद्यते ॥ ४६ ॥

एभिर्भावनामार्गः परिदीपितः । द्विविधं ज्ञानं । निर्विकल्पं च येनात्मनो
बुद्धधर्मान् विशोधयति । यथाव्यवस्थानं च लोकोत्तरपृष्ठलब्धं लौकिकं येन
सत्वान्परिपाचयति । असंख्येयद्वयस्य समाप्ती पश्चिमां भावनामागम्यावसा-
नगतामभिषिक्तो वज्रोपमं समाधिं लभते । विकल्पानुशयाभेद्यार्थेन वज्रोपमः ।
ततो निष्ठागतामाश्रयपरावृत्तिं लभते सर्वक्लेशज्ञेयावरणनिर्मलां । सर्वाकार-
ज्ञतां चानुत्तरपदं यच्चस्थो यावत्संसारमभिसंबोधिनिर्वाणसंदर्शनादिभिः
सत्वानां हिताय प्रतिपद्यते ।

कथं तथा दुर्लभदर्शने मुनी भवेन्महार्थं न हि नित्यदर्शनं ।
भृशं समाप्यायितचेतसः सदा प्रसादवेगैरसमश्रवोद्भवैः ॥ ४७ ॥⁽²⁾
अचोद्यमानः सततं च संमुखं तथागतैर्धर्मसुखे व्यवस्थितः ।
निगृह्य केशेष्विव दोषगङ्गरात् निकृष्य बोधौ स बलान्निवेक्षते ॥ ४८ ॥
स सर्वलोकं सुविशुद्धदर्शनैरकल्पबोधैरभिभूय सर्वथा ।
महान्धकारं विधमय्य भासते जगन्महादित्य इवात्युदारतः ॥ ४९ ॥

(1) Mètre anuṣṭubh jusqu'au vers

(2) Mètre vaṃçasthā jusqu'au vers

एभिस्त्रिभिः श्लोकैरववादमाहात्म्यं दर्शयति । यो हि धर्ममुखश्रोतस्त्वववादं
लभते तस्य नित्यं बुद्धदर्शनं भवति । ततश्चासमं धर्मश्रवणं । यतो ऽस्यात्यर्थं
प्रसादः प्रसादवेगैराप्यायितचेतसस्तन्नित्यदर्शनं बुद्धानां महार्थं भवति । श्रेष्ठं
गतार्थं ।

बुद्धाः सम्यक्प्रशंसां विदधति सततं स्वार्थसम्यक्प्रयुक्ते
निन्दामीर्थ्याप्रयुक्ते स्थितिविचयपरे चान्तरायानुकूलान् ।
धर्मान् सर्वप्रकारान्विधिवदिह जिना दर्शयन्त्ययसत्वे
यान् वर्ज्यासेव्ययोगे भवति विपुलता सौगते शासने ऽस्मिन् ॥ ५० ॥⁽¹⁾

चतुर्विधामनुशासनीमेतेन श्लोकेन दर्शयति । अधिशीलमधिकृत्य सम्यक्-
स्वार्थप्रयुक्ते बोधिसत्वे प्रशंसाविधानतः । अधिचित्तमधिप्रज्ञं चाधिकृत्य
स्थितिविचयपरे तदन्तरायाणां तदनुकूलानां च सर्वप्रकाराणां धर्माणां
देशनतः । यान्वर्ज्यासेव्येत्यन्तरायाननुकूलाश्च यथाक्रमं । योग इति शमथवि-
पर्ययनाभावनायां ।

इति सततशुभाचयप्रपूर्णः सुविपुलमेत्य स चेतसः समार्धिः ।
मुनिसततमहाववादलब्धो भवति गुणार्णवपारगो ऽयसत्त्वः ॥ ५१ ॥⁽²⁾

निगमनश्लोको गतार्थः ।

महायानसूचालंकारे अववादानुशासन्यधिकारश्चतुर्दशः

XV

उद्दानं ।

अधिमुक्तेर्वज्रलता धर्मपर्येष्टिदेशने
प्रतिपत्तिस्तथा सम्यगववादानुशासनं ॥ १ ॥⁽³⁾

उपायसहितकर्मविभागे चत्वारः श्लोकाः ।

यथा प्रतिष्ठा वनदेहिपर्वतप्रवाहिनीनां पृथिवी समन्ततः ।
तथैव दानादिशुभस्य सर्वतो बुधेषु कर्म त्रिविधं निरुच्यते ॥ २ ॥⁽⁴⁾

⁽¹⁾ Mètre sragdharā. — ⁽²⁾ Mètre puṣpitāgrā. — ⁽³⁾ Mètre anuṣṭubh. —

⁽⁴⁾ Mètre vaṃṇasthā jusqu'au vers 5.

अनेन श्लोकेन समुत्थानोपायं दर्शयति । सर्वप्रकारस्य दानादिशुभस्य
पारमिताबोधपक्षादिकस्य कर्मत्रयसमुत्थितत्वात् । बुधेष्विति बोधिसत्त्वेषु ।
वनादिग्रहणमुपभोग्यास्थिरस्थिरवस्तुनिदर्शनार्थं ।

सुदुष्करैः कर्मभिरुद्यतात्मनां विचित्ररूपैर्वज्रकल्पनिर्गतैः ।

न कायवाक्चित्तमयस्य कर्मणो जिनात्मजानां भवतीह संनतिः ॥ ३ ॥

यथा विषाच्छस्त्रमहाशनाद् रिपोर्निवारयेदात्महितः स्वमाश्रयं ।

निहीनयानाद्विविधाज्जिनात्मजो निवारयेत्कर्म तथा त्रयात्मकं ॥ ४ ॥

आभ्यां श्लोकाभ्यां व्युत्थानोपायं दर्शयति । महायानखेदान्ययानपातव्यु-
त्थानाद्यथाक्रमं । संनतिः खेद इत्यर्थः । विषादिसाधर्म्यं हीनयानप्रतिसंयुक्तस्य
कर्मणो हीनयानचित्तपरिणामनात् महायाने कुशलमूलसमुच्छेदनात् अनु-
त्पन्नकुशलमूलानुत्पादाय । उत्पन्नकुशलमूलस्य ध्वंसनात् । बुद्धत्वसंपत्प्राप्तिवि-
बन्धनाच्च ।

न कर्मिण कर्म न कर्मणः क्रियां सदाविकल्पः समुदीचते त्रिधा ।

ततो ऽस्य तत्कर्म त्रिशुद्धिपारगं भवत्यनन्तं तदुपायसंयहात् ॥ ५ ॥

अनेन श्लोकेन चतुर्थेन विशुद्ध्युपायं कर्मणो दर्शयति । मण्डलपरिशुद्धितः
कर्तृकर्मक्रियाणामनुपलम्भात् । अनन्तमित्यत्रयं ।

महायानसूचालंकार उपायसहितकर्माधिकारः पञ्चदशः

XVI

पारमिताप्रभेदसंग्रहे उद्दानश्लोकः ।

संख्याय तल्लक्षणमानुपूर्वीं निरुक्तिरभ्यासगुणस्य तासां ।

प्रभेदेन संग्रहणं विपक्षो ज्ञेयो गुणो ऽन्योन्यविनिश्चयस्य ॥ १ ॥ ⁽¹⁾

संख्याविभागे षट् श्लोकाः ।

भोगात्मभावसंपत्परिचारारम्भसंपदभ्युदयः ।

क्षेपावशगतमपि च कृत्येषु सदाविपर्यासः ॥ २ ॥ ⁽²⁾

⁽¹⁾ Mètre upajāti. — ⁽²⁾ Mètre āryā jusqu'au vers 15.

इति प्रथमः । तत्र चतसृभिः पारमिताभिस्तुर्विधो ऽभ्युदयः । दानेन भोगसंपत् । शीलेनात्मभावसंपत् । चान्त्या परिचारसंपत् । तथा हि तदासेवनादायत्याद्⁽¹⁾ ब्रजजनसुप्रियो भवति । वीर्येणारम्भसंपत् सर्वकर्मन्तसंपत्तिः । पञ्चम्या क्लेशवशगलं ध्यानेन क्लेशविष्कम्भनात् । षष्ठ्या कृत्येष्वविपर्यासः सर्वकार्ययथाभूतपरिज्ञानात् । इत्यभ्युदयः तत्र चासंक्लेशमविपरीतकृत्यारम्भं चाधिकृत्य षट् पारमिता व्यवस्थिताः ।

सत्त्वार्थेषु सुयुक्तस्त्यागानुपघातमर्षणैः कुरुते ।

सनिदानस्थितिमुक्त्या आत्मार्थं सर्वथा चरति ॥ ३ ॥

इति द्वितीयः । सत्त्वार्थेषु सम्यक्प्रयुक्तो बोधिसत्वस्तिष्ठति सनिदानशीलचान्ति-पारमिताभिर्यथाक्रमं त्यागेनानुपघातेनोपघातमर्षणेन च सत्त्वार्थं कुरुते । तिसृभिः सनिदानतया चित्तस्थित्या विमुक्त्या च सर्वप्रकारमात्मार्थं चरति । वीर्यं निश्चित्य यथाक्रमं ध्यानप्रज्ञाभ्याससमाहितस्य चित्तस्य समवधानात् समाहितस्य मोचनात् । इति परार्थमात्मार्थं चारम्भ्य षट् पारमिताः ।

अविघातैरविहेतैर्विहेठसंमर्षणैः क्रियाखेदैः ।

आवर्जनैः सुलपितैः परार्थं आत्मार्थं एतस्मात् ॥ ४ ॥

इति तृतीयः । दानादिभिर्बोधिसत्वस्य सकलः परार्थो भवति । यथाक्रमं परेषामुपकरणाविघातैः । अविहेठैः विहेठनामर्षणैः । साहाय्यक्रियाखेदैः ऋद्ध्यादिप्रभाववर्जनैः सुभाषितसुलपितैश्च संशयच्छेदनात् । एतस्मात्परार्थात् बोधिसत्वस्यात्मार्थो भवति । परकार्यस्वकार्यत्वाद्बोधिप्राप्तितश्च । इति सकलपरार्थाधिकारात् षट् पारमिताः ।

भोगेषु चानभिरतिस्तीव्रा गुरुता द्वये अखेदश्च ।

योगश्च निर्विकल्पः समस्तमिदमुत्तमं यानं ॥ ५ ॥

इति चतुर्थः । दानेन बोधिसत्वस्य भोगेष्वभिरतिर्निरपेक्षत्वात् । शीलसमा-दानेन बोधिसत्वशिचासु तीव्रा गुरुता । चान्त्या वीर्येण चाखेदो द्वये यथाक्रमं दुःखे च सत्त्वसत्वकृते कुशलप्रयोगे च । ध्यानप्रज्ञायां निर्विकल्पो

(1) *Āyatya* (?), mot nouveau, dérivé peut-être de *āyata*, «étendu».

योगः शमयविषयनासंगृहीतः । एतावच्च समस्तमहायानसंग्रहाधिकारात्
षट् पारमिताः ।

विषयेष्वसक्तिमार्गस्तदाग्निविषेपसंयमेष्वपरः ।

सत्त्वाविसृजनवर्धन आवरणविशोधनेष्वपरः ॥ ६ ॥

इति पञ्चमः । तत्र दानं विषयेष्वसक्तिमार्गस्तथागाभ्यासेन तत्सक्तिविगमात् ।
शीलं तदाग्निविषेपसंयमेषु भिक्षुसंवरस्थस्य विषयप्राप्तये सर्वकर्मन्तविषे-
पाणामप्रवृत्तेः । चान्तिः सत्त्वानुत्सर्गं सर्वोपकारदुःखानुद्वेगात् । वीर्यं कुशल-
विवर्धन आरब्धवीर्यस्य तद्वृद्धिगमनात् । ध्यानं प्रज्ञा चावरणविशोधनेषु
मार्गस्ताभ्यां क्लेशज्ञेयावरणविशोधनात् । मार्ग इत्युपायः । एवं सर्वाकार-
मार्गाधिकारात् षट् पारमिताः ।

शिवाचयमधिकृत्य च षट् पारमिता जिनैः समाख्याताः ।

आद्या तिस्रो द्वेधा अन्त्यद्वयतस्तिसृष्वेका ॥ ७ ॥

इति षष्ठः । तत्राद्या अधिशीलं शिवा तिस्रः पारमिताः ससंभारसपरि-
वारग्रहणात् । दानेन हि भोगनिरपेक्षः शीलं समादत्ते समाप्तं च चान्त्या
रचत्वाकुष्टाप्रत्याक्रोशनादिभिः । द्विधेत्यधिचित्तमधिप्रज्ञं च शिवा सा
अन्तेन द्वयेन संगृहीता यथाक्रमं ध्यानेन प्रज्ञया च । तिसृष्वपि शिवास्वेका
वीर्यपारमिता वेदितव्या । सर्वासां वीर्यसहायत्वात् । लक्षणविभागे स्त्रोकाः
षट् ।

दानं विषयहीनं ज्ञानेन गतं च निर्विकल्पेन ।

सर्वेच्छापरिपूरकमपि सत्वविपाचकं त्रेधा ॥ ८ ॥

बोधिसत्त्वानां दानं चतुर्विधलक्षणं । विषयहीनं तात्पर्यस्य प्रहीणत्वात् ।
निर्विकल्पज्ञानसहगतं धर्मनैरात्म्यप्रतिवेधयोगात् सर्वेच्छापरिपूरकं यो यदि-
च्छति तस्मै तस्य दानात् । सत्वपरिपाचकं त्रेधा दानेन सत्त्वान् संगृह्य त्रिषु
यानेषु यथामभ्यनियोजनात् ।

शीलं विषयहीनं ज्ञानेन गतं च निर्विकल्पेन ।

सर्वेच्छापरिपूरकमपि सत्वविपाचकं त्रेधा ॥ ९ ॥

चान्तिर्विषयहीना ज्ञानेन गता च निर्विकल्पेन ।

सर्वेच्छापरिपूरा अपि सत्वविपाचिका त्रेधा ॥ १० ॥

वीर्यं विपक्षहीनं ज्ञानेन गतं च निर्विकल्पेन ।
सर्वेच्छापरिपूरकमपि सत्वविपाचकं चेधा ॥ ११ ॥
ध्यानं विपक्षहीनं ज्ञानेन गतं च निर्विकल्पेन ।
सर्वेच्छापरिपूरकमपि सत्वविपाचकं चेधा ॥ १२ ॥
प्रज्ञा विपक्षहीना ज्ञानेन गता च निर्विकल्पेन ।
सर्वेच्छापरिपूरा अपि सत्वविपाचिका चेधा ॥ १३ ॥

यथा दानलक्षणं चतुर्विधमेवं शीलादीनां वेदितव्यं । एषां तु विपक्षा
दौःशील्यं क्रोधः कौशीर्यं विक्षेपो दौष्ट्यं⁽¹⁾ यथाक्रमं । सर्वेच्छापरिपूरकत्वं
शीलादिभिः परेषां सर्वकायवाक्संयमापराधमर्षणसाहाय्यमनोरथसंशयच्छे-
दनेच्छापरिपूरणात् । सत्वपरिपाचकत्वं शीलादिभिरावर्ज्यं त्रिषु यानेषु
परिपाचनात् । अनुक्रमविभागे श्लोकः ।

पूर्वोत्तरविश्रयतश्चोत्पत्तेस्तत्क्रमेण निर्देशः ।
हीनोत्कर्षस्थानादौदारिकसूक्ष्मतश्चापि ॥ १४ ॥

त्रिभिः कारणैस्तेषां दानादीनां क्रमेण निर्देशः । पूर्वसंनिश्रयेणोत्तरस्यो-
त्पत्तेः । भोगनिरपेक्षो हि शीलं समाप्ते शीलवान् क्षमो भवति क्षमावान्
वीर्यमारभते आरब्धवीर्यः समाधिमुत्पादयति समाहितचित्तो यथाभूतं
प्रजानाति । पूर्वस्य च हीनत्वात् उत्तरस्योत्कर्षस्थानत्वात् । हीनं हि दानमुत्कृष्टं
शीलमेवं यावद्धीनं ध्यानमुत्कृष्टा प्रज्ञेति । पूर्वस्य चौदारिकत्वादुत्तरस्य
सूक्ष्मत्वात् । औदारिकं हि दानं सुप्रवेशत्वात् सुकरत्वाच्च । सूक्ष्मं शीलं ततो
दुष्प्रवेशत्वाद् दुष्करत्वाच्च । एवं यावदौदारिकं ध्यानं सूक्ष्मा प्रज्ञेति । निर्वचन-
विभागे श्लोकः ।

दारिद्र्यस्यापनयाच्छैत्यस्य च लम्बनात् क्षयात् क्रुद्धेः ।
वरयोगमनोधारेणपरमाथज्ञानतश्चोक्तिः ॥ १५ ॥

दारिद्र्यमपनयतीति दानं । शैत्यं लम्बयतीति शीलं तद्वतो विषयनिमित्त-
क्षेपपरिदाहाभावात् । क्षयः क्रुद्धेरिति चान्तिस्तथा क्रोधक्षयात् । वरेण योज-

(1) *Dausprajñya*, mol nouveau, dérivé de *dasprajñā*.

यतीति वीर्यं कुशलधर्मयोजनात् । धारयत्यध्यात्मं मन इति ध्यानं । परमार्थ
जानात्यनयेति प्रज्ञा । भावनाविभागे श्लोकः ।

भावनोपधिमाश्रित्य मनस्कारं तथाशयं ।

उपायं च विभुत्वं च सर्वासामेव कथ्यते ॥ १६ ॥⁽¹⁾

पञ्चविधा पारमिताभावना । उपधिसंनिश्रिता । तत्रोपधिसंनिश्रिता
चतुराकारा हेतुसंनिश्रिता यो गोचरबलेन पारमितासु प्रतिपत्त्यभ्यासः । विपा-
कसंनिश्रिता य आत्मभावसंपत्तिबलेन । प्रणिधानसंनिश्रिता यः पूर्वप्रणिधान-
बलेन । प्रतिसंख्यानसंनिश्रिता यः प्रज्ञाबलेन पारमितासु प्रतिपत्त्यभ्यासः ।
मनसिकारसंनिश्रिता पारमिताभावना चतुराकारा । अधिमुक्तिमनस्कारेण
सर्वपारमिताप्रतिसंयुक्तं सूत्रान्तमधिमुच्यमानस्य । आस्वादनामनस्कारेण
लब्धाः पारमिता आस्वादयतो गुणसंदर्शयोगेन । अनुमोदनामनस्कारेण
सर्वलोकधातुषु सर्वसत्त्वानां दानादिकमनुमोदमानस्य । अभिनन्दनामन-
स्कारेणात्मनः सत्त्वानां चानागतं पारमिताविशेषमभिनन्दमानस्य । आश-
यसंनिश्रिता पारमिताभावना षडाकारा । अतृप्ताशयेन विपुलाशयेन
मुदिताशयेन उपकाराशयेन निर्लेपाशयेन कल्याणाशयेन च । तत्र बोधिस-
त्वस्य दाने ऽतृप्ताशयो यद्बोधिसत्व एकसत्वस्यैकवर्णे गंगानदीवालििकासमान्
लोकधातून् सप्तरत्नपरिपूर्णान् कृत्वा प्रतिपादयेत् । गंगानदीवालििकासमां-
श्चात्मभावान् । एवं च प्रतिवर्णं गंगानदीवालििकासमान्कल्पान्प्रतिपादयेत् ।
यथा चैकस्य सत्वस्यैवं यावान् सत्वधातुरनुत्तरायां सम्यक्संबोधौ परिपाच-
यितव्यस्तमनेन पर्यायेण प्रतिपादयेत् । अतृप्त एव बोधिसत्वस्य दानाशय
इति । य एवंरूप आशयो ऽयं बोधिसत्वस्य दाने ऽतृप्ताशयः । न च बोधिसत्व
एवंरूपां दानपरंपरां क्षणमात्रमपि ह्रापयति । न विच्छिन्नत्वा बोधिमण्डनि-
षदनादिति । य एवंरूप आशयो ऽयं बोधिसत्वस्य दाने विपुलाशय इति ।
मुदिततरश्च बोधिसत्वो भवति तान्सत्त्वान्दानेन तथानुगृह्णन् । न त्वेव ते
सत्त्वास्तेन दानेनानुगृह्यमाणा इति । य एवंरूप आशयो ऽयं बोधिसत्वस्य
दाने मुदिताशयः । उपकारकतरांश्च स बोधिसत्वस्तान्सत्त्वान्तात्मनः समनुप-
श्नति । येषां तथा दानेनोपकरोति नात्मानं । तेषामनुत्तरसम्यक्संबोधुपसम्भ-
तामुपादाय इति । य एवंरूप आशयो ऽयं बोधिसत्वस्य दाने उपकाराशयः ।
न च बोधिसत्वः सत्वेषु तथा विपुलमपि दानमयं पुण्यमभिसंस्कृत्य प्रतिकारेण
वा अर्थो भवति विपाकेन वा इति । य एवंरूप आशयो ऽयं बोधिसत्वस्य
दानपारमिताभावनायां निर्लेपाशयः । यद्बोधिसत्वस्तथा विपुलस्यापि

⁽¹⁾ Mètre anushtubh juscqu'àu vers २८.

दानस्कन्धस्य विपाकं सत्त्वैवमिन्दति नात्मनः । सर्वसत्वसाधारणं च कृत्वानुत्तरायां सम्यक्संबोधौ परिणामयति इति । य एवंरूप आशयो ऽयं बोधिसत्वस्य दानपारमिताभावनायां कल्याणशयः । तत्र बोधिसत्वस्य शीलपारमिताभावनायां यावत्प्रज्ञापारमिताभावनायामतृप्ताशयः । यद्वो-
 धिसत्वो गंगानदीवालिकासमेष्वात्मभावेषु गंगानदीवालिकासमकल्याणुश्रमा-
 णेषु सर्वोपकरणनिरन्तरविधाती त्रिसाहस्रमहासाहस्रलोकधातावभिप्रतिपूर्णे
 चतुर्विधमीर्यापथं कल्पयन्नेकं शीलपारमिताक्षणं यावत्प्रज्ञापारमिताक्षणं
 भावयेदेतेन पर्यायेण यावांस्त्रीलस्कन्धो यावान् च प्रज्ञास्कन्धो येनानुत्तरां
 सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्यते शीलस्कन्धं यावत्प्रज्ञास्कन्धं भावयेदतृप्त एव
 बोधिसत्वस्य शीलपारमिताभावनायामाशयो यावत्प्रज्ञापारमिताभाव-
 नायामाशय इति । य एवंरूप आशयो ऽयं बोधिसत्वस्य शीलपारमिताभावना-
 यामतृप्ताशयो यावत्प्रज्ञापारमिताभावनायामतृप्ताशयः । यद्वोधिसत्वस्तां
 शीलपारमिताभावनापरंपरां यावत्प्रज्ञापारमिताभावनापरंपरामा बोधि-
 मण्डनिषदनात् संसयति न विच्छिनत्ति इति । य एवंरूप आशयो ऽयं
 बोधिसत्वस्य शीलपारमिताभावनायां यावत्प्रज्ञापारमिताभावनायां विपु-
 लाशयः । मुदिततरश्च बोधिसत्वो भवति तथा शीलपारमिताभावनया
 यावत्प्रज्ञापारमिताभावनया सत्वाननुगृह्णन् । न त्वेव ते सत्वा अनुगृह्यमाणा
 इति । य एवंरूप आशयो ऽयं बोधिसत्वस्य शीलपारमिताभावनायां
 यावत्प्रज्ञापारमिताभावनायां मुदिताशयः । उपकारकतरांश्च बोधिसत्वस्तान्
 सत्वानात्मनः समनुपश्यति । येषां तथा शीलपारमिताभावनया यावत्प्रज्ञा-
 पारमिताभावनया उपकरोति नात्मानं । तेषामनुत्तरसम्यक्संबोध्युपसम्भवा-
 मुपादाय इति । य एवंरूप आशयो ऽयं बोधिसत्वस्य शीलपारमिताभाव-
 नायां यावत्प्रज्ञापारमिताभावनायामुपकाराशयः । न च बोधिसत्वस्तथा
 विपुलमपि शीलपारमिताभावनामयं यावत्प्रज्ञापारमिताभावनामयं पुण्यम-
 भिसंस्कृत्य प्रतिकारेण वार्थी भवति विपाकेन वा इति । य एवंरूप आशयो
 ऽयं बोधिसत्वस्य शीलपारमिताभावनायां यावत्प्रज्ञापारमिताभावनायां
 निर्लेपाशयः । तत्र यद्वोधिसत्व एवं शीलपारमिताभावनामयस्य यावत्प्रज्ञा-
 पारमिताभावनामयपुण्यस्कन्धस्य विपाकं सत्त्वैवमिन्दति नात्मनः ।
 सर्वसत्वसाधारणं च कृत्वानुत्तरायां सम्यक्संबोधौ परिणामयतीति । य
 एवंरूप आशयो ऽयं बोधिसत्वस्य शीलपारमिताभावनायां यावत्प्रज्ञापार-
 मिताभावनायां कल्याणशयः । उपायसंनिश्रिता भावना त्र्याकारा ।
 निर्विकल्पेन ज्ञानेन त्रिमण्डलपरिशुद्धिप्रत्यवेक्षणतामुपादाय । तथा हि स
 उपायः सर्वमनसिकाराणामभिनिष्पत्तये । विभुत्वसंनिश्रिता पारमिताभावना
 त्र्याकारा । कायविभुत्वतः । चर्याविभुत्वतः । देशनाविभुत्वतश्च । तत्र काय-

विभुत्वं तथागते द्वौ कायौ द्रष्टव्यौ स्वाभाविकः सांभोगिकश्च । तत्र चर्याविभुत्वं
नैर्माणिकः कायो द्रष्टव्यः । येन सर्वाकारां सर्वसत्त्वानां सहधार्मिकचर्या⁽¹⁾
दर्शयति । देशनाविभुत्वं षट्पारमितासर्वाकारदेशनायामव्याघातः । प्रभेद-
संग्रहे द्वादश श्लोकाः । दानादीनां प्रत्येकं षडर्थप्रभेदतः । षडर्थः स्वभाव-
हेतुफलकर्मयोगवृत्त्यर्थाः । तत्र दानप्रभेदे द्वौ श्लोकौ ।

प्रतिपादनमर्थस्य चेतना मूलनिश्चिता ।

भोगात्मभावसंपत्ती वृत्तानुग्रहपूरकं ॥ १७ ॥

अमात्सर्ययुतं तच्च दृष्टधर्माभिषामये ।

दानमेव परिज्ञाय पण्डितः समुदानयेत् ॥ १८ ॥

अर्थप्रतिपादनं प्रतिग्राहकेषु दानस्य स्वभावः । अलोभादिसहजा चेतना
हेतुः । भोगसंपत्तिरात्मभावसंपत्तिश्चायुरादिसंगृहीता फलं पञ्चस्थानसूचवत्⁽²⁾ ।
स्वपरानुग्रहो महाबोधिसंभारपरिपूरिश्च कर्म । अमात्सर्ययोगो अमत्सरिषु
वर्तते । दृष्टधर्माभिषामयप्रदानप्रभेदेन चेति वृत्तिः । शीलप्रभेदे द्वौ श्लोकौ ।

षडङ्गशमभावान्तं सुगतिस्थितिदायकं ।

प्रतिष्ठाशान्तनिर्भीतं पुण्यसंभारसंयुतं ॥ १९ ॥

संकेतधर्मतालब्धं संवरस्थेषु विद्यते ।

शीलमेव परिज्ञाय पण्डितः समुदानयेत् ॥ २० ॥

षडङ्गमिति स्वभावः । षडङ्गीति⁽³⁾ शीलवान् विहरति यावत्समादाय
शिञ्जते शिञ्चापदेष्ट्विति । शमभावान्तमिति हेतुः । निर्वाणाभिप्रायेण समा-
दानात् । सुगतिस्थितिदायकमिति फलं । शीलेन सुगतिगमनात् । अविप्रति-
सारादिक्रमेण चित्तस्थितिलाभाच्च । प्रतिष्ठाशान्तनिर्भीतमिति कर्म । शीलं हि
सर्वगुणानां प्रतिष्ठा भवति । क्लेशपरिदाहशान्त्या च शान्तं । प्राणातिपाता-

⁽¹⁾ *Sahadharmika*. Cf. *Çikṣā-sa-*
muccaya, 194, 7, et la note. Le chi-
nois traduit simplement par *chen*,
« bon ».

⁽²⁾ *Pañca sthāna* est le titre du
sūtra, car le chinois traduit par :
« ... l'ensemble des cinq choses,
longévitité, etc. Comme il est dit dans

le sūtra des cinq choses » (*jou ou*
che king tchong-chouo). Il n'y a pas
dans la collection chinoise de sūtra
à part sous le titre de *Ou che king*.

⁽³⁾ *Ṣaḍaṅgin*, expliqué par *çila-*
vant, mot nouveau. Cf. *Mahāvīryū-*
patti, 19 : *ṣaḍaṅgasamannāgata*, et
le pâli *chaḷaṅgasamannāgata*.

दिप्रत्ययानां च भयावद्यवैराणामप्रसवान्निर्भोति । पुण्यसंभारसंयुतमिति योगः
सर्वकालं कायवाङ्मनस्कर्मसमावरणात् । संकेतधर्मतालब्धं संवरस्थेषु विद्यत
इति वृत्तिस्तत्र संकेतलब्धं प्रातिमोक्षसंवरसंगृहीतं । धर्मताप्रतिलब्धं ध्यानाना-
स्रवसंवरसंगृहीतमेषास्य प्रभेदवृत्तिः त्रिविधेन प्रभेदेन वर्तनात् । संवरस्थेषु
विद्यत इत्याचारवृत्तिः । चान्तिप्रभेदे द्वौ श्लोकौ ।

मर्षाधिवासनज्ञानं कारुण्याद्धर्मसंश्रयात् ।
पञ्चानुशंसमाख्यातं द्वयोरर्थकरं च तत् ॥ २१ ॥
तपःप्राबल्यसंयुक्तं तेषु तत्त्रिविधं मतं ।
चान्तिमेवं परिज्ञाय पण्डितः समुदानयेत् ॥ २२ ॥

मर्षाधिवासनज्ञानमिति त्रिविधायाः चान्तेः स्वभावः । अपकारमर्षणचा-
न्तेर्मर्षणं मर्ष इति कृत्वा । दुःखाधिवासनज्ञानेर्धर्मनिध्यानचान्तेऽथ यथाक्रमं ।
कारुण्याद्धर्मसंश्रयादिति हेतुः । धर्मसंश्रयः पुनः । शीलसमादानं श्रुतपर्यवा-
प्तिश्च । पञ्चानुशंसमाख्यातमिति फलं । यथोक्तं सूत्रे । पञ्चानुशंसाः चान्ती । न
वैरवज्जलो भवति । न भेदवज्जलो भवति । सुखसौमनस्यवज्जलो भवति ।
अविप्रतिसारी कालं करोति । कायस्य च भेदात् सुगती स्वर्गलोके देवेषूप-
पद्यते इति । द्वयोरर्थकरं च तदिति मर्षाधिवासनमित्यधिकृतं इदं कर्म ।
यथोक्तं ।

द्वयोरर्थं स कुरुते आत्मनश्च परस्य च ।
यः परं कुपितं ज्ञात्वा स्वयं तत्रोपशम्यति ॥ इति ॥

तपःप्राबल्यसंयुक्तमिति योगः । यथोक्तं । चान्तिः परमं तप इति । तेषु
तदित्याधारवृत्तिः क्षमिषु तद्वृत्तिः । त्रिविधं मतमिति प्रभेदवृत्तिस्त्रिविधचा-
न्तिप्रभेदेन यथोक्तं प्राक् । वीर्यप्रभेदे द्वौ श्लोकौ ।

उत्साहः कुशले सम्यक् अज्ञाच्छन्दप्रतिष्ठितः ।
स्मृत्यादिगुणवृद्धौ च संक्षेपप्रातिपक्षिकः ॥ २३ ॥
अलोभादिगुणोपेतस्तेषु सप्तविधश्च सः ।
वीर्यमेवं परिज्ञाय पण्डितः समुदानयेत् ॥ २४ ॥

उत्साहः कुशले सम्यगिति स्वभावः । कुशल इति तदन्यकृत्योत्साहव्युदासाथ
सम्यगित्यन्यतीर्थिकमोक्षार्थोत्साहव्युदासार्थः । अज्ञाच्छन्दप्रतिष्ठित इति हेतुः
अद्विधानो ह्यतीव वीर्यमारभति । स्मृत्यादिगुणवृद्धाविति फलं । आरब्ध-

वीर्यस्य स्मृतिसमाध्यादिगुणोद्भवात् । संक्षेपप्रातिपक्षिक इति कर्म । यथोक्तं ।
आरब्धवीर्यसु सुखं विहरत्यव्यवकीर्णः पापकैरकुशलैर्धर्मैरिति । अलोभा-
दिगुणोपेत इति योगः । तेष्वित्यारब्धवीर्येषु इयमाधारवृत्तिः । सप्तविध इति
प्रभेदवृत्तिः । स पुनरधिशीलादिशिवात्रये कायिकं चेतसिकं च सातत्येन
सत्कृत्य च यद्वीर्यं । ध्यानप्रभेदे द्वौ श्लोकौ ।

स्थितिश्चेतस अध्यात्मं स्मृतिवीर्यप्रतिष्ठितं ।
सुखोपपत्तये ऽभिज्ञाविहारवशवर्तकं ॥ २५ ॥
धर्माणां प्रमुखं तेषु विद्यते त्रिविधञ्च सः ।
ध्यानमेवं परिज्ञाय पण्डितः समुदानयेत् ॥ २६ ॥

स्थितिश्चेतस अध्यात्ममिति स्वभावः । स्मृतिवीर्यप्रतिष्ठितमिति हेतुः ।
आलम्बनासंप्रमोषे सति वीर्यं निश्चित्य समापत्त्यभिनिर्हारात् । सुखोपपत्तये
इति फलं ध्यानस्वाध्यावाधोपपत्तिफलत्वात् । अभिज्ञाविहारवशवर्तकमिति
कर्म । ध्यानेनाभिज्ञावशवर्तनात् । आर्यदिव्यब्राह्मविहारवशवर्तनाच्च । धर्माणां
प्रमुखमिति प्रामुख्येन योगः । यथोक्तं । समाधिप्रमुखाः सर्वधर्मा इति । तेषु
विद्यते इति ध्यायिष्वियमाधारवृत्तिः । त्रिविधञ्च स इति सवितर्कः सवि-
चारः अवितर्को विचारमात्रः । अवितर्को अविचारः । पुनः प्रीतिसहगतः ।
सातसहगतः । उपेक्षासहगतश्च । इयं प्रभेदवृत्तिः । प्रज्ञाप्रभेदे द्वौ श्लोकौ ।

सम्यक्प्रविचयो ज्ञेयः शमाधानप्रतिष्ठितः ।
सुविमोक्षाय संक्षेपात्मज्ञाजीवसुदेशनः ॥ २७ ॥
धर्माणामुत्तरस्तेषु विद्यते त्रिविधञ्च सः ।
प्रज्ञामेवं परिज्ञाय पण्डितः समुदानयेत् ॥ २८ ॥

सम्यक् प्रविचयो ज्ञेय इति स्वभावः । सम्यगिति न मिथ्या ज्ञेय इति
लौकिककृत्यसम्यक्प्रविचयव्युदासार्थं । शमाधानप्रतिष्ठित इति हेतुः । समा-
हितचित्तो यथाभूतं प्रजानाति । यस्मात्सुविमोक्षाय संक्षेपादिति फलं । तेन
हि संक्षेपात्सुविमोक्षो भवति । लौकिकहीनलोकोत्तरमहालोकोत्तरेण प्रवि-
चयेन । प्रज्ञाजीवसुदेशन इति प्रज्ञाजीवः सुदेशना चास्य कर्म । तेन ह्यनुत्तर-
प्रज्ञा जीवकानां जीवति । सम्यग् धर्मं देशयतीति । धर्माणामुत्तर इत्युत्तर-
त्वेन योगः । यथोक्तं । प्रज्ञोत्तराः सर्वधर्मा इति । तेषु विद्यते त्रिविधञ्च स
इति वृत्तिः । प्राज्ञेषु वर्तनात् त्रिविधेन च प्रभेदेन । लौकिको हीनलोकोत्तरो

महालोकोत्तरश्च । उक्तः प्रत्येकं दानादीनां षडर्थप्रभेदेन प्रभेदः । संग्रहविभागे श्लोकः ।

सर्वे शुक्ला धर्मा विचित्रसमाहितोभया ज्ञेयाः ।
द्वाभ्यां द्वाभ्यां द्वाभ्यां पारमिताभ्यां परिगृहीताः ॥ २९ ॥⁽¹⁾

सर्वे शुक्ला धर्मा दानादिधर्माः । तत्र विचित्रा द्वाभ्यां पारमिताभ्यां संगृहीताः प्रथमाभ्यां दानसमादानशीलयोरसमाहितत्वात् । समाहिता द्वाभ्यां पश्चिमाभ्यां ध्यानयथाभूतप्रज्ञयोः समाहितत्वात् । उभये द्वाभ्यां चान्तिवीर्याभ्यां । तयोः समाहितासमाहितत्वात् । विपक्षविभागे श्लोकाः षट् ।

न च सत्तं न च सत्तं न च सत्तं सत्तमेव न च दानं ।
न च सत्तं न च सत्तं न च सत्तं बोधिसत्त्वानां ॥ ३० ॥

सप्तविधा सक्तिर्दानस्य विपक्षः । भोगसक्तिः विलम्बनसक्तिः तन्मात्रसंतुष्टिसक्तिः पक्षपातसक्तिः प्रतिकारसक्तिः विपाकसक्तिः । विपक्षसक्तिस्तु तद्विपक्षलाभानुशयासमुद्घातात्⁽²⁾ । विक्षेपसक्तिश्च । स पुनर्विक्षेपो द्विविधः । मनसिकारविक्षेपश्च, हीनयानस्युहणात् । विकल्पविक्षेपश्च दायकप्रतियाहकदानविकल्पनात् । अतः सप्तविधसक्तिमुक्तत्वात् सप्तकृत्वो दानस्यासत्तत्त्वमुक्तं ।

न च सत्तं न च सत्तं न च सत्तं सत्तमेव न च शीलं ।
न च सत्तं न च सत्तं न च सत्तं बोधिसत्त्वानां ॥ ३१ ॥
न च सत्ता न च सत्ता न च सत्ता सत्तिका न चान्तिः ।
न च सत्ता न च सत्ता न च सत्ता बोधिसत्त्वानां ॥ ३२ ॥
न च सत्तं न च सत्तं न च सत्तं सत्तमेव न च वीर्यं ।
न च सत्तं न च सत्तं न च सत्तं बोधिसत्त्वानां ॥ ३३ ॥
न च सत्तं न च सत्तं न च सत्तं सत्तमेव न च ध्यानं ।
न च सत्तं न च सत्तं न च सत्तं बोधिसत्त्वानां ॥ ३४ ॥
न च सत्ता न च सत्ता न च सत्ता सत्तिका न च प्रज्ञा ।
न च सत्ता न च सत्ता न च सत्ता बोधिसत्त्वानां ॥ ३५ ॥

⁽¹⁾ Mètre āryā jusqu'au vers 35.

⁽²⁾ *Samudghāta*. Cf. *Cikṣā-samuccaya*, २३२, १५, et note. Le chi-

nois traduit par *toan*, « retranchement, suppression ». De même XX, 54, comm.

यथा दानासक्तिरुक्ता एवं शीले यावत्प्रज्ञायां वेदितव्या । अत्र तु विशेष-
भोगसक्तिपरिवर्तेन दौःशील्याद्यासक्तिर्वेदितव्या विपक्षसक्तिसद्विपक्षानु-
श्रयासमुद्घातनात्⁽¹⁾ । विकल्पविक्षेपश्च यथायोगं त्रिमण्डलपरिकल्पनात् ।
गुणविभागे त्रयोविंशतिः श्लोकाः ।

त्यक्तं बुद्धसुतैः स्वजीवितमपि प्राप्स्यार्थिनं सर्वदा
कारुण्यात्परतो न च प्रतिष्ठतिर्नैष्टं फलं प्रार्थितं ।
दानेनैव च तेन सर्वजनता बोधिचये रोपिता
दानं ज्ञानपरिग्रहेण च पुनर्लोके ऽक्षयं स्थापितं ॥ ३६ ॥⁽²⁾

इति सुबोधः पदार्थः ।

आत्तं बुद्धसुतैर्यमोद्यममयं शीलचयं सर्वदा
स्वर्गो नाभिमतः समेत्य च पुनः सक्तिर्न तत्राहिता ।
शीलेनैव च तेन सर्वजनता बोधिचये रोपिता
शीलं ज्ञानपरिग्रहेण च पुनर्लोके ऽक्षयं स्थापितं ॥ ३७ ॥

विविधं शीलं । संवरशीलं । कुशलधर्मसंग्राहकशीलं । सत्त्वार्थक्रियाशीलं
च । एकात्मकं यमस्वभावं । द्वे उद्यमस्वभावे ।

चान्तं बुद्धसुतैः सुदुष्करमथो सर्वापकारं नृणां
न स्वर्गार्थमसक्तिर्न च भयान्नैवोपकारेच्छणात् ।
चान्त्यानुत्तरया च सर्वजनता बोधिचये रोपिता
चान्तिज्ञानपरिग्रहेण च पुनर्लोके ऽक्षयं स्थापिता ॥ ३८ ॥

इति । चान्त्यानुत्तरया चेति दुःखाधिवासनचान्त्या च परापकारमर्षण-
चान्त्या च यथाक्रमं ।

वीर्यं बुद्धसुतैः कृतं निरुपमं संनाहयोगात्मकं
हन्तुं क्लेशगणं स्वतो ऽपि परतः प्राप्तुं च बोधिं परां ।
वीर्येणैव च तेन सर्वजनता बोधिचये रोपिता
वीर्यं ज्ञानपरिग्रहेण च पुनर्लोके ऽक्षयं स्थापितं ॥ ३९ ॥

⁽¹⁾ *Samudghātana*, mot nouveau,
équivalent à *samudghāta*; cf.^e supra.

⁽²⁾ *Mètre çardūlavikrīḍita* jus-
qu'au vers 41.

इति । संनाहवीर्यं प्रयोगवीर्यं च ।

ध्यानं बुद्धसुतैः समाधिबहुलं संपादितं सर्वथा
अष्टैर्ध्यानमुखैर्विहृत्य कृपया हीनोपपत्तिः श्रिता ।
ध्यानेनैव च तेन सर्वजनता बोधिचये रोपिता
ध्यानं ज्ञानपरिग्रहेण च पुनर्लोके ऽद्यं स्थापितं ॥ ४० ॥

इति । समाधिबहुलमिति अनन्तबोधिसत्त्वसमाधिसंगृहीतं ।

ज्ञातं बुद्धसुतैः सतत्वमखिलं ज्ञेयं च यत्सर्वथा
सक्तिर्नैव च निर्वृती प्रजनिता बुद्धैः कुतः संवृता ।
ज्ञानेनैव च तेन सर्वजनता बोधिचये रोपिता
ज्ञानं सत्त्वपरिग्रहेण पुनर्लोके ऽद्यं स्थापितं ॥ ४१ ॥

इति । सतत्वं परमार्थसंगृहीतं सामान्यलक्षणं पुत्रलधर्मनैरात्म्यं । ज्ञेयं च
यत्सर्वथेत्यनन्तस्वसंकेतादिलक्षणभेदभिन्नं यदज्ञेयं । दानादीनां निर्विकल्प-
ज्ञानपरिग्रहेणाद्यत्वं निरुपधिषेणनिर्वाणे ऽपि तद्व्याप्तात् । ज्ञानस्य पुनः
सत्त्वपरिग्रहेण करुणया सत्त्वानामपरित्यागात् । एषां पुनः षष्ठां श्लोकानां
पिण्डार्थः सप्तमेन श्लोकेन निर्दिष्टः ।

औदार्यानामिषत्वं च महार्थाद्ययतापि च ।
दानादीनां समस्तं हि ज्ञेयं गुणचतुष्टयं ॥ ४२ ॥ ⁽¹⁾

इति । तच्च दानादीनां प्रथमेन पादेनोदारता परिदीपिता । द्वितीयेन
निरामिषता । तृतीयेन महार्थता महतः सत्त्वार्थस्य संपादनात् । चतुर्थेना-
द्ययता इत्येषां गुणचतुष्टयमेभिः श्लोकैर्वेदितव्यं ।

दर्शनपूरणतुष्टिं याचनके ऽतुष्टिमपि समाशास्ति ।
अभिभवति स तां दाता कृपालुराधिक्ययोगेन ॥ ४३ ॥ ⁽²⁾

याचनके हि जने दायकदर्शनात्तत्तस्य यथेप्सितं लब्ध्वा मनोरथपरिपूर-
णाद्यां तुष्टिरुत्पद्यते । अतुष्टिश्चादर्शनादपरिपूरणाच्च । आशास्तिश्च या तद्दर्शने
मनोरथपरिपूरणे च । सा बोधिसत्त्वस्याधिकोत्पद्यते सर्वकालं याचनकदर्श-

⁽¹⁾ Mètre anuṣṭubh. — ⁽²⁾ Mètre āryā jusqu'au vers 51.

नात्तन्मनोरथपरिपूरणाच्च । अदर्शनादपरिपूरणाच्चातुष्टिः । अतो दाता
कृपालुस्तं सर्वमभिमवत्वाधिक्ययोगात् ।

प्राणाभोगान्दारान्सत्वेषु सदान्यजनकृपालुत्वात् ।

आमोदते निकामं तद्विरतिं पालयेन्न कथं ॥ ४४ ॥

तेभ्यो विरतिं तद्विरतिं परकीयेभ्यः प्राणभोगदारेभ्यः । एतेन त्रिविधा-
त्कायदुश्चरिताद्विरतिशीलगुणं दर्शयति ।

निरपेक्षः समचित्तो निर्भीः सर्वप्रदः कृपाहेतोः ।

मिथ्यावादं ब्रूयात्परोपघाताय कथमार्थः ॥ ४५ ॥

एतेन मृषावादाद्विरतिगुणं दर्शयति । आत्महेतोर्मृषावाद उच्येत कायजी-
वितापेक्षया । परहेतोर्वा प्रियजनप्रेम्णा । भयेन वा राजादिभयात् । आमिष-
किंचित्कहेतोर्वा लाभार्थं । बोधिसत्त्वश्च स्वकायजीवितनिरपेक्षः । समचित्तश्च
सर्वसत्त्वेष्व्वात्मसमचित्ततया । निर्भयश्च पञ्चभयसमतिक्रान्तत्वात् । सर्वप्रद-
श्चार्थिभ्यः सर्वस्वपरित्यागात् । स केन हेतुना मृषावादं ब्रूयात् ।

समहितकामः सकृपः परदुःखोत्पादने ऽतिभीरुश्च ।

सत्त्वविनये सुयुक्तः सुविदूरे त्रिविधवाग्दोषात् ॥ ४६ ॥

बोधिसत्त्वः सर्वसत्त्वेषु समं हितकामः स कथं परेषां मित्रभेदार्थं पेशुन्यं
करिष्यतीति । सकृपश्च परदुःखापनयौभिप्रायात् । परदुःखोत्पादने चात्यर्थं
भीरुः स कथं परेषां दुःखोत्पादनार्थं परुषं वक्षति । सत्त्वानां विनये
सम्यक्प्रयुक्तः स कथं संभिन्नप्रलापं करिष्यति तस्मादसौ सुविदूरे त्रिविधवा-
ग्दोषात् पेशुन्यात्पारुष्यात्संभिन्नप्रलापाच्च ।

सर्वप्रदः कृपालुः प्रतीत्यधर्मोदये सुकुशलश्च ।

अधिवासयेत्कथमसौ सर्वाकारं मनःक्लेशं ॥ ४७ ॥

अभिध्या व्यापादो मिथ्यादृष्टिर्वा यथाक्रमं । एष दौःशील्यप्रतिपक्षधर्म-
विशेषयोगाच्छीलविशुद्धिगूणो बोधिसत्त्वानां वेदितव्यः ।

उपकरसंज्ञामोदं ह्यपकारिणि परहितसंज्ञां दुःखे ।

लभते यदा कृपालुः क्षमितव्यं⁽¹⁾ ॥ ४८ ॥

(1) Ārya incomplète; il manque finales. On peut rétablir par con-
au second hémistiche les neuf mores jecture :

लभते यदा कृपालुः क्षमितव्यं तस्य किं न स्यात् ॥

यस्य नापकारिसंज्ञा प्रवर्तते न दुःखसंज्ञा ।

परपरसंज्ञापगमात्स्वतो ऽधिकतरात्सदा परस्नेहात् ।
दुष्करचरणात्सकृपे ह्यदुष्करं वीर्यं ⁽¹⁾ ॥ ४९ ॥

सकृपो बोधिसत्वः । तत्र सकृपे यत्परार्थं दुष्करचरणाद्वीर्यं तददुष्करं च सुदुष्करं च । कथमदुष्करं । परच परसंज्ञापगमात् । स्वतोऽधिकतराच्च सर्वदा परेषु स्नेहात् । कथं सुदुष्करं । यदेवं परसंज्ञापगतं च स्वतोधिकतरस्नेहं च तद्वीर्यं ।

अल्पसुखं ह्यात्मसुखं लीनं परिहाणिकं ⁽²⁾ चयि समोहं ।
ध्यानं मतं चयाणां विपर्ययाद्बोधिसत्वानां ॥ ५० ॥

अल्पसुखं ध्यानं लौकिकानामात्मसुखं आवकप्रत्येकबुद्धानां । लीनं लौकिकानां सत्काये आवकप्रत्येकबुद्धानां च निर्वाणे । परिहाणिकं लौकिकानां चयि आवकप्रत्येकबुद्धानां निरुपधिशेषनिर्वाणे तत्त्वयात् । समोहं सर्वेषां यथायोग्योक्तिष्ठाक्लिष्टेन मोहेन । बोधिसत्वानां पुनर्ध्यानं ब्रह्मसुखमात्मपरसुखमलीनमपरिहाणिकमव्यसमोहं च ।

आमोषैस्समसि यथा दीपैर्नुजं तथा चयज्ञानं ।
दिनकरकिरणैरिव तु ज्ञानमतुल्यं कृपालूनां ॥ ५१ ॥

यथा हृष्टामोषैस्समसि ज्ञानं परीक्षविषयमप्रत्यक्षमव्यक्तं च तथा पृथग्जनानां । यथावचरके दीपैर्ज्ञानं प्रादेशिकं प्रत्यक्षं नातिनिर्मलं तथा आवकाणां प्रत्येकबुद्धानां च । यथा दिनकरकिरणैर्ज्ञानं समन्तात्प्रत्यक्षं सुनिर्मलं च तथा बोधिसत्वानां । अत एव तदतुल्यं ।

आश्रयाद्वस्तुतो दानं निमित्तात्परिणामनात् ।
हेतुतो ज्ञानतः चेन्नान्निश्रयाच्च परं मतं ॥ ५२ ॥ ⁽³⁾

तत्राश्रयो बोधिसत्वः । वस्तु आमिषदानस्याध्यात्मिकं वस्तु परमं । अभय-

⁽¹⁾ La fin de cette āryā est également presque avec assurance, rétablir le ment défectueuse. On peut toutefois, vers comme il suit :

दुष्करचरणात्सकृपे ह्यदुष्करं वीर्यं ॥

⁽²⁾ *Parihāṇika*, mot nouveau. Le chinois traduit par *t'oei*, «reculer».

⁽³⁾ Mètre *anusṭubh* jusqu'au vers 57.

दानस्यापायसंसारभीतेभ्यस्तु तदभयं । धर्मदानस्य महायानं । निमित्तं
करुणा । परिणामना तेन महाबोधिफलप्रार्थना । हेतुः पूर्वदानपारमिता-
भ्यासवासना । ज्ञानं निर्विकल्पं येन चिमण्डलपरिशुद्धं दानं ददाति दातृदे-
यप्रतियाहकाविकल्पनात् । चेत्तं पञ्चविधं । अर्थी दुःखितो निःप्रतिसरणो
दुश्चरितचारी गुणवांश्च । चतुर्णामुत्तरं चेत्तं परं । तदभावे पञ्चमं । निश्चयस्त्रि-
विधो यं निश्चित्य ददाति । अधिसुक्तिर्मनसिकारः समाधिश्च । अधिसुक्तिर्यथा
भावनाविभागे ऽधिसुक्तिमनस्कार उक्तः । मनस्कारो यथा तत्रैवास्वादानामि-
नन्दनमनस्कार उक्तः । समाधिर्गगनगङ्गादिर्यथा तत्रैव विभुत्वमुक्तं । एवमा-
श्रयादिपरसमयो दानं परमं । सोऽयं चापदेशो वेदितव्यः । यच्च ददाति यच्च
येन च यस्मै च यतश्च यस्य च परियहेण यच्च च यावत्प्रकारं तद्दानं ।

आश्रयाद्वस्तुतः शीलं निमित्तात्परिणामनात् ।
हेतुतो ज्ञानतः चेन्नान्निश्चयाच्च परं मतं ॥ ५३ ॥
आश्रयाद्वस्तुतो वीर्यं निमित्तात्परिणामनात् ।
हेतुतो ज्ञानतः चेन्नान्निश्चयाच्च परं मतं ॥ ५४ ॥
आश्रयाद्वस्तुतो ध्यानं निमित्तात्परिणामनात् ।
हेतुतो ज्ञानतः चेन्नान्निश्चयाच्च परं मतं ॥ ५५ ॥
आश्रयाद्वस्तुतः प्रज्ञा निमित्तात्परिणामनात् ।
हेतुतो ज्ञानतः चेन्नान्निश्चयाच्च परा मता ॥ ५६ ॥

शीलस्य परमं वस्तु बोधिसत्त्वसंवरः । ज्ञानेः प्राणापहारिणौ हीनदुर्बलौ ।
वीर्यस्य पारमिताभावना तद्विषयप्रहाणं च । ध्यानस्य बोधिसत्त्वसमाधयः ।
प्रज्ञायास्तथता । सर्वेषां शीलादीनां चेत्तं महायानं । शेषं पूर्ववद्वेदितव्यं ।

एकसत्त्वसुखं दानं बज्रकल्पविघातकृतम् ।
प्रियं स्याद्बोधिसत्त्वानां प्रागेव तद्विपर्ययात् ॥ ५७ ॥

यदि बोधिसत्त्वानां दानमेकस्यैव सत्त्वस्य सुखदं स्यादात्मनश्च बज्रकल्प-
विघातकृतम् । तथापि तत्तेषां प्रियं स्यात्करुणाविशेषात्किं पुनर्यदनेकसत्त्वसुखं
च भवत्यात्मनश्च बज्रकल्पानुग्रहकृतम् ।

यदर्थमिच्छन्ति धनानि देहिनस्तदेव धीरा विसृजन्ति देहिषु ।
शरीरहेतोर्धनमिष्यते जनैस्तदेव धीरैः शतशो विसृज्यते ॥ ५८ ॥⁽¹⁾

⁽¹⁾ Mètre indravajrā (et variété upajāti) jusqu'au vers 61.

अत्र पूर्वार्धमुत्तरार्धे व्याख्यातं ।

शरीरमेवोत्सृजतो न दुःख्यते यदा मनः का द्रविणे ऽवरे कथा ।
तदस्य लोकोत्तरमेति यन्मुदं स तेन तत्तस्य तदुत्तरं पुनः ॥ ५९ ॥

अत्र शरीरमेवोत्सृजतो यदा मनो न दुःख्यते तदस्य लोकोत्तरमिति
संदर्शितं । एति यन्मुदं स तेन दुःखेन तत्तस्य तदुत्तरमिति तस्माज्जोकोत्तरा-
दुत्तरं ।

प्रतिग्रहैरिष्टनिकामलब्धैर्न तुष्टिमायाति तथार्थिको ऽपि ।
सर्वास्तिदानेन यथेह धीमान् तुष्टिं व्रजत्यर्थिजनस्य तुष्ट्या ॥ ६० ॥

इष्टनिकामलब्धैरित्यभिप्रेतपर्याप्तलब्धैः । सर्वास्तिदानेनेति यावत्स्वजीवित-
दानेन ।

संपूर्णभोगो न तथास्तिमन्तमात्मानमन्वीक्षति याचको ऽपि ।
सर्वास्तिदानादधनो ऽपि धीमानात्मानमन्वेति यथास्तिमन्तं ॥ ६१ ॥

सुविपुलमपि वित्तं प्राप्य नैवोपकारं
विगणयति तथार्थी दायकाज्ज्ञामहेतोः ।
विधिवदिह सुदानैरर्थिनस्तर्पयित्वा
महदुपकरसंज्ञां तेषु धीमान्यथेति ॥ ६२ ॥ ^(१)

करुणाविशिषाद् । गतार्थौ श्लोकौ ।

स्वयमपगतश्लोका देहिनः स्वस्वरूपा
विपुलमपि गृहीत्वा भुञ्जते यस्य वित्तं ।
पथि परमफलाढ्याज्ञोगवृत्ताद्यथैव
प्रविसृतिरतिभोगी बोधिसत्वान्न सोऽन्यः ॥ ६३ ॥

प्रविसृतिरतिभोगश्चास्येति प्रविसृतिरतिभोगी स च नान्यो बोधिसत्वा-
द्वेदितः । शेषं गतार्थः ।

प्राधान्यतत्कारणकर्मभेदात् प्रकारभेदाश्रयभेदतश्च ।
चतुर्विबन्धप्रतिपक्षभेदात् वीर्यं परिज्ञेयमिति प्रदिष्टं ॥ ६४ ॥ ^(२)

^(१) Mètre mālīnī jusqu'au vers 63. — ^(२) Mètre upajāti jusqu'au vers 70.

षड्विधेन प्रभेदेन वीर्यं परिज्ञेयं । प्राधान्यभेदेन । तत्कारणभेदेन । प्रकार-
भेदेन । आश्रयभेदेन । चतुर्विबन्धप्रतिपक्षभेदेन च । अस्त्रोद्देशस्तोत्तरैः
स्योक्तैर्निर्देशः ।

वीर्यं परं शुक्लगणस्य मध्ये तन्निश्चितस्तस्य यतो ऽनुलामः ।

वीर्येण सद्यः सुसुखो विहारो लोकोत्तरा लोकगता च सिद्धिः ॥ ६५ ॥

वीर्यं परं शुक्लगणस्य मध्ये इति सर्वशुक्लगणस्य मध्ये इति सर्वकुशलधर्म-
प्राधान्यं वीर्यस्य निर्दिष्टं । तन्निश्चितस्तस्य यतो ऽनुलाम इति प्राधान्यकारणं
निर्दिष्टं । यस्माद्वीर्याश्रितः सर्वकुशलधर्मलामः । वीर्येण सद्यः सुसुखो विहारो
लोकोत्तरा लोकगता च सिद्धिरिति कर्म निर्दिष्टं । वीर्येण हि दृष्टधर्मे परमः
सुखविहारः । सर्वा च लोकोत्तरा सिद्धिर्लौकिकी च क्रियते ।

वीर्यादवाप्तं भवभोगमिष्टं वीर्येण शुद्धिं प्रबलामुपेताः ।

वीर्येण सत्कायमतीत्य मुक्ता वीर्येण बोधिं परमां विबुद्धाः ॥ ६६ ॥

इति । पर्यायद्वारेण⁽¹⁾ वीर्यस्य कर्म निर्दिष्टं । लौकिकलोकोत्तरसिद्धिभेदात् ।
तच्च प्रबला लौकिकी सिद्धिरनात्यन्तिकत्वात् ।

पुनर्मतं हानिविवृद्धिवीर्यं मोक्षाधिपं पञ्चविपक्षमन्यत् ।

तत्त्वे प्रविष्टं परिवर्तकं च वीर्यं महार्थं च निरुक्तमन्यत् ॥ ६७ ॥

संनाहवीर्यं प्रथमं ततश्च प्रयोगवीर्यं विधिवत्प्रहितं ।

अलीनमचोभ्यमतुष्टिवीर्यं सर्वप्रकारं प्रवदन्ति बुद्धाः ॥ ६८ ॥

इत्येष प्रकारभेदः । तच्च हानिविवृद्धिवीर्यं सम्यक्प्रहाणेषु च द्वयोः
कुशलधर्माभिवृद्धये । मोक्षाधिपं वीर्यमिन्द्रियेषु । मोक्षाधिपत्यर्थेन यस्मा-
दिन्द्रियाणि । पञ्चविपक्षं बलेषु विपक्षानवमृद्यर्थेन यस्माद्बलानि । तत्त्वे प्रविष्टं
बोध्यङ्गेषु दर्शनमार्गे तद्व्यवस्थापनात् । परिवर्तकं मार्गाङ्गेषु भावनामार्गे
ऽन्तस्थाश्रयपरिवृत्तिहेतुत्वात् । महार्थं वीर्यं पारमितास्वभावं स्वपरार्थाधि-
कारात् । संनाहवीर्यं प्रयोगाय संनह्यतः । प्रयोगवीर्यं तथा प्रयोगतः ।
अलीनवीर्यमुदारे ऽप्यधिगन्तव्ये लयाभावतः । अचोभ्यवीर्यं शीतलोष्णादि-
भिर्दुःखैरविकोपनतः⁽²⁾ । असंतुष्टिवीर्यमल्पेनाधिगमेनासंतुष्टितः । एभिरेव

(1) Ex conj. Ms. : पर्यायन्द्वारेण ।

chinois traduit par *l'oung*, « agiter, »

(2) *Vikopana*, mot nouveau. Le

mettre en émoi ».

संनाहवीर्यादिभिः सूत्रे । स्थामवान् वीर्यवानुत्साही दृढपराक्रमो अनि-
क्षिप्तधुरः कुशलेषु धर्मेष्वित्युच्यते यथाक्रमं ।

निकृष्टमध्योत्तमवीर्यमन्यत् यानत्रये युक्तजनाश्रयेण ।

लीनात्युदाराशयबुद्धियोगात् वीर्यं तदल्पार्थमहार्थमिष्टं ॥ ६९ ॥

अत्राश्रयप्रभेदेन वीर्यभेदो निर्दिष्टः । यानत्रये प्रयुक्तो यो जनस्तदाश्रयेण
यथाक्रमं निकृष्टमध्योत्तमं वीर्यं वेदितव्यं । किं कारणं । लीनात्युदाराशय-
बुद्धियोगात् । लीनो हि बुद्ध्याशयो यानत्रये प्रयुक्तानां केवलात्मार्थाधिका-
रात् । अत्युदारो महायाने प्रयुक्तानां परार्थाधिकारात् । अत एव यथाक्रमं
वीर्यं तदल्पार्थं महार्थमिव स्वार्थाधिकाराच्च ।

न वीर्यवान्भोगपराजितो ऽस्ति नो वीर्यवान् क्लेशपराजितो ऽस्ति ।

न वीर्यवान् खेदपराजितो ऽस्ति नो वीर्यवान् प्राप्तिपराजितो ऽस्ति ॥ ७० ॥

इत्थं चतुर्विबन्धप्रतिपक्षभेदः । चतुर्विधो दानादीनां विबन्धो येन
दानादिषु न प्रवर्तते । भोगसक्तिसदाग्रहतः । क्लेशसक्तिसत्परिभोगाध्यवसानतः ।
खेदो दानादिषु प्रयोगाभियोगपरिखेदतः । प्राप्तिरल्पमात्रदानादिसंतुष्टितः ।
तत्प्रतिपक्षभेदेनेतच्चतुर्विधं वीर्यमुक्तं । अन्योन्यविनिश्चयविभागे श्लोकः ।

अन्योन्यं संग्रहतः प्रभेदतो धर्मतो निमित्ताच्च ।

षष्ठां पारमितानां विनिश्चयः सर्वथा ज्ञेयः ॥ ७१ ॥⁽¹⁾

अन्योन्यसंग्रहतो विनिश्चयः । अभयप्रदानेन शीलचान्तिसंग्रहो यस्मात्ता-
भ्यामभयं ददाति । धर्मदानेन ध्यानप्रज्ञयोर्यस्मात्ताभ्यां धर्मं ददाति ।
उभाभ्यां वीर्यस्य यस्मात्तेनोभयं ददाति । कुशलधर्मसंग्राहकेण शीलेन सर्वेषां
दानादीनां संग्रहः । एवं चान्यादिभिरन्योन्यसंग्रहो यथायोगं योज्यः ।
प्रभेदतो विनिश्चयः । दानं षड्विधं दानदानं शीलदानं यावत्प्रज्ञादानं ।
परसंतानेषु शीलादिनिवेशनात् । धर्मतो विनिश्चयः । ये सूत्रादयो येषु
दानादिष्वर्थेषु संदृश्यन्ते । ये च दानादयो येषु सूत्रादिषु धर्मेषु संदृश्यन्ते ।
तेषां परस्परं संग्रहो वेदितव्यः । निमित्ततो विनिश्चयः । दानं शीलादीनां
निमित्तं भवति । भोगनिरपेक्षस्य शीलादिषु प्रवृत्तेः । शीलमपि दानादीनां ।
मिथुसंवरसमादानं सर्वस्वपरिग्रहत्यागाच्चीलप्रतिष्ठितस्य च चान्यादियो-
गात् । कुशलधर्मसंग्राहकशीलसमादानं च सर्वेषां दानादीनां निमित्तं । एवं

(1) Mètre āryā.

चान्धादीनामन्योन्यनिमित्तभावो यथा योज्यः । संग्रहवस्तुविभागे सप्त
श्लोकाः । चत्वारि संग्रहवस्तूनि । दानं प्रियवादिता अर्थचर्या समानार्थता ।
तच्च ।

दानं समं प्रियाख्यानमर्थचर्या समार्थता ।
तद्देशना समादाय स्वानुवृत्तिभिरिष्यते ॥ ७२ ॥⁽¹⁾

दानं सममिष्यते यथा पारमितासु प्रियाख्यानं तद्देशना । अर्थचर्या
तत्समादापना⁽²⁾ । तच्छब्देन पारमितानां ग्रहणात्पारमितादेशना पारमि-
तासमादापनेत्यर्थः । समानार्थता यच्च परं समादापयति तच्च स्वयमनुवृत्तिः ।
किमर्थं पुनरेतानि चत्वारि संग्रहवस्तूनीष्यन्ते । एष हि परेषां ।

उपायो ऽनुग्रहकरो ग्राहको ऽथ प्रवर्तकः ।
तथानुवर्तको ज्ञेयश्चतुःसंग्रहवस्तुतः ॥ ७३ ॥

दानमनुग्राहक उपायः । आमिषदानेन कायिकानुग्रहोत्पादनात् ।
प्रियवादिता ग्राहकः । अव्युत्पन्नसंदिग्धार्थग्राहणात् । अर्थचर्या प्रवर्तकः ।
कुशले प्रवर्तनात् । समानार्थता ऽनुवर्तकः । यथावादितथाकारिणं हि
समादापकं विदित्वा यच्च कुशले तेन प्रवर्तिताः परे भवन्ति तदनुवर्तन्ते ।

आखेन भाजनीभावो⁽³⁾ द्वितीयेनाधिमुच्यता ।
प्रतिपत्तिस्तृतीयेन चतुर्थेन विशोधना ॥ ७४ ॥

आमिषदानेन भाजनीभवति धर्मस्य विधेयतापत्तेः । प्रियवादितया तं
धर्ममधिमुच्यते तदर्थव्युत्पादनसंशयच्छेदनतः । अर्थचर्या प्रतिपद्यते यथा-
धर्म । समानार्थतया तां प्रतिपत्तिं विशोधयति दीर्घकालानुष्ठानाद् । इदं
संग्रहवस्तूनां कर्म ।

चतुःसंग्रहवस्तुत्वं संग्रहद्वयतो मतं ।
आमिषेणापि धर्मेण धर्मेणालम्बनादपि ॥ ७५ ॥

यदप्यन्यत्संग्रहवस्तुद्वयमुक्तं भगवता आमिषसंग्रहो धर्मसंग्रहश्च । ताभ्यामे-

(1) Mètre anuṣṭubh jusqu'au vers
78.

(2) Samādāpanā, forme nouvelle
équivalente de samādāpana. Cf. aussi

samādāpanatā dans Çikṣā-samuccaya,
309, 15-16.

(3) Bhājanībhāva, mot nouveau,
dérivé régulièrement de bhājanībhū.

तान्येव चत्वारि संग्रहवस्तूनि संगृहीतानि । आमिषसंग्रहेण प्रथमे । धर्मसंग्रहे-
णावशिष्टानि । तानि पुनस्त्रिविधेन धर्मेण । आलम्बनधर्मेण प्रतिपत्तिधर्मेण
तद्विशुद्धिधर्मेण च यथाक्रमं ।

हीनमध्योत्तमः प्रायो वन्ध्यो ऽवन्ध्यश्च संग्रहः ।
अवन्ध्यः सर्वथा चैव ज्ञेयो ह्याकारभेदतः ॥ ७६ ॥

एष संग्रहस्य प्रकारभेदः । तत्र हीनमध्योत्तमः संग्रहो बोधिसत्वानां
यानत्रयप्रयुक्तेषु वेदितव्यो यथाक्रमं । प्रायेण वन्ध्यो ऽधिमुक्तिचर्याभूमौ ।
प्रायेणावन्ध्यो भूमिप्रविष्टानां । अवन्ध्यः सर्वथा अष्टम्यादिषु भूमिषु सत्त्वार्थ-
स्त्वावश्यं संपादनात् ।

पर्यत्कर्षणप्रयुक्तैर्विधरेष समाश्रितः ।
सर्वार्थसिद्धौ सर्वेषां सुखोपायश्च शस्यते ॥ ७७ ॥

ये केचित्पर्यत्कर्षणे प्रयुक्ताः सर्वैस्त्वेयमेवोपायः समाश्रितो यदुत चत्वारि
संग्रहवस्तूनि । तथा हि सर्वार्थसिद्धये सर्वेषां सुखस्यैव उपायः प्रशस्यते बुद्धेः ।

संगृहीता ग्रहोष्यन्ते संगृह्यन्ते च ये ऽधुना ।
सर्वे त एवं तस्माच्च वत्स तत्सत्त्वपाचने ॥ ७८ ॥

एतेन लोकत्रये ऽपि सर्वसत्त्वानां परिपाचने चतुर्णां संग्रहवस्तूनामेकायन-
मार्गत्वं दर्शयति । अन्यमार्गाभावात् ।

इति सततमसक्तभोगबुद्धिः शमयमनोदमपारगः स्थितात्मा ।
भवविषयनिमित्तनिर्विकल्पो भवति स सत्त्वगणस्य संगृहीता ॥ ७९ ॥⁽¹⁾

एतेन यथोक्तासु षट्सु पारमितासु स्थितस्य बोधिसत्त्वस्य संग्रहवस्तुप्रयोग
दर्शयति स्वपरार्थसंपादनात् पारमिताभिः संग्रहवस्तुभिश्च यथाक्रमं ।

महायानसूचालंकारे पारमिताधिकारः समाप्तः

⁽¹⁾ Mètre puspitāgrā.

XVII

बुद्धपूजाविभागे सप्त श्लोकाः

संमुखं विमुखं पूजा बुद्धानां चीवरादिभिः ।
गाढप्रसन्नचित्तस्य संभारद्वयपूरये ॥ १ ॥⁽¹⁾
अबन्ध्यबुद्धजन्मत्वे प्रणिधानवतः सतः ।
त्रयस्थानुपलम्भस्तु निष्पन्ना बुद्धपूजना ॥ २ ॥
सत्त्वानामप्रमेयानां परिपाकाय चापरा ।
उपधेश्चित्ततत्त्वान्या अधिमुक्तेर्निधानतः ॥ ३ ॥
अनुकम्पाच्चमाभ्यां च समुदाचारतोऽपरा ।
वस्त्वाभोगावबोधाच्च विमुक्तेश्च तथात्वतः ॥ ४ ॥

इत्येभिश्चतुर्भिः श्लोकैः ।

आश्रयाद्वस्तुतः पूजा निमित्तात्परिणामनात् ।
हेतुतो ज्ञानतः चेचान्निश्रयाच्च प्रदर्शिता ॥ ५ ॥

वेदितव्या । तत्राश्रयः समक्षपरोक्षा बुद्धाः । वस्तु चीवरादयः । निमित्तं
प्रगाढप्रसादसङ्गतं चित्तं । परिणामना पुण्यज्ञानसंभारपरिपूरये । हेतु-
बन्ध्यो मे बुद्धोत्पादः स्यादिति पूर्वप्रणिधानं । ज्ञानं निर्विकल्पं पूजकपूज्य-
पूजानुपलम्भतः । चेचमप्रमेयाः सत्त्वाः । तत्परिपाचनाय तैस्तत्प्रयोजतात्
तेषु तद्रोपणतः । निश्रय उपधिचित्तं च । तत्रोपधिं निश्रित्य पूजा चीवरा-
दिभिश्चित्तं निश्रित्यास्वादनानुमोदनाभिनन्दनमनस्कारैः । तथोक्तैश्चाधि-
मुक्त्यादिभिर्यदुत महायानधर्माधिमुक्तिः बोधिचित्तोत्पादतः । प्रणिधान-
मेव हि निधानमत्रोक्तं श्लोकवत्त्वानुरोधात् । सत्त्वानुकम्पनतः । दुष्करचर्या
दुःखचमणतः । पारमितासमुदाचारतः । योनिशो धर्ममनसिकारतः ।
स ह्यविपर्ययसत्त्वाद्वस्त्वाभोगः । सम्यग्दृष्टितो दर्शनमार्गे । स हि यथा-
भूतावबोधाद्वस्त्ववबोधः । विमुक्तिः क्लेशविमोक्षाच्छावकाणां । तथात्वतो
महाबोधिप्राप्तेरित्ययं पूजायाः प्रकारभेदः ।

हेतुतः फलतश्चैव आत्मना च परैरपि ।

लाभसत्कारतश्चैव प्रतिपत्तेर्द्विधा च सा ॥ ६ ॥

(1) Mètre anuṣṭubh jusqu'au vers 7.

परीक्षा महती पूजा समानामानिका च सा ।

प्रयोगान्नतितथैव प्रणिधानाच्च सा मता ॥ ७ ॥

इत्ययमर्थादिभेदेनापरः प्रकारभेदः । तच्चातीता हेतुः प्रत्युत्पन्ना फलं प्रत्युत्पन्ना हेतुरनागता फलमित्येवं हेतुफलतो ऽतीतानागतप्रत्युत्पन्ना वेदितव्या । आत्मनेत्याध्यात्मिकी परैरिति बाह्या । लाभसत्कारतो औदारिकी । प्रतिपत्तितः सूक्ष्मा । परीक्षा हीना महती प्रणीता । पुनः समाना हीना निर्माना प्रणीता त्रिमण्डलाविकल्पनात् । कालान्तरप्रयोज्या दूरे । तत्काल-प्रयोज्यान्तिके । पुनर्विच्छिन्नायां गंतौ दूरे । समनन्तरायामन्तिके । पुनर्या पूजाभायत्यां प्रयोजयितुं प्रणिदधाति सा दूरे यां प्रणिहितः कर्तुं सान्तिके । कतमा पुनर्बुद्धपूजा परमा वेदितव्येत्याह ।

बुद्धेषु पूजा परमा स्वचित्तात् धर्माधिमुक्त्याशयतो विभुत्वात् ।

अकल्पनीपायपरिरहेण सर्वैककार्यत्वनिवेशतश्च ॥ ८ ॥⁽¹⁾

इत्येभिः पञ्चभिराकारैः स्वचित्तपूजा बुद्धेषु परमा वेदितव्या । यदुत पूजोपसंहितमहायानधर्माधिमुक्तितः । आशयतो नवभिराशयैः । आस्वादाना-नुमोदनाभिनन्दनाशयैः । अतृप्तविपुलमुदितोपकरनिर्लेपकल्याणाशयैश्च ये पारमिताभावनायां निर्दिष्टाः । विभुत्वतो गगनगङ्गादिसमाधिभिः । निर्विकल्प-ज्ञानोपायपरिरहतः । सर्वमहाबोधिसत्त्वैककार्यत्वप्रवेशतश्च मिश्रोपमिश्र-कार्यत्वात्⁽²⁾ । कल्याणमित्रसेवाविभागे सप्त श्लोकाः । तत्रार्धपञ्चमैः श्लोकैः ।

आश्रयाद्वस्तुतः सेवा निमित्तात्परिणामनात् ।

हेतुतो ज्ञानतः चेन्नान्निश्रयाच्च प्रदर्शिता ॥ ९ ॥⁽³⁾

मित्रं श्रयेद्दान्तश्मोपशान्तं गुणाधिकं सोढ्यममागमाढ्यं ।

प्रबुद्धतत्वं वचसाभ्युपेतं कृपात्मकं खेदविवर्जितं च ॥ १० ॥⁽⁴⁾

इत्येवंगुणमित्रं सेवाया आश्रयः । दान्तं शीलयोगादिन्द्रियदमेन । शान्तं समाधियोगादध्यात्मं चेतःशमयेन । उपशान्तं प्रयोगादुपस्थितक्लेशोपशमनतः । गुणैरधिकं न समं वा न्यूनं वा । सोढ्यं नोदासीनं परार्थे । आगमाढ्यं

⁽¹⁾ Mètre upajāti.

comm., et XX, 14 et 16, comm.

⁽²⁾ *Upamiṣra*, mot nouveau (*mi-*
gropamiṣra). Cf. aussi XVIII, 44,

⁽³⁾ Mètre anusṭubh.

⁽⁴⁾ Mètre upajāti jusqu'au vers 16.

नाल्यश्रुतं । प्रबुद्धतत्त्वं तत्त्वाधिगमात् । वचसाभ्युपेतं वाङ्मरणेनोपेतं । कृपात्मकं
निरामिषचित्तत्वात् । खेदविवर्जितं सातत्यसत्कृत्यधर्मदेशनात् ।

सत्कारलामैः परिचर्यया च सेवेत मित्रं प्रतिपत्तितश्च ।

इति । सेवायास्तु ।

धर्मे तथाज्ञाशय एव धीमान् मित्रं प्रगच्छेत्समये नतश्च ॥ ११ ॥

इति त्रिविधं निमित्तं । आज्ञातुकामता । कालज्ञता । निर्मानता च ।

सत्कारलामेषु गतसृष्टोऽसौ प्रपत्तये तं परिणामयेच्च ।

इति परिणामना प्रतिपत्त्यर्थं सेवनात् लाभसत्कारार्थं ।

यथानुशिष्टप्रतिपत्तितश्च संराधयेच्चित्तमतोऽस्य धीरः ॥ १२ ॥

इति । यथानुशिष्टप्रतिपत्तिः सेवाहेतुः । तथा तच्चित्ताराधनात् ।

यानवये कौशलमेव बुद्ध्या स्वस्थैव यानस्य यतेत सिद्धौ ।

इति यानत्रयकौशलात् ज्ञानं ।

सत्त्वानमेयाम्परिपाचनाय चेचस्य शुद्धस्य च साधनाय ॥ १३ ॥

इति द्विविधं चेचं तत्सेवायाः । अप्रमेयाश्च सत्त्वाः परिशुद्धं च बुद्धचेचं ।
धर्मं श्रुत्वा येषु प्रतिष्ठापनात् । यत्र च स्थितेन ।

धर्मेषु दायादगुणेन युक्तो नैवामिषेण प्रवसेत्स मित्रम् ।

इति निश्चयः सेवायाः । धर्मदायादतां निश्चित्य कल्याणमित्रं सेवेत । नामि-
षदायादतां । अत ऊर्ध्वमध्यधेनं श्लोकेन प्रकारभेदः सेवाया वेदितव्यः ।

हेतोः फलाद्धर्ममुखानुयानात्सेवेत मित्रं बह्वितश्च⁽¹⁾ धीमान् ॥ १४ ॥

श्रुतश्रवाच्चेतसि योगतश्च समाननिर्मानमनोऽनुयोगात् ।

हेतोः फलादित्यतीतादिभेदतः पूर्ववत् धर्ममुखानुयानात्सेवेत मित्रं

(1) Bahitas, mot nouveau, glossé dans le commentaire par bahirdhā.

बह्वितस्य धीमानित्याध्यात्मिकवाह्यभेदः । धर्ममुखस्रोतो हि धर्ममुखानुयानं
बह्विधा बह्वितः श्रुतश्रवाच्चेतसि योगतस्यैतौदारिकसूक्ष्मभेदः । श्रवणं ह्यौदा-
रिकं चिन्तनभावनं सूक्ष्मं । तदेव चेतसि योगः । समाननिर्मानमनोऽनुयोगा-
दिति हीनप्रणीतभेदः ।

गतिप्रयोगप्रणिधानतस्य कल्याणमित्रं हि भजेत धीमान् ॥ १५ ॥

इति दूरान्तिकभेदः पूर्ववद्योजयितव्यः । कतमा पुनः परमा सेवेति सप्तमः
श्लोकः ।

सन्निवसेवा परमा स्वचित्ताद् धर्माधिमुक्त्याश्रयतो विभुत्वैः ।
अकल्पनोपायपरिग्रहेण सर्वैककार्यत्वनिवेशतश्च ॥ १६ ॥

इति पूर्ववत् । अप्रमाणविभागे द्वादश श्लोकाः ।

ब्राह्म्या विपक्षहीना ज्ञानेन गताश्च निर्विकल्पेन ।
विविधालम्बनवृत्ताः सत्त्वानां पाचका धीरे ॥ १७ ॥⁽¹⁾

ब्राह्म्या विहाराश्चत्वार्यप्रमाणानि । मैत्री करुणा मुदितोपेक्षा च । ते
पुनर्बोधिसत्वे चतुर्लक्षणा वेदितव्याः । विपक्षहानितः । प्रतिपक्षविशेषयोगतः ।
वृत्तिविशेषतस्त्रिविधालम्बनवृत्तित्वात् । तथा हि ते सत्त्वालम्बना धर्माल-
म्बनाश्च । कर्मविशेषतश्च । सत्त्वपरिपाचकत्वात् । सत्त्वधर्मालम्बनात् । पुनः
कतमस्मिन् सत्त्वनिकाये धर्मे वा प्रवर्तन्ते । अनालम्बनाश्च कतमस्मिन्नालम्बने ।

सौख्यार्थिनि दुःखार्ते सुखिते क्लिष्टे च ते प्रवर्तन्ते ।
तद्देशिते च धर्मे तत्तथतायां च धीराणां ॥ १८ ॥

सत्त्वालम्बनाः सुखार्थिनि यावत् क्लिष्टे सत्त्वनिकाये प्रवर्तन्ते । तथा हि
मैत्री सत्त्वेषु सुखसंयोगाकारा । करुणा दुःखवियोगाकारा । मुदिता सुखा-
वियोगाकारा । उपेक्षासु वेदनासु तेषां सत्त्वानां निःक्लेशतोपसंहाराकारा ।
धर्मालम्बनास्तद्देशिते धर्मे । यच्च ते विहारा देशिताः । अनालम्बनास्तत्तथ-
तायां । ते ह्यविकल्पत्वाद्नालम्बना इवेत्यनालम्बनाः । अपि खलु ।

तस्याश्च तथतार्थत्वात् चान्तिलाभादिशुद्धितः ।
कर्मद्वयादनालम्बा मैत्री क्लेशचयादपि ॥ १९ ॥⁽²⁾

⁽¹⁾ Mètre āryā jusqu'au vers 18. — ⁽²⁾ Mètre anuṣṭubh.

एभिश्चतुर्भिः कारणैरनालम्बना मैत्री वेदितव्या । तथतालम्बनत्वात् ।
अनुत्पत्तिकधर्मचान्तिरालम्बेनाष्टम्यां भूमौ । धातुपुष्ट्या तद्विशुद्धितः । कर्म-
द्वयतश्च । या मैत्री निष्पन्देन कायकर्मणा संगृहीता । क्लेशचयतश्च । तथा हि
क्लेश आलम्बनमुक्तं । मनोमयानां ग्रन्थानां प्रहाणादुच्छिद्यते आलम्बनमिति
वचनात् ।

ते निश्चलाश्च चलाश्च कृपणैरास्वादिता न च ज्ञेयाः ⁽¹⁾ ।

ते च ब्राह्म्या विहाराश्चतुर्विधा वेदितव्याः । तत्र चला हानभागीयाः
परिहाणीयत्वात् । अचलाः स्थितिविशेषभागीया अपरिहाणीयत्वात् ।
आस्वादिताः क्लिष्टाः अनास्वादिता अक्लिष्टाः । कृपणैरिति सुखलोलैरनुदार-
चितैः । एष ब्राह्म्यविहाराणां हानभागीयादिप्रकारमेदः । तेषु पुनः ।

अचलेषु बोधिसत्त्वाः प्रतिष्ठिताः सक्तिविगतेषु ॥ २० ॥ ⁽²⁾

न चलेषु नाप्यास्वादितेषु ।

असमाहितस्वभावा मृदुमध्या हीनभूमिका ये ऽपि ।

हीनाशयाः समाना हीनास्ते ह्यन्यथा त्वधिकाः ॥ २१ ॥

एष मृद्वधिमात्रतामेदः । तत्र षड्विधा मृदुका असमाहितस्वभावाः । सर्वे
समाहिता अपि । ये मृदुमध्याः । हीनभूमिका ये ऽपि उत्तरां बोधिसत्त्वभूमि-
मपेक्ष्य । हीनाशया अपि । आवकादीनां समाना अपि । ये ऽनुत्पत्तिकधर्म-
चान्तिरहिता हीनास्ते मृदुका इत्यर्थः । अन्यथा त्वधिका इति यथोक्तविपर्य-
येणाधिमात्रता वेदितव्या ।

ब्राह्म्यैर्विहृतविहारः कामिषु संजायते यदा धीमान् ।

संभाराम्पूरयते सत्त्वांश्च विपाचयति तेन ॥ २२ ॥

सर्वत्र चाविरहितो ब्राह्म्यै रहितश्च तद्विपक्षेण ।

तत्प्रत्ययैरपि भृशैर्न याति विकृतिं प्रमत्तो ऽपि ॥ २३ ॥

हेतुफललिङ्गमेदः । तत्र ब्राह्म्यैर्विहृतो विहारैरिति हेतुः । कामिषु सत्त्वेषु

(1) Le manuscrit marque une lacune d'une syllabe entre च et याः à la fin de l'hémistiche. La restau-

ration ज्ञेयाः paraît très vraisemblable.

(2) Mètre āryā jusqu'au vers 28.

संजायत इति विपाकफलं । संभारान्पूरयत्यधिपतिफलं । सत्वान्परिपाचय-
तीति पुरुषकारफलं । सर्वत्र चाविरहितो ब्राह्म्यैर्विहारैर्जायत इति निष्पन्द-
फलं । रहितश्च तद्विपक्षेणेति विसंयोगफलं । भृशैरपि तत्प्रत्ययैरविकृतिगमनं
लिङ्गं । प्रमत्तो ऽपीत्यसंमुखीभूते ऽपि प्रतिपक्षे । अन्यैश्चतुर्भिः स्त्रोक्तैर्गुणदोषभेदः ।

व्यापादविहिंसाभ्यामरतिव्यापादकामरागैश्च ।

युक्तो हि बोधिसत्त्वो बह्वविधमादीनवं स्पृशति ॥ २४ ॥

इति दोषः । ब्राह्म्यविहारभावे तद्विपक्षयोगात् । तत्र व्यापादादयो
मैत्र्यादीनां यथाक्रमं विपक्षाः । व्यापादकामरागावुपेक्षायाः । कथं बह्ववि-
धादीनवं स्पृशतीत्याह ।

क्षेत्रैर्हन्त्यात्मानं सत्त्वानुपहन्ति शीलमुपहन्ति ।

सविलेखलाभहीनो रक्षाहीनस्तथा शास्त्रा ॥ २५ ॥

साधिकरणो ऽयशस्वी परत्र संजायते ऽक्षणेऽसौ च ।

प्राप्ताप्राप्तविहीनो मनसि महद् दुःखमाप्नोति ॥ २६ ॥

तत्र प्रथमैस्त्रिभिः पदैरात्मव्यावाधाय चेतयते परव्यावाधायोभयव्या-
वाधायेत्येतमादीनवं दर्शयति । सविलेखादिभिः षड्भिः पदैर्दृष्टधार्मिकमवयवं
प्रसवंतीति दर्शयति । कथं च प्रसवति । आत्मास्वापवदते । परे ऽपि देवता
अपि । शास्त्राप्यन्ये ऽपि विज्ञाः सन्नह्यचारिणो धर्मतया विगर्हन्ते । दिग्विदिचु
चास्य पापको ऽवर्णशब्दस्त्रोको निश्चरतीत्येवं सविलेखो यावदयशस्वीत्यनेन
यथाक्रमं दर्शयति । शेषैस्त्रिभिः पदैर्यथाक्रमं सांपरायिकं दृष्टधर्मसांपरायि-
कमवयवं प्रसवति । तज्जं चैतसिकं दुःखदौर्मनस्यं प्रतिसंवेदयत इत्येतदादीनवं
दर्शयति ।

एते सर्वे दोषा मैत्र्यादिषु सुस्थितस्य न भवन्ति ।

अक्लिष्टः संसारं सत्त्वार्थं नो च संत्यजति ॥ २७ ॥

इति । ब्राह्मविहारयोगे चिचिधं गुणं दर्शयति । यथोक्तदोषाभावं अक्लि-
ष्टस्य संत्यजेतोः संसारापरित्यागं ।

न तथैकपुत्रकेष्वपि गुणवत्स्वपि भवति सर्वसत्त्वानां ।

मैत्र्यादिचेतनेयं सत्त्वेषु यथा जिनसुतानां ॥ २८ ॥

इत्येते च बोधिसत्त्वमैवादीनां तीव्रतां दर्शयति । करुणाविभागे तदा-
लम्बनप्रभेदमारभ्य द्वौ श्लोकौ ।

प्रदीप्तान् शत्रुवशगान् दुःखाक्रान्तांस्तमोवृतान् ।
दुर्गमार्गसमारूढान्महाबन्धनसंयुतान् ॥ २९ ॥⁽¹⁾
महाशनविषाक्रान्तलोलाङ्गप्रणष्टकान् ।
उत्पथप्रस्थितान् सत्वान्दुर्बलान् करुणायते ॥ ३० ॥

तत्र प्रदीप्ताः कामरागेण कामसुखभक्ताः । शत्रुवशगा मारकृतान्तरायाः
कुशलेऽप्रयुक्ताः दुःखाक्रान्ताः दुःखाभूता नरकादिषु । तमोवृता औरधिका-
दयो दुश्चरितैकान्तिकाः । कर्मविपाकसंभूतत्वात् । दुर्गमार्गसमारूढा अपरि-
निर्वाणधर्माणः संसारवर्त्तात्यन्तानुपच्छेदात् । महाबन्धनसंयुता अन्यतीर्थ्याः ।
मोक्षसंप्रस्थिता नानाकुट्टिगाढबन्धनबद्धत्वात् । महाशनविषाक्रान्तलोलाः
समापत्तिसुखसक्ताः । तेषां हि तत् क्षिष्टं समापत्तिसुखं । यथा मृष्टमशनं
विषाक्रान्तं । ततः प्रच्यावनात् । मार्गप्रणष्टका अभिमानीका मोक्षमार्गभ्रा-
न्तत्वात् । उत्पथप्रस्थिता हीनयानप्रयुक्ता अनियताः । दुर्बला अपरिपूर्ण-
संभारा बोधिसत्त्वाः । इत्येते दशविधाः सत्त्वा बोधिसत्त्वकरुणाया आलम्बनं ।
पञ्चफलसंदर्शने करुणायाः श्लोकः ।

हेठापहं ह्युत्तमबोधिबीजं सुखावहं तायकमिष्टहेतुं⁽²⁾ ।
स्वभावदं धर्ममुपाश्रितस्व बोधिर्न दूरे जिनात्मजस्य ॥ ३१ ॥⁽³⁾

ततः हेठापहत्वेन तद्विषयविहिंसाप्रहाणाद्विसंयोगफलं दर्शयति । उत्तम-
बोधिबीजत्वेनाधिपतिफलं । परात्मनोर्यथाक्रमं सुखावहतायकत्वेन पुरुष-
कारफलं । इष्टहेतुत्वेन विपाकफलं । स्वभावदत्वेन निष्पन्दफलमायत्यां विशिष्ट-
करुणाफलदानात् । एवं पञ्चविधां करुणामाश्रित्य बुद्धत्वमदूरे वेदितव्यं ।
अप्रतिष्ठितसंसारनिर्वाणत्वे श्लोकः ।

विज्ञाय संसारगतं समग्रं दुःखात्मकं चैव निरात्मकं च ।
नोद्वेगमायाति न चापि दीर्घैः प्रबाध्यते कारुणिको ज्यबुद्धिः ॥ ३२ ॥

सर्वं संसारं यथाभूतं परिज्ञाय बोधिसत्त्वो नोद्वेगमायाति कारुणिकत्वात् ।

(1) Mètre anuṣṭubh jusqu'au vers
30.

(2) Tāyaka, mot nouveau, pro-
bablement apparenté à tāyin. Le

chinois omet le mot dans le vers
et dans le commentaire.

(3) Mètre upajāti, jusqu'au vers
35.

न दोषैर्बाध्यते ऽयबुद्धित्वात् । एवं निर्वाणे प्रतिष्ठितो भवति न संसारे
यथाक्रमं । संसारपरिज्ञाने श्लोकः ।

दुःखात्मकं लोकमवेक्षमाणो दुःखायते वेत्ति च तद्यथावत् ।
तस्याभ्युपायं परिवर्जने च न खेदमायात्यपि वा कृपालुः ॥ ३३ ॥

दुःखायत इति करुणायते । वेत्ति च तद्यथावदिति दुःखं यथाभूतं तस्य
च दुःखस्य परिवर्जने ऽभ्युपायं । वेत्ति येनास्य दुःखं निरुध्यते । एतेन
जानन्नपि संसारदुःखं यथाभूतं तत्परित्यागोपायं च न खेदमापद्यते बोधि-
सत्त्वः करुणाविशेषादिति प्रदर्शयति । करुणाप्रभेदे द्वौ श्लोकौ ।

कृपा प्रकृत्या प्रतिसंख्यया च पूर्वं तदभ्यासविधानयोगात् ।
विपक्षहीना च विशुद्धिलाभात् चतुर्विधेयं करुणात्मकानां ॥ ३४ ॥

सेयं यथाक्रमं गोत्रविशेषतः । गुणदोषपरीक्षणतः । जन्मान्तरपरिभावनतः ।
वैराग्यलाभतश्च वेदितव्या । तद्विपक्षविहिंस्राप्रहाणे सति विशुद्धिलाभत इति
वैराग्यलाभतः ।

न सा कृपा या न समा सदा वा नाध्याशयाद्वा प्रतिपत्तितो वा ।
वैराग्यतो नानुपलभ्यतो वा न बोधिसत्त्वो ह्यकृपस्तथा यः ॥ ३५ ॥

तत्र समा सुखितादिषु यत्किञ्चिद्वेदितमिदमत्र दुःखस्येति विदित्वा ।
सदा निरुपधिषेणनिर्वाणे तद्व्याप्तात् । अध्याशयाद्भूमिप्रविष्टानामात्मपर-
समताशयलाभात् । प्रतिपत्तितो दुःखपरिचाणक्रियया । वैराग्यतस्तद्विपक्ष-
विहिंस्राप्रहाणात् । अनुपलभ्यतो ऽनुत्पत्तिकधर्मचान्तिलाभात् । करुणावृक्ष-
प्रतिबिम्बके पञ्च श्लोकाः ।

करुणा चान्तिश्चिन्ता प्रणिधानं जन्म सत्वपरिपाकः ।
करुणातरुरेष महान्मूलादिः पुष्पपत्रफलः ⁽¹⁾ ॥ ३६ ॥ ⁽²⁾

इत्येष मूलस्कन्धशाखापत्रपुष्पफलावस्थः करुणावृक्षो वेदितव्यः । एतस्य
करुणा मूलं । चान्तिः स्कन्धः । सत्वार्थचिन्ता शाखा । प्रणिधानं शोभनेषु
जन्मसु पत्राणि । शोभनं जन्म पुष्पं । सत्वपरिपाकः फलं ।

मूलं करुणा न भवेद् दुष्करचर्या सहिष्णुता न भवेत् ।
दुःखाद्यमश्च धीमान् सत्वार्थं चिन्तयेन्नैव ॥ ३७ ॥

(1) Ms. : पत्रिचमात्रफलः. — (2) Mètre āryā jusqu'au vers 62.

चिन्ताविहीनबुद्धिः प्रणिधानं शुक्लजन्मसु न कुर्यात् ।
शुभजन्मानुगच्छन्सत्त्वान्परिपाचयेन्नैव ॥ ३८ ॥

आभ्यां श्लोकाभ्यां पूर्वोत्तरप्रसवसाधर्म्यात्करुणादीनां मूलादिभावं साधयति ।

करुणासेको मैत्री तद्दुःखे सौख्यतो विपुलपुष्टिः ।
शाखावृद्धिर्विशदा योनिमनस्कारतो ज्ञेया ॥ ३९ ॥
पर्णत्यागादानं प्रणिधानां संततेरनुच्छेदात् ।
द्विविधप्रत्ययसिद्धेः पुष्पमबन्ध्यं फलं चास्मात् ॥ ४० ॥

एताभ्यां श्लोकाभ्यां वृक्षमूलसेकादिसाधर्म्यं करुणावृक्षस्य दर्शयति । करुणा हि मूलवृक्षा । तस्याः सेको मैत्री तथा तदाप्यायनात् । मैत्रचित्तो हि परदुःखेन दुःखायते । ततश्च करुणोद्भवदुःखमुत्पद्यते^(१) बोधिसत्त्वस्य स्वार्थप्रयुक्तस्य तत्र सौख्योत्पादाद्विपुलपुष्टिः चान्तिपुष्टिरित्यर्थः । सा हि स्कन्ध इत्युक्ता । स्कन्धश्च विपुलः । योनिशोमनस्काराद् बज्रविधा महायाने शाखावृद्धिः । चिन्ता हि शाखेत्युक्ता । पूर्वापरनिरोधोत्पादक्रमेण प्रणिधानसंतानस्थानुच्छेदात् । पर्णत्यागादानसाधर्म्यं प्रणिधानानां वेदितव्यं । आध्यात्मिकप्रत्ययसिद्धितः स्वसंतानपरिपाकात्पुष्पमिव जन्माबन्ध्यं वेदितव्यं । बाह्यप्रत्ययसिद्धितः परसंतानपरिपाकात् फलभूतः सत्त्वपरिपाको वेदितव्यः । करुणानुशंसे श्लोकः ।

कः कुर्वीत न करुणां सत्त्वेषु महाकृपागुणकरेषु ।
दुःखेऽपि सौख्यमतुलं भवति यदेषां कृपाजनितं ॥ ४१ ॥

अत्र महाकरुणागुण उत्तरार्धेन संदर्शितः । शेषो गतार्थः । करुणानिःसङ्गतायां श्लोकः ।

आविष्टानां कृपया न तिष्ठति मनः शमे कृपालूनां ।
कुत एव लोकसौख्ये स्वजीविते वा भवेत्स्नेहः ॥ ४२ ॥

सर्वस्य हि लोकस्य लौकिके सौख्ये स्वजीविते च स्नेहः । तत्रापि च निःस्नेहानां श्रावकप्रत्येकबुद्धानां सर्वदुःखोपशमे निर्वाणे प्रतिष्ठितं मनः । बोधि-

(१) Ms. : कृपापान्नये°.

सत्त्वानां तु कर्षणाविष्टत्वान्निर्वाणे ऽपि मनो न प्रतिष्ठितं । कुत एव तयोः स्नेहो भविष्यति । कर्षणास्नेहवैशेष्ये त्रयः श्लोकाः ।

स्नेहो न विद्यते ऽसौ यो ऽनिरवद्यो न लौकिको यश्च ।
धीमत्सु कृपास्नेहो निरवद्यो लोकसमतीतः ॥ ४३ ॥

मातापितृप्रभृतीनां हि तृष्णामयः स्नेहः सावद्यः । लौकिककर्षणाविहारिणां निरवद्यो ऽपि लौकिकः । बोधिसत्त्वानां तु कर्षणामयः स्नेहो निरवद्यश्च लौकिकातिक्रान्तश्च । कथं च पुनर्निरवद्य इत्याह ।

दुःखाज्ञानमहौघे महान्वकारे च निश्चितं लोकं ।
उद्धर्तुं य उपायः कथमिव न स्यात्स निरवद्यः ॥ ४४ ॥

दुःखमहौघ अज्ञानमहान्वकारे चेति योज्यं । शेषं गतार्थं । कथं लोकातिक्रान्त इत्याह ।

स्नेहो न सो ऽस्थरिहतां⁽¹⁾ लोके प्रत्येकबोधिबुद्धानां ।
प्रागेव तदन्येषां कथमिव लोकोत्तरो न स्यात् ॥ ४५ ॥

प्रत्येकां बोधिं बुद्धाः । शेषं गतार्थं । त्रासाभिनन्दननिमित्तत्वे श्लोकः ।

दुःखाभावे दुःखं यत्कृपया भवति बोधिसत्त्वानां ।
संचासयति तदादौ स्पृष्टं त्वभिनन्दयति गार्ढ ॥ ४६ ॥

दुःखाभावे इति दुःखाभावो निमित्तं । सत्त्वेषु कर्षणया बोधिसत्त्वानां यद् दुःखमुत्पद्यते तदादौ संचासयति अधिमुक्तिचर्याभूमौ । आत्मपरसमतया दुःखस्य यथाभूतमस्पृष्टत्वात् । स्पृष्टं तु शुद्धाध्याशयभूमावभिनन्दयत्येवेत्यर्थः । कर्षणादुःखेन सुखाभिभवे श्लोकः ।

किमतः परमाश्चर्यं यद् दुःखं सौख्यमभिभवति सर्वं ।
कृपया जनितं लौक्यं येन विमुक्तो अपि कृतार्थः ॥ ४७ ॥

नास्त्यत आश्चर्यतरं यद् दुःखमेव कर्षणाजनितं बोधिसत्त्वानां तथा सुखं

⁽¹⁾ Arihat, mot nouveau, déformation scolastique par étymologie fantaisiste du mot arhat.

भवति । यत्सर्वं लौकिकं सुखमभिभवति । येन सुखेन विमुक्ता अर्हन्तो ऽपि
कृतार्थाः प्रागेवान्ये । कृपाकृतदानानुशंसे श्लोकः ।

कृपया सहितं दानं यद्दानसुखं करोति धीराणां ।
त्रैधातुकमुपभोगेन तत्सुखं तत्कलां स्पृशति ॥ ४८ ॥

यच्च त्रैधातुकं सुखमुपभोगैः कृतं न तत्सुखं तस्य सुखस्य कलां स्पृशतीत्य-
यमुत्तरार्धस्यार्थः । शेषं गतार्थं । कृपया दुःखाभ्युपगमे श्लोकः ।

दुःखमयं संसारं यत्कृपया न त्यजति सत्त्वार्थं ।
परहितहेतोर्दुःखं किं कारुणिकेन समुपेतं ॥ ४९ ॥

सर्वं हि दुःखं संसारदुःखे ऽन्तर्भूतं । तस्याभ्युपगमात् सर्वं दुःखमभ्युपगतं
भवति । तच्च तत्फलवृद्धौ श्लोकः ।

करुणा दानं भोगाः सदा कृपालोर्विवृद्धिमुपयान्ति ।
स्नेहानुग्रहजनितं तच्छक्तिरुक्तं सुखं चास्मात् ॥ ५० ॥

त्रयं बोधिसत्वानां सर्वजन्मसु वर्धते करुणायोगात् । करुणा तदभ्यासात् ।
दानं करुणावशात् । भोगाश्च दानवशात् । तस्माच्च त्रयात्फलं चिविधं सुखं
भवति । स्नेहजनितं करुणातः । सत्वानुग्रहजनितं दानात् । तदनुग्रहक्रिया-
शक्तिरुक्तं भोगेभ्यः । दानप्रोत्साहनायां श्लोकः ।

वर्धे च वर्धयामि च दाने परिपाचयामि सुखयामि ।
आकर्षामि नयामि च करुणा सन्नाम्रवदतीव ॥ ५१ ॥

दाने सन्नानिति संबन्धनीयं । षड्विर्गुणैर्दाने ऽवसन्नान् बोधिसत्वान्करुणा
प्रोत्सहयतीव । स्वभाववृद्ध्या । भोगैस्तद्वर्धनया ⁽¹⁾ । दानेन सत्वपरिपाचनया ।
दातुश्च सुखोत्पादनात् । महाबोधिसंभारस्यान्यस्याकर्षणात् । महाबोधिसमीप-
नयनाच्च । परसौख्येन सुखामवे श्लोकः ।

दुःखे दुःखी कृपया सुखान्यनाधाय केन सुखितः स्यात् ।
सुखयत्यात्मानमतः कृपालुराधाय परसौख्यं ॥ ५२ ॥

करुणया बोधिसत्वः परदुःखैर्दुःखितः सत्वेष्वनाधाय सुखं कथं सुखितः

(1) Vardhanā, mot nouveau, équivalent de vardhanam.

स्यात् । तस्मात्परेषु सुखमाधाय बोधिसत्त्व आत्मानमेव सुखयतीति वेदितव्यं ।
कृपया दानसमनुशास्ती षट् श्लोकाः ।

खं दानं कारुणिकः शास्तीव सदैव निःस्वसुखकामः ।

भोगैः सुखय परं वा मामप्ययुतसौख्यं ॥ ५३ ॥⁽¹⁾

न हि कारुणिकस्य विना परसुखेनास्ति सुखं । तस्यायुतसौख्यत्वाद्बोधि-
सत्त्वस्तेन विना नो दानस्य फलं सुखं नेच्छति ।

सफलं दानं दत्तं तन्मे सत्त्वेषु तत्सुखसुखेन ।

फलं तेष्वेव निकामं यदि मे कर्तव्यता ते ऽस्ति ॥ ५४ ॥

दानं ददता दानं च दानफलं च तन्मया सत्त्वेषु दत्तं । तत्सुखमेव मे सुखं
यस्मात् । अतस्तेष्वेव यावत्फलितव्यं तावत्फलेति लोट् । बोधिसत्त्वः कर्णया
दानमनुशास्ति ।

भोगद्वेष्टुर्दातुर्भोगा बज्रशुभतरोपसर्पन्ति ।

न हि तत्सुखं मतं मे दाने पारंपरो ऽस्ति यतः ॥ ५५ ॥

भोगविमुखस्य दातुर्भोगा बज्रतराश्चोपतिष्ठन्ति । शोभनतराश्च । धर्मतैवेयं
चित्तस्थोदारतरत्वात् । न हि तत्सुखं मतं मे यद्भोगाश्चोपतिष्ठन्ति । यस्मा-
दहं दाने पारंपरस्तत्प्रबन्धकामत्वान्न सुखे ।

सर्वास्तिपरित्यागे यत्कृपया मां निरीक्षसे सततं ।

ननु ते तेन ज्ञेयं न मत्फलेनार्थिता ऽस्येति ॥ ५६ ॥

यो ऽहं दानफलं सर्वमेव कर्णया नित्यं परित्यजामि नन्वत एव वेदितव्यं
नास्ति मे दानफलेनार्थित्वमिति बोधिसत्त्वो दानं समनुशास्ति ।

दानाभिरतो न स्थां प्राप्तं चेत्तत्फलं न विसृजेयं ।

तथा हि ।

क्षणमपि दानेन विना दानाभिरतो भवति नैव ॥ ५७ ॥

इति गतार्थः श्लोकः ।

अद्यतं न फलसि यस्मात्प्रतिकारपेक्षया न मे तुल्यं ।

⁽¹⁾ Ārya defective. Il manque quatre mores à la seconde moitié.

यस्त्वा करोति तस्य त्वं फलसि । तस्मात्त्वं प्रतिकारापेक्षया न मनुष्यं ।
तथा ह्यहं ।

प्रतिकारनिर्व्यपेक्षः परत्र फलदो ऽस्य कामं ते ॥ ५८ ॥

गतार्थमेतत् । कृपादाने द्वौ श्लोकौ ।

निरवद्यं शुद्धपदं हितावहं चैव सानुरक्षं^(१) च ।

निर्मग्यं^(२) निर्लेपं जिनात्मजानां कृपादानं ॥ ५९ ॥

तत्र निरवद्यं परमनुपहत्य दानात् । शुद्धपदं कल्पिकवस्तुदानात् । विषय-
स्त्रमद्यादिविवर्जनतः । हितावहं दानेन संगृह्य कुशले नियोजनात् । सानुरक्षं
परिजनस्याविघातं कृत्वा अन्यस्मै दानात् । निर्मग्यमयाचमाने ऽप्यर्थित्वं
विघातं वावगम्य स्वयमेव दानात् दक्षिणीयापरिमाणञ्च । निर्लेपं प्रतिकार-
विपाकनिःस्पृहत्वात् । अपरः प्रकारः ।

सकलं विपुलं श्रेष्ठं सततं मुदितं निरामिधं शुद्धं ।

बोधिमतं कुशलमतं जिनात्मजानां कृपादानं ॥ ६० ॥

तत्र सकलमाध्यात्मिकबाह्यवस्तुदानात् । विपुलं प्रभूतवस्तुदानात् । श्रेष्ठं
प्रणीतवस्तुदानात् । सततमभीक्ष्णदानात् । मुदितमप्रतिसंख्याय प्रहृष्टदानात् ।
निरामिधं यथा निर्लेपं । शुद्धं यथा शुद्धपदं । बोधिमतं महाबोधिपरिणा-
मनात् । कुशलमतं यथा हितावहं । उपभोगविशेषे श्लोकः ।

न तथोपभोगतुष्टिं लभते भोगी यथा परित्यागात् ।

तुष्टिमुपैति कृपालुः सुखत्रयाप्यायितमनस्कः ॥ ६१ ॥

तत्र सुखत्रयं दानप्रीतिः परानुग्रहप्रीतिः बोधिसंभारसंभरणप्रीतिश्च । श्रेष्ठं
गतार्थं । पारमिताभिनिर्द्धारकरुणायां श्लोकः ।

कृपणकृपा रौद्रकृपा संक्षुब्धकृपा कृपा प्रमत्तेषु ।

विषयपरतन्त्रकरुणा मिथ्याभिनिविष्टकरुणा च ॥ ६२ ॥

तत्र कृपणा मत्सरिणः । रौद्रा दुःशीलाः परोपतापिनः । संक्षुब्धाः

^(१) *Sānurakṣa*, mot nouveau. Le
chinois dit : *tsé liang*, «à sa mesure».

^(२) *Nirmrgya*, mot nouveau. Le
chinois dit : *wou-k'iu*, «sans désir».

क्रोधनाः । प्रमत्ताः कुशीदाः । विषयपरतन्त्राः कामेषु विचित्रचित्ताः । मिथ्याभिनिविष्टाः दुःप्रज्ञाः तीर्थिकादयः । एषु पारमिताविपक्षधर्मावस्थितेषु या करुणा सा कृपणादिकरुणा । सा च तद्विपक्षविदूषणात्पारमिताभिनिर्हाराय संपद्यते । तस्मात्पारमिताभिनिर्हारकरुणेत्युच्यते । करुणाप्रत्ययसंदर्शने श्लोकः ।

करुणा बोधिसत्त्वानां सुखाद् दुःखात्तदन्वयात् ।
करुणा बोधिसत्त्वानां हेतोर्मित्रात्स्वभावतः ॥ ६३ ॥⁽¹⁾

तत्र पूर्वार्धेनालम्बनप्रत्ययं करुणायाः संदर्शयति । त्रिविधां वेदनामालम्ब्य तिसृभिर्दुःखताभिः करुणायनात् । अदुःखासुखा हि वेदना सुखदुःखयोरन्वयः पुनस्तदावाहनात् । उत्तरार्धेन यथाक्रमं हेतुमित्रस्वभावैः करुणाया हेत्वधितिसमनन्तरप्रत्ययान्संदर्शयति । महाकरुणत्वे श्लोकः ।

करुणा बोधिसत्त्वानां समा ज्ञेया तदाश्रयात् ।
प्रतिपत्तेर्विरागाच्च नोपलम्भाद्विशुद्धितः ॥ ६४ ॥

तत्र समा त्रिविधवेदनावस्थेषु यत्किञ्चिद्वेदितमिदमत्र दुःखस्येति विदित्वा । सा पुनराश्रयतो ऽपि चित्तेन करुणायनात् । प्रतिपत्तितो ऽपि तत्परिचाणात् । विरागतो ऽपि तद्विपक्षविहिंसारप्रहाणात् । अनुपलम्भतो ऽप्यात्मपरकरुणानुपलम्भात् । विशुद्धितो ऽप्यष्टम्यां भूमावनुत्पत्तिकधर्मचान्तिलाभात् ।

मैत्रादिभावनाया स्वचित्ततो धर्मतो ऽधिभोचाच्च ।
आश्रयतो ऽपि विभुत्वादविकल्पादैक्यतयापि ॥ ६५ ॥⁽²⁾

इति । पूर्वनिर्देशानुसारेणार्थो ऽनुगन्तव्यः ।

इति भगवति जातसुप्रसादो महदुपधिध्रुवसत्क्रियाभिपूजी ।
वज्रगुणहितमित्रनित्यसेवो जगदनुकम्पक एति सर्वसिद्धिः ॥ ६६ ॥⁽³⁾

एतेन यथोक्तानां पूजासेवाऽप्रमाणानामनुक्रमं गुणं च समासेन संदर्शयति । महोपधिभिर्ध्रुवं सत्क्रिया चात्यर्थं पूजनान्महदुपधिध्रुवसत्क्रियाभिपूजी वेदितव्यः । सत्क्रिया पुनः सम्यक्प्रतिपत्तिवैदित्या । एवं सत्कारप्रतिपत्तिपूजी

(1) Mètre anuṣṭubh jusqu'au vers
64.

(2) Mètre āryā.
(3) Mètre puspitāgrā.

भवति । वज्रगुणं भिन्नं तदन्यैर्गुणैः । हितमनुकम्पकत्वेन वेदितव्यं । एति सर्व-
सिद्धिमिति स्वपरार्थसिद्धिं प्राप्नोतीति ।

महायानसूत्रालंकारे पूजासेवाप्रमाणाधिकारः समाप्तः

XVIII

लज्जाविभागे षोडश श्लोकाः ।

लज्जा विपक्षहीना ज्ञानेन गता च निर्विकल्पेन ।

हीनानवयविषया सत्त्वानां पाचिका धीरे ॥ १ ॥⁽¹⁾

एतेन स्वभावसहायालम्बनकर्मसंपदा चतुर्विधं लक्षणं बोधिसत्त्वलज्जायाः
संदर्शितं । हीनानवयविषया । आवकप्रत्येकबुद्धानां । तद्विहीनं च महायाना-
दनवयं च । तेन च बोधिसत्त्वो लज्जते । कथं सत्त्वानां पाचिका । तस्यामेव
लज्जापारमिताविपक्षवृद्ध्या तत्प्रतिपक्षपरिहाय्या चात्यर्थं लज्जोत्पादनात् ।

यस्यां पारमितानां निषेवणालस्यतो भवति लज्जा ।

क्लेशानुकूलधर्मप्रयोगतश्चैव धीराणां ॥ २ ॥

इयमप्रयोगलज्जा पारमिताभावनायामप्रयोगेन । क्लेशानुकूलेषु धर्मेष्वि-
न्द्रियागुप्तद्वारत्वादिषु च प्रयोगेन लज्जोत्पादनात् ।

असमाहितस्वभावा मृदुमध्या हीनभूमिका लज्जा ।

हीनाशया समाना हीना हि तदन्यथा स्वधिका ॥ ३ ॥

इयं मृदुधमात्रा लज्जा । पूर्वनिर्देशानुसारेणास्य श्लोकस्यार्थो ऽनुगतव्यः ।
अतः परं चतुर्भिस्त्रिभिश्च श्लोकैर्यथाक्रमं लज्जाविपक्षे लज्जायां च दोष-
गुणभेदं दर्शयति ।

लज्जारहितो धीमान् क्लेशानधिवासयत्ययोनिशतः⁽²⁾ ।

प्रतिघोषिचामानः सत्त्वानुपहन्ति शीलं च ॥ ४ ॥

⁽¹⁾ Mètre āryā jusqu'au vers 15. — ⁽²⁾ *Ayoniṣatas*, mot nouveau; forma-
tion incorrecte glissée dans le commentaire par *ayoniṣamanaskāreṇa*.

इत्यत्र आत्मव्यावाधाय चेतयते परंव्यावाधायोभयव्यावाधाय चेति संदर्शितं । अयोनिशत इत्ययोनिशो मनस्कारेण । कथमुपेक्षया सत्वानुपहन्ति । सत्वार्थप्रमादतः ।

कौष्ठत्यात्सविलेखो भवति स संमानहानिमाप्नोति ।
 आद्यात्मानुषसंघाच्छास्त्रा चोपेक्ष्यते तस्मात् ॥ ५ ॥
 सहधार्मिकैर्जिनसुतैर्विनिन्द्यते लोकतो ऽयशो लभते ।
 दृष्टे धर्मे

इत्यनेन दृष्टधार्मिकमवयवं प्रसवतीति दर्शितं । यथाक्रममात्मपरदेवता-
 शास्त्रभिरपवदनात् । विज्ञैः सत्रह्यचारिभिर्धर्मतया विगर्हणात् । दिग्विदिचु
 च पापकावर्णनिस्ररणात् ।

ऽन्यत्र क्षणरहितो जायते भूयः ॥ ६ ॥

इत्यनेन सांपरायिकमवयवं प्रसवतीति संदर्शितमन्वेषूपपत्तेः ।

प्राप्ताप्राप्तविहानि शुक्लैर्धर्मैः समाप्नुते तेन ।

इत्यनेन दृष्टधर्मसांपरायिकमवयवं प्रसवतीति संदर्शितं । प्राप्तकुशलधर्म-
 परिहाणितः । अप्राप्तपरिहाणितश्च यथाक्रमं ।

दुःखं विहरति तस्मान्नसो ऽप्यस्वस्थतामेति ॥ ७ ॥

इत्यनेन तज्जं चैतसिकं दुःखं दीर्मनस्यं प्रतिस्वेदयत इति संदर्शितं ।

एते सर्वे दोषा ह्रीमत्सु भवन्ति नो जिनसुतेषु ।

इत्यत उपादाय लज्जागुणो वेदितव्यः । यदेते च दोषा न भवन्ति ।

देवेषु च मनुजेषु च नित्यं संजायते च बुधः ॥ ८ ॥

इत्येतदस्य विपाकफलं भवति ।

संभारांश्च स बोधेः क्षिप्रं पूरयति लज्जया धीमान् ।

इत्येतदधिपतिफलं ।

सत्वानां पाचनया न खिद्यते चैव जिनपुत्रः ॥ ९ ॥

इत्येतत्पुरुषकारफलं ।

स विपक्षप्रतिपक्षे रहितो ऽरहितश्च जायते सततं ।

इत्येते विसंयोगनिष्पन्दफले । यदुत विपक्षरहितत्वं प्रतिपक्षारहितत्वं च ।

इत्येतमानुशंसं⁽¹⁾ ह्रीमानाम्प्रोति जिनपुत्रः ॥ १० ॥

इति यथोक्तदोषाभावं गुणयोगं च प्राप्नोतीति संदर्शितं ।

दोषमलिनो हि बालो ह्रीविरहात्सुवसनैः सुगुप्तो ऽपि ।

निर्वसनो ऽपि जिनसुतो ह्रीवसनो मुक्तदोषमलः ॥ ११ ॥

एतेन वस्त्रविशेषणं द्वयः । तदन्यवस्त्रप्रावृत्तस्यापि ह्रीरहितस्य दोषमलिनत्वात् । नग्नस्यापि च ह्रीमतो निर्मलत्वात् ।

आकाशमिव न लिप्तो ह्रीयुक्तो जिनसुतो भवति धर्मः ।

धर्मेरिति लोकधर्मः ।

ह्रीभूषितश्च शोभति संपर्कगतो जिनसुतानां ॥ १२ ॥

एतेन श्लोकेन द्वय आकाशभूषणसमतां दर्शयति ।

मातुरिव वत्सलत्वं द्वयो विनेयेषु बोधिसत्वानां ।

चातव्यसत्वोपेक्षाया लज्जनात् ।

आरक्षा चापि ह्रीः संसरतां सर्वदोषेभ्यः ॥ १३ ॥

हस्त्यश्चकायादिभूतत्वात् । एभिर्वस्त्रादिदृष्टान्तैर्विहारे क्लेशप्रतिपक्षतां चारे लोकधर्मप्रतिपक्षतां । सहधार्मिकसंवासानुकूलतां । सत्वपरिपाकानुकूलतां । अक्लिष्टसंसारानुकूलतां च द्वयो दर्शयति ।

सर्वेषु नाधिवासा सर्वेष्वधिवासनाप्रवृत्तिश्च ।

सर्वेषु च प्रवृत्तिर्होविहितं ह्रीमतो लिङ्गं ॥ १४ ॥

⁽¹⁾ *Anuśaṃsa*. Cf. *Çikṣā-samuccaya*, Index II, s. v.

एतेन चतुर्विधं ह्रीकृतं लिङ्गं ह्रीमतो दर्शयति । यदुत सर्वदोषेष्वनधिवासना चाप्रवृत्तिश्च । सर्वगुणेष्वधिवासना च प्रवृत्तिश्च ।

ह्रीभावना प्रधाना स्वचित्ततो धर्मतो ऽधिभोक्षाच्च ।
आश्रयतो ऽपि विभुत्वादकल्पनादैक्यतश्चापि ॥ १५ ॥

इत्यस्य निर्देशो यथापूर्वं । धृतिविभागे सप्त श्लोकाः ।

धृतिश्च बोधिसत्वानां लक्षणेन प्रमेदतः ।
दृढत्वेन च सर्वेभ्यस्तदन्येभ्यो विशिष्यते ॥ १६ ॥⁽¹⁾
वीर्यं समाधिः प्रज्ञा च सत्त्वं धैर्यं धृतिर्मता ।
निर्भीतो बोधिसत्त्वो हि त्रयाद्यस्मात्प्रवर्तते ॥ १७ ॥

एतेन धृतिलक्षणं सपर्यायं ससाधनं चोक्तं । वीर्यादिकं लक्षणं सत्त्वादिकं पर्यायः । शेषं साधनं । कतमस्मात्त्रयान्निर्भीतः प्रवर्तत इत्याह ।

लीनत्वाच्च चलत्वाच्च मोहाच्चोत्पद्यते भयं ।
कृत्येषु तस्माद्विज्ञेया धृतिसंज्ञा निजे चये ॥ १८ ॥

सर्वकार्येषु हि लीनचित्ततया वा भयमुत्पद्यते तदनुत्साहतः । चलचित्ततया वा चित्तानवस्थानतः । संमोहतो वा तदुपायाज्ञानतः । तत्प्रतिपक्षाच्च यथाक्रमं वीर्यादयः । तस्मान्निजवीर्यादिचये धृतिसंज्ञा वेदितव्या निज इत्यप्रतिसंख्यानकरणीये ।

प्रकृत्या प्रणिधाने च निरपेक्षत्व एव च ।
सत्त्वविप्रतिपत्तौ च गम्भीर्योदार्यसंश्रवे ॥ १९ ॥
विनेयदुर्विनयत्वे कायाचिन्त्ये जिनस्य च ।
दुष्करेषु विचित्रेषु संसारात्याग एव च ॥ २० ॥
निःसंक्षेपे च तत्रैव धृतिधीरस्य जायते ।
असमा च तदन्येभ्यः सो ऽग्रे धृतिमतां यतः ॥ २१ ॥

एभिस्त्रिभिः श्लोकैर्धृतिप्रमेदं दर्शयति । यथाक्रमं गोचरतः । चित्तोत्पादतः । स्वार्थतः । सत्त्वार्थतः । प्रभावतः । सत्त्वपरिपाचनतः । परमबोधितश्च । तत्र

⁽¹⁾ Mètre anuṣṭubh jusqu'au vers 104.

निरपेक्षत्वं स्वार्थप्रयुक्तस्य कायजीवितनिरपेक्षत्वाद्देदित्वं । पुनर्दुष्करचर्यातः ।
संचिन्त्यभवोपपत्तितः । तदसंक्षेपशतोऽपि प्रमेदः ।

कुमिचदुःखगम्भीरश्रवादीरो न कम्पते ।

शूलभैः पक्षवातैश्च समुद्रैश्च सुमेरुवत् ॥ २२ ॥

एतेन बोधिसत्वधृतेर्दृढत्वं दर्शयति । उपमाचयं चयेणाकम्पने यथाक्रमं
वेदितव्यं । अखेदविभागे द्वौ श्लोकौ ।

अखेदो बोधिसत्वानामसमस्त्रिषु वस्तुषु ।

श्रुतातृप्तिमहाबोध्यदुःखे द्वीधृतिनिश्चितः ॥ २३ ॥

तीव्रच्छन्दो महाबोधावखेदो धीमतां मतः ।

अनिष्पन्नश्च निष्पन्नः सुनिष्पन्नश्च भूमिषु ॥ २४ ॥

आभ्यां वस्तुतो निश्चयतः स्वभावतः प्रमेदतस्याखेदो निर्दिष्टः । त्रिषु
वस्तुषु । श्रुतातृप्तौ । दीर्घकालवीर्यारम्भे । संसारदुःखे च । द्वियं धृतिं च
निश्चित्य । ताभ्यां हि खेदोत्पत्तितो लज्जयते न चोत्पादयति । तीव्रच्छन्दो
महाबोधाविति स्वभावः । छन्दे हि व्यावृत्ते खिन्नो भवति । अनिष्पन्नो
ऽधिमुक्तिचर्याभूमौ । निष्पन्नः सप्तभूमिषु । सुनिष्पन्नः परेण इत्येष प्रमेदः ।
शास्त्रज्ञतायां द्वौ श्लोकौ ।

वस्तुना चाधिकारेण कर्मणा च विशिष्यते ।

लक्षणैर्नाचयत्वेन फलस्योदागमेन च ॥ २५ ॥

शास्त्रज्ञता हि धीराणां समाधिमुखधारणी ।

गृहीता सत्वपाकाय सद्धर्मस्य च धारणे ॥ २६ ॥

तत्र शास्त्रज्ञतायां पञ्च विद्यास्थानानि वस्तु । अध्यात्मविद्या हेतुविद्या
शब्दविद्या चिकित्साविद्या शिल्पकर्मस्थानविद्या च । स्वपरार्थक्रिया अधि-
कारः । कर्म प्रथमवस्तुनि स्वयं प्रतिपत्तिः परेभ्यश्च तत्समाख्यानं । द्वितीये
तद्दोषपरिज्ञानं परवादिनिग्रहश्च । तृतीये स्वयं सुनिरुक्ताभिधानं परसंप्रत्य-
यश्च । चतुर्थे परेषां व्याधिग्रसनं । पञ्चमे परेभ्यस्तत्संविभागः । लक्षणं शास्त्र-
ज्ञताया एतान्येव पञ्च वस्तूनि श्रुतानि भवन्ति । धृतानि । वचसा परिजितानि ।
मनसा अन्वीक्षितानि । दृष्ट्या सुप्रतिविज्ञानि । श्रुत्या यथाक्रमं तदुद्ग्रहणतः ।
स्वाध्यायतः । प्रसन्नेन मनसार्थचिन्तनतो यथायोगं तद्दोषगुणावगमात्
स्वाख्यातदुराख्यातावधारणतश्च । अचयत्वं निरुपधिषेपनिर्वाणे ऽप्यचयात् ।

फलसमुदागमः सर्वधर्मसर्वाकारज्ञता । सा पुनरेषा शास्त्रज्ञता बीधिसत्वानां
समाधिमुखेर्धारणीमुखैश्च संगृहीता । सत्वपरिपाकाय च भवति । समाधि-
मुखैस्तत्कृत्यानुष्ठानात् । सद्धर्मपारणाय च धारणीभिस्तद्वारणात् । लोकज्ञ-
तायां चत्वारः श्लोकाः ।

कायेन वचसा चैव सत्यज्ञानेन चासमा ।
लोकज्ञता हि धीराणां तदन्येभ्यो विशिष्यते ॥ २७ ॥

कथं कायेनेत्याह ।

कृतस्मितमुखा नित्यं ।

कथं वाचेत्याह ।

धीराः पूर्वाभिर्भाषिणः ।

सा पुनः किमर्थमित्याह ।

सत्वानां भाजनत्वाय ।

कस्मिन्नर्थे भाजनत्वाय ।

सद्धर्मप्रतिपत्तये ॥ २८ ॥

कथं सत्यज्ञानेनेत्याह ।

सत्यद्वयाद्यतश्चेष्टो लोकानामुदयो ऽसकृत् ।
द्वयादसंगमस्तस्मात् तज्ज्ञो लोकज्ञ उच्यते ॥ २९ ॥

द्वाभ्यां सत्याभ्यां लोकस्योदयः पुनः पुनः संसारो यद्योदयो येन चेति
कृत्वा । द्वाभ्यामसंगमो निरोधमार्गसत्याभ्यां । यद्यासंगमो येन चेति कृत्वा ।
तस्मात्तज्ज्ञो लोकज्ञ उच्यते । लोकस्योदयासंगामिन्या प्रज्ञया समन्वाग-
तत्वात् ।

शमाय प्राप्तये तेषां धीमान् सत्येषु युज्यते ।
सत्यज्ञानाद्यतो धीमान् लोकज्ञो हि निश्च्यते ॥ ३० ॥

अनेन लोकज्ञतायाः कर्म निर्दिष्टं । तत्र शमाय दुःखसमुदयसत्ययोः
प्राप्तये निरोधमार्गसत्ययोः । प्रतिसरणविभागे चयः श्लोकाः ।

आर्षस्य देशनाधर्मो अर्थोऽभिप्रायिको⁽¹⁾ ऽस्य च ।

प्रामाणिकस्य नीतार्थो निर्जल्पा⁽²⁾ प्राप्तिरस्य च ॥ ३१ ॥

इदं प्रतिसरणानां लक्षणं । तत्र प्रामाणिको ऽर्थो यः प्रमाणभूतेन नीतो
विभक्तः शास्त्रा वा तत्प्रमाणीकृतेन वा । निर्जल्पा प्राप्तिरधिगमज्ञानं लोको-
त्तरं । तस्यानभिलाषत्वात् । शेषं गतार्थं ।

प्रतिचेतुर्यथोक्तस्य मिथ्यासंतीरितस्य⁽³⁾ च ।

सामिलाषस्य च प्राप्तेः प्रतिषेधोऽव देशितः ॥ ३२ ॥

प्रथमे प्रतिसरणे आर्षधर्मप्रतिचेतुः पुद्गलस्य प्रतिषेधो देशितः । द्वितीये
यथारुतार्थस्य व्यञ्जनस्य नाभिप्रायिकार्थेन । तृतीये मिथ्या चिन्तितार्थस्य
विपरीतं नीयमानस्य । चतुर्थे सामिलाषस्य ज्ञानस्य । प्रत्यात्मवेदनीयस्य ।

अधिमुक्तेर्विचाराच्च यथावत्परतः श्रवात् ।

निर्जल्पादपि च ज्ञानादप्रणाशो हि धीमतां ॥ ३३ ॥

अयं प्रतिसरणानुशंसः । प्रथमेन प्रतिसरणेनार्षधर्माधिमुक्तितो न प्रण-
श्नति । द्वितीयेन स्वयमाभिप्रायिकार्थविचारणात् । तृतीयेन परतस्तदवि-
परीतार्थनयश्रवात् । चतुर्थेन लोकोत्तरज्ञानात् । प्रतिसंविद्विभागे चत्वारः
श्लोकाः ।

असमा बोधिसत्वानां चतस्रः प्रतिसंविदः ।

पर्याये लक्षणे वाक्ये ज्ञाने ज्ञानाच्च ता मताः ॥ ३४ ॥

प्रथमा, पर्याये ज्ञानमेकैकस्यार्थस्य यावन्तो नामपर्यायाः । द्वितीया

⁽¹⁾ *Abhiprāyika* se trouve déjà I, 15, commentaire; mais cette forme nouvelle est garantie ici par le mètre. Le commentaire sur le vers 33 rétablit la forme régulière *abhiprāyika*.

⁽²⁾ *Nirjalpa*, mot nouveau; le chi-

nois dit : *wou yen*, «sans parole».

⁽³⁾ *Samśrita* (la lecture n'est pas douteuse), mot nouveau; tiré peut-être de *śray*°, «mener à bout» (?). Le chinois donne, dans le vers comme dans le commentaire, le mot *se* = *cintita*.

लक्षणे यस्म्यर्थस्य तन्नाम । तृतीया वाक्ये प्रत्येकं जनपदेषु या भाषाः । चतुर्थी
ज्ञाने स्वयं यत्प्रतिमानं । इदं प्रतिसंविदां लक्षणं ।

देशनायां प्रयुक्तस्य यस्य येन च देशना ।
धर्मार्थयोर्द्वयोर्वाचा ज्ञानेनैव च देशना ॥ ३५ ॥
धर्मस्योद्देशनिर्देशात्सर्वथा प्रापणाद् द्वयोः ।
परिज्ञानाच्च चोद्यानां प्रतिसंविद्यतुष्टयं ॥ ३६ ॥

इति चतुष्टे कारणं । देशनायां हि प्रयुक्तस्य यस्य च देशना येन च । तत्र
ज्ञानेन प्रयोजनं । कस्य पुनर्देशना । धर्मस्यार्थस्य । केन देशना वचनेन ज्ञानेन
च । तत्र धर्मार्थयोर्देशना । धर्मस्योद्देशनिर्देशात् । वाक्येन देशना तयोरेव
द्वयोः सर्वथा प्रापणात् । ज्ञानेन देशना चोद्यानां परिहरणात् । अतो यच्च
येन च देशते तज्ज्ञानात् चतस्रः प्रतिसंविदो व्यवस्थापिताः ।

प्रत्यात्मं समतामेत्य योत्तरच प्रवेदना ⁽¹⁾ ।
सर्वसंशयनाशाय प्रतिसंविन्निरुच्यते ॥ ३७ ॥

एतेन प्रतिसंविदां निर्वचनं कर्म च दर्शितं । प्रत्यात्मं लोकोत्तरेण ज्ञानेन
सर्वधर्मसमतां तथतामेवेत्य उत्तरकालं तत्पृष्ठलब्धेन ज्ञानेन प्रवेदना पर्याया-
दीनां प्रतिसंविदिति निर्वचनं । सर्वसंशयनाशाय परेषामिति कर्म । संभार-
विभागे चत्वारः श्लोकाः ।

संभारो बोधिसत्त्वानां पुण्यज्ञानमयो ऽसमः ।
संसारेऽभ्युदयायैकः अन्यो ऽसंक्लिष्टसंसृतौ ॥ ३८ ॥

यच्च संभारो यदर्थं च तत्संदर्शितं । द्विविधः संभारः । तत्र पुण्यसंभारः
संसारेऽभ्युदयाय संवर्तते । ज्ञानसंभारो ऽसंक्लिष्टसंसरणाय ।

दानं शीलं च पुण्यस्य प्रज्ञा ज्ञानस्य संभृतिः ।
त्रयं चान्यद्व्यस्यापि पञ्चापि ज्ञानसंभृतिः ॥ ३९ ॥

एतेन पारमिताभिस्तदुभयसंभारसंग्रहं दर्शयति । ज्ञान्तिवीर्यध्यानबलेन

⁽¹⁾ *Pravedanā*. Cf. supra XI, 10, comm. Le chinois traduit ici par *wei kio*, «faire connaître au dehors».

ह्युभयं क्रियते । तस्माद्वयसंभारस्त्वयं भवति । पुनः प्रज्ञायां परिणामनात्सर्वाः
पञ्च पारमिता ज्ञानसंभारो वेदितव्यः ।

संतत्या भावनामेत्य भूयो भूयः शुभस्य हि ।
आहारो यः स संभारो वीरे सर्वार्थसाधकः ॥ ४० ॥

एतत्संभारनिर्वचनं कर्म च । समिति संतत्या । भा इति भावनामागम्य ।
र इति भूयो भूय आहारः । सर्वार्थसाधक इति कर्म । स्वपरार्थयोः साध-
नात् ।

प्रवेशायानिमित्ताय अनाभोगाय संभृतिः ।
अभिषेकाय निष्ठायै धीराणामुपचीयते ॥ ४१ ॥

अयं संभारप्रभेदः । तत्राधिमुक्तिचर्याभूमौ संभारो भूमिप्रवेशाय । षट्सु
भूमिष्वनिमित्ताय सप्तमीभूमिसंगृहीताय । तस्यां निमित्तसमुदाचारात् ।
सप्तम्यां भूमावनाभोगाय तदन्यभूमिद्वयसंगृहीताय । तयोः संभाराभिषेकाय
दशमीभूमिसंगृहीताय । तस्यां संभारो निष्ठागमनाय बुद्धभूमिसंगृहीताय ।
स्मृत्युपस्थानविभागे चयः श्लोकाः ।

चतुर्दशभिराकारैः स्मृत्युपस्थानभावना ।
धीमतामसमत्वात्सा तदन्येभ्यो विशिष्यते ॥ ४२ ॥

कतमेच्चतुर्दशभिः ।

निश्चयात्प्रतिपक्षाच्च अवतारात्तथैव च ।
आलम्बनमनस्कारप्राप्तितश्च विशिष्यते ॥ ४३ ॥
आनुकूल्यानुवृत्तिभ्यां परिज्ञोत्पत्तितो ऽपरा ।
मात्रया परमत्वेन भावनासमुदागमात् ॥ ४४ ॥

इत्येभिश्चतुर्दशभिराकारैर्बोधिसत्वानां स्मृत्युपस्थानभावना विशिष्यते ।
कथमाश्रयतो महायाने श्रुतचिन्ताभावनामयीं प्रज्ञामाश्रित्य । कथं प्रतिपद्यतः
चतुर्विपर्यासप्रतिपक्षाणामप्यशुचिदुःखानित्यानात्मसंज्ञानां प्रतिपद्यत्वात्का-
यादिधर्मनैरात्म्यप्रवेशतः । कथमवतारतः । चतुर्भिः स्मृत्युपस्थानैर्यथाक्रमं
दुःखसमुदयनिरोधमार्गसत्त्वावतारात्स्वयं परेषां चावतारणात् । यथोक्तं

मध्यान्तविभागे⁽¹⁾ । कथमालम्बनतः सर्वसत्त्वकायाबालम्बनात् । कथं मनस्कारतः कायाद्यनुपलम्भात् । कथं प्राप्तितः कायादीनां न विसंयोगाय नाविसंयोगाय । कथमानुकूल्यतः पारमितानुकूल्येन तद्विपक्षप्रतिपक्षत्वात् । कथमनुवृत्तितः लौकिकानां श्रावकप्रत्येकबुद्धानां चानुवृत्त्या तदुपसंहितस्मृत्युपस्थानभावनात्तेभ्यस्तदुपदेशार्थं । कथं परिज्ञातः कायस्य मायोपमत्वपरिज्ञया तथैवाभूतरूपसंप्रख्यानात् । वेदनायाः स्वप्नोपमत्वपरिज्ञया तथैव मिथ्यानुभवात् । चित्तस्य प्रकृतिप्रभास्वरत्वपरिज्ञया आकाशवत् । धर्माणामागन्तुकत्वपरिज्ञया आकाशागन्तुरजोधूमाश्रनीहारोपक्लेशवत् । कथमुत्पत्तितः संचित्यभवोपपत्तौ चक्रवर्त्यादिभूतस्य विशिष्टकायवेदनादिसंपत्तौ तदसंक्लेशतः । कथं मात्रातः मृदा अपि स्मृत्युपस्थानभावनायास्तदन्येभ्यो ऽधिमात्रत्वात् । प्रकृतितीक्ष्णैर्न्द्रियतया । कथं परमत्वेन परिनिष्पन्नानामनाभोगमिश्रोपमिश्रभावनात् । कथं भावनातः अत्यन्तं तद्भावनात् निरुपधिशेषनिर्वाणे ऽपि तद्व्यवहारात् । कथं समुदागमतः । दशसु भूमिषु बुद्धत्वे च समुदागमात् । सम्यक्प्रहाणविभागे पञ्च श्लोकाः ।

सम्यक्प्रहाणं धीराणामसमं सर्वदेहिभिः ।

स्मृत्युपस्थानदोषाणां प्रतिपक्षेण भाव्यते ॥ ४५ ॥

यावत्तः स्मृत्युपस्थानभावना उक्ताः तद्विपक्षाणां दोषाणां प्रतिपक्षेण सम्यक्प्रहाणभावनेति समस्तं सम्यक्प्रहाणलक्षणं । प्रभेदेन पुनः ।

संसारस्थोपभोगे च त्यागे निवरणस्य च ।

मनस्कारस्य च त्यागे प्रवेशे चैव भूमिषु ॥ ४६ ॥

अनिमित्तविहारे च लब्धौ व्याकरणस्य च ।

सत्त्वानां परिपाके च अभिषेके च धीमतां ॥ ४७ ॥

चेचस्य च विशुद्ध्यर्थं निष्ठागमन एव च ।

भाव्यते बोधिसत्त्वानां विपक्षप्रतिपक्षतः ॥ ४८ ॥

अयं सम्यक्प्रहाणभावनाप्रभेदः । संसारस्यासंक्लिष्टपरिभोगे संपत्तिषु । पञ्चनिवारणत्यागे । श्रावकप्रत्येकबुद्धमनस्कारत्यागे । भूमिप्रवेशे । अनिमित्तविहारे सप्तम्यां भूमौ । व्याकरणलाभे अष्टम्यां । सत्त्वानां परिपाचने नवम्यां । अभिषेके च दशम्यां । चेचविशुद्ध्यर्थं त्रये ऽपि । निष्ठागमने च बुद्धभूमौ । ये

⁽¹⁾ *Madhyānta vibhāga śāstra*, un des ouvrages d'Asaṅga. J'aurai l'occasion d'en parler dans l'introduction qui sera jointe à la traduction du texte.

च विपक्षास्तेषां प्रतिपक्षेण सम्यक्प्रहाणभावना वेदितव्या । अयमस्याः प्रभेदः ।

छन्दं निश्चित्य योगस्य भावना सनिमित्तिका ।

सर्वसम्यक्प्रहाणेषु प्रतिपक्षो निरुच्यते ॥ ४९ ॥

एतेन छन्दं जनयति । व्यायच्छते वीर्यमारभते । चित्तं प्रगृह्णाति । सम्यक् प्रदधाति । इत्येषां पदानामर्थनिर्देशः । छन्दं हि निश्चित्य श्मथविपक्षनाख्यं योगं भावयतीति व्यायच्छते । सा च भावना श्मथप्रग्रहोपेक्षानिमित्तैः सह भाव्यते । तस्मात्सा सनिमित्तिका । कथं च पुनर्भाव्यते । यच्छ्मथप्रग्रहोपेक्षेशयोर्लयाद्विषयोः प्रतिपक्षेण वीर्यमारभते । कथमारभते । चित्तं प्रगृह्णाति प्रदधाति च । श्मथे समप्राप्ते चोपेक्षायां प्रदधाति । एषा योगभावना यथोक्तप्रभेदेषु सर्वसम्यक्प्रहाणेषु प्रतिपक्ष उच्यते । अद्विपादविभागे पञ्च श्लोकाः ।

अद्विपादाश्च चत्वारो धीराणामग्रलक्षणाः ।

सर्वार्थसिद्धौ जायन्ते आत्मनश्च परस्य च ॥ ५० ॥

सर्वार्थसिद्धिर्लौकिकी लोकोत्तरा च वेदितव्या । शेषं गतार्थं ।

निश्चयाच्च प्रभेदाच्च उपायादभिनिर्हृतेः ।

व्यवस्था अद्विपादानां धोमतां सर्वथेष्यते ॥ ५१ ॥

अस्योद्देशस्य शेषो निर्देशः ।

ध्यानपारमिताश्चित्य प्रभेदो हि चतुर्विधः ।

उपायश्चाभिनिर्हारः षड्विधश्च विधीयते ॥ ५२ ॥

ध्यानपारमिता निश्चयः प्रभेदश्चतुर्विधश्छन्दवीर्यचित्तमीमांसासमाधि-
भेदात् । उपायश्चतुर्विध एव । अभिनिर्हारः षड्विधः । चतुर्विध उपायः कतमः ।

व्यावसायिक⁽¹⁾ एकश्च द्वितीयो ऽनुग्रहात्मकः ।

नैबन्धिकस्तृतीयश्च चतुर्थः प्रातिपक्षिकः ॥ ५३ ॥

⁽¹⁾ *Vyāvasāyika*, mot nouveau, adjectif dérivé de *vyavasāya*, «détermi-
nation».

अष्टानां प्रहाणसंस्काराणां कन्दो व्यायामः अद्वा व्यावसायिकः उपायः ।
अद्धानस्वार्थिनो व्यायामात् । प्रअब्धिरनुग्राहकः । स्मृतिः संप्रजन्यं चौपनि-
बन्धकः । एकेन चित्तस्थालम्बनाविसारात् । द्वितीयेन विसारप्रज्ञानात् ।
चेतना चौपेक्षा च प्रातिपक्षिक उपायः । लयौद्धत्योपक्षेपयोः क्लेशानां च
प्रतिपक्षत्वात् । षड्विधो ऽभिनिर्हारः कतमः ।

दर्शनस्याववादस्य स्थितिविक्रीडितस्य च ।

प्रणिधिर्वेशितायाश्च धर्मप्राप्तेश्च निर्हतिः ॥ ५४ ॥

तत्र दर्शनं चक्षुः पञ्चविधं मांसचक्षुः दिव्यं चक्षुः आर्यं प्रज्ञाचक्षुः धर्मचक्षुः
बुद्धचक्षुश्च । अववादः षडभिज्ञा यथाक्रमं । तामिरूपसंक्रम्य भाषां चित्तं
चागतिं च गतिं च विदित्वा निःसरणायाववदनात् । स्थितिविक्रीडितं
यस्मात् बोधिसत्त्वानां बज्रविधं निर्माणादिभिः समाधिविक्रीडितं । प्रणि-
धिर्येन प्रणिधिज्ञानेन प्रणिधानबलिका ⁽¹⁾ बोधिसत्त्वाः प्रणिधानवैशेषिक-
तया विक्रीडन्ति । येषां न-सुकरं संख्या कर्तुं कायस्य वा प्रभाया वा स्वरस्य
वेति विस्तरेण यथा दशभूमिके सूत्रे ⁽²⁾ । वशिता यथा तत्रैव ⁽³⁾ दश वशिता
निर्दिष्टाः । धर्मप्राप्तिर्वलवैशारद्यावेणिकबुद्धधर्माणां प्राप्तिः । इत्येष दर्शना-
दीनामभिनिर्हारः षड्विधः । इन्द्रियविभागे श्लोकः ।

बोधिश्चर्या श्रुतं चात्र शमथो ऽथ विपश्चना ।

अद्वादीनां पदं ज्ञेयमर्थसिद्धाधिकारतः ॥ ५५ ॥

अज्ज्ञेन्द्रियस्य बोधिः पदमालम्बनमित्यर्थः । वीर्येन्द्रियस्य बोधिसत्वचर्या ।
स्मृतीन्द्रियस्य महायानसंगृहीतं श्रुतं । समाधीन्द्रियस्य शमथः । प्रज्ञेन्द्रियस्य
विपश्चना पदं । तदर्थधिकारेणैव चैतानि अद्वादीनि आधिपत्यार्थेनेन्द्रिया-
ण्युच्यन्ते । बलविभागे श्लोकः ।

भूमिप्रवेशसंस्क्रिष्टाश्चेष्टाः अद्वादयः पुनः ।

विपक्षदुर्बलत्वेन त एव बलसंज्ञिताः ॥ ५६ ॥

(1) Sic ms. Et aussi v. 76, comm.
Dans les deux cas, le chinois traduit
par *yi yuen li*, «par la force du
vœu». Le mot *balika*, mot nouveau,
serait alors dérivé de *bala*, «force».

(2) Le passage du Daçabhūmika-
sūtra auquel Asaṅga renvoie ici est
cité dans le Çikṣā-samuccaya, 291
à 295.

(3) Voir supra, p. 26, n. 1.

गतार्थः श्लोकः । बोध्यङ्गविभागे सप्त श्लोकाः ।

भूमिविष्टस्य बोध्यङ्गव्यवस्थानं विधीयते ।
धर्माणां सर्वसत्त्वानां समतावगमात्पुनः ॥ ५७ ॥

एतेन यस्यामवस्थायां यस्यावबोधात् बोध्यङ्गानि व्यवस्थाप्यन्ते तदुपदिष्टं ।
भूमिप्रविष्टावस्थायां सर्वधर्माणां सर्वसत्त्वानां च समतावबोधावथाक्रमं
धर्मनैरात्म्येनात्मपरसमतया च । अतः परं चक्रादिसप्तरत्नसाधर्म्यं बोध्यङ्गानां
दर्शयति ।

स्मृतिश्चरति सर्वत्र ज्ञेयाजितविनिर्जये ।

अजितज्ञेयविनिर्जयाय । यथा चक्रवर्तिनश्चक्ररत्नमजितदेशविनिर्जयाय ।

सर्वकल्पनिमित्तानां भङ्गाय विचर्यो ऽस्य च ॥ ५८ ॥

यथा हस्तिरत्नं प्रत्यर्थिकभङ्गाय ।

आशु चाशेषबोधाय वीर्यमस्य प्रवर्तते ।

चिप्राभिज्ञतोत्पादनात् । यथाश्वरत्नमाशु समुद्रपर्यन्तमहापृथिवीगमनाय ।

धर्मालोकविवृद्ध्या च प्रीत्या आपूर्यते ध्रुवं ॥ ५९ ॥

आरब्धवीर्यस्य बोधिसत्त्वस्य धर्मालोका विवर्धन्ते । ततः प्रीतिः सर्वं कार्यं
सदा प्रीणयति । यथा मणिरत्नमालोकविशेषेण चक्रवर्तिनं प्रीणयति ।

सर्वावरणनिर्मोक्षात् प्रश्रब्ध्या सुखमेति च ।

सर्वदौष्टुल्यसमुत्पादनात् । यथा स्त्रीरत्नेन चक्रवर्ती सुखमनुभवति ।

चिन्तितार्थसमृद्धिश्च समाधेरुपजायते ॥ ६० ॥

यथा चक्रवर्तिनो गृहपतिरत्नात् ।

उपेक्षया यथाकामं सर्वत्र विहरत्यसौ ।

पष्ठलब्धाविकल्पेन विकल्पेन सदोत्तमः ॥ ६१ ॥

उपेक्ष्यते निर्विकल्पं ज्ञानं तथा बोधिसत्त्वः सर्वत्र यथाकामं विहरति⁽¹⁾ । तत्पृष्ठलब्धेन च विहारेणान्यस्योपगमात् । अन्यस्यापगमात् । निर्विकल्पेन विहारेण तत्र निर्व्यापारतया⁽²⁾ वासकल्पनात् । यथा चक्रवर्तिनः परिणायकरत्नं चतुरङ्गबलकायमुपनेतव्यं⁽³⁾ चोपप्रणयति⁽⁴⁾ । अपनेतव्यं चापनयति । तत्र च गत्वा वासं कल्पयति यथाखिन्नः चतुरङ्गो बलकायः परैति ।

एवंगुणो बोधिसत्त्वश्चक्रवर्तीव वर्तते ।

सप्तरत्नोपमैर्नित्यं बोध्यङ्गैः⁽⁵⁾ परिवारितः ॥ ६२ ॥

इति सप्तरत्नोपमत्वं बोध्यङ्गानां निगमयति ।

निश्चयाङ्गं स्वभावाङ्गं निर्याणाङ्गं तृतीयकं ।

चतुर्थमनुशंसाङ्गमल्लेशाङ्गं चयात्मकं ॥ ६३ ॥

एतेन यद्वोध्यङ्गं यथाङ्गं तदभिब्योतितं । स्मृतिर्निश्चयाङ्गं सर्वेषां तन्निश्चयेण प्रवृत्तेः । धर्मप्रविचयः स्वभावाङ्गं बोधेस्तत्स्वभावत्वात् । वीर्यं निर्याणाङ्गं तेनाप्राप्यनिष्ठायामधिष्ठानात् । प्रीतिरनुशंसाङ्गं चित्तसुखत्वात् । प्रश्नव्यसमाधुपेक्षा असंल्लेशाङ्गं । येन यन्निश्चित्य यो ऽसंल्लेश इति त्रिविधमसंल्लेशाङ्गं वेदितव्यं । मार्गाङ्गविभागे द्वौ श्लोकौ ।

यथाबोधानुवृत्तिश्च तदूर्ध्वमुपजायते ।

यथाबोधव्यवस्थानं प्रवेशश्च व्यवस्थितौ ॥ ६४ ॥

कर्मचयविशुद्धिश्च प्रतिपन्नस्य भावना ।

ज्ञेयावृत्तेश्च मार्गस्य वैशेषिकगुणस्य च ॥ ६५ ॥

बोध्यङ्गकालादूर्ध्वं यथाभूतावबोधानुवृत्तिः सम्यग्दृष्टिः । तस्यैवावबोधस्य व्यवस्थानं परिच्छेदः सम्यक्संस्कल्पः । तद्व्यवस्थाने च सूत्रादिके भगवता कृते स एव प्रवेशस्तेन तदर्थवबोधात् । कर्मचयविशुद्धिः सम्यग्वाङ्मर्मान्ताजीवाः । वाङ्मायोभयकर्मसंयहात् । प्रतिपन्नस्य भावना सम्यग्व्यायामादयो यथाक्रमं ज्ञेयावरणस्य मार्गावरणस्य च वैशेषिकगुणावरणस्य च सम्यग्व्यायामेन दीर्घं

(1) Ms. : यथाकामं---ति.

(2) Ms. : निर्व्यापृतया.

(3) Ms. : चतुर---कोपमु°.

(4) Ms. : चोपप्रणयति. Si la correction est exacte, le verbe *upapranayati* est un mot nouveau.

(5) Ex conj. Lacune dans le ms.

हि कालं अखिद्यमानो ज्ञेयावरणस्य प्रतिपक्षं भावयति । सम्यक्सूत्र्या
शमथप्रयहोपेक्षानिमित्तेषु लयौद्धत्याभावान्मार्गसंमुखीभावायावरणस्य प्रति-
पक्षं भावयति । सम्यक्समाधिना वैशेषिकगुणामिनिर्हारायावरणस्य
प्रतिपक्षं भावयत्येवमष्टौ मार्गाङ्गानि व्यवस्थाप्यन्ते । शमथविपश्चनाविभागे
चयः श्लोकाः ।

चित्तस्य चित्ते स्थानाच्च धर्मप्रविचयादपि ।

सम्यक्स्थितिमुपाश्रित्य शमथो ऽथ विपश्चना ॥ ६६ ॥

सम्यक्समाधिं निश्चित्य चित्ते चित्तस्यावस्थानात् । धर्माणां च प्रवि-
चयाद्यथाक्रमं शमथो विपश्चना च वेदितव्या । न तु विना सम्यक्समाधिने-
त्येतच्छमथविपश्चनालक्षणं ।

सर्वचगा च सैकांशा नैकांशोपनिषन्मता ।

सा च शमथविपश्चना सर्वचगा यं यं गुणमाकाङ्क्षति तत्र तत्र तद्भावनात् ।
यथोक्तं सूत्रे । आकाङ्क्षेद्भित्तुरहो वताहं विवित्तं कामैरिति विस्तरेण यावत्
तेन भिद्युणा इमावेव द्वौ धर्मा भावयितव्यौ । यदुत शमथस्य विपश्चना चेत्वे-
वमादि । एकांशा शमथविपश्चना यदा शमथं भावयति । विपश्चनां वा ।
उभयांशा यदा युगपदुभयं भावयति । उपनिषत्समता शमथविपश्चना बोधि-
सत्त्वानामधिमुक्तिचर्याभूमौ ।

प्रतिवेधे च निर्याणे अनिमित्ते ह्यसंस्कृते ॥ ६७ ॥

परिशुद्धौ विशुद्धौ च शमथो ऽथ विपश्चना ।

सर्वभूमिगता धीरे स योगः सर्वसाधकः ॥ ६८ ॥

इत्युपनिषन्मतेत्येवमादिना शमथविपश्चनायाः प्रभेदः कर्म च निर्दिष्टं ।
योग उपायो वेदितव्यः । तत्र प्रतिवेधः प्रथमभूमिप्रवेशः । निर्याणं यावत्
षष्ठी भूमिः । तामिः सनिमित्तप्रयोगनिर्याणात् । अनिमित्तं सप्तमी भूमिः ।
असंस्कृतमन्यद्भूमिचयमनमिसंस्कारवाहित्वात् । संस्कारो हि संस्कृतं तदच
नास्तीत्यसंस्कृतं । तदेव च भूमिचयं निश्चित्य बुद्धचेचं च परिशोधयितव्यं ।
बुद्धत्वं च प्राप्तव्यं । तदेतद्यथाक्रमं परिशुद्धिर्विशुद्धिश्च । उपायकौशल्यविभागे
द्वौ श्लोकाः ।

पूरये बुद्धधर्माणां सत्त्वानां परिपाचने ।

चिप्रप्राप्ती क्रियाशुद्धौ वर्त्ताच्छेदे च कौशलं ॥ ६९ ॥

उपाये बोधिसत्वानामसमं सर्वभूमिषु ।

यत्कौशल्यं समाश्रित्य सर्वार्थान्साधयन्ति ते ॥ ७० ॥

अनेनोपायकौशल्यस्य प्रभेदः कर्म च दर्शितं । तत्र बुद्धधर्मपरिपूरये निर्विकल्पं ज्ञानमुपायः । सत्वपरिपाचने चत्वारि संग्रहवस्तूनि । त्रिप्राप्ति-संबोधे सर्वं पापं प्रतिदेशयामि यावद् भवतु मे ज्ञानं संबोधायेति प्रतिदेशना ऽनुमोदनाध्येषणा परिणामना । क्रियाशुद्धौ समाधिधारणीमुखानि । तैः सर्वार्थक्रियासाधनात् । वर्त्मानुपच्छेदे अप्रतिष्ठितनिर्वाणे । अस्मिन् पञ्चविध उपाये सर्वभूमिषु बोधिसत्वानामसमं तदन्यैः कौशल्यमित्ययं प्रभेदः । सर्वस्व-परार्थसाधनं कर्म । धारणीविभागे त्रयः श्लोकाः ।

विपाकेन श्रुताभ्यासात् धारण्यपि समाधिना ।

परीत्ता महती सा च महती चिविधा पुनः ॥ ७१ ॥

अप्रविष्टप्रविष्टानां धीमतां मृदुमध्यमा ।

अशुद्धभूमिकानां हि महती शुद्धभूमिका ॥ ७२ ॥

धारणीतां समाश्रित्य बोधिसत्वा पुनः पुनः ।

प्रकाशयन्ति सद्धर्मं नित्यं संधारयन्ति च ॥ ७३ ॥

अत्रापि प्रभेदः कर्म च धारणाः संदर्शितं । तत्र चिविधा धारणी । पूर्वकर्मविपाकेन । श्रुताभ्यासेन । दृष्टधर्मबाहुश्रुत्येन ग्रहणधारणसामर्थ्यविशेषात् । समाधिसंनिश्रयेण च । सा पुनर्विपाकश्रुताभ्यासाभ्यां परीत्ता वेदितव्या । समाधिना महती । सापि महती पुनस्त्रिविधा । अभूमिप्रविष्टानां मृद्वी भूमिप्रविष्टानां अशुद्धभूमिकानां मध्या सप्तसु भूमिषु । परिशुद्धभूमिका त्वधिमात्रा शेषासु भूमिषु इत्ययं प्रभेदो धारणाः । सद्धर्मस्य प्रकाशनं धारणं च कर्म । प्रणिधानविभागे त्रयः श्लोकाः ।

चेतना कृन्दसहिता ज्ञानेन प्रेरिता च तत् ।

प्रणिधानं हि धीराणामसमं सर्वभूमिषु ॥ ७४ ॥

हेतुभूतं च विज्ञेयं चित्तात्सद्यःफलं च तत् ।

आयत्तामर्थसिद्धयर्थं चित्तमात्रात्समृद्धितः ॥ ७५ ॥

चित्रं महद्विशुद्धं च उत्तरोत्तरभूमिषु ।

आबोधिर्बोधिसत्वानां स्वपरार्थप्रसाधकं ॥ ७६ ॥

अत्र प्रणिधानं स्वभावतो निदानतो भूमितः प्रभेदतः कर्मतश्च परिदीपितं । चेतना कृन्दसंयुक्ता स्वभावः । ज्ञानं निदानं । सर्वभूमिष्विति भूमिः । तच्च

प्रणिधानं हेतुभूतं । चित्तादेव सद्यःफलत्वात् । आयत्यां वाभिप्रेतार्थसिद्ध्यर्थं
चित्तात्पुनः सद्यःफलं चित्तमात्रात् यथाभिप्रेतार्थसमृद्धिता वेदितव्या । येन
प्रणिधानेन बलिका बोधिसत्त्वा विक्रीडन्ति । यस्य न सुकरा संख्या कर्तुं
कायस्य वेति विस्तरः । चित्रमधिमुक्तिचर्याभूमावेवं चैवं च स्थामिति । मह-
द्भूमिप्रविष्टस्य दश महाप्रणिधानानि । विशुद्धमुत्तरोत्तरासु भूमिषु विशुद्धि-
विशेषादाबोधेरित्येष प्रभेदतः । स्वपरार्थप्रसाधनं कर्म । समाधिचयविभागे
चयः श्लोकाः ।

नैरात्म्यं द्विविधं ज्ञेयो ह्यात्मग्राहस्य चाश्रयः ।

तस्य चोपशमो नित्यं समाधिचयगोचरः ॥ ७७ ॥

त्रयाणां समाधीनां त्रिविधो गोचरो ज्ञेयः । पुद्गलधर्मनैरात्म्यं शून्यता-
समाधेः । तदुभयात्मग्राहस्याश्रयः पक्षोपादानस्कन्धा अप्रणिहितसमाधेः ।
तस्याश्रयस्यात्यन्तोपशम आनिमित्तसमाधेः । स एव

समाधिस्त्रिविधो ज्ञेयो ग्राह्यग्राहकभावतः ।

त्रिविधस्य ग्राह्यस्य गोचरस्य ग्राहका ये समाधयः । ते शून्यतादिसमाधयः
इति ग्राह्यग्राहकभावेन चयः समाधयो ज्ञातव्याः । ते पुनर्यथाक्रमं ।

निर्विकल्पो ऽपि विमुखो रतियुक्तश्च सर्वदा ॥ ७८ ॥

शून्यतासमाधिर्निर्विकल्पः । पुद्गलधर्मात्मनोरविकल्पनात् । अप्रणिहितो
विमुखस्तस्मादात्मग्राहाश्रयात् । आनिमित्तो रतिसंप्रयुक्तः सर्वकालं तस्मिन्
दाश्रयोपशमे ।

परिज्ञायै प्रहाणाय पुनः साक्षात्क्रियाय च ।

शून्यतादिसमाधीनां त्रिधार्थः परिकीर्तितः ॥ ७९ ॥

पुद्गलधर्मनैरात्म्ययोः परिज्ञार्थं शून्यता । तदात्मग्राहाश्रयस्य प्रहाणार्थम-
प्रणिहितः । तदुपशमस्य साक्षात्क्रियार्थमानिमित्तः समाधिः । धर्मोद्धान-
विभागे श्लोकौ ।

समाधुपनिषत्त्वेन धर्मोद्धानचतुष्टयं ।

देशितं बोधिसत्त्वैः सत्त्वानां हितकाम्यया ॥ ८० ॥

तत्र सर्वसंस्कारा अनित्याः सर्वसंस्कारा दुःखाः इत्यप्रणिहितस्य समा-
धेरुपनिषद्भावेन देशितं । सर्वधर्मा अनात्मान इति शून्यतायाः । शान्तं
निर्वाणमिति आनिमित्तस्य समाधेः । कः पुनरनित्यार्थो यावच्छान्तार्थः
इत्याह ।

असदर्थो ऽविकल्पार्थः परिकल्पार्थ एव च ।

विकल्पोपशमार्थश्च धीमतां तच्चतुष्टयं ॥ ८१ ॥

बोधिसत्वानामसदर्थो ऽनित्यार्थः । यन्नित्यं नास्ति तदनित्यं तेषां यत्परि-
कल्पितलक्षणं । अभूतविकल्पार्थो दुःखार्थो यत्परतन्त्रलक्षणं । परिकल्प-
मात्रार्थो ऽनात्मार्यः । एवमशब्देनावधारणं परिकल्पित आत्मा नास्ति परि-
कल्पमात्रं त्वस्तीति परिकल्पितलक्षणस्याभावार्थो ऽनात्मार्य इत्युक्तं भवति ।
विकल्पोपशमार्थः शान्तार्थः परिनिष्पन्नलक्षणं निर्वाणं । क्षणमङ्गार्थो ऽप्यनि-
त्यार्थो वेदितव्यः परतन्त्रलक्षणस्य । अतस्तत्प्रसाधनार्थं क्षणिकत्वविभागे दश
श्लोकाः ।

अयोगाद्धेतुतोत्पत्तेर्विरोधात्स्वयमस्थितेः ।

अभावाद्भक्षणैकान्त्यादनुवृत्तेर्निरोधतः ॥ ८२ ॥

परिणामोपलब्धेस्तद्वेतुत्वफलत्वतः ।

उपात्तत्वाधिपत्वाच्च शुद्धसत्वानुवृत्तितः ॥ ८३ ॥

तत्र क्षणिकं सर्वं संस्कृतमिति पञ्चाद्वचनादियं प्रतिज्ञा वेदितव्या । तत्पुनः
कथं सिध्यति । क्षणिकत्वमन्तरेण संस्काराणां प्रवृत्तेरयोगात् । प्रबन्धेन हि
वृत्तिः प्रवृत्तिः । सा चान्तरेण प्रतिक्षणमुत्पादनिरोधौ न युज्यते । अथ
कालान्तरं स्थित्वा पूर्वोत्तरनिरोधोत्पादतः प्रबन्धेनेष्यते वृत्तिः । तदनन्तरं
प्रवृत्तिर्न स्यात् प्रबन्धाभावात् । नैव चोत्पन्नस्य विना प्रबन्धेन कालान्तरं
भावो युज्यते । किं कारणं हेतुत उत्पत्तिः । हेतुतो हि सर्वं संस्कृतमुत्पद्यते
भवतीत्यर्थः । तद्यदि भूत्वा पुनरुत्तरकालं भवति तस्यावश्यं हेतुना भवितव्यं ।
विना हेतुना आदित इवाभावात् । न च तत्तेनैव हेतुना भवितुमर्हति तस्यो-
पयुक्तहेतुकत्वात् । न चान्यो हेतुरपलभ्यते । तस्मात्प्रतिक्षणमवश्यं पूर्वहेतुकम-
न्यद्भवतीति वेदितव्यं । एवं विना प्रबन्धेनोत्पन्नस्य कालान्तरं भावो न युज्यते ।
अथाप्येवमिष्येत नोत्पन्नं पुनरुत्पद्यते यदर्थं हेतुना भवितव्यं स्यादुत्पन्नं तु
कालान्तरेण पञ्चान्निरुध्यते नोत्पन्नमात्रमेवेति । तत्पञ्चात्वेन निरुध्यते ।
यद्युत्पादहेतुनैव तदुत्पन्नं । किं कारणं । उत्पादनिरोधयोर्विरोधात् । न हि
विरोधयोस्तुल्यो हेतुरपलभ्यते । तद्यथा छायातपयोः शीतोष्णयोश्च । काला-

न्तरनिरोधस्त्वेव च विरोधात् । केन विरोधात् । आगमेन च । यदुक्तं भगवता । मायोपमास्ते भिन्नो संस्कारा आपायिकास्तावत्कालिका इत्यप्रत्युपस्थायिनः⁽¹⁾ इति । मनस्कारेण च योगिनां । ते हि संस्काराणामुदयव्यथौ मनसि कुर्वन्तः प्रतिक्षणं तेषां निरोधं पश्यन्ति । अन्यथा हि तेषामपि निर्विद्विरागविमुक्तयो न स्वर्यथान्येषां मरणकालादिषु निरोधं पश्यतां । यदि चोत्पन्नः संस्कारः कालान्तरं तिष्ठेत् स स्वयमेव वा तिष्ठेत्स्वयमेव स्थातुं समर्थः । स्थितिकारणेन वा केनचित् । स्वयं तावदवस्थानमयुक्तं । किं कारणं । पश्चात्स्वयमस्थितेः । केन वा सो ऽन्ते पुनः स्थातुं न समर्थः । स्थितिकारणेनापि न युक्तं तस्याभावात् । न हि तत्किंचिदुपलभ्यते । अथापि स्याद्विनापि स्थितिकारणेन विनाशकारणाभावात् अवतिष्ठते । लब्धे तु विनाशकारणे पश्चाद्विनश्यति अभिनेव श्यामतेति । तदयुक्तं तस्याभावात् । न हि विनाशकारणं पश्चादपि किंचिदस्ति । अभिनापि श्यामता विनश्यतीति सुप्रसिद्धं । विसदृशोत्पत्तौ तु तस्य सामर्थ्यं प्रसिद्धं । तथा हि तत्संबन्धात् श्यामतायाः संततिर्विसदृशी गृह्यते न तु सर्वथैवाप्रवृत्तिः । अपामपि क्वाथ्यमानानामभिसम्बन्धादल्पतर-तमोत्पत्तितो ऽतिमान्वादन्ये पुनरनुत्पत्तिर्गृह्यते । न तु सकृदेवाभिसंबन्धात्तदभावः । नैव चोत्पन्नस्य कस्यचिदस्थानं युज्यते । लक्षणैकान्यात् । ऐकान्तिकं ह्येतत्संस्कृतलक्षणमुक्तं भगवता यदुत संस्कृतस्थानित्यता । तद्यदि नोत्पन्नमात्रं विनश्येत् । किंचित्कालमस्थानित्यता न स्यादिति अनेकान्तिकमनित्यतालक्षणं प्रसह्यते । अथापि स्यात्प्रतिक्षणमपूर्वोत्पत्तौ तदेवेदमिति प्रत्यभिज्ञानं न स्यादिति । तद्भवत्येव सादृश्यस्य अनुवृत्तेर्मायाकारपलकवत्⁽²⁾ । सादृश्यात्तद्विर्न तद्भावादिति । कथं गम्यते । निरोधतः । न हि तथैवावस्थितस्थाने निरोधः स्यादादिक्षणनिर्विशिष्टत्वात् । तस्मान्न तत्तदेवेत्यवधार्यते अन्ते परिणामोपलब्धेः । परिणामो हि नामान्यथात्वं । तद्यदि नादित एवारब्धं भवेदाध्यात्मिकबाह्यानां भावानामन्ते परिणामो नोपलभ्येत । तस्यादादित एवान्यथात्वमारब्धं यत्क्रमेणाभिवर्धमानमन्ते व्यक्तिमापद्यते चीरस्त्वेव दध्यवस्थायां । यावत्तु तदन्यथात्वं सूक्ष्मत्वान्न परिच्छिद्यते । तावत्सादृश्यानुवृत्तेस्तदेवेदमिति ज्ञायत इति सिद्धं । ततश्च प्रतिक्षणमन्यथात्वात् । क्षणिकत्वं प्रसिद्धं । कुतश्च प्रसिद्धं । तद्धेतुत्वफलत्वतः । क्षणिकहेतुत्वात् । क्षणिकफल-

⁽¹⁾ *Āpāyika, tāvatkālīka, pratyupasthāyin*, mots nouveaux (dans une citation de sūtra). Le chinois traduit *āpāyika* par *hoai mie*, «se détruire»; *tāvatkālīka* par *tsan che*, «d'un in-

stant»; *itvara-pratyupasthāyin* par *teh'a na pou tchou*, «ne pas s'arrêter un instant».

⁽²⁾ Sic ms. Le chinois dit : «comme la flamme d'une lampe».

त्वाच्चेत्यर्थः । चणिकं हि चित्तं प्रसिद्धं तस्य चान्ये संस्काराश्चरूपादयो हेतुतः । तस्मात्ते ऽपि चणिका इति सिद्धं । न त्वचणिकात् चणिकं भवितुमर्हति यथा नित्यादनित्यमिति । चित्तस्य खल्वपि सर्वे संस्काराः फलं । कथमिदं गम्यते । उपात्तत्वादाधिपत्याच्छुद्धसत्वानुवृत्तितश्च । चित्तेन हि सर्वे संस्काराश्चक्षुरादयः साधिष्ठाना उपात्ताः सहसंमूर्च्छनाः तदनुग्रहानुवृत्तितः । तस्मात्ते चित्तस्य फलं चित्तस्य चाधिपत्यं संस्कारेषु । यथोक्तं भगवता । चित्तेनायं लोको नीयते चित्तेन परिक्रम्यते चित्तस्योत्पन्नस्योत्पन्नस्य वशे वर्तते इति । तथा विज्ञानप्रत्ययं नाम रूपमित्युक्तं । तस्माच्चित्तस्य फलं ! शुद्धचित्तानुवृत्तितश्च । शुद्धं हि योगिनां चित्तं संस्कारा अनुवर्तन्ते । यथोक्तं । ध्यायी भिक्षुः ऋद्धिमांश्चित्तवशे प्राप्त इमं दारुस्कन्धं सचेत् सुवर्णमधिमुच्यते तदप्यस्य तथैव स्यादिति । तस्मादपि चित्तफलं संस्काराः । सत्वानुवृत्तितश्च । तथा हि पापकारिषु सत्त्वेषु बाह्या भावाः हीना भवन्ति । पुण्यकारिषु च प्रणीताः । अतस्तच्चित्तानुवर्तनात् चित्तफलत्वं संस्काराणां सिद्धं । ततश्च तेषां चणिकत्वं । न हि चणिकस्याचणिकं फलं युज्यते तदनुविधायित्वात् । एवं तावद्विशेषेण संस्काराणां चणिकत्वं द्वाभ्यां श्लोकाभ्यां साधितं । आध्यात्मिकानां पुनः साधनार्थं पञ्च श्लोका वेदितव्याः ।

आद्यस्तरतमेनापि चयेनाश्रयभावतः ।
विकारपरिपाकाभ्यां तथा हीनविशिष्टतः ॥ ८४ ॥
भास्वराभास्वरत्वेन देशान्तरगमेन च ।
सबीजाबीजभावेन प्रतिबिम्बेन चोदयः ॥ ८५ ॥
चतुर्दशविधोत्पत्तौ हेतुमानविशेषतः ।
चयायार्थादयोगाच्च आश्रयत्व असंभवात् ॥ ८६ ॥
स्थितस्यासंभवादन्ते आद्यनाशाविकारतः ।
तथा हीनविशिष्टत्वे भास्वराभास्वरे ऽपि च ॥ ८७ ॥
गत्यभावात्स्थितायोगाच्चरमत्व असंभवात् ।
अनुवृत्तेश्च चित्तस्य चणिकं सर्वसंस्कृतं ॥ ८८ ॥

आद्यस्तरतमेनापि यावत्चणिकं सर्वसंस्कृतमिति । कथमेषामेभिः चणिकत्वं सिध्यति । आध्यात्मिकानां हि संस्काराणां चतुर्दशविध उत्पादः । आद्य उत्पादो यावत्प्रथमत आत्मभावाभिनिर्वृत्तिः । तरतमेन यः प्रथमजन्मचणादूर्ध्वं । चयेन य आहारखन्नब्रह्मचर्यासमापत्त्युपचयेन । आश्रयभावतः यश्च-
चुर्विज्ञानादीनां चक्षुरादिभिराश्रयैः । विकारेण यो रागादिभिर्वर्णादिविपरिणामतः । परिपाकेन यो गर्भबालकुमारयुवमध्यमवृद्धावस्थासु ! हीनत्वेन

विशिष्टत्वेन च यो दुर्गतौ चोत्पद्यमानानां यथाक्रमं । भास्वरत्वेन यो निर्मित-
 कामेषु परनिर्मितकामेषु रूपारूप्येषु चोपपन्नानां चित्तमात्राधीनत्वात् ।
 अभास्वरत्वेन यस्तदन्यचोपपन्नानां । देशान्तरगमनेन योऽन्यदेशोत्पादनिरोधे
 ऽन्यदेशोत्पादः । सवीजत्वेन योऽर्हतश्चरमान् स्तन्धान्वर्जयित्वा । अवीजत्वेन
 यस्तेषामेवार्हतश्चरमेषां । प्रतिबिम्बत्वेन । यो अष्टविमोच्चध्यायिनां समाधि-
 वशेन प्रतिबिम्बानां संस्काराणामुत्पादः । एतस्यां चतुर्दशविधायामुत्पत्तावा-
 ध्यात्मिकानां संस्काराणां क्षणिकत्वं हेतुमानविशेषादिभिः कारणैर्वेदितव्यं ।
 आद्योत्पादे तावत् हेतुत्वविशेषात् । यदि हि तस्य हेतुत्वेन विशेषो न स्यात्
 तदुत्तरायाः संस्कारप्रवृत्तेरुत्तरोत्तरविशेषो नोपलभ्येत हेत्वविशेषात् । विशेषे
 च सति तदुत्तरेभ्यस्तस्यान्यत्वात् क्षणिकत्वसिद्धिः । तरतमोत्पादे मानविशे-
 षात् । मानं प्रमाणमित्यर्थः । न हि प्रतिक्षणं विनाऽन्यत्वेन परिमाणविशेषो
 भवेत् । उपचयोत्पादे चयापार्थ्यात् । उपसम्भो हि चयः । तस्यापार्थ्यं स्याद-
 न्तरेण क्षणिकत्वं तथैवावस्थितत्वात् । अयोगाच्चोपचयस्यैव । न हि प्रतिक्षणं
 विना पुष्टतरोत्पत्त्या युज्येतोपचयः । आश्रयभावेनोत्पत्तावाश्रितत्वासंभवात् ।
 न हि तिष्ठत्याश्रये च तदाश्रितस्थानवस्थानं युज्यते । याने तिष्ठति तदाह्ला-
 नवस्थानवदन्यथा ह्याश्रयत्वं न संभवेत् । विकारोत्पत्तौ परिपाकोत्पत्तौ च
 स्थितत्वासंभवात् । आद्यनाशाविकारतः । न हि तथास्थितस्यैव रागादि-
 भिर्विकारः संभवति । न चावस्थान्तरेषु परिपाक आदावविनाशे सत्यन्ते
 विकाराभावात् । तथा हीनविशिष्टोत्पत्तौ क्षणिकत्वं वेदितव्यं यथा विकार-
 परिपाकोत्पत्तौ । न हि तथास्थितेष्वेव संस्कारेषु कर्मवासना वृत्तिं लभते
 यतो दुर्गतौ वा स्यादुत्पत्तिः सुगतौ वा । क्रमेण हि संततिपरिणामविशेषात्
 वृत्तिलाभो युज्यते । भास्वराभास्वरेऽपि चोत्पादे तथैव क्षणिकत्वं युज्यते । भास्वरे
 तावत् तथास्थितत्वासंभवात् चित्ताधीनवृत्तितयाः । अभास्वरेऽपि चादौ
 विनाशमन्तरेणान्ते विकारायोगात् । देशान्तरगमनेनोत्पत्तौ गत्यभावात् ।
 न हि संस्काराणां देशान्तरसंक्रान्तिलक्षणा गतिर्नाम काचित् क्रिया युज्यते ।
 सा ह्युत्पन्ना वा संस्कारं देशान्तरं गमयेदनुत्पन्ना वा । यद्युत्पन्ना तेन गतिकाले
 न कंचिन्नत इति स्थितस्यैव गमनं नोपपद्यते । अथानुत्पन्ना तेनासत्यां गतौ गत
 इति न युज्यते । सा च क्रिया यदि तद्देशस्य एव संस्कारे कारिचं करोति न
 युज्यते । स्थितस्यान्यदेशप्राप्तेः । अथान्यदेशस्यैव न युज्यते । विना क्रिययान्य-
 देशप्राप्तेः । न च क्रिया तत्र वा अन्यत्र वा देशे स्थिता संस्कारादन्योपलभ्यते ।
 तस्मान्नास्ति संस्काराणां देशान्तरसंतत्युत्पादादन्या गतिः । तदभावाच्च सिद्धं
 क्षणिकत्वं । देशान्तरनिरन्तरोत्पत्तिलक्षणा गतिर्विभवद्भिः कारणैर्वेदितव्या ।
 अस्ति चित्तवशेन यथा चङ्क्रमणाद्यवस्थासु । अस्ति पूर्वकर्मावेधेन यथान्तरा-
 भवः । अस्त्यभिधातवशेन यथा क्षिप्तस्थेषु । अस्ति संबन्धवशेन यथा यान-

नदीप्लवारूढानां । अस्ति नोदनवशेन यथा वायुप्रेरितानां तृणादीनां । अस्ति स्वभाववशेन यथा वायोस्तिर्यग्गमनमपेक्ष्य ज्वलनमपां निम्ने स्थन्दनं । अस्त्यनुभावेन यथा मन्त्रौषधानुभावेन । केषांचिदयस्कान्तानुभावेनायसां । ऋद्धानुभावेन ऋद्धिमतां । सबीजाबीजभावेनोत्पत्तौ क्षणिकत्वं वेदितव्यं स्थितायोगाच्चरमासंभवाच्च । न हि प्रतिक्षणं हेतुभावमन्तरेण तथास्थितस्यान्यस्मिन्काले पुनर्बीजभावो युज्यते । निर्बीजत्वं वा चरमे क्षणे । न च शक्यं पूर्वं सबीजत्वं चरमे क्षणे निर्बीजत्वमभ्युपगन्तुं । तदभावे चरमत्वासंभवात् । तथा हि चरमत्वमेव न संभवति । प्रतिबिम्बोत्पत्तौ क्षणिकत्वं चित्तानुवृत्तितो वेदितव्यं । प्रतिक्षणं चित्तवशेन तदुत्पादात् । एकान्तात्साधितमाध्यात्मिकं सर्वसंस्कृतं क्षणिकमिति । बाह्यस्थेदानीं क्षणिकत्वं त्रिभिः श्लोकैः साधयति ।

✓भूतानां षड्विधार्थस्य क्षणिकत्वं विधीयते ।
 शोषवृद्धेः प्रकृत्या च चलत्वाद् वृद्धिहानितः ॥ ८९ ॥
 तत्संभवात्पृथिव्याश्च परिणामचतुष्टयात् ।
 वर्णगन्धरसस्पर्शतुल्यत्वाच्च तथैव तत् ॥ ९० ॥
 इन्धनाधीनवृत्तित्वात्तारतम्योपलब्धितः ।
 चित्तानुवृत्तेः पृच्छातः क्षणिकं बाह्यमप्यतः ॥ ९१ ॥

किं पुनस्तद्बाह्यं । चत्वारि महाभूतानि । षड्विधार्थः । वर्णगन्धरसस्पर्श-
 शब्दा धर्मायतनिकं च रूपं । अतो भूतानां षड्विधार्थस्य च क्षणिकत्वं विधीयते ।
 कथं विधीयते । अपां तावच्छोषवृद्धेः । उत्ससरस्तटागादिष्वपां क्रमेण वृद्धिः
 शोषश्चोपलभ्यते । तच्चोभयमन्तरेण प्रतिक्षणं परिणामं न स्थाप्यश्चाद्विशेष-
 कारणाभावात् । वायोः प्रकृत्या चलत्वाद् वृद्धिहानितश्च । न ह्यवस्थितस्य
 चलत्वं स्थातृत्वभावादिति प्रसाधितमेतत् । न च वृद्धिहासौ तथैवावस्थित-
 त्वात् । पृथिव्यास्तत्संभवात् परिणामचतुष्टयाच्च । तच्छब्देनाप्यस्य गृह्यन्ते
 वायुश्च । अग्नौ हि वायुसंहिताभ्यः पृथिवी संभूता विवर्तकाले । तस्मात्तत्फल-
 त्वात् सापि क्षणिका वेदितव्या । चतुर्विधस्य परिणामः पृथिव्या उपलभ्यते ।
 कर्मकृतः सत्वानां कर्मविशेषात् । उपक्रमकृतः प्रहादिभिः ^(१) । भूतकृतो ऽन्या-
 दिभिः । कालकृतः कालान्तरपरिणामतः ^(२) । स चान्तरेण प्रतिक्षणमन्योत्पत्तिं
 न युज्यते विनाशकारणाभावात् । वर्णगन्धरसस्पर्शानां पृथिव्यादिभिस्तुल्यका-
 रणत्वात् तथैव क्षणिकत्वं वेदितव्यं । तेजसः पुनः क्षणिकत्वमिन्धनाधीनवृत्ति-

^(१) Sic ms. Le chinois dit : «avec une bêche». — ^(२) Ms. : परिव्यास्तः.

त्वात् । न हि तेजस्युत्पन्ने तेजःसहोत्पन्नमिन्धनं तथैवावतिष्ठते । न च दग्धेन्धनं तेजः स्यातुं समर्थं । मा भूदन्ते ऽप्यनिन्धनस्यावस्थानमिति । श्लोकवन्धानुरोधाद्वर्णादीनां पूर्वमभिधानं पश्चात्तेजसः । शब्दः पुनर्योऽपि कालान्तरमुपलभ्यते घण्टादीनां तस्यापि क्षणिकत्वं वेदितव्यं तारतम्योपलब्धेः । न ह्यसति क्षणिकत्वे प्रतिक्षणमन्दतरतमोपलब्धिः स्यात् । धर्मायतनिकस्यापि रूपस्य क्षणिकत्वं प्रसिद्धमेव चित्तानुवृत्तेर्यथा पूर्वमुक्तं । तस्माद्वाह्यमपि क्षणिकं प्रसिद्धं । पृच्छ्यते खल्वपि सर्वसंस्काराणां क्षणिकत्वं सिध्यति कथं कृत्वा । इदं तावदयमक्षणिकवादी प्रष्टव्यः । कस्माद्भवाननित्यत्वमिच्छति न संस्काराणां क्षणिकत्वं नेहतीति । यद्येवं वदेत् प्रतिक्षणमन्यत्वस्याग्रहणादिति स इदं स्याद्वचनीयः । प्रसिद्धक्षणिकभावेऽपि प्रदीपादिषु निश्चलावस्थायां तदग्रहणादक्षणिकत्वं कस्मान्नेष्यते । यद्येवं वदेत् पूर्ववत्पश्चादग्रहणादिति । स इदं स्याद्वचनीयः । संस्काराणामपि कस्मादेवं नेष्यते । यद्येवं वदेत् विलक्षणत्वात् प्रदीपादितदन्यसंस्काराणामिति । स इदं स्याद्वचनीयः । द्विविधं हि वैलक्षण्यं स्वभाववैलक्षण्यं वृत्तिवैलक्षण्यं च । तद्यदि तावत् स्वभाववैलक्षण्यमभिप्रेतमत एव दृष्टान्तत्वं युज्यते । न हि तत्स्वभाव एव तस्य दृष्टान्तो भवति यथा प्रदीपः प्रदीपस्य गौर्वा गोरिति । अथ वृत्तिवैलक्षण्यमत एव दृष्टान्तत्वं प्रदीपादीनां प्रसिद्धत्वात् । क्षणिकत्वानुवृत्तेः पुनः स इदं प्रष्टव्यः । कश्चिदिच्छसि याने तिष्ठति यानारूढो गच्छेदिति । यदि नो ह्येति वदेत् । स इदं स्याद्वचनीयः । चक्षुरादिषु तिष्ठत्सु तदाश्रितं विज्ञानं प्रबन्धेन गच्छतीति न युज्यते । यद्येवं वदेत् ननु च दृष्टं वर्तिसंनिधिते प्रदीपे प्रबन्धेन गच्छति वर्त्या अवस्थानमिति । स इदं स्याद्वचनीयः । न दृष्टं तत्प्रबन्धेन वर्त्याः प्रतिक्षणं विकारोत्पत्तेरिति । यद्येवं वदेत् सति क्षणिकत्वे संस्काराणां कस्मात्प्रदीपादिव क्षणिकत्वं न सिद्धमिति । स इदं स्याद्वचनीयः विपर्यासवस्तुत्वात् । सद्दृशसंततिप्रबन्धवृत्त्या हि क्षणिकत्वमेषां न प्रज्ञायते । यतः सत्यप्यपरापरत्वे तदेवेदमिति विपर्यासो जायते । इतरथा हि अनित्यनित्यविपर्यासो न स्यात्तदभावे संक्षेपो न स्यात् कुतः पुनर्व्यवदानमित्येवं पर्यनुयोगतो ऽपि क्षणिकत्वं सर्वसंस्काराणां प्रसिद्धं । पुन्रलनैरात्म्यप्रसाधनार्थं नैरात्म्यविभागे द्वादश श्लोकाः ।

प्रज्ञप्त्यस्तितया वाच्यः पुन्रलो द्रव्यतो न तु ।

नोपलम्भाद्विपर्यासात् संक्षेपात् क्षिप्रहेतुतः ॥ ९२ ॥

एकत्वान्यत्वतो वाच्यस्तस्माद्दोषद्वयादसी ।

स्कन्धात्मत्वप्रसङ्गाच्च तद्व्यवत्वप्रसङ्गतः ॥ ९३ ॥

द्रव्यसन् यद्यवाच्यश्च वचनीयं प्रयोजनं ।

एकत्वान्यत्वतो ऽवाच्यो न युक्तो निष्प्रयोजनः ॥ ९४ ॥

लक्षणांशोक्तदृष्टाच्च शास्त्रतो ऽपि न युज्यते ।
 इन्धनाग्न्योर्वाच्यत्वमुपलब्धेर्द्वयेन हि ॥ ९५ ॥
 द्वये सति च विज्ञानसंभवात्प्रत्ययो न सः ।
 नैरर्थक्यादतो द्रष्टा यावन्मोक्ता न युज्यते ॥ ९६ ॥
 स्वामित्वे सति चानित्यमनिष्टं न प्रवर्तयेत् ।
 तत्कर्मलक्षणं साध्यं संबोधो बाध्यते चिधा ॥ ९७ ॥
 दर्शनादौ च तद्वत्तः स्वयंभूतं त्रयादपि ।
 तद्वत्प्रत्ययत्वं च निर्यत्नं दर्शनादिकं ॥ ९८ ॥
 अकर्तृत्वादित्यत्वात्सकृन्नित्यप्रवृत्तितः ।
 दर्शनादिषु यत्तस्य स्वयंभूतं न युज्यते ॥ ९९ ॥
 तथा स्थितस्य नष्टस्य प्रागभावादित्यतः ।
 तृतीयपक्षाभावाच्च प्रत्ययत्वं न युज्यते ॥ १०० ॥
 सर्वधर्मा अनात्मानः परमार्थेन शून्यता ।
 आत्मोपलक्ष्ये दोषस्य देशितो यत एव च ॥ १०१ ॥
 संक्षेपशब्ददाने च अवस्थाच्छेदमिन्नके ।
 वृत्तिसंतानभेदो हि पुद्गलेनोपदर्शितः ॥ १०२ ॥
 आत्मदृष्टिरनुत्पाद्या अभ्यासो ऽनादिकालिकः ।
 अयत्नमोक्षः सर्वेषां न मोक्षः पुद्गलो ऽस्ति वा ॥ १०३ ॥

पुद्गलः किमस्तीति वक्तव्यो नास्तीति वक्तव्यः । आह ।

प्रज्ञप्त्यस्तितया वाच्यः पुद्गलो द्रव्यतो न तु ।

यतश्च प्रज्ञप्तिरिति ऽस्तीति वक्तव्यो द्रव्यतो नास्तीति वक्तव्यः । एवमनेकांश-
 वादपरिग्रहे नैवास्तित्वे दोषावकाशो न नास्तित्वे । स पुनर्द्रव्यतो नास्तीति
 कथं वेदितव्यः । नोपलब्धात् । न हि स द्रव्यत उपलभ्यते रूपादिवत् । उपल-
 ब्धिर्हि नाम बुद्ध्या प्रतिपत्तिः । न च पुद्गलं बुद्ध्या न प्रतिपद्यन्ते पुद्गलवादिनः ।
 उक्तं च भगवता । दृष्ट एव धर्मे आत्मानमुपलभते प्रज्ञापयतीति कथं नोपलब्धा
 भवति । न स एवमुपलभ्यमानो द्रव्यत उपलब्धो भवति । किं कारणं ।
 विपर्यासात् तथा ह्यनात्मन्यात्मेति विपर्यास उक्तो भगवता । तस्माद्य एवं
 पुद्गलग्राहो विपर्यासः सः । कथमिदं गम्यते । संक्षेपात् । सत्कायदृष्टिक्षे-
 लक्षणो ह्येष संक्षेपो यदुत अहंममेति । न च विपर्यासः संक्षेपो भवितुमर्हति ।
 न चैष संक्षेप इति कथं वेदितव्यं । क्लिष्टहेतुतः । तथा हि तद्धेतुकाः क्लिष्टा

रागादय उत्पद्यन्ते । यत्र पुनर्वस्तुनि रूपादिसंज्ञके प्रज्ञप्तिः पुद्गल इति तस्मा-
त्किमेकत्वेन पुद्गलो वक्तव्य आहोस्विदन्यत्वेन । आह ।

एकत्वान्यत्वतो वाच्यस्तस्मादसौ

किं कारणं । दोषद्वयात् । कतमस्माद्दोषद्वयात् ।

स्तन्धात्मत्वप्रसङ्गाच्च तद्रव्यत्वप्रसङ्गतः ।

एकत्वे हि स्तन्धानामात्मत्वं प्रसज्यते पुद्गलस्य च द्रव्यसत्त्वं । अथान्यत्वे
पुद्गलस्य द्रव्यसत्त्वं । एवं हि पुद्गलस्य प्रज्ञप्तिरित्युक्तेऽस्त्वित्वादवक्तव्यत्वं युक्तं ।
तेनाव्याकृतवस्तुसिद्धिः । ये पुनः शास्त्रैः शासनमतिक्रम्य पुद्गलस्य द्रव्यतो
ऽस्त्वित्वमिच्छन्ति त इदं स्तुर्वचनीयाः ।

द्रव्यसन्त्ययवाच्यस्य वचनीयं प्रयोजनं ।

किं कारणं ।

एकत्वान्यत्वतो ऽवाच्यो न युक्तो निष्प्रयोजनः ।

अथ दृष्टान्तमात्रात् पुद्गलस्यावक्तव्यत्वमिच्छेयुः । यथाग्निरिन्धनान्नाग्न्यो
नानग्न्यो वक्तव्य इति । त इदं स्तुर्वचनीयाः ।

लक्षणाश्लोकदृष्टाच्च शास्त्रतो ऽपि न युज्यते ।

इन्धनाग्न्योरवाच्यत्वमुपलब्धेर्द्वयेन हि ।

एकत्वेनान्यत्वेन च अपिर्हि नाम तेजोधातुरिन्धनं शेषाणि भूतानि । तेषां
च भिन्नं लक्षणमित्यन्य एवाग्निरिन्धनात् । लोके च विनाप्यग्निना दृष्टमिन्धनं
काष्ठादि विनापि चेन्धनेनाग्निरिति सिद्धमन्यत्वं । शास्त्रे च भगवता न
कचिदग्नीन्धनयोरवाच्यत्वमुक्तमित्ययुक्तमेतत् । विना पुनरिन्धनेनाग्निरस्तीति
कथमिदं विज्ञायते । उपलब्धेस्तथा हि वायुना विक्षिप्तं दूरमपि ज्वलन्त्यरेति ।
अथापि स्याद्वायुस्तचेन्धनमिति अत एवाग्नीन्धनयोरन्यत्वमिति सिद्धिः ।
कुतः । द्वयेन हि उपलब्धेरिति प्रकृतं । द्वयं हि तत्रोपलभ्यते अर्चिर्वायुश्चेन्धन-
त्वेन । अस्त्येव पुद्गलो य एष द्रष्टा यावद्विज्ञाता कर्ता भोक्ता ज्ञाता भोक्ता

च । न स द्रष्टा युज्यते । नापि यावन्मोक्ता । स हि दर्शनादिसंज्ञकानां विज्ञानानां प्रत्ययभावेन वा कर्ता भवेत् स्वामित्वेन वा । तत्र तावत् ।

द्वयं प्रतीत्य विज्ञानसंभवात्प्रत्ययो न सः ।

किं कारणं । नैरर्थक्यात् । न हि तस्य तत्र किञ्चित्सामर्थ्यं दृष्टं ।

स्वामित्वे सति वानित्यमनिष्टं न प्रवर्तयेत् ॥

स हि विज्ञानप्रवृत्तौ स्वामीभवन्ननिष्टं विज्ञानमनित्यं न प्रवर्तयेत् । अनिष्टं च । नैव तस्मादुभयथाप्यसंभवात् । असी द्रष्टा यावन्मोक्ता न युज्यते । अपि खलु यदि द्रव्यतः पुन्रलो ऽस्ति

तत्कर्मलक्षणं साध्यं

यदि द्रव्यतो ऽस्ति तस्य कर्माप्युपलभ्यते । यथा चचुरादीनां दर्शनादिलक्षणं च रूपप्रसादादि । न चैवं पुन्रलस्य । तस्मान्न सो ऽस्ति द्रव्यतः । तस्मिंश्च द्रव्यत इत्यभागे बुद्धस्य भगवतः

संबोधो बाध्यते विधा ।

गम्भीराभिसंबोधः । असाधारणाभिसंबोधः । लोकोत्तराभिसंबोधश्च । न हि पुन्रलाभिसंबोधे किञ्चिद्गम्भीरमभिसंबुद्धं भवति । न तीर्थसाधारणं । न लोकानुचितं । तथा ह्येष ग्राहः सर्वलोकगम्यः । तीर्थामिनिविष्टः । दीर्घ-संसारोचितश्च । अपि खलु पुन्रलो द्रष्टा भवन् यावद्विज्ञाता दर्शनादिषु सप्रयत्नो वा भवेन्निष्प्रयत्नो वा । सप्रयत्नस्य वा पुनरसौ प्रयत्नः स्वयंभूर्वा भवेदाक-स्मिकः । तत्प्रत्ययो

दर्शनादौ च तद्यत्नः स्वयंभूर्न चयादपि ।

तस्मादेव च दोषचयाद्वक्ष्यमाणात्

तद्यत्नप्रत्ययत्वं च

नेति वर्तते । निष्प्रयत्नस्य वा पुनः सतः सिद्धं भवति ।

निर्यत्नं दर्शनादिकं ।

इत्यसति व्यापारे पुद्गलस्य दर्शनादौ कथमसौ द्रष्टा भवति । यावद्विज्ञाता । दोषत्रयादित्युक्तं कतमस्मादोषत्रयात् ।

अकर्तृत्वादनित्यत्वात्सकृन्नित्यप्रवृत्तितः ।
दर्शनादिषु यत्नस्य स्वयंभूत्वं न युज्यते ॥

यदि दर्शनादिषु प्रयत्न आकस्मिको यतो दर्शनादीनि । न तर्हि तेषां पुद्गलः कर्तेति कथमसौ द्रष्टा भवति यावद्विज्ञाता सति वाकस्मिकत्वे निरपेक्षत्वात् न कदाचित्प्रयत्नो न स्यादनित्यो न स्यात् । नित्ये च प्रयत्ने दर्शनादीनां युगपच्च नित्यं च प्रवृत्तिः स्यादिति दोषः । तस्मान्न युज्यते दर्शनादिषु प्रयत्नस्य स्वयंभूत्वं ।

तथा स्थितस्य नष्टस्य प्रागभावादनित्यतः ।
तृतीयपक्षाभावाच्च प्रत्ययत्वं न युज्यते ॥

अथ पुद्गलप्रत्ययः प्रयत्नः स्यात् । तस्य तथा स्थितस्य प्रत्ययत्वं न युज्यते । प्रागभावात् । सति हि तत्प्रत्ययत्वे न कदाचित्पुद्गलो नास्तीति । किमर्थं प्राक् प्रयत्नो न स्याद्यदा नोत्पन्नः । विनष्टस्यापि प्रत्ययत्वं न युज्यते पुद्गलस्यानित्यत्वप्रसङ्गात् । तृतीयस्य कश्चित्पक्षो नास्ति यन्न स्थितो न विनष्टः स्यादिति । तत्प्रत्ययो ऽपि प्रयत्नो न युज्यते । एवं तावद्युक्तिमाश्रित्य द्रव्यतः पुद्गलो नोपलभ्यते ।

सर्वे धर्मा अनात्मानः परमार्थेन शून्यता ।
आत्मोपलम्भे दोषश्च देशितो यत एव च ॥

धर्मोद्धानेषु हि भगवता सर्वे धर्मा अनात्मान इति देशितं परमार्थ-शून्यतायामस्ति कर्मास्ति विपाकः कारकसु नोपलभ्यते य इमांश्च स्तन्वान्निचिपति अन्यंश्च स्तन्वान्प्रतिसंदधाति । अन्यत्र धर्मसंकेतादिति देशितं । पञ्चकेषु⁽¹⁾ पञ्चादीनवा आत्मोपलम्भ इति देशिता । आत्मदृष्टिर्भवति जीवदृष्टिः निर्विशेषो भवति तीर्थकैः । उच्चार्यप्रतिपन्नो भवति । शून्यतायामस्य चित्तं न प्रस्कन्दति न प्रसीदति न संतिष्ठते नाधिसृज्यते । आर्यधर्मा अस्य न व्यवदायन्ते । एवमागमतो ऽपि न युज्यते । पुद्गलो ऽपि हि भगवता तत्र तत्र देशितः ।

(1) *Pañcaka*. Le chinois dit : « dans le sūtra *Tseng-wou* (= *Pañcōttara* ?) ».

परिज्ञातावी⁽¹⁾ भारहारः⁽²⁾ अद्वानुसार्यादिपुद्गलव्यवस्थानत इत्यसति
द्रव्यतो ऽस्तित्वे कस्माद्देशितः ।

संक्षेपे व्यवदाने च अवस्थाच्छेदमिन्नके ।

वृत्तिसंतानभेदो हि पुद्गलेनोपदर्शितः ॥

अवस्थाभिन्ने हि संक्षेपव्यवदाने क्वेदभिन्ने च । पुद्गलप्रज्ञप्तिमन्तरेण
तद्वृत्तिभेदः संतानभेदश्च देशयितुं न शक्यः । तच्च परिज्ञासूत्रे⁽³⁾ परिज्ञेया
धर्माः संक्षेपः परिज्ञा व्यवदानं । भारहारसूत्रे⁽²⁾ भारो भारादानं च
संक्षेपः । भारनिक्षेपणं व्यवदानं । तयोर्वृत्तिभेदः संतानभेदश्चान्तरेण परि-
ज्ञाताविभारहारपुद्गलप्रज्ञप्तिं न शक्येत देशयितुं । बोधिपक्षाच्च धर्मा
वज्रधावस्थाः प्रयोगदर्शनभावनानिष्ठाभारगविशेषभेदतः । तेषां वृत्तिभेदः
संतानभेदश्चान्तरेण अद्वानुसार्यादिपुद्गलप्रज्ञप्तिं न शक्येत देशयितुं । येनासति
द्रव्यतो ऽस्तित्वे पुद्गलो देशित इत्ययमत्र नयो वेदितव्यः । इतरथा हि
पुद्गलदेशना निष्प्रयोजना प्राप्नोति । न हि तावदसावात्मदृष्ट्युत्पादनार्थं
युज्यते यस्मात्

आत्मदृष्टिरनूपाया

पूर्वमेवोत्पन्नत्वात् । नापि तदभ्यासार्थं यस्मादात्मदृष्टेर्

अभ्यासो ऽनादिकालिकः⁽⁴⁾ ।

यदि चात्मदर्शनेन मोक्ष इत्यसौ देश्येत । एवं सति स्यात्

अयत्नमोक्षः सर्वेषां

तथा हि सर्वेषां न दृष्टसत्यानामात्मदर्शनं विद्यते । नैव वा मोक्षो ऽस्तीति

⁽¹⁾ *Parijñātāvin*, mot nouveau. Le chinois traduit par *tshe tschō*, «celui qui sait».

⁽²⁾ *Bhārahāra*. Sur le célèbre *Bhārahāra-sūtra*, cf. De La Vallée Poussin, *Études bouddhiques : La négation de l'âme*, p. 34, et Muséon,

1902 : *Le bouddhisme d'après les sources brahmaniques*, p. 2.

⁽³⁾ *Parijñā-sūtra*. Le chinois traduit par *tshe king*, «le sūtra du savoir».

⁽⁴⁾ *Ādikālīka*, mot nouveau, rendu en chinois par *sien yi*, «antérieur».

प्राप्नोति । न हि पूर्वमात्मानमनात्मतो गृहीत्वा सत्याभिसमयकाले कश्चिदा-
त्मतो गृह्णाति । यथा दुःखं दुःखतः पूर्वमगृहीत्वा पश्चान्नृह्णातीति यथापूर्वं
तथा पश्चादपि मोक्षो न स्यात् । सति चात्मन्यवश्यमहंकारममकाराभ्यामा-
त्मतृष्ण्या चान्यैश्च तन्निदानैः क्लेशैर्भवितव्यमिति अतो ऽपि मोक्षो न स्यात् ।
न वा पुन्रलो ऽस्तीति अभ्युपगन्तव्यं । तस्मिन्हि सति नियतमेते दोषाः प्रस-
ज्यन्ते ।

एवमेभिर्गुणैर्नित्यं बोधिसत्त्वाः समन्विताः ।

आत्मार्थं च न रिक्षन्ति परार्थं साधयन्ति च ॥ १०४ ॥

ह्रीधृतिप्रभृतीनां गुणानां समासेन कर्म निर्दिष्टं ।

महायानसूचालंकारे बोधिपक्षाधिकारः समाप्तः

XIX

आश्चर्यविभागे चयः श्लोकाः ।

स्वदेहस्य परित्यागः संपत्तेश्चैव संवृतौ ।

दुर्बलेषु क्षमा काये जीविते निरपेक्षिणः ॥ १ ॥ ⁽¹⁾

वीर्यारम्भो ह्यनास्वादो ध्यानेषु सुख एव च ।

निष्कल्पना च प्रज्ञायामाश्चर्यं धीमतां गतं ॥ २ ॥

(तथागतकुले जन्म लाभो व्याकरणस्य च ।

अभिषेकस्य च प्राप्तिर्बोधेऽश्चर्यमिष्यते ॥ ३ ॥

अत्र द्वाभ्यां श्लोकाभ्यां प्रतिपत्त्याश्चर्यमुक्तं षट्पारमिता आरभ्य । दानेन
हि स्वदेहपरित्याग आश्चर्यं शीलसंवरनिमित्तमुदारसंपत्तित्यागः । श्रेष्ठं
गतार्थं । तृतीयेन श्लोकेन फलाश्चर्यमुक्तं चत्वारि बोधिसत्त्वफलान्यारभ्य
प्रथमायामष्टम्यां दशम्यां चीणि शैचाणि फलानि । बुद्धभूमौ चतुर्थमशैचमत्र
फलं । अनाश्चर्यविभागे श्लोकः ।

वैराग्यं कष्टाणां चैव भावनां परमामपि ।

तथैव समचित्तत्वं नाश्चर्यं तासु युक्तता ॥ ४ ॥

(1) Mètre anushtubh jusqu'au vers 63.

तास्विति पारमितासु । वैराग्यमागम्य दाने प्रयोगो नाश्चर्यं । करुणामा-
गम्य शीले चान्तौ च । परमानां भावनामागम्याष्टम्यां भूमौ निरभिसंस्कारनिर्वि-
कल्पो ⁽¹⁾ वीर्यादिप्रयोगो नाश्चर्यं । आत्मपरसमचित्ततामागम्य सर्वास्वेव पार-
मितासु प्रयोगो नाश्चर्यमात्माहं इव परार्थे खेदाभावात् । समचित्ततायां त्रयः
श्लोकाः ।

न तथात्मनि दारेषु सुतमित्रेषु बन्धुषु ⁽²⁾ ।
सत्वानां प्रगतः स्नेहो यथा सत्वेषु धीमतां ॥ ५ ॥
अर्थिष्वपक्षपातश्च शीलस्याखण्डना ध्रुवं ।
चान्तिः सर्वत्र सत्वार्थं वीर्यारम्भो महानपि ॥ ६ ॥
ध्यानं च कुशलं नित्यं प्रज्ञा चैवाविकल्पिका ।
विज्ञेया बोधिसत्वानां तास्वेव समचित्तता ॥ ७ ॥

एकः श्लोकः सत्वेषु समचित्ततायां । द्वौ पारमितासु । न हि सत्वानामा-
त्मादिषु स्नेहः समतया अनुगतो न चात्यन्तं । तथा ह्यात्मानमपि कदाचिन्मा-
रयन्ति । बोधिसत्वानां तु सर्वसत्वेषु समतया ज्ञानं च पारमितासु पुनर्दाने
समचित्तत्वमर्थिष्वपक्षपातात् । शीले ऽणुमात्रस्यापि नित्यमखण्डना । चान्तिः
सर्वत्रैव देशकाले सत्वेष्वभेदना । वीर्यं सत्वार्थं वीर्यारम्भात्स्वपरार्थं समं
प्रयोगात्सर्वकुशलार्थं च । शेषं गतार्थं । उपकारित्वविभागे षोडश श्लोकाः ।

स्थापना भाजनत्वे च शीलेष्वेव च रोपणं ।
मर्षणा चापकारस्त्र अर्थे व्यापारगामिता ॥ ८ ॥
आवर्जना शासने ऽस्त्रिंशद्वेदना संशयस्य च ।
सत्वेषु उपकारित्वं धीमतामेतदिष्यते ॥ ९ ॥

आभ्यां श्लोकाभ्यां षड्विः पारमिताभिर्यथोपकारित्वं बोधिसत्वानां
तत्परिदीपितं । दानेन हि सत्वानां भाजनत्वे स्थापयन्ति कुशलक्रियायाः ।

⁽¹⁾ *Nirabhisamskāra*, mot nou-
veau : «dégagé d'abhisamskāra».

⁽²⁾ Les trois dernières syllabes
de l'hémistiche manquent dans le
manuscrit. J'ai rétabli par conjec-

ture le mot बन्धुषु d'après le
chinois *sin*, «parent», qui traduit
régulièrement le second élément
du nom de Vasu-bandhu (*T'ien-sin*
ou *Che-sin*).

धानेनावर्जयन्ति प्रभावविशेषयोगात् । शेषं गतार्थं । शेषैः श्लोकैः मात्रादि-
साधर्म्योपकारित्वं दर्शितं ।

समाशयेन सत्वानां धारयन्ति सदैव ये ।
जनयन्त्यार्यभूमौ च कुशलैर्वर्धयन्ति च ॥ १० ॥
दुष्कृतात्परिररन्ति श्रुतं व्युत्पादयन्ति च ।
पञ्चभिः कर्मभिः सत्वमातृकल्या जिनात्मजाः ॥ ११ ॥

सत्वानां मातृभूताः सत्वमातृकल्या । माता हि पुत्रस्य पञ्चविधमुपकारं
करोति । गर्भेण धारयति । जनयति । आपाययति पोषयति संवर्धयति । अपा-
याद्रूढते । अभिलापं च शिष्ययति । तत्साधर्म्येणैतानि पञ्चबोधिसत्वकर्माणि
वेदितव्यानि । आर्यभूमिरार्यधर्मा वेदिव्याः ।

अद्यायाः सर्वसत्त्वेषु सर्वदा चावरोपणात् ।
अधिशीलादिशिखायां विमुक्तौ च नियोजनात् ॥ १२ ॥
बुद्धाध्येषणतत्त्वेषां आवृत्तेस्तु विवर्जनात् ।
पञ्चभिः कर्मभिः सत्वपितृकल्या जिनात्मजाः ॥ १३ ॥

पिता हि पुत्राणां पञ्चविधमुपकारं करोति । बीजं तेषामवरोपयति ।
शिल्पं शिष्ययति । प्रतिरूपैर्दारैर्नियोजयति । सम्भिषेष्टपनिक्षिपति । अनृणं
करोति यथा न पैतृकमृणं दाप्यते । तत्साधर्म्येण बोधिसत्वानामेतानि पञ्च
कर्माणि वेदितव्यानि । अद्या हि सत्वानामार्यात्मभावप्रतिलम्बस्य बीजं ।
शैक्षाः शिल्पं । विमुक्तिर्भार्या विमुक्तिप्रीतिसुखसंवेदना । बुद्धाः कल्याणमि-
चाणि । आवरणमृणस्थानं ।

अनर्हदेशनां ये च सत्वानां गूहयन्ति हि ।
शिखाविपत्तिं निन्दन्ति शंसन्त्येव च संपदं ॥ १४ ॥
अववादं च यच्छन्ति मारानावेदयन्ति हि ।
पञ्चभिः कर्मभिः सत्वबन्धुकल्या जिनात्मजाः ॥ १५ ॥

बन्धवो हि बन्धूनां पञ्चविधमुपकारं कुर्वन्ति । गुह्यं गूहयन्ति । कुचेष्टितं
विगर्हन्ति । सुचेष्टितं प्रशंसन्ति । करणीयेषु साहाय्यं गच्छन्ति । व्यसनस्थानेभ्यस्तु
निवारयन्ति । तत्साधर्म्येणैतानि बोधिसत्वानां पञ्च कर्माणि वेदितव्यानि ।

अनर्हेभ्यो गभीरधर्मदेशनाविगूहनात् शिवाविपत्तिसंपत्त्योर्यथाक्रमं
निन्दनात्प्रशंसनाच्च । अधिगमायाववादात् मारकर्मवेदनाच्च ।

संक्षेपे व्यवदाने च स्वयमश्रान्तबुद्धयः ।
यच्छन्ति लौकिकीं कृत्स्नां संपदं चातिलौकिकीं ॥ १६ ॥
सुखे हिते चाभिन्ना⁽¹⁾ ये सदा सुखहितैषिणः ।
पञ्चभिः कर्मभिः सत्वमित्रकल्या जिनात्मजाः ॥ १७ ॥

तद्वि मित्रं यन्मित्रस्य हिते च सुखे चाविपर्यस्तं । सुखं चोपसंहरति हितं
चाभेद्यं च भवति । हितसुखैषि च नित्यं । तथा बोधिसत्त्वाः सत्त्वानां पञ्चभिः
कर्मभिर्मित्रकल्या वेदितव्याः । लौकिकी हि संपत् सुखं । तथा सुखानुभवात् ।
लोकोत्तरा हितं । क्षेत्रव्याधिप्रतिपत्तत्वात् ।

सर्वदोषमवन्तो ये सत्त्वानां परिपाचने ।
सम्यगभिर्याणवक्तारः क्षमा विप्रतिपत्तिषु ॥ १८ ॥
द्वयसंपत्तिदातारस्तदुपाये च कोविदाः ।
पञ्चभिः कर्मभिः सत्त्वदासकल्या जिनात्मजाः ॥ १९ ॥

दासो हि पञ्चभिः कर्मभिः सम्यग् वर्तते । उत्थानसंपन्नो भवति कृत्येषु ।
अविसंवादको भवति । क्षमो भवति परिभाषणताडनादीनां । निपुणो भवति
सर्वकार्यकरणात् । विचक्षणश्च भवति उपायज्ञः । तत्साधर्म्यैतानि पञ्च
कर्माणि बोधिसत्त्वानां वेदितव्यानि । द्वयसंपत्तिलौकिकी लोकोत्तरा च
वेदितव्या ।

अनुत्पत्तिकधर्मेषु चान्तिं प्राप्ताश्च ये मताः ।
सर्वयानापदेष्टारः सिद्धयोगनियोजकाः ॥ २० ॥
सुमुखाः प्रतिकारे च विपाके चानपेक्षिणः ।
पञ्चभिः कर्मभिः सत्त्वाचार्यकल्या जिनात्मजाः ॥ २१ ॥

पञ्चविधेन कर्मणा शिष्याणामुपकारी भवति । स्वयं सुशिक्षितो भवति ।
सर्वं शिक्षयति । क्षिप्रं शिक्षयति । सुमुखो भवति सुरतजातीयः । निरामिष-
चित्तश्च भवति । तत्साधर्म्यैतानि बोधिसत्त्वानां पञ्च कर्माणि वेदितव्यानि ।

सत्त्वकृत्यार्थमुद्युक्ताः संभारान्पूरयन्ति ये ।
संभृतान्मोचयन्त्याशु विपक्षं हापयन्ति च ॥ २२ ॥

(1) Ms. : अखेदित्वाभिन्ना.

लोकसंपत्तिभिश्चैरलोकैर्योजयन्ति च ।

पञ्चभिः कर्मभिः सत्त्वोपाध्यायकल्पा जिनात्मजाः ⁽¹⁾ ॥ २३ ॥

उपाध्यायः पञ्चविधेन कर्मणा सार्धं विहारिणामुपकारी ⁽²⁾ भवति । प्रव्राजयति उपसंपादयति । अनुशास्ति दोषपरिवर्जने । आमिषेण संगृह्णाति धर्मेण च । तत्साधर्म्यैतानि बोधिसत्त्वानां पञ्च कर्माणि वेदितव्यानि । प्रति-कारविभागे द्वौ श्लोकौ ।

असत्तया चैव भोगेषु शीलस्य च न खण्डनैः ।

कृतज्ञतानुयोगाच्च प्रतिपत्तौ च योगतः ॥ २४ ॥

षट्सु पारमितास्त्वैव वर्तमाना हि देहिनिः ।

भवन्ति बोधिसत्त्वानां तथा प्रत्युपकारिणः ॥ २५ ॥

तथेति यथा तेषां बोधिसत्त्वा उपकारिणः । तत्र भोगेष्वनासत्तया दाने वर्तन्ते । शीलस्याखण्डनेन शीले । कृतज्ञतानुयोगात् चान्तौ । उपकारिबोधि-सत्त्वस्य कृतज्ञतया ते हि चान्तिप्रिया इति । प्रतिपत्तियोगतो वीर्यध्यान-प्रज्ञासु येन च प्रतिपद्यन्ते यत्र चेति कृत्वा । आशास्तिविभागे श्लोकः ।

वृद्धिं हानिं च काङ्क्षन्ति सत्त्वानां च प्रपाचनं ।

विशेषगमनं भूमौ बोधिं चानुत्तरां सदा ॥ २६ ॥

पञ्च स्थानानि बोधिसत्त्वाः सदैवाशंसन्ते । पारमितावृद्धिं । तद्विपक्षहानिं । सत्त्वपरिपाचनं । भूमिविशेषगमनं । अनुत्तरां च सम्यक्संबोधिं । अवबन्ध-प्रयोगविभागे श्लोकः ।

चासहानौ समुत्पादे संशयच्छेदने ऽपि च ।

प्रतिपत्त्यववादे च सदाबन्धा जिनात्मजाः ॥ २७ ॥

चतुर्विधे सत्त्वार्थे बोधिसत्त्वानामवबन्धः प्रयोगो वेदितव्यः । गम्भीरोदार-

(1) Le dernier pāda est hyper-
mètre, sans aucun soupçon d'erreur
dans le texte.

(2) *Sārdhanvīhārī*, mot nouveau.
Cf. le pāli *saddhivīhārī*. Childers

traduit : « A fellow or brother priest »,
mais il ajoute : « The disciples or pu-
pils of a therā are called his S's. ». En effet, le chinois traduit par *tī tso*,
« disciple ».

धर्मवासयोगे । बोधिचित्तसमुत्पादे । उत्पादितबोधिचित्तानां संशयोप-
च्छेदने । पारमिताप्रतिपत्त्यववादे च । सम्यक्प्रयोगविभागे द्वौ श्लोकौ ।

दानं निष्प्रतिकाङ्क्षं निःस्पृहं पुनर्भवे ।
शीलं चान्तिश्च सर्वत्र वीर्यं सर्वशुभोदये ॥ २८ ॥
विना रूपं तथा ध्यानं प्रज्ञा चोपायसंहिता ।
सम्यक्प्रयोगो धीराणां षट्सु पारमितासु हि ॥ २९ ॥

यथोक्तं रत्नकूटे⁽¹⁾ । विपाको ऽप्रतिकाङ्क्षिणो दानेनेति विस्तरः । परिहाणि-
विशेषभागीयधर्मविभागे द्वौ श्लोकौ ।

भोगसक्तिः सच्छिद्रत्वं मानश्चैव सुखस्रिका ।
आस्वादं विकल्पश्च धीराणां हानिहेतवः ॥ ३० ॥
स्थितानां बोधिसत्त्वानां प्रतिपत्तेषु तेषु च ।
ज्ञेया विशेषभागीया धर्मा एतद्विपर्ययात् ॥ ३१ ॥

षष्ठां पारमितानां विपक्षा हानभागीयाः । तत्प्रतिपक्षा विशेषभागीया
वेदितव्याः । प्रतिरूपकभूतगुणविभागे द्वौ श्लोकौ । एकः षट्पादः ।

प्रवारणापि⁽²⁾ कुहना सौमुख्यस्य च दर्शना ।
लोभत्वेन तथा वृत्तिः शान्तवाक्कायता तथा ॥ ३२ ॥
सुवाक्करणसंपन्नं प्रतिपत्तिविवर्जिता ।
एते हि बोधिसत्त्वानामभूतत्वाय देशिताः ।
विपर्ययात्प्रयुक्तानां तद्भूतत्वाय देशिताः ॥ ३३ ॥

षष्ठां पारमितानां प्रतिरूपकाः षड् बोधिसत्त्वगुणाः प्रवारणादयो
वेदितव्याः । शेषं गतार्थं । विनयविभागे श्लोकः ।

ते दानाद्युपसंहारेः सत्त्वानां विनयन्ति हि ।
षट्प्रकारं विपक्षं हि धीमन्तः सर्वभूमिषु ॥ ३४ ॥

(1) Ce titre désigne soit une collection considérable de sūtras (Nanj. २३; éd. de Tōkyō, II, १-६) — soit un sūtra spécial, de peu d'étendue, et traduit deux fois en chinois, par Tchou Fa-hou en ३०७ (Nanj. २५७; éd. de Tōkyō, II, १२).

et par Jñānagupta, entre ५८५ et ५९२ (Nanj. ५१; éd. de Tōkyō, II, १२). Je n'ai pas retrouvé le passage cité ici.

(2) *Pravāraṇā*, mot nouveau : « invitation ». Le sanscrit classique a *pravāraṇam*. Cf. pâli *pavāraṇā*.

षट्प्रकारो विपक्षः । षष्ठां पारमितानां मात्सर्यदौःशील्यक्रोधकौसीद्य-
विक्षेपदौःप्रज्ञानि यथाक्रमं । शेषं गतार्थं । व्याकरणविभागे त्रयः श्लोकाः ।

धीमद्व्याकरणं वेधा कालपुत्रलभेदतः ।
बोधौ व्याकरणे चैव महच्चान्यदुदाहृतं ॥ ३५ ॥
नोत्पत्तिचान्तिलाभेन मानाभोगविहानितः ।
एकीभावगमत्वाच्च सर्वबुद्धजिनात्मजैः ॥ ३६ ॥
चेत्त्रेण नाम्ना कालेन कल्पनाम्ना च तत्पुनः ।
परिवारानुवृत्त्या च सद्धर्मस्य तदिष्यते ॥ ३७ ॥

तत्र पुत्रलभेदेन व्याकरणं गोचस्थोत्पादितचित्तसंमुत्पासमच्चपुत्रलब्धव्याक-
रणात् । कालभेदेन परिमितापरिमितकालव्याकरणात् । पुनर्बोधौ व्याक-
रणं भवति । व्याकरणे वा एवंनामा तथागत एवममुष्मिन्काले व्याकरिष्यतीति ।
अन्यत्पुनर्महाव्याकरणं यदष्टम्यां भूमावनुत्पत्तिकधर्मचान्तिलाभतः । अहं
बुद्धो भविष्यामीति मानप्रहाणतः । सर्वनिमित्तभोगप्रहाणतः । सर्वबुद्ध-
बोधिसत्त्वैश्च सार्धमेकीभावोपगमनतः । तदात्मसंतानभेदादर्शनात् । पुनः
चेत्त्रादिभिर्व्याकरणमीदृशे बुद्धचेत्त्रे एवंनामा इयता कालेन बुद्धो भविष्यति ।
एवंनामके कल्पे ईदृशस्यास्य परिवारो भविष्यति । एतावदन्तरं कालमस्य
सद्धर्मानुवृत्तिर्भविष्यतीति । नियतिपातविभागे श्लोकः षट्पादः ।

संपत्त्युत्पत्तिनैयम्यपातो⁽¹⁾ ऽखेदे च धीमतां ।
भावनायाश्च सातत्ये समाधानाच्युतावपि ।
कृत्यसिद्धावनाभोगे चान्तिलाभे च सर्वथा ॥ ३८ ॥

षट्पारमिताधिकारेण षड्विधो नियतिपात एष निर्दिष्टः । संपत्तिनिय-
तिपातो नित्यमुदारभोगसंपत्तिलाभात् । उपपत्तिनियतिपातो नित्यं यथेष्टोप-
पत्तिपरिग्रहात् । अखेदनियतिपातो नित्यं संसारदुःखैरखेदात् । भावना-
सातत्यनियतिपातो नित्यं भावनासातत्यात् । समाधानाच्युतौ कृत्यसिद्धौ च
नियतिपातो नित्यं समाध्यपरिहाणितः सत्त्वकृत्यसाधनतश्च । अनाभोगानु-

⁽¹⁾ *Naiyamyā*, mot nouveau, glossé dans le commentaire par *niyati*, «fa-
talité». Le chinois traduit par *kiue-ting*, «définitivement fixé».

त्पत्तिकधर्मचान्तिनामे नियतिपातश्च नित्यमनाभोगनिर्विकल्पज्ञानविहारात् ।
अवश्यकरणीयविभागे श्लोकः षट्पादः ।

पूजा शिञ्चासमादानं करुणा शुभभावना ।
अप्रमादस्तथारण्ये श्रुतार्थातृप्तिरेव च ।
सर्वभूमिषु धीराणामवश्यकरणीयता ॥ ३९ ॥

षट्पारमिता अधिष्ठत्येयं षड्विधावश्यकरणीयता । गतार्थः श्लोकः ।
सातत्यकरणीयविभागे द्वौ श्लोकौ ।

कामेष्वदीनवञ्चानं स्वलितेषु निरीक्षणा ।
दुःखाधिवासना चैव कुशलस्य च भावना ॥ ४० ॥
अनास्वादः सुखे चैव निमित्तानामकल्पना ।
सातत्यकरणीयं हि धीमतां सर्वभूमिषु ॥ ४१ ॥

षट्पारमितापरिनिष्पादनार्थं षट् सातत्यकरणीयानि । गतार्थौ श्लोकौ ।
प्रधानवस्तुविभागे श्लोकः षट्पादः ।

धर्मदानं शीलशुद्धिर्नोत्पत्तिचान्तिरेव च ।
वीर्यारम्भो महायाने अन्त्या सकरुणा स्थितिः ।
प्रज्ञा पारमितानां च प्रधानं धीमतां मतं ॥ ४२ ॥

षट्सु पारमितास्वेतत् षड्विधं प्रधानं । तत्र शीलविशुद्धिरार्यकान्तं शीलं ।
अन्त्या सकरुणा स्थितिश्चतुर्थं ध्यानं करुणाऽप्रमाणयुक्तं । शेषं गतार्थं । प्रज्ञप्ति-
व्यवस्थानविभागे चत्वारः श्लोकाः ।

विद्यास्थानव्यवस्थानं सूत्राद्याकारभेदतः ।
ज्ञेयं धर्मव्यवस्थानं धीमतां सर्वभूमिषु ॥ ४३ ॥
पुनः सत्यव्यवस्थानं सप्तधा तद्यथाश्रयात् ।
चतुर्धा च त्रिधा चैव युक्तियानव्यवस्थितिः ॥ ४४ ॥
योनिश्च मनस्कारः सम्यग्दृष्टिः फलान्विता ।
प्रमाणैर्विचयो ऽचिन्त्यं ज्ञेयं युक्तिचतुष्टयं ॥ ४५ ॥
आशयाद्देशनाच्चैव प्रयोगात्संभूतेरपि ।
समुदागमभेदाच्च त्रिविधं यानमिष्यते ॥ ४६ ॥

चतुर्विधं प्रज्ञप्तिव्यवस्थानं । धर्मसत्ययुक्तियानप्रज्ञप्तिव्यवस्थानभेदात् । तत्र

पञ्चविद्यास्थानव्यवस्थानं धर्मव्यवस्थानं वेदितव्यं सूत्रगेयादिभिराकारभेदैः । तदन्तर्भूतान्येव हि तदन्यानि विद्यास्थानानि महायाने बोधिसत्वेभ्यो देश्यन्ते । सत्त्वव्यवस्थानं तु सप्तविधां तथतामाश्रित्य प्रवृत्तितथतां लक्षणतथतां विज्ञप्ति-
तथतां संनिवेशतथतां मिथ्याप्रतिपत्तितथतां सम्यक्प्रतिपत्तितथतां च । युक्तिप्रज्ञप्तिव्यवस्थानं चतुर्विधं । अपेक्षायुक्तिः । कार्यकारणयुक्तिः । उपपत्ति-
साधनयुक्तिः । धर्मतायुक्तिश्च । यानप्रज्ञप्तिव्यवस्थानं त्रिविधं । आवकयानं । प्रत्येकबुद्धयानं । महायानं च । तत्रापेक्षायुक्तिस्त्रिष्वपि यानेषु योनिशो-
मनस्कारः । तमपेक्ष्य तेन प्रत्ययेन लोकोत्तरायाः सम्यग्दृष्टेरुत्पादात् । कार्यकारणयुक्तिः सम्यग्दृष्टिः सफला । उपपत्तिसाधनयुक्तिः । प्रत्यक्षादिभिः
प्रमाणैः परीक्षा । धर्मतायुक्तिरचिन्त्यं स्थानं । सिद्धा हि धर्मता न पुनश्चिन्त्या । कस्मात् । योनिशोमनस्कारात् सम्यग्दृष्टिर्भवति । ततो वा क्लेशप्रहाणं
फलमित्येवमादि । यानत्रयव्यवस्थानं पञ्चभिराकारैर्वेदितव्यं । आश्रयतो
देशनातः प्रयोगतः संभारतः समुदागमतश्च । तत्र हीनां आश्रयदेशनाप्रयोग-
संभारसमुदागमाः आवकयानं मध्याः प्रत्येकबुद्धयानं उत्तमा महायानं ।
यथाश्रयं हि यथाभिप्रायं धर्मदेशनाभिभवति । यथा देशनं तथा प्रयोगः ।
यथाप्रयोगं संभारः । यथासंभारं च बोधिसमुदागम इति । पर्येषणाविभागे
श्लोकः ।

आगन्तुकत्वपर्येषा⁽¹⁾ अन्योन्यं नामवस्तुनोः ।

प्रज्ञप्तेर्द्विविधस्यात्र तन्मात्रत्वस्य वैषण्यं ॥ ४७ ॥

चतुर्विधा पर्येषणा धर्माणां । नामपर्येषणा वस्तुपर्येषणा⁽²⁾ । स्वभावप्रज्ञप्ति-
पर्येषणा । विशेषप्रज्ञप्तिपर्येषणा च । तत्र नाम्नो वस्तुन्यागन्तुकत्वपर्येषणा
नामपर्येषणा⁽²⁾ वेदितव्या । वस्तुनो नाम्न्यागन्तुकत्वपर्येषणा वस्तुपर्येषणा
वेदितव्या । तदुभयाभिसंबन्धे स्वभावविशेषप्रज्ञप्त्योः प्रज्ञप्तिमात्रत्वपर्येषणा
स्वभावविशेषप्रज्ञप्तिपर्येषणा वेदितव्या । यथाभूतपरिहारविभागे दश
श्लोकाः ।

सर्वस्थानुपलम्भाच्च भूतज्ञानं चतुर्विधं ।

सर्वार्थसिद्धौ धीराणां सर्वभूमिषु जायते ॥ ४८ ॥

चतुर्विधं यथाभूतपरिज्ञानं धर्माणां नामपर्येषणागतं । वस्तुपर्येषणागतं ।
स्वभावप्रज्ञप्तिपर्येषणागतं । विशेषप्रज्ञप्तिपर्येषणागतं च । तच्च सर्वस्थास्य

⁽¹⁾ *Paryeṣā*, mot nouveau, substitué probablement pour des raisons métriques à *paryeṣanā*. — ⁽²⁾ Rétabli d'après le chinois.

नामादिकस्थानुपलभाद्वेदितयं । उत्तरार्धेन यथाभूतपरिज्ञानस्य कर्मणां
माहात्म्यं दर्शयति ।

प्रतिष्ठाभोगबीजं हि निमित्तं बन्धनस्य हि ।

साश्रयाश्चित्तचैत्तास्तु बध्यन्ते ऽत्र सबीजकाः ॥ ४९ ॥

तत्र प्रतिष्ठानिमित्तं भाजनलोकः । भोगनिमित्तं पञ्च रूपादयो विषयाः ।
बीजनिमित्तं यत्तेषां बीजमालयविज्ञानं । यत्र त्रिविधे निमित्ते साश्रया-
श्चित्तचैत्ता बध्यन्ते । यच्च तेषां बीजमालयविज्ञानं । आश्रयाः पुनश्चक्षुरादयो
वेदितव्याः ।

पुरतः स्थापितं यच्च निमित्तं यत्स्थितं स्वयं ।

सर्वं विभावयन्धीमान् लभते बोधिमुत्तमां ॥ ५० ॥

तत्र पुरतः स्थापितं निमित्तं यच्छ्रुतचिन्ताभावनाप्रयोगेनालम्बनीकृतं
परिकल्पितं । स्थितं स्वयमेव यत्प्रकृत्यालम्बनीभूतमयत्नपरिकल्पितं । तस्य
विभावनाधिगमो नालम्बनीभावः । अकल्पना तदुपायो निमित्तप्रतिपक्षः ।
तच्चोभयं क्रमाद्भवति । पूर्वं हि स्थापितस्य पश्चात् स्वयंस्थितस्य । तत्र चतुर्वि-
पर्यासानुगतं पुद्गलनिमित्तं विभावयन्बोधिं आवकबोधिं प्रत्येकबोधिं वा
लभते । सर्वधर्मनिमित्तं विभावयन् महाबोधिं । एतेन यथातत्त्वं परिज्ञाय
मोक्षाय संवर्तते यथाभूतं परिज्ञानं । तत्परिदीपितं ।

तथतालम्बनं ज्ञानं द्वयग्राहविवर्जितं ।

दौष्टुल्यकायप्रत्यक्षं तत्त्वज्ञे धीमतां मतं ॥ ५१ ॥

एतेन यथास्वभावचयपरिज्ञानात् परतन्त्रस्वभावक्षयाय संवर्तते । तत्परि-
दीपितं । तथतालम्बनत्वेन परिनिष्पन्नं स्वभावं परिज्ञाय । द्वयग्राहविवर्जि-
तत्वेन कल्पितं । दौष्टुल्यकायप्रत्यक्षत्वेन परतन्त्रं । तस्यैव क्षयाय संवर्तते
दौष्टुल्यकायस्थालयविज्ञानस्य तत्त्वज्ञे तत्त्वज्ञे ।

तथतालम्बनं ज्ञानमनानाकारभावितां ।

सदसत्तार्थे प्रत्यक्षं विकल्पविभुं चोच्यते ॥ ५२ ॥

अनानाकारभावितां निमित्ततथतयोरनानात्वदर्शनात् । एतेन आवका-
निमित्ताद्बोधिसत्वानिमित्तस्य विशेषः परिदीपितः । ते हि निमित्तानि-
मित्तयोर्नानात्वं पश्यन्तु । सर्वनिमित्तानाममनसिकारादनिमित्तस्य च

धातोर्मनसिकारादनिमित्तं समापद्यन्ते । बोधिसत्वास्तु तथताव्यतिरेकेण निमित्तमपश्यन्तो निमित्तमेवानिमित्तं पश्यन्त्यतस्तेषां तज्ज्ञानमनानाकार-
भावितं । सत्तार्थे च तथतायामसत्तार्थे च निमित्ते प्रत्यक्षं विकल्पविभु
चोच्यते । विकल्पविभुत्वलाभाद्यथाविकल्पं सर्वार्थसमृद्धितः ।

तत्त्वं संख्याय बालानामतत्त्वं ख्याति सर्वतः ।

तत्त्वं तु बोधिसत्त्वानां सर्वतः ख्यात्यपास्य तत् ॥ ५३ ॥

एतेन यथा बालानां स्वरसेनातत्त्वमेव ख्याति निमित्तं न तत्त्वं तथता ।
एवं बोधिसत्त्वानां स्वरसेन तत्त्वमेव ख्याति नातत्त्वमित्युपदर्शितं ।

अख्यानख्यानता ज्ञेया असदर्थसदर्थयोः ।

आश्रयस्य परावृत्तिर्मोक्षोऽसौ कामचारतः ॥ ५४ ॥

असदर्थस्य निमित्तस्याख्यानता सदर्थस्य तथतायाः ख्यानता आश्रय-
परावृत्तिर्वेदितव्या । तथा हि तदख्यानं ख्यानं च । सैव च मोक्षो वेदितव्यः ।
किं कारणं । कामचारतः । तदा हि स्वतन्त्रो भवति स्वचित्तवशवर्ती प्रकृत्यैव
निमित्तासमुदाचारात् ।

अन्योन्यं तुल्यजातीयः ख्यात्यर्थः सर्वतो महान् ।

अन्तरायकरस्मात्परिज्ञायैनमुत्सृजेत् ॥ ५५ ॥

इदं चेन्नपरिशोधनोपाये यथाभूतपरिज्ञानं । भाजनलोकार्थो महानन्योन्यो
वर्तमानस्तुल्यजातीयः ख्याति स एवायमिति । स चैवं ख्यानादन्तरायकरो
भवति बुद्धचेचपरिशुद्धये । तस्मादन्तरायकरं परिज्ञायैनमुत्सृजेदेवं ख्यातं ।
अप्रमेयविभागे श्लोकः ।

परिपाच्यं विशोध्यं च प्राप्यं योग्यं च पाचने ।

सम्यक्त्वदेशनावस्तु अप्रमेयं हि धीमतां ॥ ५६ ॥

पञ्चविधं हि वस्तु बोधिसत्त्वानामप्रमेयं । परिपाच्यं वस्तु सत्वधातुरवि-
शेषेण विशोध्यं लोकधातुर्भाजनलोकसंगृहीतः । प्राप्यं धर्मधातुः । परिपाचन-
योग्यं विनेयधातुः । सम्यग्देशनावस्तु विनयोपायधातुः । देशनाफलविभागे
द्वौ श्लोकौ ।

बोधिसत्त्वस्य चोत्पादो नोत्पादश्चान्तिरेव च ।

चक्षुश्च निर्मलं हीनमाश्रयवचय एव च ॥ ५७ ॥

सद्धर्मस्य स्थितिर्दीर्घा व्युत्पत्तिश्चित्तिभोगता ।

देशनायाः फलं ज्ञेयं तत्प्रयुक्तस्य धीमतः ॥ ५८ ॥

देशनायां प्रयुक्तस्य बोधिसत्वस्याष्टविधं देशनायाः फलं वेदितव्यं ।
श्रोतृषु केचिद्वोधिचित्तमुत्पादयन्ति । केचिदनुत्पत्तिकधर्मज्ञानं प्रतिबभूवन् ।
केचिद्विरजो विगतमलं धर्मेषु धर्मचक्षुःत्पादयन्ति हीनयानसंगृहीतं । केचि-
दाश्रयवचयं प्राप्नुवन्ति । सद्धर्मस्य चिरस्थितिको भवति परंपराधारणतया ।
अव्युत्पन्नानामर्थव्युत्पत्तिर्भवति । संशयितानां संशयच्छेदो भवति । विनिश्चि-
तानां सद्धर्मसंभोगो भवति अनवद्यो प्रीतिरसः । महायानमहत्त्वविभागे द्वौ
श्लोका ।

आलम्बनमहत्त्वं च प्रतिपत्तेर्द्वयोस्तथा ।

ज्ञानस्य वीर्यारम्भस्य उपाये कौशलस्य च ॥ ५९ ॥

उदागममहत्त्वं च महत्त्वं बुद्धकर्मणः ।

एतन्महत्त्वयोगाद्धि महायानं निरुच्यते ॥ ६० ॥

सप्तविधमहत्त्वयोगान्महायानमित्युच्यते । आलम्बनमहत्त्वेनाप्रमाणविस्तीर्ण-
सूत्रादिधर्मयोगात् । प्रतिपत्तिमहत्त्वेन द्वयोः प्रतिपत्तेः स्वार्थं परार्थं च ।
ज्ञानमहत्त्वतो द्वयोर्ज्ञानात्पुद्गलनैरात्म्यस्य धर्मनैरात्म्यस्य च प्रतिवेधकाले ।
वीर्यारम्भमहत्त्वेन त्रीणि कल्याणसंख्येयानि सातत्वसत्कृत्यप्रयोगात् । उपायकौ-
शल्यमहत्त्वेन संसारापरित्यागासंक्षेपतः । समुदागममहत्त्वेन बलवैशारद्या-
वेणिकबुद्धधर्मसमुदागमात् । बुद्धकर्ममहत्त्वेन च पुनः पुनरभिसंबोधिमहा-
परिनिर्वाणसंदर्शनतः । महायानसंयहविभागे द्वौ श्लोका ।

गोचं धर्माधिमुक्तिश्च चित्तस्योत्पादना तथा ।

दानादिप्रतिपत्तिश्च न्यायावक्रान्तिरेव च ॥ ६१ ॥

सत्त्वानां परिपाकश्च चैत्रस्य च विशोधना ।

अप्रतिष्ठितनिर्वाणं बोधिः श्रेष्ठा च दर्शनात् ॥ ६२ ॥

एतेन दशविधेन वस्तुना कृत्स्नं महायानं संगृहीतं । तत्र सत्त्वानां परिपाचनं
भूमिप्रतिष्ठस्य यावत्सप्तम्यां भूमौ वेदितव्यं । चैत्रपरिशोधनमप्रतिष्ठितनिर्वाणं
चाविनिवर्तनीयायां भूमौ चिविधायां । श्रेष्ठा बोधिर्बुद्धभूमौ । तत्रैव चाभि-

संबोधिमहापरिनिर्वाणसंदर्शना वेदितव्या । शेषं गतार्थं । बोधिसत्वविभागे
दश श्लोकाः ।

आधिमोक्षिक एकश्च शुद्धाध्याशयिको ऽपरः ।
निमित्ते चानिमित्ते च चार्यप्यनभिसंस्कृते ।
बोधिसत्त्वा हि विज्ञेयाः पञ्चैते सर्वभूमिषु ॥ ६३ ॥

तत्र निमित्तचारी द्वितीयां भूमिमुपादाय यावत् षष्ठ्यां । अनिमित्तचारी
सप्तम्यां । अनभिसंस्कारचारी परेण । शेषं गतार्थं ।

कामेष्वसक्तस्त्रिविशुद्धकर्मा क्रोधाभिभूयं गुणतत्परश्च ।
धर्मे ऽचलसत्त्वगभीरदृष्टिर्बोधौ स्पृहावान् खलु बोधिसत्वः ॥ ६४ ॥⁽¹⁾

एतेन षट्पारमिताप्रतिपत्तितो महाबोधिप्रणिधानतश्च बोधिसत्त्वलक्षणं
परिदीपितं ।

अनुग्रहेष्को ऽनुपघातदृष्टिः परोपघातेष्वधिवासकश्च ।
धीरो ऽप्रमत्तश्च बह्वश्रुतश्च परार्थयुक्तः खलु बोधिसत्वः ॥ ६५ ॥

तत्र धीर आरब्धवीर्यो दुःखैरविषादात् । अप्रमत्तो ध्यानसुखेष्वसक्तः ।
शेषं गतार्थं ।

आदीनवच्चः स्वपरियहेषु भोगेष्वसक्तो ह्यनिगूढवैरः ।
योगी निमित्ते कुशलो ऽकुदृष्टिरध्यात्मसंस्थः खलु बोधिसत्वः ॥ ६६ ॥

तत्र भोगेष्वसक्तो यस्तान्विहाय प्रव्रजति । निमित्तकुशलः शमथादि-
निमित्तत्रयकौशल्यात् । अध्यात्मसंस्थो महायानाविकम्पनात् । महायानं हि
बोधिसत्त्वानामध्यात्मं । शेषं गतार्थं ।

दयान्वितो ह्रीगुणसंनिविष्टो दुःखाधिवासात्स्वसुखेष्वसक्तः ।
स्मृतिप्रधानः सुसमाहितात्मा यानाविकार्यः खलु बोधिसत्वः ॥ ६७ ॥

⁽¹⁾ Mètre : indravajrā ou upajāti jusqu'au vers 72.

तत्र स्मृतिप्रधानो ध्यानवान् स्मृतिबलेन चित्तसमाधानात् । सुसमाहि-
तात्मा निर्विकल्पज्ञानः । शेषं गतार्थं ।

दुःखापहो दुःखकरो न चैव दुःखाधिवासो न च दुःखभीतः ।
दुःखाद्विमुक्तो न च दुःखकल्पो दुःखाभ्युपेतः खलु बोधिसत्त्वः ॥ ६८ ॥

तत्र दुःखाद्विमुक्तो ध्यानवान् कामधातुवैराग्याद् दुःखदुःखतामोक्षतः ।
दुःखाभ्युपेतः संसाराभ्युपगमात् । शेषं गतार्थं ।

धर्मे रतो ऽधर्मरतः प्रकृत्या धर्मे जुगुप्सी^(१) धरमाभियुक्तः^(२) ।
धर्मे वशी धर्मनिरन्धकारी धर्मप्रधानः खलु बोधिसत्त्वः ॥ ६९ ॥

अत्र धर्मे जुगुप्सी अचान्तिजुगुप्सनात् । धर्मे वशी समापत्तौ । धर्मप्रधानो
महाबोधिपरमः । धर्म एवात्र धरम उक्तो वृत्तानुवृत्त्या । शेषं गतार्थं ।

भोगाप्रमत्तो नियमाप्रमत्तो रक्षाप्रमत्तः कुशलाप्रमत्तः ।
सुखाप्रमत्तो धरमाप्रमत्तो यानाप्रमत्तो खलु बोधिसत्त्वः ॥ ७० ॥

तत्र रक्षाप्रमत्तः चान्तिमान् स्वपरचित्तानुरक्षणात् । धर्माप्रमत्तो यथाभूत-
धर्मप्रज्ञानात् । शेषं गतार्थं ।

विमानलज्जस्तनुदोषलज्ज अमर्षलज्जः परिहाणिलज्जः ।
विशाललज्जस्तनुदृष्टिलज्जः यानान्यलज्जः खलु बोधिसत्त्वः ॥ ७१ ॥

तत्र विमानलज्जो यो ऽर्थिनो न विमानयति । तनुदोषलज्जो ऽणुमात्रेष्व-
वद्येषु भयदर्शी । तनुदृष्टिलज्जो धर्मनैरात्म्यप्रतिवेधी । शेषं गतार्थं । सर्वैरभिः
स्लोकैः पर्यायान्तरेण षट्पारमिताप्रतिपत्तितो महाबोधिप्रणिधानतश्च बोधि-
सत्त्वलक्षणं परिदीपितं ।

इहापि चामुच उपेक्षणेन संस्कारयोगेन विमुत्तलामैः ।
शमोपदेशेन महाफलेन अनुग्रहे वर्तति बोधिसत्त्वः ॥ ७२ ॥

इहैव सत्त्वानामनुग्रहे वर्तते दानेन । अमुच शीलिनोपपत्तिविशेषं प्राप्य ।
संस्कारयोगेनेति वीर्ययोगेन । महाफलेनेति बुद्धत्वेन । शेषं गतार्थं । एतेन

(^१) *Jugupsin*, mot nouveau, ad-
jectif tiré de *jugupsā*, «dégout».
Chinois : *ho*, «gourmander».

(^२) *Dharama*, metri causa, pour
dharma. De même encore, infra, au
vers 70.

षड्भिः पारमिताभिर्महाबोधिप्रणिधानेन च यथा सत्त्वानुग्रहे बोधिसत्त्वो वर्तते तत्परिदीपितं । बोधिसत्त्वसामान्यनामविभागे अष्टौ श्लोकाः ।

बोधिसत्त्वो महासत्त्वो धीमांश्चैवोत्तमद्युतिः ।
जिनपुत्रो जिनाधारो विजेताथ जिनाङ्कुरः ॥ ७३ ॥⁽¹⁾
विक्रान्तः परमाश्चर्यः सार्धवाहो महायशः ।
रूपालुश्च महापुण्य ईश्वरो धार्मिकस्तथा ॥ ७४ ॥

एतानि षोडश सर्वबोधिसत्त्वानामन्वर्थनामानि सामान्येन ।

सुतत्वबोधैः सुमहार्थबोधैः सर्वावबोधैरपि नित्यबोधैः ।
उपायबोधैश्च विशेषेण तेनोच्यते हेतुन⁽²⁾ बोधिसत्त्वः ॥ ७५ ॥⁽³⁾

पञ्चविधेन बोधविशेषेण बोधिसत्त्व इत्युच्यते । पुत्रलधर्मनैरात्म्यबोधेन ।
सर्वाकारसर्वार्थबोधेन अक्षयावबोधेन परिनिर्वाणसंदर्शने ऽपि । यथाविनेयं
च विनयोपायबोधेन ।

आत्मानुबोधात्तनुदृष्टिवोधाद्विचित्रविज्ञप्तिविबोधतश्च ।
सर्वस्य चाभूतविकल्पबोधात्तेनोच्यते हेतुन बोधिसत्त्वः ॥ ७६ ॥

अत्र पुनश्चतुर्विधबोधविशेषं दर्शयति चित्तमनोविज्ञानबोधतः । तेषां
चाभूतपरिकल्पत्वावबोधतः । तत्र चित्तमालयविज्ञानं । मनस्तदालम्बनमा-
त्मदृष्ट्यादिसंप्रयुक्तं । विज्ञानं षड्विज्ञानकायाः ।

अबोधबोधादनुबोधबोधादभावबोधात्प्रभवानुबोधात् ।
अबोधबोधप्रतिबोधतश्च तेनोच्यते हेतुन बोधिसत्त्वः ॥ ७७ ॥

अत्र पुनः पञ्चविधं बोधविशेषं दर्शयति । अविद्याबोधात् । विद्याबोधात् ।
परिकल्पितादिस्वभाववयबोधाच्च । तत्राबोधत्वेन बोधप्रतिबोधात् परिनि-
ष्पन्नस्वभावबोधो वेदितव्यः ।

अनर्थबोधात्परमार्थबोधात्सर्वावबोधात्सकलार्थबोधात् ।
बोद्धव्यबोधाश्रयबोधबोधात्तेनोच्यते हेतुन बोधिसत्त्वः ॥ ७८ ॥

74. ⁽¹⁾ Mètre anushtubh jusqu'au vers *hetunā*. De même dans les vers sui-
vants.

⁽²⁾ *Hetuna*, metri causa, pour ⁽³⁾ Mètre upajāti jusqu'au vers 80.

अत्र पञ्चविधं बोधविशेषं दर्शयति । परतन्त्रलक्षणबोधात् । परिनिष्पन्न-
लक्षणबोधात् । सर्वज्ञेयसर्वाकारबोधात् । बोध्यबोधकबोधिचिमण्डलपरि-
शुद्धिबोधाच्च ।

निष्पन्नबोधात्पदबोधतश्च गर्भानुबोधात् क्रमदर्शनस्य ।

बोधाद्भृशं संशयहानिबोधात् तेनोच्यते हेतुन बोधिसत्त्वः ॥ ७९ ॥

तत्र निष्पन्नबोधो बुद्धत्वं । पदबोधो येन तुषितभवने वसति । गर्भानुबोधो
येन मातुः कुक्षिमवक्रामति । क्रमदर्शने बोधो येन गर्भान्निष्क्रमणं काम-
परिमोगं प्रव्रज्यां दुष्करचर्यामभिसंबोधिं च दर्शयति । भृशं संशयहानिबोधो
येन सर्वसंशयकेदाय सत्त्वानां धर्मचक्रं प्रवर्तयति ।

लामी ह्यलामी धीसंस्थितश्च ⁽¹⁾ बोद्धानुबोद्धा प्रतिदेशकश्च ।

निर्जल्पबुद्धिर्हृतमानमानी ह्यपक्वसंपक्वमतिश्च धीमान् ॥ ८० ॥

अत्रैकादशविधेनातीतादिना बोधेन बोधिसत्त्वः परिदीपितः । तत्र
लामी अलामी धीसंस्थितश्चातीतानागतप्रत्युत्पन्नैर्बोधैर्यथाक्रमं । बोद्धा स्वयं-
बोधात् । अनुबोद्धा परतो बोधादेतेनाध्यात्मिकबाह्यं बोधं दर्शयति । प्रति-
देशको निर्जल्पबुद्धिरित्यौदारिकसूक्ष्मं । मानी हृतमानीति हीनप्रणीतं ।
अपक्वसंपक्वमतिश्चेति दूरान्तिकं बोधं दर्शयति ।

महायानसूचालंकारे गुणाधिकारः समाप्तः

XX-XXI

लिङ्गविभागे द्वौ श्लोकौ ।

अनुकम्पा प्रियाख्यानं धीरता मुक्तहस्तता ।

गम्भीरसंधिनिर्मोहो लिङ्गान्येतानि धीमतां ॥ १ ॥ ⁽²⁾

परिरहे ऽधिमुक्त्याप्तावखेदे द्वयसंग्रहे ।

आशयाच्च प्रयोगाच्च विज्ञेयं लिङ्गपञ्चकं ॥ २ ॥

तत्र प्रथमेन श्लोकेन पञ्च बोधिसत्त्वलिङ्गानि दर्शयति । द्वितीयेन तेषां

⁽¹⁾ Substitution irrégulière d'une
longue (dhi) à deux brèves.

⁽²⁾ Mètre anuṣṭubh jusqu'au vers
14.

कर्म समाससंग्रहं च । तत्रानुकम्पा बोधिचित्तेन सत्वपरिग्रहार्थं प्रियाख्यानं
सत्त्वानां बुद्धशासनाधिमुक्तिलाभार्थं धीरता दुष्करचर्यादिभिरखेदार्थं मुक्त-
हस्तता गम्भीरसंधिनिर्माणं च द्वयेन संग्रहार्थमाभिषेण धर्मेण च यथाक्रमं ।
एषां पञ्चानां लिङ्गानां अनुकम्पा आश्रयतो वेदितव्या । शेषाणि प्रयोगतः ।
गृहिप्रव्रजितपक्षविभागे त्रयः श्लोकाः ।

बोधिसत्त्वा हि सततं भवन्त्यक्रवर्तिनः ।
प्रकुर्वन्ति हि सत्त्वार्थं गृहिणः सर्वजन्मसु ॥ ३ ॥
आदानलब्धा प्रव्रज्या धर्मतोपगता परा ।
निदर्शिका च प्रव्रज्या धीमतां सर्वभूमिषु ॥ ४ ॥
अप्रमेयेर्गुणैर्युक्तः पक्षः प्रव्रजितस्य तु ।
गृहिणो बोधिसत्त्वाच्च यतिसत्त्वाद्विशिष्यते ॥ ५ ॥

एकेन श्लोकेन यादृशे गृहिपक्षे स्थितो बोधिसत्त्वः सत्त्वार्थं करोति तत्परि-
दीपितं । द्वितीयेन यादृशे प्रव्रजितपक्षे । तत्र त्रिविधा प्रव्रज्या वेदितव्या ।
समादानलब्धा । धर्मतालब्धा । निदर्शिका च निर्माणैः । तृतीयेन गृहिपक्षात्
प्रव्रजितपक्षस्य विशेषः परिदीपितः । अध्याशयविभागे श्लोकः षट्पादः ।

परचेष्टफलेष्वा च शुभवृत्ताविहैव च ।
निर्वाणेष्वा च धीराणां सत्त्वेष्वध्याशय इष्यते ।
अशुद्धश्च विशुद्धश्च सुविशुद्धः सर्वभूमिषु ⁽¹⁾ ॥ ६ ॥

एतेन समासतः पञ्चविधो ऽध्याशयः परिदीपितः । सुखाध्याशयः । पर-
चेष्टफलेष्वा हिताध्याशयः इहैव कुशलप्रवृत्तीष्वा निर्वाणेष्वा तदुभयाध्याशय
एवेति नान्यो वेदितव्यः । अशुद्धादिकास्त्रयो ऽध्याशया अप्रविष्टानां । भूमि-
प्रविष्टानां । अविनिवर्तनीयभूमिप्राप्तानां च यथाक्रमं वेदितव्याः । परिग्रह-
विभागे श्लोकः ।

प्रणिधानात्समाचिन्तादाधिपत्यात्परिग्रहः ।
गणस्य कर्षणत्वाच्च धीमतां सर्वभूमिषु ॥ ७ ॥

चतुर्विधः सत्वपरिग्रहो बोधिसत्त्वानां प्रणिधानपरिग्रहो वेदितव्यो
बोधिचित्तेन सर्वसत्वपरिग्रहणात् । समचित्ततापरिग्रह आत्मपरसमताला-

⁽¹⁾ Pada hypermètre.

भादभिसमयकाले । आधिपत्यपरिग्रहः स्वामिभूतस्य येषामसौ स्वामी ।
गणपरिकर्षणपरिग्रहश्च शिष्यगणोपादानात् । उपपत्तिविभागे श्लोकः ।

कर्मणाद्याधिपत्येन प्रणिधानस्य चापरा ।

समाधेय विभुत्वस्य चोत्पत्तिर्धर्मितां मता ॥ ८ ॥

चतुर्विधा बोधिसत्वानामुपपत्तिः कर्माधिपत्येन याधिमुक्तिचर्याभूमि-
स्थितानां कर्मवशेनाभिप्रेतस्थानोपपत्तिः प्रणिधानवशेन या भूमिप्रविष्टानां
सर्वसत्वपरिपाचनार्थं तिर्यगादिहीनस्थानोपपत्तिः । समाध्याधिपत्येन या
ध्यानानि व्यावर्त्य कामधातावुपपत्तिः । विभुत्वाधिपत्येन या निर्माणैस्तुषित-
भवनाद्युपपत्तिसंदर्शनात् । विहारभूमिविभागे चिंशत् श्लोकाः ।

लक्षणात्पुत्रलाङ्घिचास्त्रन्धनिष्पत्तिलिङ्गतः ।

निश्क्तेः प्राप्तितस्यैव विहारो भूमिरेव च ॥ ९ ॥

लक्षणविभागमारभ्य पञ्च श्लोकाः ।

शून्यता परमात्मस्य कर्मनाशे व्यवस्थितिः ।

विहृत्य ससुखैर्ध्यानैर्जन्म कामे ततः परं ॥ १० ॥

ततश्च बोधिपक्षाणां संसारे परिणामना ।

विना च चित्तसंक्लेशं सत्वानां परिपाचना ॥ ११ ॥

उपपत्ती च संचित्य संक्लेशस्थानुरचना ।

एकायनपथस्त्रिष्टाऽनिमित्तैकान्तिकः पथः ॥ १२ ॥

अनिमित्तेऽप्यनाभोगः ज्ञेयस्य च विशोधना ।

सत्वपाकस्य निष्पत्तिर्जायते च ततः परं ॥ १३ ॥

समाधिधारणीनां च बोधेऽस्यैव विशुद्धता ।

एतस्माच्च व्यवस्थानाद्विज्ञेयं भूमिलक्षणं ॥ १४ ॥

एकादश विहारा एकादश भूमयः । तेषां लक्षणं । प्रथमायां भूमौ परम-
शून्यताभिसमयो लक्षणं पुत्रलक्ष्मणैरात्म्याभिसमयात् । द्वितीयायां कर्मणा-
मविप्रणाशव्यवस्थानं कुशलाकुशलकर्मपथतत्फलवैचित्र्यज्ञानात् । तृतीयायां
सांतिशयसुखैर्बोधिसत्वध्यानैर्विहृत्यापरिहीनस्यैव तेभ्यः कामधातावुपपत्तिः ।
चतुर्थ्यां बोधिपञ्चवज्रलविहारिणोऽपि बोधिपक्षाणां संसारे परिणामना ।
पञ्चम्यां चतुरार्यसत्यवज्रलविहारितया विनात्मनश्चित्तसंक्लेशेन सत्वानां परि-
पाचनायां नानाशास्त्रशिल्पप्रणयनात् । षष्ठ्यां प्रतीत्यसमुत्पादवज्रलविहा-

रितया संचित्तमवोपपत्तौ तच्च संक्लेशस्थानुरचना । सप्तम्यां मिश्रोपमिश्र-
त्वेनैकायनपथस्याष्टमस्य विहारस्य झिष्ट आनिमित्तिकैकान्तिको मार्गः ।
अष्टम्यामनिमित्ते ऽप्यनाभोगो निरभिसंस्कारानिमित्तविहारित्वाद् बुद्धचेच-
परिशोधना च । नवम्यां प्रतिसंविद्धशितया सत्वपरिपाकनिष्पत्तिः सर्वाका-
रपरिपाचनसामर्थ्यात् । दशम्यां समाधिमुखानां धारणीमुखानां च विशुद्धता ।
एकादश्यां बुद्धभूमौ बोधिविशुद्धता लक्षणां सर्वज्ञेयावरणप्रहाणात् । भूमिष्ठे
च पुत्रलविभागमारभ्य द्वौ श्लोकौ ।

विशुद्धदृष्टिः सुविशुद्धशीलः समाहितो धर्मविभूतमानः ।

संतानसंक्लेशविशुद्धिभेदे निर्माण एकक्षणलब्धबुद्धिः ॥ १५ ॥ ⁽¹⁾

उपेक्षकः चेचविशोधकश्च स्यात्सत्वपाके कुशलो महर्षिः ।

संपूर्णकायश्च निदर्शने च शक्तो ऽभिषिक्तः खलु बोधिसत्वः ॥ १६ ॥

दशसु भूमिषु दश बोधिसत्वा व्यवस्थाप्यन्ते । प्रथमायां विशुद्धदृष्टिः पुत्रल-
धर्मदृष्टिप्रतिपक्षज्ञानलाभात् । द्वितीयायां सुविशुद्धशीलः सूक्ष्मापत्तिस्खलि-
तसमुदाचारस्याप्यभावात् । तृतीयायां समाहितो भवत्यच्युतध्यानसमाधि-
लाभात् । चतुर्थ्यां धर्मविभूतमानः सूचादिधर्मनानात्वमानस्य विभूतत्वात् ।
पञ्चम्यां संतानभेदे निर्माणो दशभिश्चित्ताशयविशुद्धिसमताभिः सर्वसंतान-
समताप्रवेशात् । षष्ठ्यां संक्लेशव्यवदानभेदे निर्माणः प्रतीत्यसमुत्पादतथता-
बहुलविहारितया कृष्णशुक्लपक्षाभ्यां तथतायाः संक्लेशव्यवदानादर्शनात् ।
प्रकृतिविशुद्धितामुपादाय । सप्तम्यामेकचित्तक्षणलब्धबुद्धिर्निर्निमित्तविहार-
सामर्थ्यात् प्रतिक्षणं सप्तचिंशद्वोधिपक्षभावनातः । अष्टम्यामुपेक्षकः चेचवि-
शोधकश्चानाभोगनिर्निमित्तविहारित्वाद् मिश्रोपमिश्रप्रयोगतस्याविनिवर्त-
नीयभूमिप्रविष्टैर्बोधिसत्त्वैः । नवम्यां सत्वपरिपाककुशलः पूर्ववत् । दशम्यां
बोधिसत्वभूमौ बोधिसत्त्वो महर्षिकश्च व्यवस्थाप्यते महाभिज्ञालाभात् ।
संपूर्णधर्मकायश्चाप्रमाणसमाधिधारणीमुखस्फुरणादाश्रयस्य निदर्शने च
शक्तो व्यवस्थाप्यते तुषितभवनवासादिनिर्माणनिदर्शनात् । अभिषिक्तश्च
बुद्धत्वे सर्वबुद्धेभ्यस्तत्राभिषेकलाभात् । शिवाव्यवस्थानमारभ्य पञ्च श्लोकाः ।

धर्मतां प्रतिविध्येह अधिशीले ऽनुशिच्छणे ।

अधिक्षित्ते ऽप्यधिप्रज्ञे प्रज्ञा तु द्वयगोचरा ॥ १७ ॥ ⁽²⁾

धर्मतत्त्वं तदज्ञानज्ञानाया वृत्तिरेव च ।

प्रज्ञाया गोचरस्तस्माद् द्विभूमौ तद्व्यवस्थितिः ॥ १८ ॥

⁽¹⁾ Mètre upajāti jusqu'au vers 16. — ⁽²⁾ Mètre anushtubh jusqu'au vers 24.

शिखाणां भावनायाश्च फलमन्यस्तुर्विधं ।
 अनिमित्तसंस्कारो विहारः प्रथमं फलं ॥ १९ ॥
 स एवानभिसंस्कारो द्वितीयं फलमिष्यते ।
 चेच्चशुद्धिश्च सत्त्वानां पाकनिष्पत्तिरेव च ॥ २० ॥
 समाधिधारणीनां च निष्पत्तिः परमं फलं ।
 चतुर्विधं फलं ह्येतत् चतुर्भूमिसमाश्रितं ॥ २१ ॥

प्रथमायां भूमौ धर्मतां प्रतिविध्य द्वितीयायामधिशीलं शिष्यते । तृतीया-
 यामधिचित्तं । चतुर्थीपञ्चमीषष्ठीष्वधिप्रज्ञं । बोधिपञ्चसंगृहीता हि प्रज्ञा
 चतुर्थ्या भूमौ । सा पुनर्द्वयगोचरा भूमिद्वये । द्वयं पुनर्धर्मतत्त्वं च दुःखादिसत्त्वं ।
 तदज्ञानज्ञानादिका च वृत्तिरनुलोमः प्रतीत्यसमुत्पादः । तदज्ञानादिका
 हि वृत्तिरविद्यादिका । तज्ज्ञानादिका च वृत्तिर्विद्यादिका । तस्माद्भूमिद्वये
 ऽप्यधिप्रज्ञव्यवस्थानं । अतः परं चतुर्विधं शिखाफलं चतुर्भूमिसमाश्रितं
 वेदितव्यं यथाकृत्स्नं । तच्च द्वितीयं फलं स एवानिमित्तो विहारो ऽनभिसंस्कारः
 चेचपरिशुद्धिश्च वेदितव्यं । शेषं गतार्थं । स्कन्धव्यवस्थानमारभ्य द्वौ श्लोकौ ।

धर्मतां प्रतिविध्येह शीलस्कन्धस्य शोधना ।
 समाधिप्रज्ञास्कन्धस्य तत ऊर्ध्वं विशोधना ॥ २२ ॥
 विमुक्तिमुक्तिज्ञानस्य तदन्यासु विशोधना ।
 चतुर्विधादावरणात् प्रतिघातावृत्तेरपि ॥ २३ ॥

तदन्यास्त्विति सप्तम्यां यावद् बुद्धभूमावुभयोर्विमुक्तिविमुक्तिज्ञानयोर्विशो-
 धना । सा पुनर्विमुक्तिश्चतुर्विधफलावरणाच्च वेदितव्या । प्रतिघातावरणाच्च
 बुद्धभूमौ । येनान्येषां ज्ञेये ज्ञानं प्रतिहन्यते । बुद्धानां तु तद्विमोक्षात् सर्वत्रा-
 प्रतिहतं ज्ञानं । शेषं गतार्थं । निष्पत्तिव्यवस्थानमारभ्य त्रयः श्लोकाः ।

अनिष्पन्नाश्च निष्पन्ना विज्ञेयाः सर्वभूमयः ।
 निष्पन्ना अप्यनिष्पन्ना निष्पन्नाश्च पुनर्मताः ॥ २४ ॥
 निष्पत्तिर्विज्ञेया यथाव्यवस्थानमनसिकारेण ।
 तत्कल्पनताज्ञानादविकल्पनया च तस्यैव ॥ २५ ॥ ⁽¹⁾
 भावना अपि निष्पत्तिरचिन्त्यं सर्वभूमिषु ।
 प्रत्यात्मवेदनीयत्वात् बुद्धानां विषयादपि ॥ २६ ॥ ⁽²⁾

(1) Mètre āryā. — (2) Mètre anuṣṭubh jusqu'au vers 28.

तत्राधिमुक्तिचर्याभूमिरनिष्पन्ना । शेषा निष्पन्ना इत्येताः सर्वभूमयः ।
निष्पन्ना अपि पुनः सप्तानिष्पन्नाः । शेषा निष्पन्ना निरभिसंस्कारवाहित्वात् ।
यत्पुनः प्रमुदितादिभूमिर्निष्पन्ना पूर्वमुक्ता तत्र निष्पत्तिर्यथाव्यवस्थापितभूमि-
मनसिकारेण । तस्य भूमिव्यवस्थानस्य कल्पनामात्रज्ञानात् तदविकल्पना च
वेदितव्या । यदा तद्भूमिव्यवस्थानं कल्पनामात्रं जानीते । तदपि च कल्पना-
मात्रं न विकल्पयत्येवं यादृयाहकाविकल्पज्ञानलाभाद्भूमिपरिनिष्पत्तिरुक्ता
भवति । अपि खलु भूमीनां भावना च निष्पत्तिश्चोभयमचिन्त्यं सर्वभूमिषु ।
तथा हि तद्बोधिसत्त्वानां प्रत्यात्मवेदनीयं बुद्धानां च विषयो नान्येषां । भूमि-
प्रतिष्ठस्य लिङ्गविभागमारभ्य द्वौ श्लोकौ ।

अधिमुक्तिर्हि सर्वत्र सालोका लिङ्गमिष्यते ।

अलीनत्वमदीनत्वमपरप्रत्ययात्मता ॥ २७ ॥

प्रतिवेधश्च सर्वत्र सर्वत्र समचित्ता ।

अनेयानुनयोपायज्ञानं मण्डलजम् च ॥ २८ ॥

एतद्भूमिप्रविष्टस्य बोधिसत्त्वस्य दशविधं लिङ्गं सर्वासु भूमिषु वेदितव्यं ।
यां भूमिं प्रविष्टस्तत्र सालोको यां न प्रविष्टस्तत्राधिमुक्तिरित्येतदेकं लिङ्गं ।
अलीनत्वं परमोदारगम्भीरेषु धर्मेषु । अदीनत्वं दुष्करचर्यासु । अपरप्रत्ययत्वं
स्वस्थां भूमौ । सर्वभूमिप्रतिवेधश्च तदभिनिर्द्धारकौशल्यतः सर्वसत्त्वेष्वात्म-
समचित्ता । अनेया वर्णावर्णशब्दाभ्यां । अननुनयश्चक्रवर्तीत्यादिसंपत्तिषु ।
उपायकौशल्यमनुपलभस्तस्य बुद्धत्वोपायज्ञानात् । बुद्धपर्यन्तमण्डलेषु चोत्पत्तिः
सर्वकालमित्येतानि अपराणि लिङ्गानि बोधिसत्त्वस्य । भूमिषु पारमिता-
लाभलिङ्गविभागे द्वौ श्लोकौ ।

नाहन्दी न च लुब्धह्रस्वहृदयो न क्रोधनो नालसो

नामैचीकषणाशयो न कुमतिः कल्पैर्विकल्पैर्हतः ।

नो विक्षिप्तमतिः सुखैर्न च हतो दुःखैर्न वा वर्तते

सत्त्वं मित्रमुपाश्रितः श्रुतपरः पूजापरः शास्त्ररि ॥ २९ ॥ ⁽¹⁾

सर्वं पुण्यसमुच्चयं सुविपुलं कृतान्यसाधारणं

संबोधी परिणामयत्यहरहर्द्यौ ह्युत्तमोपायवित् ।

⁽¹⁾ Mètre cārḍulavikrīḍita jusqu'au
vers 30. Remarquer au premier pāda
la finale de *ludha* qui reste brève

devant le groupe *hr* de *hrasva*. Cf.
pour des cas analogues mon *Népal*,
vol. II, p. 190, note.

जातः स्वायतने सदा शुभकरः क्रीडत्वभिज्ञागुणैः
सर्वेषामुपरिस्थितो गुणनिधिर्ज्ञेयः स बुद्धात्मजः ॥ ३० ॥

दशपारमितालाभिनो बोधिसत्वस्य षोडशविधं लिङ्गं दर्शयति । षोडश-
विधं लिङ्गं । सदा पारमिताप्रतिपत्तिद्वन्द्वेनाविरहितत्वं । षट्पारमितावि-
पक्षैश्च रहितत्वं प्रत्येकं । अन्ययानमनसिकारेणाविचित्रता । संपत्तिसुखेष्व-
सक्तता । विपत्तिदुष्कारचर्यादुःखैः प्रयोगानिर्वर्तिता । कल्याणमित्राश्रयः ।
श्रुतपरत्वं । शास्त्रपूजापरत्वं । सम्यक्परिणामना उपायकौशल्यपारमितया ।
स्वायतनोपपत्तिः प्रणिधानपारमितया बुद्धबोधिसत्त्वाविरहितस्थानोपपत्तेः ।
सदाशुभकरत्वे बलपारमितया तद्विपक्षधर्माव्यवकिरणत्वात्⁽¹⁾ । अभिज्ञागुणवि-
क्रीडनं च ज्ञानपारमितया । तत्र मैत्री व्यापादप्रतिपक्षः सुखोपसंहाराश्रयः ।
करुणा विहिंसाप्रतिपक्षो दुःखापगमाश्रयः । स्वभावकल्पनं कल्पः । विशेष-
कल्पनं विकल्पो वेदितव्यः । तत्रैवानुशंसविभागे श्लोकः ।

शमथे विपश्चनायां च द्वयपञ्चात्मको मतः ।

धीमतामनुशंसो हि सर्वथा सर्वभूमिषु ॥ ३१ ॥⁽²⁾

तत्रैव पारमितालाभे सर्वभूमिषु बोधिसत्त्वानां सर्वप्रकारो ऽनुशंसः
पञ्चविधो वेदितव्यः । प्रतिक्षणं सर्वदौष्टव्याश्रयं द्रावयति । नानात्वसंज्ञा-
विगतिं च धर्मारामरतिः प्रतिलभते । अपरिच्छिन्नाकारं च सर्वतो ऽप्रमाणं
धर्मावभासं संजानीते । अविकल्पितानि चास्य विशुद्धिभागीयानि निमित्तानि
समुदाचरन्ति । धर्मकायपरिपूरिपरिनिष्पत्तये च उत्तरादुत्तरतरं हेतुसं-
परियहं करोति । तत्र प्रथमद्वितीयौ शमथपक्षे वेदितव्यौ । तृतीयचतुर्थौ
विपश्चनापक्षे । शेषमुभयपक्षे । भूमिनिष्कृतिविभागे नव श्लोकाः ।

पश्यतां बोधिमासन्नां सत्त्वार्थस्य च साधनं ।

तीव्र उत्पद्यते मोदो मुदिता तेन कथ्यते ॥ ३२ ॥

अत्र न किञ्चिद्व्याख्येयं ।

दौःशील्याभोगवैमल्याद्विमला भूमिरुच्यते ।

⁽¹⁾ *Vyavakirāṇa*, mot nouveau.
Le P. W. donne, sur le témoignage
seul de la *Vyutpatti*, le mot *vyava-*
kirāṇā, et le rend par : « mélange ».
Le chinois traduit ici : « Parce qu'il

pratique sans intervalle les bonnes
racines du bien ».

⁽²⁾ Mètre *anuṣṭubh* jusqu'au vers
61. Le premier pāda est hyper-
mètre.

द्वौःशील्यमलस्थान्ययानमनसिकारमलस्य चातिक्रमाद्विमलेत्युच्यते । तस्मा-
त्तर्ह्यस्माभिस्तुल्याभिनिर्हारे सर्वाकारपरिशोधनाभिनिर्हार एव योगः
करणीय इति वचनात् ।

महाधर्मावभासस्य करणाच्च प्रभाकरी ॥ ३३ ॥

तथा हि तस्यां समाधिबलेनाप्रमाणधर्मपर्येषणधारणात् महान्तं धर्मा-
वभासं परेषां करोति ।

अर्चिर्भूता यतो धर्मा बोधिपक्षाः प्रदाहकाः ।

अर्चिष्मतीति तद्योगात्सा भूमिर्द्वयदाहतः ॥ ३४ ॥

सा हि बोधिपक्षात्मिका प्रज्ञा द्वयदहनप्रत्युपस्थाना तस्यां बाहुल्येन ।
द्वयं पुनः क्लेशावरणं ज्ञेयावरणं चात्र वेदितव्यं ।

सत्त्वानां परिपाकश्च स्वचित्तस्य च रक्षणा ।

धीमद्भिर्जीयते दुःखं दुर्जया तेन कथ्यते ॥ ३५ ॥

तत्र सत्वपरिपाकाभियुक्तो ऽपि न संक्लिश्यते । सत्वविप्रतिपत्त्या तच्चोभयं
दुष्करत्वाद् दुर्जयं ।

आभिमुख्याद् द्वयस्येह संसारस्यापि निर्वृतेः ।

उक्ता ह्यभिमुखी भूमिः प्रज्ञापारमिताश्रयात् ॥ ३६ ॥

सा हि प्रज्ञापारमिताश्रयेण निर्वाणसंसारयोरप्रतिष्ठानात् संसार-
निर्वाणयोरभिमुखी ।

एकायनपथस्त्रेषाद्भूमिर्दूरगमा मता ।

एकायनपथः पूर्वं निर्दिष्टस्तदुपसृष्टत्वात् दूरं गता भवति प्रयोगपयन्त-
गमनात् ।

द्वयसंज्ञाविचलनादचला च निश्च्यते ॥ ३७ ॥

द्वाभ्यां संज्ञाभ्यां अविचलनात् । निमित्तसंज्ञया अनिमित्ताभोगसंज्ञया च ।

प्रतिसंविम्बतिसाधुत्वाद्भूमिः ⁽¹⁾ साधुमती मता ।

(1) Pāda hypermètre.

प्रतिसंविम्बतेः साधुत्वादिति प्रधानत्वात् ।

धर्ममेघा द्वयव्याप्तेर्धर्माकाशस्य मेघवत् ॥ ३८ ॥

द्वयव्याप्तेरिति समाधिमुखधारणीमुखव्यापनाच्चेनेवाकाशस्थालीयस्या-
श्रयसंनिविष्टस्य श्रुतधर्मस्य धर्ममेघेत्युच्यते ।

विविधे शुभनिर्हारे रत्या विहरणात्सदा ।

सर्वत्र बोधिसत्वानां विहारभूमयो मताः ॥ ३९ ॥

विविधकुशलाभिनिर्हारनिमित्तं सदा सर्वत्र रत्या विहरणाद्बोधिसत्वानां
भूमयो विहारा इत्युच्यन्ते ।

भूयो भूयो ऽमितास्वासु ऊर्ध्वगमनयोगतः ।

भूतामिताभयार्थाय त एवेष्टा हि भूमयः ॥ ४० ॥

भूयो भूयो ऽमितास्वासु ऊर्ध्वगमनयोगाद्भूतामिताभयार्थाय त एव विहाराः
पुनर्भूमय उच्यन्ते । अमितास्विति दशसु भूमिषु एकैकस्याप्रमाणत्वात् । ऊर्ध्व-
गमनयोगादिति उपरिभूमिगमनयोगात् । भूतामिताभयार्थमित्यमितानां
भूतानां भयप्रहाणार्थं । प्राप्तिविहारे श्लोकः ।

भूमिलाभे ऽधिमुक्तेषु चरितेषु च वर्तनात् ।

प्रतिवेधाच्च भूमीनां निष्पत्तेषु चतुर्विधः ॥ ४१ ॥

चतुर्विधो भूमीनां लाभः । अधिमुक्तिलाभो यथोक्ताधिमुक्तिर्ले ऽधिमुक्ति-
चर्याभूमौ । चरितलाभो दशसु धर्मचरितेषु वर्तनात्तस्यामेव । परमार्थलाभः
परमार्थप्रतिवेधतो भूमिप्रवेशे । निष्पत्तिलाभश्चाविनिवर्तनीयभूमिप्रवेशे ।
चर्याविभागे श्लोकः षट्पादः ।

महायाने ऽधिमुक्तानां हीनयाने च देहिनां ।

द्वयोरावर्जनार्थाय विनयाय च देशिताः ।

चर्याश्चतस्रो धीराणां यथासूत्रानुसारतः ॥ ४२ ॥

तत्र पारमिताचर्या महायानाधिमुक्तानामर्थे देशिता । बोधिपञ्चचर्या
आवकप्रत्येकबुद्धयानाधिमुक्तानां । अभिज्ञाचर्या द्वयोरपि महायानहीन-
यानाधिमुक्तयोः प्रभावेणावर्जनार्थं । सत्त्वपरिपाकचर्या द्वयोरेव परिपाच-

नार्थं । परिपाचनं ह्यत्र विनयनं । बुद्धगुणविभागे बहवः श्लोकाः । अप्रमाण-
विभागे तद् बुद्धस्तोत्रमारभ्यैकः ।

अनुकम्पक सत्त्वेषु संयोगविगमाशय ।

अवियोगाशय सौख्यहिताशय नमो ऽस्तु ते ॥ ४३ ॥

अनुकम्पकत्वं सत्त्वेषु हितसुखाशयत्वेन संदर्शितं । सुखाशयत्वं पुनः सुख-
संयोगाशयत्वेन मैत्र्या । दुःखवियोगाशयत्वेन च कष्टशय्या । सुखावियोगा-
शयत्वेन च मुदितया । हिताशयत्वमुपेक्षया । सा पुनर्निःसंक्षेपताशयलक्षणा
वेदितव्या । विमोक्षाभिधायतनकृत्त्रायतनविभागे श्लोकः ।

सर्वावरणनिर्मुक्त सर्वलोकाभिभू मुने ।

ज्ञानेन ज्ञेयं व्याप्तं ते मुक्तचित्त नमो ऽस्तु ते ॥ ४४ ॥

अत्र विमोक्षविशेषं भगवतः सर्वक्षेत्रज्ञेयावरणनिर्मुक्ततया दर्शयति ।
अभिधायतनविशेषं सर्वलोकाभिभूत्वेन । स्वचित्तवशवर्तनावधेष्टालम्बन-
र्माणपरिणामनताधिष्ठानतः । कृत्त्रायतनविशेषं सर्वज्ञेयज्ञानाव्याघाततः ।
अत एव विमोक्षादिगुणविपक्षमुक्तत्वात् मुक्तचित्तः । अरणाविभागे⁽¹⁾ श्लोकः ।

अशेषं सर्वसत्त्वानां सर्वक्षेत्रविनाशक ।

क्षेत्रप्रहारकं क्षिष्टसानुक्रोश नमो ऽस्तु ते ॥ ४५ ॥

अत्रारणाविशेषं भगवतः सर्वसत्त्वक्षेत्रविनयनादुत्पादितक्षेत्रेष्वपि च
तत्क्षेत्रप्रतिपक्षविधानात् क्षिष्टजनानुकम्पया संदर्शयति । अन्ये ह्यारणाविहा-
रिणः सत्त्वानां कस्यचिदेव तदालम्बनस्य क्षेत्रक्षयोत्पत्तिप्रत्ययमात्रं प्रतिहरन्ति ।
न तु क्षेत्रसंतानादपनयन्ति । प्रणिधिज्ञानविशेषे श्लोकः ।

अनाभोग निरासङ्ग अव्याघात समाहित ।

सदैव सर्वप्रज्ञानां विसर्जक नमो ऽस्तु ते ॥ ४६ ॥

अत्र पञ्चमिराकारैः प्रणिधिज्ञानविशेषं भगवतः संदर्शयति । अनाभोग-
संमुखीभावतः । असक्तिसंमुखीभावतः । सर्वज्ञेयाव्याघाततः । सदा समाहित-

(1) *Araṇā*. Le P. W², s. v. *araṇā-
vihārīn* (suppl. 3 et 4), corrige *araṇā*
en *ārya*. Mais le terme *araṇā* appar-

tient à la langue du bouddhisme.
Le chinois traduit par *wou tcheng*,
« sans reproche ».

त्वतः । सर्वसंशयच्छेदनतश्च सत्वानां । अन्ये हि प्रणिधिज्ञानलाभिनी
नानाभोगान् प्रणिधाय प्रणिधिज्ञानं संमुखीकुर्वन्ति । न चासक्तं समापत्ति-
प्रवेशापेक्षत्वात् । न चाव्याहतं प्रदेशज्ञानात् । न च सदा समाहिता भवन्ति ।
न च सर्वसंशयाऽऽच्छिन्दन्ति । प्रतिसंविद्विभागे श्लोकः ।

आश्रये ऽथाश्रिते देशे वाक्ये ज्ञाने च देशिके ।

अव्याहतमते नित्यं सुदेशिक नमो ऽस्तु ते ॥ ४७ ॥

अत्र समासतो यच्च देश्यते येन च देश्यते तच्च नित्यमव्याहतमतित्वेन
भगवतश्चतस्रः प्रतिसंविदो देशिताः । तच्च द्वयं देश्यते आश्रयश्च धर्मः । तदा-
श्रितश्चार्थः । द्वयेन देश्यते वाचा ज्ञानेन च । सुदेशिकत्वेन तासां कर्म
संदर्शितं । अभिज्ञाविभागे श्लोकः ।

उपेत्य वचनेस्तेषां चरिञ्च⁽¹⁾ आगती गती ।

निःसारे चैव सत्वानां स्वववाद नमो ऽस्तु ते ॥ ४८ ॥

अत्र षड्विंशतिभिः सम्यगववादत्वं भगवतो दर्शितं । उपेत्य विनयेसकाश-
मृद्वभिज्ञया । तेषां भाषया दिव्यश्रोत्राभिज्ञया चित्तचरिचं ज्ञात्वा चेतः-
पर्यायाभिज्ञया यथा पूर्वान्तादिहागत्यथा चापरान्ते गतिर्यथा च संसा-
रान्निःसरणं । तत्राववादं ददात्यवशिष्टाभिस्तिसृभिरभिज्ञाभिर्यथाक्रमं ।
लक्षणानुव्यञ्जनविभागे श्लोकः ।

सत्पौरुष्यं प्रपद्यन्ते त्वां दृष्ट्वा सर्वदेहिनः ।

दृष्टमावात्प्रसादस्य विधायक नमो ऽस्तु ते ॥ ४९ ॥

अत्र लक्षणानुव्यञ्जनानां भगवति महापुरुषत्वसंप्रत्ययेन दर्शनमावात्परेषां
प्रसादजनकत्वं कर्म संदर्शितं । परिशुद्धिविभागे श्लोकः ।

आदानस्थानसंत्यागनिर्माणपरिणामने ।

समाधिज्ञानवशितामनुप्राप्त नमो ऽस्तु ते ॥ ५० ॥

अत्र भगवतश्चतुर्विधया वशितया सर्वाकाराश्चतस्रः परिशुद्धयः परिदी-

(1) *Cari-jña*. Le mot *cari* (= *caryā*) se retrouve dans un passage du *Mañjuśrī-
buddhakṣetrayyūhālamkāra-sūtra* cité dans le *Çikṣā-samuccaya*, 13, 18.

पिताः । आश्रयपरिशुद्धिरात्मभावस्यादानस्थानत्यागवशितया । आलम्बन-
परिशुद्धिर्निर्माणपरिणामनवशितया । चित्तपरिशुद्धिः सर्वाकारसमाधि-
वशितया । प्रज्ञापरिशुद्धिः सर्वाकारज्ञानवशितया । बलविभागे श्लोकः ।

उपाये शरणे शुद्धौ सत्वानां विप्रवादने ।

महायाने च निर्याणे मारभञ्ज नमो ऽस्तु ते ॥ ५१ ॥

अत्र चतुर्थेषु सत्वानां विप्रवादनाय मारो यस्तज्ज्ञकत्वेन भगवतो
दशानां बलानां कर्म संदर्शितं । यदुत सुगतिदुर्गतिगमनाद्युपायविप्रवादने ।
अशरणे देवादिषु शरणविप्रवादने । साश्रवशुद्धिमात्रेण शुद्धिविप्रवादने ।
महायाननिर्याणविप्रवादने च । स्थानास्थानज्ञानबलेन हि भगवान्प्रथमे ऽर्थे
मारभञ्जको वेदितव्यः । कर्मविपाकज्ञानबलेन द्वितीये । ध्यानविमोक्षसमा-
धिमापत्तिज्ञानबलेन तृतीये । इन्द्रियपरापरत्वादिज्ञानबलेन चतुर्थे ।
हीनानोन्द्रियादीनि वर्जयित्वा श्रेष्ठसंनियोजनात् । वैशारद्यविभागे श्लोकः ।

ज्ञानप्रहाणनिर्याणविघ्नकारकदेशिक ।

स्वपराथे ऽन्यतीर्थ्यानां निराधृत्य नमो ऽस्तु ते ॥ ५२ ॥

अत्र ज्ञानप्रहाणकारकत्वेन स्वार्थे । निर्याणविघ्नदेशिकत्वेन च परार्थे ।
निराधृत्यादन्यतीर्थ्यभगवतो यथाक्रमं चतुर्विधं वैशारद्यमुद्भावितं । आर-
चस्मृत्युपस्थानविभागे श्लोकः ।

विगृह्यवक्ता पर्यत्सु द्वयसंक्लेशवर्जित ।

निरारब्ध असंमोष ⁽¹⁾ गणकर्ष नमो ऽस्तु ते ॥ ५३ ॥

अनेन चीत्स्वरचाणि चीणि च स्मृत्युपस्थानानि भगवतः परिदीपितानि ।
तेषां च कर्म गणपरिकर्षकत्वं । तैर्हि यथाक्रमं विगृह्यवक्ता च भवति पर्यत्सु
निरारब्धत्वात् । द्वयसंक्लेशवर्जितज्ञानुनयप्रतिधाभावादसंमोषतया सदाभूय-
स्थितस्मृतित्वात् । वासनासमुद्घातविभागे श्लोकः ।

चारे विहारे सर्वत्र नास्त्यसर्वज्ञचेष्टितं ।

सर्वदा तव सर्वज्ञ भूतार्थिक नमो ऽस्तु ते ॥ ५४ ॥

अनेन चारे विहारे वा सर्वत्र सर्वदा वासर्वज्ञचेष्टितस्याभावात् भगवतः

⁽¹⁾ *Sammoṣa*, mot nouveau. Cf. le pāli *saṃmoso*, «confusion». Le chinois traduit : *pou wang nien*, «qui se rappelle sans oubli». De même inf., v. 55.

सर्वलोकेश्वासनासमुद्गातः परिदीपितः । असर्वज्ञो हि चीणलेशो ऽप्यसमुद्गा-
तितत्वाद् वासनाया एकदा भ्रान्तेन हस्तिना सार्धं समागच्छति भ्रान्तेन
रथेनेत्येवमादिकमसर्वज्ञचेष्टितं करोति । यथोक्तं माण्डव्यसूत्रे⁽¹⁾ । तच्च
भगवतो भूतार्थसर्वज्ञत्वं नास्ति । असंमोषताविभागे श्लोकः ।

सर्वसत्त्वार्थकृत्येषु कालं त्वं नातिवर्तसे ।
अवन्ध्यकृत्य सततमसंमोष नमो ऽस्तु ते ॥ ५५ ॥

अनेन यस्य सत्त्वस्य यो ऽर्थः करणीयो यस्मिन्काले तत्कालानतिवर्तनात्
अवन्ध्यं कृत्यं सदा भगवत इत्यसंमोषधर्मत्वं स्वभावतः कर्मतश्च संदर्शितं ।
महाकरुणाविभागे श्लोकः ।

सर्वलोकसहोरात्रं षट्कृत्यः प्रत्यवेक्षसे ।
महाकरुणया युक्त हिताशय नमो ऽस्तु ते ॥ ५६ ॥

अत्र महाकरुणा भगवतः कर्मतः स्वभावतश्च परिदीपिता । महाकरुणया
हि भगवान् षट्कृत्यो रात्रिन्दिनेन लोकं प्रत्यवेक्षते को हीयते को वर्धते
इत्येवमादि । तद्योगाच्च भगवान् सर्वसत्त्वेषु नित्यं हिताशयः । आवेणिकगुण-
विभागे श्लोकः ।

चारेणाधिगमेनापि ज्ञानेनापि च कर्मणा ।
सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धोत्तम नमो ऽस्तु ते ॥ ५७ ॥

अत्र चारसंगृहीतैः षड्विरावेणिकैर्बुद्धधर्मैः । अधिगमसंगृहीतैः षड्विः । ज्ञान-
संगृहीतैस्त्रिभिः । कर्मसंगृहीतैश्च त्रिभिः । तदन्यसत्त्वोत्तमानामपि श्रावक-
प्रत्येकबुद्धानामन्तिकदुत्तमत्वेन सर्वसत्त्वोत्तमत्वं भगवतः परिदीपितं । तच्च
नास्ति तथागतस्य स्वलितं । नास्ति रवितं । नास्ति मुषिता स्मृतिः । नास्त्य-
समाहितं चिन्तं । नास्ति नानात्वसंज्ञा । नास्त्यप्रतिसंख्यार्योपेक्षेति चार-
संगृहीताः षडावेणिका बुद्धधर्मा ये बुद्धस्यैव संविद्यन्ते नान्येषां । नास्ति छन्द-
परिहाणिर्नास्ति वीर्यस्मृतिसमाधिप्रज्ञाविमुक्तिपरिहाणिरित्यधिगमसंगृहीताः
षट् । अतीते ऽध्वनि तथागतस्यासङ्गमप्रतिहतं ज्ञानं । अनागते प्रत्युत्पन्ने
ऽध्वनि तथागतस्यासङ्गमप्रतिहतं ज्ञानमिति ज्ञानसंगृहीतास्तयः । सर्वे तथा-

⁽¹⁾ Le *Māṇḍavya-sūtra* m'est inconnu. Le chinois supprime la référence
et la citation qui suit.

गतस्य कायकर्म ज्ञानपूर्वगमं ज्ञानानुपरिवर्ति । सर्वं वाक्कर्म सर्वं मनस्क-
मेति कर्मसंगहीतास्त्रयः । सर्वाकारज्ञताविभागे श्लोकः ।

त्रिभिः कायैर्महाबोधिं सर्वाकारामुपागत ।

सर्वत्र सर्वसत्त्वानां काङ्क्षाक्षिदं नमो ऽस्तु ते ॥ ५८ ॥

अनेन त्रिभिश्च कायैः सर्वाकारबोध्युपगमत्वात् सर्वज्ञेयसर्वाकारज्ञानाच्च
सर्वाकारज्ञता भगवतः परिदीपिता । त्रयः कायाः स्वाभाविकः सांभोगिको
नैर्माणिकश्च । सर्वज्ञेयसर्वाकारज्ञानं पुनरत्र सर्वसत्त्वानां देवमनुष्यादीनां
सर्वसंशयक्षेदेन कर्मणा निर्दिष्टं । पारमितापरिपूरिविभागे श्लोकः ।

निरवयवह निर्दोष निष्कालुष्यानवस्थित ।

आनिङ्क्ष्व⁽¹⁾ सर्वधर्मेषु निष्प्रपञ्च नमो ऽस्तु ते ॥ ५९ ॥

अनेन सकलषट्पारमिताविपक्षनिर्मुक्ततया षट्पारमितापरिपूरिर्भगवत
उद्भाविता । तत्रानवयवत्वं भोगनिरायहत्वाद्देदितत्वं । निर्दोषत्वं निर्मलका-
यादिकर्मत्वात् । निष्कालुष्यत्वं लोकधर्मदुःखाभ्यां चित्ताकलुषीकरणात् । अन-
वस्थितत्वमल्पावरणमात्राधिगमानवस्थानात् । आनिङ्क्ष्वत्वमविषेपात् ।
निष्प्रपञ्चत्वं सर्वविकल्पप्रपञ्चासमुदाचारात् । बुद्धलक्षणविभागे द्वौ श्लोकौ ।

निष्पन्नपरमार्थो ऽसि सर्वभूमिविनिःसृतः ।

सर्वसत्त्वायतां प्राप्तः सर्वसत्त्वविमोचकः ॥ ६० ॥

अचयैरसमैर्युक्तो गुणैर्लोकेषु दृश्यसे ।

मण्डलेष्वप्यदृश्यश्च सर्वथा देवमानुषैः ॥ ६१ ॥

अत्र षड्विः स्वभावहेतुफलकर्मयोगवृत्त्यर्थैर्बुद्धलक्षणं परिदीपितं । तत्र
विशुद्धा तथता निष्पन्नः परमार्थः । स च बुद्धानां स्वभावः । सर्वबोधिसत्त्व-
भूमिनिर्घातत्वं हेतुः । सर्वसत्त्वायतां प्राप्तत्वं फलं । सर्वसत्त्वविमोचकत्वं कर्म ।
अचयासमगुणयुक्तत्वं योगः । नानालोकधातुषु दृश्यमानता निर्माणकायेन

(1) *Āninkṣya*. Le mot étant écrit ainsi deux fois, je ne me suis pas permis de le corriger. Le chinois traduit : *pou tong*, « immobile, im-

muable ». Il s'agit donc évidemment d'un mot apparenté à *āniñjya*, pâli *ānejja*.

पर्यन्तलेष्वपि दृश्यमानता सांभोगिकेन कायेन । सर्वथा चादृश्यमानता
धर्मकायेनेति त्रिविधा प्रभेदवृत्तिरिति ।

महायानसूचालंकारेषु⁽¹⁾ व्यवदातसमयमहाबोधिसत्वभाषिते
चर्याप्रतिष्ठाधिकारो नामैकविंशतितमो ऽधिकारः

समाप्तश्च महायानसूचालंकार इति ॥

⁽¹⁾ Sic ms.

APPENDICE.

(अ)भ्युपगमनमित्युच्यते। सा चाश्रयपरिवृत्तिपरिनिष्पत्तिः । तत्समत्वात् । दशनमार्गाव्यवस्थायामपि परिवृत्तिसङ्गावादिह परिनिर्देशो निःशेषमल-
प्रहाणात् । सा चाश्रयपरिवृत्तिः कथं प्रवेष्टव्या कथं वा तत्प्रवेशो निरुत्तरो
भवतीत्याह । दशभिराकारैराश्रयपरिवृत्तिप्रवेशो निरुत्तरः । दशभिरिति
वक्ष्यमाणैः स्वभाववस्तुपुद्गलविशेषप्रयोजनाश्रयमनसिकाराप्रयोगादीनवानु-
शंसप्रवेशैः । तत्रादौ स्वभावप्रवेशस्तथतावैमल्यमागन्तुकमलतथता अग्रस्थान-
प्रस्थानाय । यत्तथतावैमल्यत्वमागन्तुकमलाप्रस्थानाय तथतामात्रप्रस्थानाय
च स स्वभाव आश्रयपरिवृत्तेरेवं यत्परिज्ञानमयमुच्यते स्वभावप्रवेशो
निरुत्तर इति । तत्र वस्तुप्रवेशः साधारणभाजनविज्ञप्तिप्रतथतापरिवृत्तिः
सूचान्तधर्मधातुतथतापरिवृत्तिरसाधारणसत्वधातुविज्ञप्तिप्रतथतापरिवृत्तिश्च ।
आश्रयपरिवृत्तेस्त्रिविधतथतापरिवृत्तिर्वस्तु तदत्ययभेदात् । फलभेदाच्च
संप्रस्थानदेशनादर्शनविशेषफलभेदतः । तत्र पुद्गलप्रवेशो द्वे आद्ये तथता-
परिवृत्ति बुद्धबोधिसत्वानां नान्येषामसाधारणत्वात् । पश्चिमा श्रावकप्रत्येक-
बुद्धानामपि अपि बुद्धबोधिसत्वानां साधारणत्वात् । तत्र विशेषप्रवेशो
बुद्धबोधिसत्वानां बुद्धचेत्रपरिशुद्धिविशेषः । बुद्धचेत्रपरिशुद्धिविशेषो बुद्ध-
बोधिसत्वानामेव न श्रावकादीनां तदुक्तेलकुनिलप्रस्थानात्(?) धर्मकायसंभो-
गिकनैर्माणिककायप्रतिलम्बश्च दर्शनदेशनाचित्तत्वप्रतिलम्बविशेषात् । तत्र
दर्शनप्रतिलम्बविशेषः सर्वाकारज्ञेयप्रत्यक्षीभावतो ऽवगन्तव्यो देशनाप्रति-
लम्बविशेषो गाम्भीर्योदार्थविचित्रानेकमुख्याप्रमेयदेशनतः । चित्तत्वप्रतिलम्ब-
विशेषः सत्वकृत्यानुष्ठानाश्रयाप्रमेयाव्याहताभिज्ञादिगुणप्रतिलम्बतः । ते एते
यथाक्रमं धर्मकायसंभोगिकनैर्माणिककायप्रतिलम्बो भवन्तीति वेदितव्यं ।
तत्र प्रयोजनप्रवेशः पूर्वप्रणिधानविशेषात् । महायानदेशनालम्बनविशेषात् ।
दशभूमिषु प्रयोगविशेषाच्च । तत्र त्रिविधेन प्रयोजनविशेषेण श्रावकप्रत्येक-
बुद्धेभ्यो बुद्धबोधिसत्वानामाश्रयपरिवृत्तिर्विशिष्यते । त्रिविधो विशेषः । प्रणि-
धानविशेषः पूर्वप्रणिधानविशेषोऽन्तर्भावोधिप्रणिधानतः । आलम्बनविशेषो
महायानदेशनालम्बनविशेषात् । सर्वधर्मसम्भिन्नालम्बनतत्तत्तथतालम्बनतश्च ।
प्रयोगविशेषश्च दशसु भूमिषु प्रयोगविशेषात् । सर्वावरणप्रहाणाय तत्प्रतिपक्ष-
भावनाप्रयोगविशेषतः । तत्राश्रयपरिवृत्तेराश्रयो निर्विकल्पज्ञानं तेनाश्रयेण
तत्प्रतिलम्भात् । तस्य प्रवेशः कथं भवतीत्याह । षडाकारनिर्विकल्पज्ञानप्रवे-
शात् । षडाकारप्रवेशः पुनरालम्बनतो निमित्तपरिवर्जनतः सम्यक्प्रयोजनतो

लक्षणतो ऽनुशंसतः परिज्ञानतश्च । तत्र चतुर्भिराकारैरालम्बनप्रवेशः । चतुर्भिरित्यनन्तरं वक्ष्यमाणैः । तद्यथा महायानदेशनातदधिमुक्तिनिश्चयसंभार-परिपूरिभिः । तस्य ज्ञानस्योत्पत्त्यालम्बनं महायानदेशना तत्राधिमुक्तिः । तन्निश्चयः संभारपरिपूरिश्च । अन्यतमाभावे तदनुत्पादादिति समस्त आलम्बनप्रवेशः परिदीपितो भवेत् । तत्र चतुर्भिराकारैर्निमित्तपरिवर्जनप्रवेशो विपक्षप्रतिपक्षतथताधिगमधर्मनिमित्तपरिवर्जनतो ऽनुगन्तव्यः । तत्र विपक्ष-निमित्तपरिवर्जनं रागादिनिमित्तपरिवर्जनात् । प्रतिपक्षनिमित्तपरिवर्जनम-शुभादिनिमित्तपरिवर्जनात् । तथेतानिमित्तपरिवर्जनं तथेतयमित्यप्यभोगनि-मित्तपरिवर्जनात् । अधिगमधर्मनिमित्तपरिवर्जनं प्रतिलब्धभावनाधिगमनि-मित्तपरिवर्जनाद् भूमिषु । एवं चौदारिकमध्यसूक्ष्मदूरानुगतनिमित्तपरिवर्जनं यथासंख्यमनेनोज्जावितं भवति । तत्र विपक्षनिमित्तं दौष्टुल्यहेतुत्वात् सुलक्ष्यत्वात् चौदारिकं । तत्प्रतिपक्षत्वात् प्रतिपक्षनिमित्तं मध्यं । तदन्यसर्व-प्रतिपक्षत्वात् तथेतानिमित्तं सूक्ष्मनिमित्तभावनाफलत्वादधिगमनिमित्तं दूरानुगतं वेदितव्यं । तत्र सम्यक्प्रयोगप्रवेशश्चतुर्भिराकारैस्तद्यथोपलभ-प्रयोगतो विज्ञप्तिमाचोपलभ्यात् अनुपलभप्रयोगतो ऽर्थानुपलभ्यात् । उप-लभ्यानुपलभप्रयोगतो ऽर्थाभावे विज्ञप्तिमाचानुपलभ्यात् विज्ञप्त्यर्थाभावे विज्ञप्त्ययोगात् । नोपलभोपलभप्रयोगतश्च द्वयानुपलभ्यना द्वयोपलभ्यात् । तत्र लक्षणप्रवेशस्त्रिभिराकारैः । तद्यथा धर्मताप्रतिष्ठानतो द्वयनिरभिलाष्य-धर्मताप्रतिष्ठानात्तदालम्बनतः । संप्रख्यानतो द्वययथाभिलाषेन्द्रियविषय-मविज्ञप्तिभाजनलोकासंप्रख्यानात् । द्वययथाभिलाषेन्द्रियविषयविज्ञप्तिभा-जनलोकनिमित्तानां यत्रासंप्रख्यानं भवति तत् निर्विकल्पज्ञानं । एवं सति किं देशितं भवतीत्याह । तदनेनारूप्यनिदर्शनमप्रतिष्ठमनाभासमविज्ञप्ति-कमनिकेतमिति निर्विकल्पस्य ज्ञानस्य यथासूत्रं लक्षणमभिद्योतितं भवति । तत्र द्वयेन ग्राह्यग्राहकभावेन निरूपयितुमशक्यत्वात् ।

TABLE DES CHAPITRES.

		Pages.
I.	महायानसिद्धाधिकारः.....	1
II.	शरणगमनाधिकारः.....	8
III.	गोत्राधिकारः.....	10
IV.	चित्तोत्पादाधिकारः.....	13
V.	प्रतिपत्त्यधिकारः.....	19
VI.	तत्त्वाधिकारः.....	23
VII.	प्रभावाधिकारः.....	25
VIII.	परिपाकाधिकारः.....	27
IX.	बोध्यधिकारः.....	33
X.	अधिमुक्त्यधिकारः.....	50
XI.	धर्मपर्येष्यधिकारः.....	53
XII.	देशनाधिकारः.....	77
XIII.	प्रतिपत्त्यधिकारः.....	84
XIV.	अववादानुशासन्यधिकारः.....	90
XV.	उपायसहितकर्माधिकारः.....	97
XVI.	पारमिताधिकारः.....	98
XVII.	पूजासेवाप्रमाणाधिकारः.....	118
XVIII.	बोधिपक्षाधिकारः.....	132
XIX.	गुणाधिकारः.....	160
XX-XXI.	चर्याप्रतिष्ठाधिकारः.....	175
APPENDICE.....		190

IMPRIMÉ À L'IMPRIMERIE NATIONALE
PAR AUTORISATION DE M. LE GARDE DES SCAUX
EN DATE DU 1er MAI 1906.

N.C. CT
5-24/9/26

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY

GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.